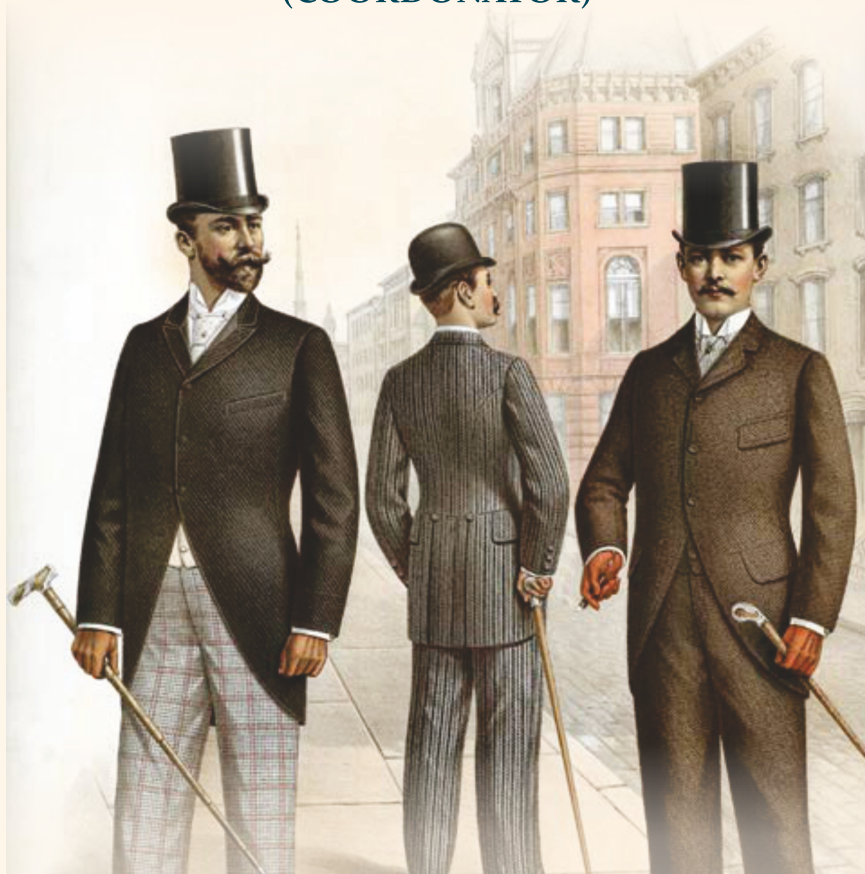

SORIN LIVIU DAMEAN
(COORDONATOR)

**ELITE,
SOCIETATE ȘI PUTERE**
(secolele XVI-XX)

SORIN LIVIU DAMEAN
(COORDONATOR)

SORIN LIVIU DAMEAN
(COORDONATOR)

**ELITE,
SOCIETATE ȘI PUTERE
(SECOLELE XVI-XX)**

Editura Universitaria / Presa Universitară Clujeană

2023

Referenți științifici:

Prof.univ.dr. Gheorghe ONIȘORU
Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

Cercetător științific principal II, Iosif Marin BALOG
Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca

ISBN 978-606-14-1954-8
ISBN 978-606-37-1894-6

Editura Universitaria
Presa Universitară Clujeană

© 2023 by Editura Universitaria. Toate drepturile rezervate.

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețelele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Editura Universitaria
Director: Sorin Tudor
Str. A.I. Cuza, nr. 13
200585 Craiova, România
Tel. 0251598054, 0746088836
Email: editurauniversitaria@yahoo.com
<http://www.editurauniversitaria.ro>

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro>

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE	7
UN CONFLICT DE ELITE: REVOLTA OLANDEZĂ ÎN CORESPONDENȚA NUNȚIULUI LA MADRID, NICCOLÒ ORMANETO (Giordano ALTAROZZI)	9
MATEI BASARAB ȘI BISERICA DOMNEASCĂ A CRAIOVEI – OBSERVAȚII PE MARGINEA DATĂRII PISANIEI (Liviu Marius ILIE)	31
MERCENARI ALBANEZI ÎN OASTEȘA ȚĂRII ROMÂNEȘTI (SECOLELE XVI-XVII) (Claudiu-Ion NEAGOE)	44
DESTINE ÎNCRUCIȘATE. ÎNTREGIRI DOCUMENTARE PRIVIND DOUĂ „CASE” NEGUSTOREȘTI DIN OLTENIA (Gheorghe LAZĂR)	50
MODA ELITEI ȘI DISCURSUL DESPRE IDENTITATEA MODERNĂ ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC (SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA) (Florentina NIȚU).....	81
PROPRIETATE, RELIGIE, NAȚIUNE – MOȘIE, ORTODOXIE, PATRIE: NOTE NAȚIONALISTE ÎN GÂNDIREA POLITICĂ A LUI CONSTANTIN N. BRĂILOIU (Laurențiu VLAD)	117
CAROL I AL ROMÂNIEI ȘI DILEMA EXERCITĂRII PUTERII: AUTORITARISM SAU CONSTITUȚIONALISM? (Sorin Liviu DAMEAN)	137
UN EROU UITAT AL RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ: MAIORUL DIMITRIE GIURESCU (1835-1877) (Iulian ONCESCU)	151
IOAN RAȚIU ÎN AMINTIREA CONSTĂNȚEANULUI IOAN N. ROMAN (Lavinia DUMITRAȘCU)	176
ROMÂNISM ȘI NOU NAȚIONALISM ÎN IORGHIELE <i>CUVINTE ADEVĂRATE</i> , LA ÎNCEPUT DE SECOL XX (Gheorghe CLIVETI)	187

DESPRE SITUAȚIA ARMATEI ROMÂNE ÎN DECENIILE PREMERGĂTOARE RĂZBOIULUI DE ÎNTREGIRE AȘA CUM SE REFLECTĂ ÎN PRESĂ, MEMORIALISTICĂ ȘI STATISTICI OFICIALE (Sorin CRISTESCU)	230
DRAGOSTE ȘI DATORIE ÎN VREME DE RĂZBOI. <i>JURNALUL</i> <i>ARABELLEI YARCA</i> (1913-1918) (Ligia LIVADĂ-CADESCHI)	257
IONEL BRĂTIANU ȘI FILOSOFIA RISCULUI ÎN EXERCITAREA PUTERII POLITICE (Mihai ALEXĂNDRESCU)	276
INFLUENȚE INTERNAȚIONALE, ELITA POLITICĂ ȘI GUVERNAREA ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ (Constantin HLIHOR)	287
CONSTANTIN STERE ȘI CONSTITUȚIA ROMÂNIEI DIN 1923 (Cătălin TURLIUC, Marius BĂLAN).....	309
COMISIA PREGĂTITOARE A CONFERINȚEI DEZARMĂRII (1926- 1930) ÎN RAPOARTELE GENERALULUI TOMA DUMITRESCU (1877-1936) (Cornel MĂRCULESCU)	327
„ADUNĂTURĂ DE OAMENI FĂRĂ LEGĂTURĂ”, „MAJORITATE DE STRÂNSURĂ”, „MOZAIC DE FRIPTURĂ”. NOTE DESPRE PARLAMENTUL <i>UNIUNII NAȚIONALE</i> (1931) (Mihai GHIȚULESCU)	353
CAMERELE PROFESIONALE. UN REPER AL AUTORITARISMULUI MODERAT ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ (Victor RIZESCU) ...	376
CĂPITANUL - AVOCAT RADU ROȘCULEȚ, DEPUTAT, PREFECT AL CONSTANȚEI (Lavinia DUMITRAȘCU).....	398
ARHIVELE ȘI MECANISMELE PUTERII (Cristian ANIȚA)	413
LISTA DE AUTORI.....	435

CUVÂNT ÎNAINTE

*Volumul de față reunește câteva din comunicările susținute la Universitatea din Craiova, în cadrul Conferinței naționale, cu periodicitate anuală, intitulată: **Elitele și mecanismele puterii (secolele XV-XX)**. Avem în vedere edițiile a III-a și a IV-a, ce s-au desfășurat în zilele de 18-19 noiembrie 2021 și 10 noiembrie 2022. Această manifestare științifică, organizată cu sprijinul financiar al Ministerului Educației, s-a bucurat de prezența în mod fizic sau online a numeroși istorici din mediul academic, prilej de diseminare a rezultatelor cercetării, de dezbateri și puncte de vedere argumentate, de introducere în circuitul științific a unor informații inedite rezultate din consultarea surselor documentare de arhivă, precum și de noi interpretări istoriografice.*

*Faptul că în anul 2021 a apărut sub coordonarea noastră lucrarea: **Elitele și mecanismele puterii în spațiul românesc (secolele XV-XX)**, Craiova, Cluj-Napoca, Editura Universitaria, Editura Presa Universitară Clujeană, ce conținea comunicări prezentate la cea de a doua ediție a manifestării științifice menționate, ne-a încurajat în direcția publicării unui nou volum de studii, cu contribuții importante, considerăm noi, la nivel istoriografic.*

Tematica studiilor cuprinse în volumul pe care-l prefațăm este una foarte vastă și se circumscrie sferei elitelor, ca parte distinctă a societății, precum și la nivelul interacțiunii acestora cu puterea, cu precădere în spațiul românesc. Sub aspect cronologic, tematica acoperă secolele XVI-XX, iar din punctul de vedere al conținutului se regăsesc aspecte istorice de ordin politic, religios, militar, constituțional, comercial, despre influența vestimentației

asupra imaginii identitare, despre tentațiile spre autoritarism ale factorilor decizionali, și, nu în ultimul rând, despre rolul jucat de anumite personalități care au făcut parte din categoria elitelor. Așa cum se va putea observa, nu a fost neglijată nici analiza asupra modului în care sunt percepute astăzi arhivele, ca instituții păstrătoare ale mărturiilor istorice documentare din trecut, dar și în raport cu puterea. Este, până la urmă, un adevărat periplu prin labirintul istoriei, care demonstrează necesitatea și utilitatea cunoașterii trecutului.

Suntem convinși că cititorii, specialiști în domeniu sau nu, vor descoperi suficiente subiecte de interes care să nu însemne numai îmbogățirea cu noi cunoștințe, ci care să îndemne la reflecție și să stimuleze curiozitatea.

Nu putem încheia aceste câteva cuvinte introductive fără a mulțumi tuturor autorilor, care prin contribuțiile lor au trudit la scoaterea la lumină a adevărului istoric.

Sorin Liviu Damean

UN CONFLICT DE ELITE: REVOLTA OLANDEZĂ ÎN CORESPONDENȚA NUNȚIULUI LA MADRID, NICCOLÒ ORMANETO

Giordano ALTAROZZI

Din punctul de vedere al istoriei sistemelor politice, secolul al XVI-lea reprezintă un moment de cotitură, cel puțin pentru Europa de Vest. Pe parcursul acestui veac, ajung la maturitate schimbările care începuseră să se manifeste pe parcursul celor două secole anterioare, Statul modern devenind astfel principala formă de organizare a puterii statale. Caracteristicile fundamentale ale acestuia sunt în mod fundamental trei: centralizarea puterii decizionale în detrimentul policentrismului Statului medieval; teritorialitatea puterii politice, care este consecința logică a primului aspect, reducând rolul politic al corpurilor intermediare medievale; laicitatea politicii, în detrimentul viziunii tipic medievale care subordona politica religiei. Dacă este adevărat că mecanismele specifice noii forme de organizare a puterii politice încep să se contureze în mod pragmatic încă din secolele al XIV-lea și al XV-lea, perioada în care se structurează instituțiile prin care marile monarhii ale epocii – cea franceză, cea engleză și, mai târziu, cea spaniolă – își impun controlul asupra întregului teritoriu statal (birocrăție, fiscalitate, armata permanentă, diplomatie stabilă) este totuși în secolul al XVI-lea, când acestea ajung la maturitate deplină, obținând în același timp și un fundament teoretic, înainte prin filozofia politică a lui Niccolò Machiavelli (filozoful Statului) și mai apoi cu cea a lui Jean Bodin (teoreticianul suveranității)¹.

Este însă evident că atitudinea potrivnică a monarhiilor față de centrele de putere alternative de origine medievală – în

---

¹ Despre Statul modern, vezi Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, London, NLB, 1974; Nicola Matteucci, *Lo Stato moderno. Lessico e percorsi*, Bologna, il Mulino, 1993.

primul rând nobilime, Biserică și, în grad poate mai mic, orașe – nu este lipsită de rezistențe. Lupta se va purta pe parcursul întregului veac și va fi câștigată în cele din urmă de către suverani, care progresiv în secolul următor aplică un model din ce în ce mai centralizat, până la afirmarea Statului absolutist – teoretizat printre alții de Thomas Hobbes și implementat în modul cel mai complet în Franța de Ludovic al XIV-lea² – care reprezintă o etapă de dezvoltare a noului model de organizare și funcționare a Statului.

Mare parte din evenimentele Europei secolului al XVI-lea pot fi interpretate în lumina acestei confruntări. Descoperirile geografice, Reforma protestantă, războaiele religioase din Franța, reforma anglicană, până și apariția protocalitalismului care va produce o „revoluție a prețurilor” cu consecințe de lungă durată în istoria Europei și nu numai, pot fi interpretate în lumina confruntării dintre două modele diferite de organizare a Statului. În acest sens trebuie interpretată și revolta Țărilor de Jos, una dintre cele mai lungi și dureroase exemple ale luptei între noul model al Statului modern, teritorial, centralizat și laic, și rezistențele opuse de structurile tradiționale de putere.

În comparație cu alte regiuni ale Europei, revolta din Țările de Jos – destinată în curând să devină un adevărat război pentru independență, care va dura până la sfârșitul Războiului de Treizeci de Ani și de aceea cunoscut și sub denumire de Război de Optzeci de Ani – începe relativ târziu. Limitându-ne la spațiul imperial, de exemplu, Țările de Jos manifestă opoziția lor mult mai târziu în comparație cu principii din Germania, care deja din anii 1520 sprijină Reforma luterană din motive mai de grabă politice. În Flandra, revolta izbucnește abia la începutul deceniului al VII-lea, concomitent cu urcarea pe tron a lui Filip al II-lea, pe bună dreptate descris de Fernand Braudel ca fiind primul suveran pe deplin modern

---

² Vezi J.H. Shennan, *Louis XIV*, London, Routledge, 2005; Peter Robert Campbell, *Luigi XIV e la Francia del suo tempo*, Bologna, il Mulino, 1997.

al Spaniei³. Această întârziere relativă se datorează relației deosebite pe care împăratul Carol Quintul a avut-o pe durata întregii sale domnii cu Țările de Jos; o relație influențată puternic de faptul că împăratul însuși era, prin naștere și educație, flamand. Născut la Gand (sau Ghent) și educat de Adrian din Utrecht (devenit papă cu numele de Adrian al VI-lea datorita sprijinului oferit de împărat), Carol Quintul menținuse întotdeauna o legătură profundă cu Țările de Jos, din motive afective, dar și economice dacă e să considerăm capacitatea financiară a regiunii și nevoile impuse de politica imperială condusă pentru o perioadă de aproape patruzeci de ani⁴. În schimbul sprijinului politic și economic, Carol Quintul respectase întotdeauna privilegiile și drepturile tradiționale ale provinciilor și în special atribuțiile Stărilor Generale, instituție reprezentativă alcătuită din reprezentanții celor 17 provincii ale Țărilor de Jos și care ținea foarte mult la prerogativele și privilegiile sale⁵.

Complet diferită este relația care se instituie cu succesorul lui Carol Quintul pe tronul Spaniei și, ca atare, ca domnitor al Țărilor de Jos. Politica centralizatoare a lui Filip al II-lea, un suveran tipic castilian prin naștere și formare intelectuală și politică⁶, intră foarte repede în conflict cu tendințele autonomiste manifestate de Stările Generale și, în special, de reprezentanții aristocrației și burgheziei olandeze, în rândul cărora începuseră să se răspândească ideile reformate. Situația era deja tensionată de la sfârșitul anilor '50, atunci când Filip al II-lea fusese obligat de situația financiară a monarhiei

---

³ Fernand Braudel, „Filippo II”, în idem, *Scritti sulla storia*, Milano, Bompiani, 2003, pp. 491-541.

⁴ Despre Carol Quintul, vezi Martyn Rady, *The Emperor Charles V*, London – New York, Routledge, 2014; Geoffrey Parker, *Emperor. A New Life of Charles V*, New Haven – London, Yale University Press, 2019. Încă util este și clasicul Karl Brandi, *Carlo V*, Torino, Einaudi, 2001 (I ediție 1961).

⁵ Fernand Braudel, „Carlo V. Testimone del suo tempo: 1500-1558”, idem, *Scritti sulla storia*, pp. 443-489.

⁶ Despre Filip al II-lea vezi, Henry Kamen, *Philip of Spain*, New Haven – London, Yale University Press, 1997; Geoffrey Parker, *Imprudent King. A New Life of Philip II*, New Haven – London, Yale University Press, 2014.

sale să impună noi impozite, încălcând de multe ori privilegiile tradiționale ale diferitelor componente ale Monarhiei. Situația se complică și mai mult atunci când regele hotărăște să accentueze măsurile anti-protestante, care lovesc mai ales burghezia financiară și negustorească din unele provincii ale Țărilor de Jos⁷. Chiar dacă catolic convins, politica religioasă a lui Filip al II-lea trebuie interpretată dintr-o perspectivă mai de grabă laică, religia fiind unul dintre instrumentele prin care regele încearcă să impună autoritatea sa în detrimentul centrelor locale de putere⁸. Mai mult, pe plan pur politic regele Spaniei încearcă să impună autoritatea sa intervenind în alcătuirea Statelor Generale, unde impune reprezentanți loiali Coroanei, încălcând însă legile și cutumele provinciilor, ceea ce produce rezistența nobilimii. Astfel, se creează o situație explozivă, care se radicalizează în momentul în care Filip al II-lea hotărăște să trimită în Țările de Jos, în calitate de guvernator, pe binecunoscutul Fernando Álvarez de Toledo, ducele de Alva⁹, principalul partizan al liniei dure în raport cu răsculații. Sosirea ducelui de Alva corespunde cu înăsprirea represiunii. Astfel, în anul 1567 este instituit un tribunal special chemat să judece pe oricine se opune voinței regelui, incluzând și membrii aristocrației (ceea ce reprezintă o încălcare suplimentară a privilegiilor tradiționale), printre care cele mai răsunătoare cazuri sunt ale contelui Lamoral de Egmont și lui Philippe de Montmorency, contele de Horn, judecați la

---

⁷ Despre revolta anti-spaniolă din Țările de Jos vezi Geoffrey Parker, *The Dutch Revolt*, London, Penguin Books, 1990; Graham Darby (Editura by), *The Origins and Development of the Dutch Revolt*, London – New York, Routledge, 2001; Rosanne M. Baars, *Rumors of Revolt. Civil War and the Emergence of a Transnational News Culture in France and the Netherlands, 1561-1598*, Leiden – Boston, Brill, 1988.

⁸ Pentru politica religioasă a lui Filip al II-lea vezi Henry Kamen, *La política religiosa de Felipe II*, în „Anuario de historia de la Iglesia”, nr. 7, 1998, pp. 21-33.

⁹ Despre viața și activitatea politică a ducelui de Alva vezi Manuel Fernández Álvarez, *El Duque de Hierro. Fernando Álvarez de Toledo, III Duque de Alba*, Madrid, Espasa-Calpe, 2007.

Bruxelles în anul 1568, care cu puțin timp înainte fuseseră la Madrid pentru a negocia o soluție diplomatică a diferendelor dintre Monarhie și State Generale și, în special, pentru a solicita retragerea ordinului de reinstituire a Inchiziției spaniole, unul din instrumentele prin care se încerca extinderea autorității monarhice pe teritoriul Flandrei¹⁰.

Cu moartea conților de Egmont și de Horn, revolta nobiliară pierde doi lideri „moderați”, susținători ai protestului împotriva tendințelor absolutiste ale Monarhiei fără a sprijini însă ideea unei secesiuni, ci dimpotrivă militând pentru păstrarea loialității față de regele Spaniei. Consecința este preluarea conducerii revoltei de către Wilhelm de Orania-Nassau¹¹, cel de-al treilea și mai influent dintre liderii revoltei nobiliare, care la sosirea ducelui de Alva în 1567 părăsise teritoriile sale – imediat confiscate de Stat – găsim refugiu în Saxonia, de unde începe să organizeze o armată care se bucură de sprijinul Saxoniei, a hughenotilor francezi, dar și a burgheziei locale, în special din Olanda și Zelanda. Expediția militară a lui Wilhelm nu înregistrează succesul așteptat, iar lipsit de resurse financiare pentru a-și întreține armata de mercenari, el este obligat să se retragă. Situația pare astfel normalizată pentru autoritățile spaniole și așa va rămâne încă

---

¹⁰ Viața, procesul și moartea celor doi nobili flamanzi sunt descrise în Théodore Juste, *Le Comte d'Egmont et le Comte de Hornes (1522-1568) d'après des documents authentiques et inédits*, Paris – Bruxelles – Leipzig, Pagnerre – A. Lacroix, Verboeckhoven et Cie, 1862. Despre rolul Inchiziției în politica spaniolă, vezi Henry Kamen, *The Spanish Inquisition. A Historical Revision*, New Haven – London, Yale University Press, 2014.

¹¹ Despre Wilhelm de Orania și rolul său politic în revolta anti-spaniolă, vezi Olaf Mörke, *Wilhelm von Oranien (1533-1584). Fürst und „Vater” der Republik*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 2007. Încă fundamentală pentru reconstituirea evenimentelor și rolul politic al principelui de Orania este opera monumentală a lui Louis Prosper Gachard, *Correspondance de Guillaume le Taciturne, prince d'Orange, publiée pour la première fois: suivie de pièces inédites sur l'assassinat de ce prince et sur les récompenses accordées par Philippe II à la famille de Balthazar Gérard*, 6 vol., Bruxelles, A. Vandale (mai târziu C. Muquard), 1847-1866.

doi ani. În anul 1569 însă, tensiunea începe să crească din nou, ca urmare a unei propuneri, înaintată de ducele de Alva și respinsă de Stările Generale, privind introducerea unei noi taxe destinată să finanțeze efortul de război al Spaniei în Mediterana pentru a contracara politica agresivă a Imperiului otoman. Legătura dintre evenimentele mediteraneene și cele din Țările de Jos devine și mai evidentă în anul 1571, atunci când la inițiativa diplomatică a papei Pius al V-lea se constituie Liga Sfântă dintre Veneția, Spania și Sfântul Scaun, care va produce celebra victorie de la Lepanto. Pentru a finanța efortul de război al Monarhiei, Alva hotărăște să impună taxa propusă în 1569, neținând cont de opoziția Stărilor Generale, încălcând așadar din nou privilegiile tradiționale și afectând puternic interesele burgheziei negustorești. Reacția este imediată, iar atitudinea guvernatorului spaniol determină apropierea dintre opoziția nobiliară, cea burgheză și cea protestantă, care recunosc pe Wilhelm de Orania ca fiind liderul lor. În scurt timp, deci, se realizează legătura dintre diferitele căpetenii ale revoltei anti-spaniole, care se transformă într-un război deschis între elite, pe de o parte cea reprezentată de autoritățile spaniole, pe cealaltă elitele politice și economice din Țările de Jos. O confruntare ale căror victime vor fi oamenii de rând, așa cum este reprezentat cu o putere extraordinară de Pieter Brueghel cel Bătrân în celebra capodoperă *Uciderea pruncilor*¹².

Anul 1572, cel în care episcopul din Padova, Niccolò Ormaneto, sosește în Spania în calitate de nunțiu apostolic în locul lui Giovan Battista Castagna (viitorul papa Urban al VII-lea) începe în Flandre cu vești foarte proaste pentru Spania. La începutul anului, în parte și ca urmare a victoriei creștine de la Lepanto care risca să modifice echilibrul internațional european în favoarea Habsburgilor, Franța și Anglia – cei mai importanți doi adversari ai

---

¹² Vezi Giordano Altarozzi, „Elemente ale revoltei din Țările de Jos în opera lui Pieter Brueghel cel Bătrân: *Uciderea pruncilor*”, în Mihaela Grancea, Ioan Popa (coord.), *Interferențe culturale în Sibiu secolelor XVIII-XIX*, Sibiu, 2014, Editura Astra Museum, pp. 13-22.

Spaniei – semnează la Blois un tratat de prietenie¹³, imediat salutat favorabil de Ludovic de Nassau, fratele lui Wilhelm de Orania, și de hughenoții francezi, care îl privesc drept o șansă de a ocupa Țările de Jos. În acest sens, este stabilită și o strategie care prevede un atac simultan din cinci direcții; situația însă nu evoluează în sensul dorit și așteptat de forțele potrivnice Spaniei, iar Elisabeta, cedând presiunilor provenind din partea orașelor din Liga Hanseatică care se tem de efectele negative ale unui război deschis în Canalul Mânecii, își retrage sprijinul oferit până atunci piraiților olandezi (porecliți „*gueux de mer*”, „cerșetorii mării”), interzicându-le să se adăpostească în porturile engleze. Ca urmare, aceștia hotărăsc să atace coastele Olandei cu scopul de a se apropria de un port folosit drept punct de sprijin pentru ambarcațiunile lor, ocupând orașul Brielle și sancționând astfel începerea celei de-a doua revolte anti-spaniole¹⁴. Cucerirea orașului Brielle este urmată de o campanie care va duce de partea răsculaților și alte orașe din Olanda și Zeelanda, lucru posibil datorită condițiilor mizere în care se afla populația locală, determinate de regimul fiscal impus de autoritățile spaniole, precum și de războiul comercial dintre guvernul Țărilor de Jos și Anglia elisabetană, izbucnit încă din 1568 și care a durat până în anul 1573¹⁵, acesta a dus la creșterea șomajului în rândul artizanilor

---

¹³ Pentru încadrarea evenimentelor în contextul politic al vremii, vezi A. Lynn Martin, *Papal Policy and the European Conflict, 1559-1572*, în „*Sixteenth Century Journal*”, vol. XI (1980), nr. 2, pp. 35-48.

¹⁴ Pentru aprofundarea aspectelor evenimentțiale ale revoltei olandeze se recomandă Geoffrey Parker, *The Dutch Revolt*, *passim*.

¹⁵ Prima perioadă a nuntiaturii episcopului din Padova, Niccolò Ormaneto, corespunde cu o încercare de rezolvare a conflictului comercial anglo-spaniol, urmată de instituirea unui dialog constant între guvernatorul Țărilor de Jos și Elisabeta I, care ajung la un rezultat pozitiv în iunie 1573. Despre informațiile pe care reprezentantul Sfântului Scaun în Spania le transmite către Secretariatul de Stat vatican, vezi Arhiva Apostolică Vaticană (AAV), *Fond Segreteria di Stato, Spagna*, vol. 7, ff. 236-237, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 7 mai 1573; ff. 246-247, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 8 mai 1573 (document cifrat atașat la scrisoarea din 8 mai); ff. 249-250, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 9 mai 1573 (document cifrat atașat la scrisoarea din 9 mai); ff. 262-265, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*,

olandezi, tradițional angajați în prelucrarea textilelor destinate pieței engleze. Șomajul crescut, impozitele suplimentare impuse de autoritățile spaniole fără consultarea Stărilor Generale, lipsa de cereale datorată Războiului de Șapte Ani al Nordului, încheiat în 1570, dar care continua să afecteze legăturile comerciale dintre Marea Baltică și Europa de Vest, au efectul de a orienta o parte tot mai consistentă din populație spre Wilhelm de Orania, care găsește astfel noi susținători inclusiv în rândul acelor părți ale societății care până atunci menținuseră o atitudine legalistă¹⁶.

În acest context, Wilhelm și aliații săi pot declanșa „marea strategie” concepută cu puțin timp înainte, iar pe 24 mai – cum relatează nunțiul la Madrid de la acea vreme, monsenior Castagna – numeroasa minoritate calvină din Mons deschide porțile orașului în fața trupelor conduse de Ludovic de Nassau, alcătuite în cea mai mare parte de elemente franceze¹⁷. În același timp, o altă armată, alcătuită de hughenoti francezi și reformați exilați din Flandra ocupă orașul Valenciennes¹⁸. Ca urmare a acestor evenimente, care menționează despre extinderea revoltei și la acele regiuni considerate până atunci sigure pentru Monarhie, corespondența nunțiului rezident la Madrid – la acea vreme încă monsenior Castagna, arhiepiscop din Rossano – către Secretariatul de Stat de la Vatican se face mai detaliată. În special, diplomația Vaticanului este preocupat de implicarea multor francezi în ocuparea celor două orașe, ceea ce risca să zădărnicească eforturile sale de a determina o alianță franco-spaniolă – eventual de consfințit printr-o uniune matrimonială – în cheie anti-otomană și, în general, împotriva tuturor dușmanilor catolicismului. Din scrisorile trimise la Roma reiese

---

Madrid, 26 mai 1573 (document cifrat); ff. 274-276, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 3 iunie 1573 (document cifrat).

¹⁶ Vezi Geoffrey Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659. The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries's Wars*, London – New York, Cambridge University Press, 1972, pp. 139-142.

¹⁷ AAV, *Fond Segreteria di Stato, Spagna*, vol. 17, ff. 16-18, *Giovan Battista Castagna a Tolomeo Gallio*, Madrid, 18 iunie 1572.

¹⁸ *Ibidem*.

preocuparea generată de eventualitatea unei rupturi a relațiilor dintre cei mai importanți doi regi catolici; diplomația Vaticanului intervine pentru a elimina orice sursă de suspiciune privind amestecul francez în evenimentele din Flandra¹⁹. Astfel, pe 18 iunie 1572 nunțul de la Madrid îi cere omologului său rezident la Paris să obțină o asigurare oficială din partea regelui francez cu privire la neamestecul său în tulburările din Țările de Jos²⁰, ceea ce se întâmplă în scurtă vreme; au fost aduse o serie de argumente mai mult sau mai puțin întemeiate, precum faptul că guvernatorul Picardiei nu a trecut granița²¹ și că francezii care îl sprijiniseră pe Ludovic de Nassau în cucerirea orașelor Mons și Valenciennes erau de fapt hughenoti, ce nu puteau să se bucure de sprijinul monarhiei de vreme ce ridicaseră armele chiar împotriva suveranului lor²². Mai mult, pentru a îndepărta orice suspiciune, Coroana franceză emite o

---

¹⁹ Ivi, vol. 2, f. 350 r.-v., Antonio Maria Salviati a Giovan Battista Castagna, Paris, s.d. (dar, cum se deduce din lecturarea altor documente, din iunie 1572); f. 363, Vescovo Salviati, Nunzio straordinario in Francia, al Rossano, Paris, 6 iulie 1572; vol. 17, f. 25, Giovan Battista Castagna a Tolomeo Gallio, Madrid, 12 iulie 1572; ff. 32-33, Giovan Battista Castagna a Tolomeo Gallio, Madrid, 15 iulie 1572; f. 26, Giovan Battista Castagna a Tolomeo Gallio, Madrid, 20 iulie 1572; f. 34, Giovan Battista Castagna a Tolomeo Gallio, Madrid, s.d.; ff. 36-39, Giovan Battista Castagna a Tolomeo Gallio, Madrid, 20 iulie 1572; vol. 3, f. 4, Tolomeo Gallio all'Arcivescovo di Rossano, Roma, 23 iulie 1572; vol. 17, f. 45, Giovan Battista Castagna a Tolomeo Gallio, Madrid, 5 august 1572. Este o corespondență diplomatică triumphiulară, între Madrid, Paris și Roma, extrem de amănunțită, având drept scop principal cel de a predispute situația pentru o alianță franco-spaniolă de lungă durată.

²⁰ Ivi, vol. 17, f. 16, Giovan Battista Castagna a Tolomeo Gallio, Madrid, 18 iunie 1572: „Nostro Signore habbia scritto quel breve in Francia, et dato ordine al nunzio, che mi avisi del ritratto, perché forse servirà di chiarire tanto più Sua Santità se sarà in tempo”.

²¹ Ivi, ff. 17-18, Giovan Battista Castagna a Tolomeo Gallio, Madrid, 18 iunie 1572: „né Monsignor di Longavilla [Longueville] governatore di Piccardia, che sta vicinissimo a Valentina [Valenciennes], né altri si era mosso verso Fiandra in così buona occasione di far male”.

²² Ivi; vol. 2, f. 350 v., Antonio Maria Salviati a Giovan Battista Castagna, Paris, s. d. (dar, cum se deduce din conținutul documentului, din iunie 1572); f. 351, Tolomeo Gallio a Giovan Battista Castagna, Roma, s. d.

serie de edicte prin care se sancționează supușii regelui care oferă un sprijin răsculaților flamanzi²³.

În ciuda optimismului de la Madrid, alimentat și de recucerirea rapidă a orașului Valenciennes de către trupele ducelui de Alva, situația din Țările de Jos devine din ce în ce mai complicată, iar revolta se răspândește rapid, deși autoritățile spaniole erau de părere că mișcarea reprezenta doar: „*così gagliardo come speravano et promettevano li Ribelli*”²⁴. Tocmai recucerirea orașului Valenciennes readuce în centrul dezbaterii diplomatice implicarea autorităților franceze, fiind luați prizonieri mai mulți francezi care recunosc că au fost trimiși la solicitarea guvernatorului Picardiei, dezmințind astfel cele afirmate oficial de regele Franței²⁵. Pe de altă parte, nici ducele de Alva nu face nimic pentru a evita conflictele cu puternicul vecin, mobilizând trupele sale spre granița cu Franța și cerând întăriri din Lombardia spaniolă. Cu toate acestea, acțiunile ducelui de Alva sunt limitate de dorința lui Filip al II-lea de a evita un război cu Franța, ceea ce ar fi deschis un nou front alături de cel mediteraneean, unde războiul cu Imperiul otoman continua după victoria de la Lepanto.

Temerile guvernatorului spaniol erau însă pe deplin fondate, iar înainte ca trupele spaniole să completeze încercuirea orașului Mons, Ludovic de Nassau solicită ca

---

²³ Ivi, f. 350 r., Antonio Maria Salviati a Giovan Battista Castagna, Paris, s. d. (dar, cum se deduce din conținutul documentului, din iunie 1572).

²⁴ Ivi, vol. 17, f. 25, Giovan Battista Castagna a Tolomeo Gallio, Madrid, 12 iulie 1572 [„atât de viguroasă precum sperau și promiteau Răsculații” – traducerea autorului].

²⁵ Ivi, f. 34, Giovan Battista Castagna a Tolomeo Gallio, Madrid, s. d.: “*Dicono dunque ch'essendosi sollevati ribelli in Fiandra, et preso luoghi tanto importanti, et maxime essendo in essi fanteria franzesa, il Re di Francia non ha fatto una minima dimostratione. Anzi uscendo di Monsdanas [Mons] il Conte Ludovico di Nassao... andò diritto à la Corte di Francia, e fu subito adpresso à parlare al Re... Che è in essere una armata formata di buone navi, et molte genti del Re proprio ne li porti di Francia sopra l'oceano, la quale può de la mattina a la sera dar con gran ruina in Fiandra... Che li Francesi presi nel recuperar di Valentiana [Valenciennes] dicevano manifestamente ch'erano stati mandati da Mons.r di Longavilla [Longueville] governatore di Piccardia*”.

hughenoții francezi să respecte angajamentele asumate, procedând la invazia Țărilor de Jos meridionale în numele lui Carol al IX-lea. Acțiunea diplomatică a lui Nassau înregistrează un succes parțial, monarhia franceză refuzând să pornească un război deschis cu Spania, dar oferind în același timp sprijin militar în vederea eliberării orașului Mons asediat. Corpul de expediție condus de Jean de Hangest, senior din Genlis, este însă identificat de iscoadele ducelui de Alva înainte să ajungă la destinație și este complet distrus de trupele spaniole în bătălia de la Saint-Ghislain²⁶.

Implicarea Franței se complică mai mult în lunile următoare, pe de o parte datorită evenimentelor din Țările de Jos, unde ducele de Alva găsește mai multe documente care ar dovedi rolul vecinului său²⁷, dar și a situației interne franceze, unde relația dintre monarhie și hughenoți devine din ce în ce mai tensionată. Mai mult, neimplicarea Franței determină o politică mai precaută și din partea Angliei.

Înfrângerea suferită de corpul de expediție francez în bătălia de la Saint-Ghislain compromite influența hughenotă în Franța, iar Carol al IX-lea începe să o privească drept pretext pentru a eradica protestantismul din teritoriile monarhiei sale²⁸;

---

²⁶ Nu se știe când vestea victoriei spaniole a ajuns la Madrid, dar este cert faptul că nunțiul o amintește într-o scrisoare din 5 august 1572. Ivi, ff. 46-48, *Giovan Battista Castagna a Tolomeo Gallio*, Madrid, 5 august 1572. Importanța succesului spaniol este imediat evidentă: "*Il Re mi ha mandato a dire che la rotta data alli Ugonotti in Fiandra, è di maggior importanza che non si creda, perché vi son morti et presi li più valorosi capi di essi Ugonotti di Francia*".

²⁷ Ivi, ff. 36-39, *Giovan Battista Castagna a Tolomeo Gallio*, Madrid, 20 iulie 1572, în care se vorbește de prezența a 8.500 de infanteriști și 1.500 de cavaleri francezi la granița cu Flandre.

²⁸ Diplomația Vaticanului încearcă să profite de schimbările în curs la curtea franceză pentru a propune în repetate rânduri o alianță franco-spaniolă îndreptată împotriva ereticilor din cele două Monarhii; vezi Ivi, ff. 46-48, *Giovan Battista Castagna a Tolomeo Gallio*, Madrid, 5 august 1572; vol. 7, ff. 15-20, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 24 ianuarie 1573 (document cifrat); ff. 262-265, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 26 mai 1573 (document cifrat).

pe această cale se va merge în lunile următoare, până la celebrul masacru al Noptii Sfântului Bartolomeu, din 23-24 august 1572, care aruncă Franța într-un nou război religios²⁹.

Masacrarea hughenotilor exercită o influență substanțială asupra evenimentelor din Țările de Jos. Retragera sprijinului francez reduce simțitor credibilitatea strategiei gândită de prințul de Orania, iar tentativa sa de a elibera orașul Mons asediat eșuează definitiv pe 22 septembrie, atunci când trupele spaniole ocupă orașul, care devine un punct de plecare pentru redobândirea tuturor centrelor ocupate pe parcursul verii de răsculați. Succesul spaniol din vara anului 1572 determină o scădere de interes pentru evenimentele din Țările de Jos din partea nunțului la Madrid, unde între timp monseniorul Castagna este mai întâi sprijinit și apoi înlocuit de episcopul din Padova, Niccolò Ormaneto; acesta a fost trimis în vara 1572 la Madrid în calitate de nunțiu extraordinar cu mandatul de a se ocupa în special de continuarea războiului cu otomani și ridicat în scurt timp la rang de nunțiu rezident³⁰. Probabil din aceste motive, de la Madrid nu mai sosesc rapoarte privind evoluția evenimentelor din Țările de Jos, unde situația pare a fi normalizată, cu excepția provinciilor Olanda și Zeelanda, ultimele bastioane ale revoltei, profitând și de conformația geografică a regiunii, favorabilă unui război asimetric.

Succesele militare înregistrate în anul 1572 îi confirmă ducelui de Alva convingerea că represiunea este singura cale către eradicarea revoltei, ceea ce însă nu corespunde pe deplin cu situația din teren, având în vedere că revolta izbucnise din nou la începutul anului 1572, tocmai datorită modului de

---

²⁹ Despre corespondența diplomatică dintre Roma, Madrid și Paris în epoca Masacrului Noții Sfântului Bartolomeu, vezi Giordano Altarozzi, *Diplomazia vaticana e relazioni franco-spagnole all'epoca della Notte di San Bartolomeo*, în „Studia Universitatis Petri Maior. Historia”, vol. 12 (2012), pp. 11-22.

³⁰ AAV, *Fond Segreteria di Stato, Spagna*, vol. 2, f. 327, *Tolomeo Gallio a Giovan Battista Castagna*, Roma, 22 august 1572, în care Secretarul de Stat de la Vatican îi urează arhiepiscopului din Rossano drum bun înapoi în Italia, după încheierea misiunii sale la curtea spaniolă.

administrare impus de guvernatorul spaniol. Pe de altă parte, Alva se confruntă cu problema susținerii financiare a politicii sale, din moment ce pentru Filip al II-lea prioritar rămâne războiul anti-otoman din Mediterana, atât din motive politice și de imagine, cât și financiare, având în vedere că Sfântul Scaun finanțează monarhia spaniolă prin diferite mecanisme tocmai pentru a favoriza implicarea sa împotriva turcilor³¹. Politica implementată de ducele de Alva nu dă roadele sperate, iar guvernatorul Țărilor de Jos devine dependent de sumele de bani trimise din Spania, în timp ce fluxul de numerar către Peninsula iberică scade dramatic³².

Ca urmare, la începutul anului 1573 operațiunile militare în Țările de Jos intră într-un blocaj, iar la Madrid începe să se elaboreze o nouă strategie, care include posibilitatea înlocuirii ducelui de Alva în calitate sa de guvernator. Această temă caracterizează majoritatea corespondenței diplomatice de la Vatican din perioada respectivă, având în vedere că pentru Roma era fundamental ca Spania să rezolve cât mai repede și cu cel mai mic efort problemele din Țările de Jos pentru a se dedica cu toată puterea sa luptei în Mediterana și, pe termen mediu, la o posibilă invazie a Angliei pentru a o detrona pe Elisabeta³³. Dacă primul

---

³¹ Vezi Giordano Altarozzi, *I finanziamenti vaticani per la lotta contro il turco: l'epoca di Gregorio XIII*, în „Studia Universitatis Petru Maior. Historia”, vol. 13 (2013), nr. 2, p. 11-18; Idem, „Liga antiturcă, finanțele și diplomația vaticană în Spania, în jurul bătăliei de la Lepanto”, în Cornel Sigmirean, Corina Teodor (coord.), *In honorem Vasile Dobrescu. Societate și cultură în epoca modernă*, Sibiu, Editura Astra Museum, 2013, p. 45-50.

³² AAV, *Fond Segreteria di Stato, Spagna*, vol. 7, ff. 167-168, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 12 aprilie 1573; ff. 488-495, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 10 noiembrie 1573 (document cifrat); vol. 8, ff. 22-27, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 21 ianuarie 1574 (document cifrat): potrivit surselor nunțiului, revolta din Țările de Jos costase până în acel moment 23 de milioane de aur; ff. 28-33, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 23 ianuarie 1574 (document cifrat). Vezi și G. Parker, *The Dutch Revolt*, pp. 162.

³³ AAV, *Fond Segreteria di Stato, Spagna*, vol. 7, ff. 62-63, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 7 februarie 1573 (post-scriptum); f. 127, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, 4 martie 1573; ff. 145-146, *Niccolò Ormaneto a*

aspect se rezolvă aparent în avantajul ducelui de Alva în februarie 1573, o dată cu ieșirea Veneției din Liga Sfântă, care înseamnă sfârșitul *de facto* al războiului mediteranean, invazia Angliei continuă să fie una din preocupările principale ale diplomației de la Vatican și a Sfântului Parinte însuși, alături de consolidarea relațiilor dintre Spania și Franța. Poziția ducelui de Alva devine și mai complicată în vara anului 1573, atunci când din motive financiare trupele sale, neplătite de mai multe luni, se răzvrătesc oprind operațiunile militare³⁴. Toate acestea, împreună cu convingerea din ce în ce mai profundă a curții că motivul real al revoltei este politica ducelui, iar nu aspectul religios, determină înlocuirea sa cu don Luís de Requesens, guvernator al Lombardiei, decizie salutăată de Ormaneto; printre altele sunt subliniate relațiile familiale pe care guvernatorul nou numit le are cu ambasadorul Spaniei la Roma Juan de Zúñiga³⁵. Astfel, noul guvernator intră în Bruxelles pe 17 noiembrie 1573, începând să guverneze împreună cu ducele de Alva, care rămâne în Țările de Jos până în decembrie pentru a ajuta noua guvernare în

---

Tolomeo Gallio, Madrid, 13 martie 1573; f. 156, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 17 martie 1573; ff. 172-176, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 15 aprilie 1573; f. 197, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 23 aprilie 1573 (document cifrat); ff. 222-230, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 1 mai 1573 (document cifrat); f. 325, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 9 iulie 1573.

³⁴ Vezi Geoffrey Parker, *The Dutch Revolt*, pp. 162.

³⁵ AAV, *Fond Segreteria di Stato, Spagna*, vol. 7, f. 381, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 12 august 1573 (document cifrat). Cu puțin timp înainte să fie numit guvernator al Țărilor de Jos, în calitate de guvernator al Lombardiei, don Luís de Requesens fusese protagonistul unor confruntări destul de dure cu arhiepiscopul din Milano, Carlo Borromeo, pentru probleme legate de conflictul de jurisdicție între autoritatea religioasă și cea laică. Divergențele se adânciseră, până la excomunicarea guvernatorului de către arhiepiscop. Despre acest conflict, vezi Giordano Altarozzi, *Le controversie giurisdizionali tra Chiesa e Stato nell'età di Filippo II e Gregorio XIII: il caso particolare di Milano nelle lettere del nunzio Ormaneto*, în „Anuarul Institutului Italo-Român de Studii Istorice”, vol. I, 2004, p. 47-61; Idem, *Accentramento del potere e resistenze al cambiamento nei domini italiani di Filippo II*, în „Studia Universitatis Petru Maior. Historia”, vol. 13 (2013), nr. 1, pp. 11-22.

primele zile de mandat, reușind în această scurtă perioadă să-l influențeze pe Requesens, care, deși mai dispus la dialog, se convinge de necesitatea continuării războiului³⁶.

Eforturile de pacificare a Țărilor de Jos sunt complicate însă și de hotărârea lui Filip al II-lea de a amâna, și ulterior de a renunța definitiv, la călătoria sa în Flandra, pe care Roma o considera extrem de benefică și susținută de diplomația de la Vatican încă din 1566³⁷. Anul 1574 se deschide cu rezultate deloc îmbucurătoare pentru Spania, trupele sale fiind învinse în două bătălii în timp ce o armată numeroasă înaintează dinspre Germania sub comanda lui Ludovic de Nassau³⁸. Reluarea ostilităților atrage din nou atenția nunțului Ormaneto asupra evenimentelor din Țările de Jos, iar reprezentantul Vaticanului la Madrid începe să trimită rapoarte aproape zilnice cu privire la informațiile pe care le obține. Problema principală pe care o sesizează Ormaneto – care la rândul său încearcă să lege evoluția din Țările de Jos cu invazia Angliei³⁹ – este din nou cea financiară, Coroana fiind în imposibilitate de a garanta fluxul de numerar necesar întreținerii armatei⁴⁰, fapt ce determină o nouă răzvrătire a

---

³⁶ Geoffrey Parker, *The Dutch Revolt*, pp. 163-164.

³⁷ AAV, *Fond Segreteria di Stato, Spagna*, vol. 7, ff. 431-433, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 16 octombrie 1573 (document cifrat); ff. 477-479, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 26 octombrie 1573, în care se vorbește de o posibilă călătorie în Italia, unde suveranul spaniol ar fi abordat și chestiunea conflictelor de jurisdicție izbucnite la Milano și Neapole. Călătoria, amânată în repetate rânduri la sfârșitul anului 1573, este anulată definitiv la începutul anului următor, cum comunică nunțul rezident la Madrid: *Ivi*, vol. 7, ff. 552-556, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 28 decembrie 1573 (document cifrat); vol. 8, ff. 22-27, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 21 ianuarie 1574 (document cifrat).

³⁸ *Ivi*, vol. 8, ff. 90-98, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 18 martie 1574 (document cifrat); vezi și G. Parker, *The Dutch Revolt*, pp. 164.

³⁹ AAV, *Fond Segreteria di Stato, Spagna*, vol. 8, f. 191, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 26-27 aprilie 1574 (document cifrat); f. 192, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 28 aprilie 1574.

⁴⁰ Paradigmatic este un document din 21 ianuarie 1574, în care nunțul Ormaneto relatează despre o întrevvedere cu Filip al II-lea în cadrul căreia regele Spaniei s-ar fi plâns de lipsa acută („*gran mancamento*”) de bani, care este fundamentul războiului („*il nerbo della guerra*”). Regele atribuie responsabilitatea noii crize financiare care lovește Spania – și care pare să o

trupelor care va dura până în luna mai⁴¹. Mai mult, încă o dată din motive financiare dar și din cauza unei epidemii, flota construită cu scopul de a sprijini operațiunile militare din Flandra, și prevăzută a lua marea în primăvara 1574, rămâne fără efective, fiind imposibil să se îndrepte spre Țările de Jos⁴². Faptul că situația financiară a monarhiei spaniole era de-a dreptul catastrofală reprezintă un alt subiect des întâlnit în corespondența nunțului la Madrid, care avertizează Secretariatul de Stat cu privire la riscurile pe care un faliment al monarhiei le-ar presupune pentru întreaga creștinătate⁴³. Temerile exprimate de Ormaneto se concretizează în luna iulie, atunci când Filip al II-lea este obligat să renunțe la războiul din Țările de Jos, acceptând propunerea lui Requesens de a începe negocieri cu liderii revoltei, punând doar două condiții obligatorii: respectarea confesiunii catolice și menținerea teritoriilor în componența domeniilor regale⁴⁴. Cu toate acestea, nunțul la Madrid informează

împingă spre un nou faliment – la războaiele multiple pe care țara sa a fost obligată să le conducă, și în special revoltei din Țările de Jos, care a necesitat până atunci cheltuieli de 24 de milioane aur. Vezi *Ivi*, ff. 22-27, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 21 ianuarie 1574.

⁴¹ Geoffrey Parker, *The Dutch Revolt*, pp. 164.

⁴² AAV, *Fond Segreteria di Stato, Spagna*, vol. 8, ff. 81-87, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 1 martie 1574 (document cifrat); ff. 144-151, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 1 aprilie 1574 (document cifrat); f. 191 r.-v., *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 26 aprilie 1574; ff. 203-204, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 18 mai 1574 (document cifrat); ff. 267-270, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 17 iunie 1574; ff. 293-296, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, s.d. (dar probabil din 10 octombrie 1574) (document cifrat).

⁴³ Vești privind situația financiară dramatică a Spaniei circulă la Roma deja în lunile anterioare; cf. *Ivi*, ff. 205-209, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 22 mai 1574 (document cifrat); acestea sunt confirmate în lunile următoare, până la proclamarea noului faliment de Stat declarat în anul 1575: *ivi*, ff. 313-321, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 20 octombrie 1574 (document cifrat); ff. 400-407, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 13 decembrie 1574 (document cifrat). Despre politica spaniolă în ansamblul său și despre dificultățile, în special financiare, din această etapă vezi Fernand Braudel, *Civiltà e imperi del Mediterraneo nell'età di Filippo II*, Torino, Einaudi, 2010, vol. 2, pp. 1216-1222.

⁴⁴ AAV, *Fond Segreteria di Stato, Spagna*, vol. 8, ff. 293-296, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, s. d. (dar din octombrie 1574) (document cifrat); ff. 313-321, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 20 octombrie 1574 (document cifrat); ff. 339-343, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 25

în decembrie cu privire la faptul că negocierile nu evoluează într-o direcție pozitivă, în primul rând din cauza pretențiilor excesive ale reprezentanților răsculaților. Problema principală este legată de restituirea bunurilor confiscate supușilor care părăsiseră Țările de Jos – printre care cele ale principelui de Orania – și care ar fi acceptat să se supună autorității regale, multe dintre ele imposibil de recuperat deoarece fuseseră distribuite trupelor spaniole pentru a finanța campania militară; dificultăți le fel de mari le pune și solicitarea răsculaților cu privire la așa-zisă „libertate de mișcare”, adică dreptul recunoscut supușilor care, neacceptând revenirea la catolicism, ar fi părăsit posesiunile spaniole, de a continua să beneficieze de roadele proprietăților deținute în Țările de Jos; ultima revendicare problematică este de natură politică și privește revenirea la vechile privilegii anterioare reformelor introduse de Carol Quintul, precum și abolirea Inchiziției⁴⁵. Preocupat că negocierile ar fi putut prejudicia interesele catolicismului, Ormaneto cere să fie primit în audiență de însuși Filip al II-lea; în ajunul Crăciunului, acesta putea să îi transmită Secretarului de Stat de la Vatican, cardinalul Tolomeo Gallio, că a primit asigurări cu privire la hotărârea regelui de a nu accepta nici o clauză păguboasă pentru catolicism⁴⁶.

În ciuda atitudinii favorabile a curții, șansele de a ajunge într-un timp scurt la o soluție negociată a diferendelor sunt însă reduse. Cerințele celor două părți sunt ireconciliabile, cele mai sensibile teme fiind toleranța religioasă și garanțiile constituționale. Răsculații afirmă categoric că sunt dispuși să recunoască autoritatea regală, dar nu și să abjure de la

---

octombrie 1574 (document cifrat); ff. 366-367, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 28 octombrie 1574 (document cifrat): ultimul document, care anunță sosirea unei misive datată 8 octombrie, pare a fi în contradicție cu cele anterioare, declarându-se că nu s-a ajuns doar la un acord, ci lupta continuă și evoluția sa este potrivnică trupelor spaniole, care pentru a doua oară au fost obligate să renunțe la asediul asupra orașului Leiden; ff. 387-389, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 27 noiembrie 1574 (document cifrat).

⁴⁵ Ivi, ff. 410-418, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 20 decembrie 1574 (document cifrat); ff. 433-434, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 30 decembrie 1574 (document cifrat).

⁴⁶ Ivi, ff. 422-423, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 24 decembrie 1574 (document cifrat).

confesiunea calvină, cerând totodată garanții cu privire la securitatea lor după încetarea ostilităților. Filip al II-lea pare dispus să facă concesii cu privire la garanții, dar nu și în materie de religie⁴⁷. Requesens – din inițiativă proprie, sugerează Ormaneto – ar fi oferit o amnistie generală, precum și retrocedarea proprietăților confiscate și confirmarea privilegiilor tradiționale pentru cei care ar fi revenit la catolicism, în timp ce calvinii ar fi avut la dispoziție șase luni pentru a-și vinde proprietățile și a părăsi teritoriile spaniole. Aceste propuneri, deși generoase, ar fi fost refuzate de reprezentanții răsculaților, conștienți de situația financiară dificilă a monarhiei⁴⁸. Astfel, negocierile continuate pe parcursul primăverii și verii, eșuează definitiv în august 1575⁴⁹, iar Requesens, izolat în Flandra și conștient că tratativele nu ar fi dus la nici o soluție convenabilă pentru monarhie, trece la ofensivă ocupând câteva insule din Zeelanda. Vestea ajunge foarte târziu la Madrid, iar nunțiul o poate transmite către Roma abia la sfârșitul lunii octombrie, ceea ce denotă faptul că liniile de comunicare dintre Țările de Jos și peninsula iberică sunt grav afectate, atât de efectele crizei financiare, cât și de atitudinea dușmănoasă a Franței⁵⁰.

Între timp, în septembrie regele hotărăște să denunțe datoriile contractate, ceea ce înrăutățește relația cu bancherii genovezi care asigurau fluxul de numerar către Flandra⁵¹. Astfel, dacă intransigența regelui cu privire la revendicările religioase pusese capăt inițiativelor de pace din 1575, întreruperea relațiilor cu bancherii săi, care încă puteau transfera sume importante de bani într-un timp scurt dintr-o parte în altă a posesiunilor sale, împiedică inițiativa militară a guvernatorului în Olanda și

---

⁴⁷ Ivi, ff. 451-452, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 17 februarie 1575 (document cifrat).

⁴⁸ Ivi, ff. 469-471, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 29 mai 1575 (document cifrat).

⁴⁹ Ivi, f. 480, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 31 august 1575.

⁵⁰ Ivi, ff. 544-545, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 23 octombrie 1575.

⁵¹ Ivi, ff. 504-507, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 19 septembrie 1575 (document cifrat).

Zelanda, unde răsculații trec la contraofensivă⁵². În consecință, anul 1576 se deschide cu o nouă tentativă spaniolă de a ajunge la o soluție negociată a crizei, despre care nunțiul Ormaneto informează permanent, oferind detalii „la zi” cu privire la diferitele păreri care circulă la Madrid⁵³. În acest context Luis de Requesens, deja bolnav, se stinge din viață pe 15 martie 1576, lasând guvernul Țărilor de Jos fără o conducere. Până la numirea unui nou guvernator, autoritatea regală este reprezentată de Consiliul de Stat⁵⁴ care, așa cum informează Ormaneto, se adaptează la linia politică dominantă în Spania, începând o nouă rundă de negocieri⁵⁵. Membrii Consiliului de Stat se înșală însă cu privire la motivele eșecului negocierilor anterioare, considerând în mod greșit că restaurarea ordinii ar fi fost posibilă prin retragerea trupelor spaniole și restaurarea vechiului sistem de guvernare, nesocotind fractura profundă generată pe teren religios. Mai mult, Consiliul de Stat se confruntă cu problema deja endemică a răzvrătirii trupelor, nemulțumite de întârzierile permanente ale plății soldei; acestea se dedau la acte de violență împotriva populației, aducând astfel o lovitură de imagine autorității spaniole⁵⁶. Este o problemă deloc neglijabilă pe termen lung, pentru că dacă Spania va pierde confruntarea cu răsculații din Țările de Jos, acesta se va datora în mare parte

---

⁵² *Ivi*, ff. 606-610, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 10 decembrie 1575 (document cifrat); vol. 10, ff. 9-18, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 18 ianuarie 1576 (document cifrat).

⁵³ *Ivi*, vol. 10, f. 63, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 16 februarie 1576 (document cifrat).

⁵⁴ *Ivi*, ff. 74-81, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 29 martie 1576 (document cifrat); ff. 82-84, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 30-31 martie 1576 (document cifrat); f. 94, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 10 aprilie 1576 (document cifrat).

⁵⁵ *Ivi*, ff. 82-84, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 30-31 martie 1576 (document cifrat); f. 88, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 5 aprilie 1576.

⁵⁶ *Ivi*, ff. 82-84, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 30-31 martie 1576 (document cifrat). Răzvrătirea durează câteva luni; f. 243, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 6 august 1576; ff. 259-263, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 23 august 1576 (document cifrat).

tocmai numeroaselor răzvrătiri ale trupelor sale începând cu anul 1572, care discreditează prin comportamentul lor autoritatea guvernelor spaniole, terorizând populația locală, sabotând acțiunile militare plănuite și, în același timp, consumând sume uriașe de bani care puteau fi folosite în alt scop. La această problemă, Filip al II-lea încearcă să ofere un răspuns trimitând în vară o sumă de bani pentru plata restanțelor, considerată însă de nunțiul apostolic insuficientă nevoilor⁵⁷. În consecință, veștile care sosesc la Madrid în luna august – imediat înregistrate și transmise de reprezentantul papal – nu sunt mai bune, iar Ormaneto se arată destul de îngrijorat, mai ales ținând cont de faptul că în acel moment toate indiciile arată disponibilitatea regelui de a începe invazia Angliei⁵⁸.

Între timp, la Madrid se lucrează intens pentru a identifica repede noul guvernator, iar multe semne arată că persoana aleasă ar putea fi don Juan de Austria⁵⁹, fratele de tată al regelui și eroul de la Lepanto. Acesta însă refuză să se îndrepte spre Țările de Jos înainte de a avea o convorbire personală cu regele, iar la sfârșitul lunii august sosește pe neașteptate la Barcelona, fapt ce stârnește multe speculații⁶⁰, printre care și cele ale nunțiului apostolic, care trimite la Roma un raport conținând propriul punct de vedere: don Juan ar fi ajuns din inițiativă proprie pentru a-i cere regelui banii pentru plata soldei și pentru a constitui un fond de rezervă pentru viitor⁶¹.

---

⁵⁷ Ivi, f. 243, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 6 august 1576.

⁵⁸ Ivi, ff. 252-253, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 16 august 1576 (document cifrat); ff. 259-263, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 23 august 1576 (document cifrat); ff. 310-312, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 17 septembrie 1576 (document cifrat).

⁵⁹ Ivi, f. 94, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 10 aprilie 1576 (document cifrat); ff. 174-176, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 7 iunie 1576 (document cifrat); ff. 192-194, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 4 iulie 1576 (document cifrat).

⁶⁰ Ivi, ff. 275-276, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 26 august 1576 (document cifrat).

⁶¹ Ivi, ff. 282-285, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 4 septembrie 1576 (document cifrat).

În septembrie, situația devine și mai dificilă. Pe 19 septembrie 1576 Ormaneto informează Secretariatul de Stat de la Vatican cu privire la faptul că la Bruxelles fuseseră arestați toți membrii Consiliului de Stat sub pretextul că aceștia nu ar fi trebuit să retragă decretul prin care trupele spaniole erau declarate răzvrătite, ceea ce i-ar fi permis populației să se apere fără teamă de a fi persecutată⁶². La sfârșitul lunii însă, situația pare a se îmbunătăți parțial. În acest sens, nunțiul informează printr-o scrisoare cifrată din 26 septembrie asupra faptului că de câteva zile sosise la Madrid un reprezentant al răsculaților flamanzi aducând o propunere de pace care, dacă era considerată credibilă, ar fi fost imediat acceptată. Răsculații oferă respectarea credinței catolice și obediență față de rege, menținerea teritoriului în cadrul posesiunilor Spaniei, precum și susținerea financiară a birocrăției regale. În schimbul acestor concesiuni, solicită retragerea trupelor spaniole de pe teritoriul Țărilor de Jos, restaurarea vechilor privilegii și revenirea la formele de guvernământ din perioada lui Carol Quintul. Potrivit nunțiului, singura revendicare neagreată de Filip al II-lea este cea privind retragerea trupelor, atât din teama unor noi revolte, cât și de cea a unui posibil atac din exterior, din Franța, din Anglia și/sau din Germania⁶³. Propunerile prezentate la Madrid au însă efectul de a grăbi numirea lui don Juan în calitate de guvernator, cu speranța ca prestigiul prințului să permită o rezolvare negociată a crizei, fără a accepta însă retragerea trupelor spaniole. Astfel, eroul de la Lepanto pleacă spre Țările de Jos în mare secret la sfârșitul lunii octombrie, lăsându-l la Madrid pe secretarul său, Juan de Escobedo, cu sarcina de a aștepta instrucțiunile regelui⁶⁴.

Temându-se de sosirea eroului de la Lepanto, considerat un campion al catolicismului și dotat cu prestigiul necesar pentru

---

⁶² Ivi, ff. 314-315, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 19 septembrie 1576 (document cifrat).

⁶³ Ivi, ff. 333-336, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 26 septembrie 1576 (document cifrat).

⁶⁴ Ivi, f. 348, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 3 octombrie 1576 (document cifrat); ff. 368-370, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 27 octombrie 1576 (document cifrat).

a readuce ordine în rândul trupelor spaniole, reprezentanții răsculaților ajung la o înțelegere cu acea parte a societății flamande care încă se proclamă loială Spaniei, unificând astfel diferitele căpetenii ale revoltei⁶⁵. În acest context, Juan de Austria sosește la Luxemburg pe 3 noiembrie 1576⁶⁶, iar în aceeași zi trupele spaniole care încercuiseră orașul Anvers, îl ocupă săvârșind unul din cele mai violente jafuri din secolul al XVI-lea⁶⁷. Acest eveniment, amintit drept „furia spaniolă” din Anvers, este însă în avantajul Stărilor Generale, discreditând imaginea lui Juan de Austria și oferind un pretext pentru a ratifica acordul semnat cu Wilhelm de Orania. Drept urmare, pe 8 noiembrie 1576 este semnată așa-zisă Pacificare din Gand⁶⁸, care pune capăt revoltei și deschide războiul de independență al Țărilor de Jos. Revolta nobiliară, cea constituțională și cea religioasă se unifică într-o luptă pentru independență împotriva unei autorități considerată străină și abuzivă.

---

⁶⁵ Surprinzător, un eveniment atât de important nu a fost înregistrat de nunțiul apostolic la Madrid în corespondență sa cu Secretariatul de Stat; singura veste care într-un fel sugerează un posibil acord între provinciile răsculate și cele până atunci rămase loiale regelui se regăsește într-o misivă din 30 decembrie 1576, în care nunțiul relatează cu privire la continuarea negocierilor, afirmând totodată că acordul pare departe și că ambele părți au început să se înarmeze; *ivi*, ff. 436-437, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 30 decembrie 1576 (document cifrat).

⁶⁶ Vestea privind sosirea noului guvernator întârzie să ajungă la Madrid; pe 10 noiembrie, nunțiul încă nu comunică nimic către Secretariatul de Stat de la Vatican; *ivi*, ff. 387-390, *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, Madrid, 10 noiembrie 1576 (document cifrat).

⁶⁷ Despre „Furia spaniolă” din Anvers, printre alții, vezi Corrado Vivanti, *Lotta politica e pace religiosa in Francia fra Cinque e Seicento*, Einaudi, Torino, 1963, p. 197 *passim*.

⁶⁸ Despre Pacificarea din Gand și evenimentele care au facilitat-o, vezi Franco Gaeta, Ruggiero Romano, Alberto Tenenti, *Il Rinascimento e la Riforma (1378-1598)*, UTET, Torino 1976, p. 675-677. Un punct de vedere partizan, favorabil răzvrătiților, în Théodore Juste, *La Pacification de Gand et le Sac d'Anvers, 1576*, C. Muquardt, Éditeur, Bruxelles, 1876.

MATEI BASARAB ȘI BISERICA DOMNEASCĂ A CRAIOVEI – OBSERVAȚII PE MARGINEA DATĂRII PISANIEI

Liviu Marius ILIE

Vechea biserica domnească a Craiovei a fost dăruită în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe locul ei fiind ridicată, după planurile arhitectului francez André Lecomte du Noüy, clădirea care există și astăzi¹. Istoria vechiului lăcaș domnesc purtând hramul Sf. Dumitru este împărțită în două de refacerea sa de către Matei Basarab la mijlocul secolului al XVII-lea. Prima sa parte este mai puțin cunoscută, în principal datorită lipsei izvoarelor scrise. Notele unor călători străini aduc însă unele lămuriri în privința bisericii Sf. Dumitru; bunăoară, Petru Bogdan Bakšić menționa, în trecerea sa prin Craiova la 24 august 1640, mai multe biserici de lemn și „o biserică de piatră, mare și frumoasă”². Deși nu amintea nimic despre hramul acesteia, biserica din piatra era Sf. Dumitru sau biserica domnească a Craiovei.

De altfel, biserica domnească a Craiovei apărea și în câteva documente muntenesti din aceeași perioadă. Astfel, o vânzare de moșie ce avusese loc la Craiova în 13 iulie 1644 se făcuse în prezența mai multor martori, printre care și „popa Stanciul de la Besereca Domnească ot Craiova”³; un an mai târziu, la 11 noiembrie 1645, la eliberarea unor rumâni din Baia de Fier participaseră în calitate de martori „[popa Stanciul clisiarul de la] besereca domnească ot

---

¹ Piatra de fundație a bisericii actuale a fost pusă la 12 octombrie 1889 (SANIC, fond Acte comemorative și de fundație, nr. 10), lucrările continuând cu întreruperi până în 1933, când biserica a fost sfințită (Horia Moldovan, *Lecomte du Noüy: mărturii ale restaurării mănăstirii Trei Ierarhi*, București, Editura Dark Publishing, 2019, p. 46; pentru cele mai noi studii cu referire la arhitectul francez, vezi *ibidem*, p. 8, n. 2).

² *Călători străini despre țările române*, vol. V, volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1973, p. 207.

³ *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. XXIX (1643-1644), volum întocmit de Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr (coordonatori), Florina Manuela Constantin, Oana Mădălina Popescu, Constanța Vintilă-Ghițulescu, București, Editura Academiei Române, 2017, doc. 547, p. 675.

Craiova i po[pa] Lupul ot tam”⁴. Din 6 iulie 1646 datează un alt document, scris la Craiova, în care se găseau printre martori „părintele popa Stanciul, clisiarul de la besereca domnească ot Craiova i popa Lupul i lane diiaconul”⁵. Doi ani mai târziu, la 22 octombrie 1648, într-un act scris al unei jupânesse Călina stolniceasa, tot printre martorii actului erau amintiți „popa Stanciul clisériu di la biséréca domnească ot Craiuva i popa Lupul i lane diiaconul ot tam”⁶. Apariția în documentele vremii a câtorva clerici ai bisericii Sf. Dumitru în anii ’40 ai secolului al XVII-lea probează existența și funcționalitatea sa; cele patru acte amintite mai sus îi menționează pe Stanciul, eclesiarhul bisericii domnești din Craiova, respectiv pe preotul Lupu și diaconul lane „de acolo (ot tam)”.

Câțiva ani mai târziu au avut loc lucrările de refacere datorate domnului Țării Românești, Matei Basarab. A ajuns până la noi vechea pisanie a bisericii Sf. Dumitru din Craiova; deși spartă în mai multe bucăți, aceasta a fost așezată în pridvorul actualei biserici, în partea din dreapta a ușii de la intrare (**fig. 1**), din textul ei aflând cele mai importante date privind refacerea de la mijlocul veacului al XVII-lea. Noii ctitori erau Matei Basarab și doamna sa, Elina, hramul bisericii fiind Sfântului Dimitrie Izvorătorul de Mir. Motivația reconstrucției era de ordin familial, în pisanie, Craiova fiind amintită ca „moșie den strămoșie a măriei sale”; trimiterea era evidentă la originea lui Matei Basarab, care se trăgea din vechea familie a boierilor Craiovești⁷ ce deținuseră moșia Craiovei în extinsul lor domeniu funciar⁸.

---

⁴ *Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească, vol. XXX (1645)*, volum întocmit de Violeta Barbu, Marieta Chipur, Gheorghe Lazăr, București, Editura Academiei Române, 1998, doc. 327, p. 359.

⁵ *Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească, vol. XXXI (1646)*, volum întocmit de Violeta Barbu, Constanța Ghițulescu, Andreea Iancu, Gheorghe Lazăr, Oana Rizescu, București, Editura Academiei Române, 2003, doc. 221, p. 248.

⁶ *Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească, vol. XXXIII (1648)*, volum întocmit de Gheorghe Lazăr, Constanța Vintilă-Ghițulescu, Andreea Iancu, București, Editura Academiei Române, 2006, doc. 249, p. 325.

⁷ Nicolae Stoicescu, *Matei Basarab*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1988, p. 13.

⁸ Ion Donat, *Domeniul domnesc în Țara Românească (sec. XIV-XVI)*, ediție îngrijită de Gheorghe Lazăr, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 158, 187.

Ispravnicul lucrărilor de la Sf. Dumitru, se arăta în aceeași pisanie, a fost Danciu Pârâianu din Milești. În privința datării sfârșitului lucrărilor se menționa că acestea se finalizaseră în luna octombrie a anului 7160⁹ (fig. 2).

Aceasta datare a ridicat mai multe probleme decât s-ar putea crede. Având în vedere existența lunii octombrie ca element de datare, leatul 7160 corespunde anului 1651 după Hristos. Datarea respectivă este confirmată în timpul lui Matei Basarab de un document pe care acesta îl emisese în primii săi ani de domnie. Astfel, la 6 septembrie 1636, din cancelaria sa ieșea un act prin care se stabiliseră hotarele mai multor moșii din București: „Într-acéia – se arăta în respectivul document – domnia mea singur am încălecat în zioa de Sveati Simeon Stîlpnicul novu leat, septemvrie 1 dnă cet<vră>toc v leat 7145<1636>, de am mersu domnia mea cu toți boiarii și cu preuți și cu toți oroșanii, marii și mici și cu călugării de la Sveata Troiță de am ocolit locul și am căutat hotarale”¹⁰. Stabilirea hotarelor se făcuse de către Matei însuși, împreună cu orașenii și preoții din București, în ziua de 1 septembrie 1636, zi ce căzuse într-o joi și în care era sărbătorit Sfântul Simeon Stîlpnicul. Referindu-se la aceasta data, actul domnesc arăta că 1 septembrie reprezenta ziua „anului nou” („novu leat” în text). Nu există astfel niciun dubiu că în epocă se știa faptul că trecerea dintre ani se făcea între 31 august și 1 septembrie; pe acest considerent se poate afirma că lucrările la biserica domnească a Craiovei au fost terminate în luna octombrie a anului 1651.

Damian P. Bogdan observase că în anumite documente din secolul al XVI-lea, scribul cancelariei tinde să păstreze vechiul an în primele zile ale lunii septembrie; astfel, „la actele din 1 septembrie 1532, 1 septembrie 1535, 4 septembrie 1569, 4

---

⁹ Ecoul lucrărilor lui Matei Basarab la biserica Sf. Dumitru a fost reținut și de *Letopisețul cantacuzinesc*, autorul notând că domnul muntean „au făcut multe mănăstiri și biserici”, printre acestea fiind amintită „la Craiova, biserică cea domnească” (*Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopisețul cantacuzinesc*, ediție critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, p. 106).

¹⁰ *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. XXV (1635-1636), volum întocmit de Damaschin Mioc, Maria Bălan, Ruxandra Cămărășescu, Coralia Fotino, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1985, doc. 377, p. 423.

septembrie 1574, 1 septembrie 1579, 2 septembrie 1585, 1 septembrie 1587, s-a scris data anului trecut în loc de cea a anului în curs”¹¹. Explicația lui Bogdan pentru această situație era una logică – „se poate admite o greșeală de datare în sensul că grămăticul din nebăgare de seamă a scris anul expirat în loc de cel curent, așa cum ni se întâmplă și nouă azi când suntem în primele zile ale anului nou”¹². Nu de aceeași situație se poate vorbi în cazul pisaniei bisericii domnești de la Craiova. După cum am văzut, Damian P. Bogdan făcuse referire la documente din primele zile ale lunii septembrie, mai precis din intervalul zilelor 1-4, inscripția de la Sf. Dumitru amintind luna octombrie și nu septembrie a anului 7160. În aceste condiții, este exclusă o greșeală de datare în epocă, leatului 7160, luna octombrie corespunzându-i, așa cum arătam și mai sus, anul 1651.

Totuși, în deceniul patru al secolului trecut, când au fost terminate lucrările la noua biserică Sf. Dumitru acest lucru pare să fi fost înțeles greșit. Piatra de temelie a bisericii construită de Lecomte du Noüy a fost pusă la 12 octombrie 1889, așa cum reiese din *Actul de fundațiune* al bisericii¹³, lucrările fiind finalizate abia în anul 1933, când biserica a fost sfințită¹⁴. În pridvorul noii biserici, pe lângă pisania din 1933, se află o altă inscripție ce conține transliterarea vechii pisanii a lui Matei Basarab¹⁵. În pisania noii biserici se arăta că biserica cea veche se construise „pe străvechi temelii în anul 1652” (**fig. 5**), iar în transliterarea pisaniei lui Matei Basarab, așezată sub cea originală, se arăta că „s-a săvârșit în luna octombrie 7160 (1652)” (**fig. 7, 8**). Se poate observa că în cazul ambelor pisanii, anul 7160, luna octombrie, din computul bizantin a fost trecut greșit în cronologia de după

---

¹¹ Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, în *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. II, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1956, p. 118.

¹² *Ibidem*.

¹³ SANIC, fond Acte comemorative și de fundație, nr. 10.

¹⁴ Pentru aceste lucrări finale, a se vedea DJAN Dolj, fond Primăria municipiului Craiova. Serviciul administrativ, dos. nr. 141/1933.

¹⁵ *Ibidem*, dos. 81/1933; textul transliterării pisaniei lui Matei Basarab la f. 21.

Hristos ca 1652, în loc de 1651; trebuie subliniat că greșeala făcută era de cronologie, iar nu de citire a textului vechi.

În epocă, referiri la vechea pisanie ce descria lucrările din vremea lui Matei Basarab au fost mai multe, fiind menționat fie anul corect 1651, fie cel greșit 1652. Fără a încerca o analiză amănunțită a acestora, câteva exemple pot fi reprezentative. La începutul deceniului în care s-a pus piatra de temelie a noii biserici, August Pessiacov publica o broșură în care translitera vechea pisanie, în privința datării acesteia, el copiind corectul leatul 7160, dar calculându-l greșit ca 1652 după Hristos¹⁶. Într-o lucrare publicată în 1884, Bogdan Petriceicu-Hasdeu făcea aceeași eroare, arătând că vechea inscripție, care se găsea „în pridvor, deasupra ușei”, data „din anul 1652”¹⁷. *Actul de fundațiune* al noii bisericii menționa corect anul 1651, în care Matei Basarab și doamna Elina „restaurară din temelie” vechea biserică¹⁸. La începutul secolului trecut, același August Pessiacov revenea asupra datării, arătând într-o lucrare publicată în anul 1914 că Sf. Dumitru din Craiova fusese „clădită de iznoavă și din temelie în anul 1651”¹⁹. Opt ani mai târziu, în primul an de apariție al periodicului „Arhivele Olteniei”, G. Mil. Demetrescu opta, la rândul său, pentru anul 1651 ca an al lucrărilor făcute de Matei Basarab²⁰. În 1926, A. Vincenz publica în același periodic oltean un articol, în care, referindu-se la vechea biserică domnească a Craiovei, nota că „Matei Basarab și doamna sa zidesc în anul 1652 biserica Sf. Dumitru”²¹. După un obicei încetățenit în epocă, autorul semna articolul, așezând înaintea numelui profesia sa, aceea de inginer²².

În 1933, același arhitect Alfred Vincenz a fost desemnat de Primăria Craiovei, alături de alte două persoane, pentru a conduce și

---

¹⁶ August Pessiacov, *Santul Dumitru Baneasa din Craiova*, Craiova, Tipografia națională Ralian Samitca, 1881, p. 7.

¹⁷ B. Petriceicu-Hasdeu, *Oltenescele*, Craiova, Editura Librăriei S. Samitca, 1884, p. 33.

¹⁸ SANIC, fond Acte comemorative și de fundație, nr. 10.

¹⁹ August Pesiakov, *Schițe din istoria Craiovei*, ediția a II-a, Craiova, Institutul de Arte Grafice „Samitca”, 1914, p. 47.

²⁰ G. Mil. Demetrescu, *Biserica Sf. Dumitru (Băneasa)*, în „Arhivele Olteniei”, an I, 1922, p. 346.

²¹ I. Vincenz, *Din trecutul Craiovei*, în „Arhivele Olteniei”, an V, 1926, nr. 25-26, p. 192.

²² *Ibidem*, p. 182.

supraveghea lucrările finale la biserica Sf. Dumitru²³. La 22 septembrie 1933, o comisie din care făceau parte, printre alții, Alfred Vincenz și C.S. Nicolaescu Plopșor, a stabilit textul final al pisaniei noii biserici²⁴; deși comisia a făcut modificări pe variantele propuse pentru textul pisaniei²⁵, anul 1652 a fost păstrat (**fig. 3, 4**). Este greu de spus ce rol a avut Alfred Vincenz în stabilirea textului final al pisaniei, însă ținând cont de articolul său publicat cu șapte ani mai devreme, anul 1652 din inscripție nu trebuie să-l fi deranjat prea mult. Textul ce a stat la baza inscripției conținând transliterarea pisaniei lui Matei Basarab se păstrează în același dosar de arhivă cu pisanian din 1933²⁶ (**fig. 6**); și aici este prezent anul 1652.

Deși depășește cronologic anul 1933, trebuie amintită o broșură publicată opt mai târziu de preotul I. Popescu-Cilieni, unul dintre primii slujitori ai bisericii Sf. Dumitru din Craiova²⁷; acesta nu doar că data corect vechea pisanie în anul 1651, ci observa și greșeala din inscripția transliterată: „Alături de pisanie – nota I. Popescu-Cilieni – este o placă pe care e transcris cu litere latine cuprinsul pisaniei. În această transcriere s-a trecut ca an al zidirii anul 1652. E o greșeală.”²⁸

Ca un epilog al acestor peripeții cronologice, la 12 mai 2007, Mitropolia Olteniei emitea un „Hrisov de resfințire” (**fig. 9**), în care era reluată eroarea privind „anul 1652 de la nașterea Mântuitorului nostru”. Din pisanii aflate în pridvor, anul greșit 1652 a trecut în „hrisovul de resfințire”, care a fost înrămat cum se cuvine și așezat în interiorul bisericii.

---

²³ Celelalte două persoane desemnate pentru a coordona lucrările au fost Otto Hesselman-Carada și Valentin Gabrielescu (DJAN Dolj, fond Primăria municipiului Craiova. Serviciul administrativ, dos. nr. 141/1933, f. 43).

²⁴ *Ibidem*, dos. 81/1933, f. 7; pe lângă primarul Craiovei, Constantin Potârcă, respectiv Alfred Vincenz și C. S. Nicolaescu-Plopșor, documentul a fost semnat și de preoții Gheorghe Pârșcoveanu și Victor Marghescu, de arhitectul Otto Hesselman-Carada și de profesorul Ilie Ion.

²⁵ Pentru aceste variante, a se vedea *ibidem*, f. 3, 5.

²⁶ *Ibidem*, f. 21; între textul din documentul de arhivă și cel al inscripției transliterate de pe peretele bisericii sunt unele deosebiri.

²⁷ I. Popescu-Cilieni a fost hirotonit diacon al bisericii Sf. Dumitru din Craiova la 19 noiembrie 1933 (*ibidem*, dos. 141/1933, f. 367).

²⁸ I. Popescu-Cilieni, *Biserica Sf. Dumitru – catedrala mitropolitană din Craiova*, Craiova, Tipografia Sfintei Mitropolii a Olteniei, 1941, p. 7, n. 6.

Fig. 1. Pisania bisericii Sf. Dumitru, Craiova – Matei Basarab
(foto Liviu Marius Ilie)

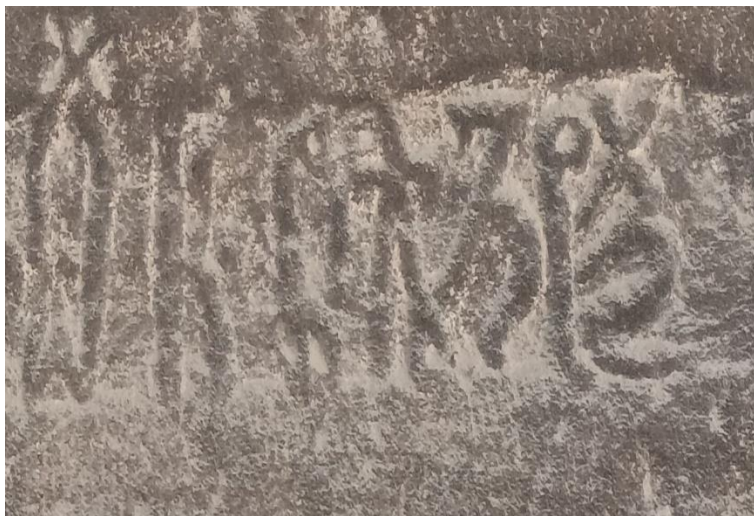

Fig. 2. Pisania bisericii Sf. Dumitru, Craiova – Matei Basarab (detaliu privind datarea)
(foto Liviu Marius Ilie)

În numele Tatălui ¹ al fiului ² al sfântului
 Duh. Amîn. Această sfântă și dumnezească
 Mărie în care se cinstesc și se magnifică
 hrana Sfântului Mare Mucenic ³ Dimitrie
 Învățătorul de mir, ocrotitor al Craiovei,
 s'a ridicat din nou pe stăvili temelii
 în anul 1652 de către stăvilitul întru
 pomeneire Voivod Matei ⁴ Dăscăle, Domn
 Tării Românești și Elena Doamna, soția
 sa în mîna acestui oraș așezat pe
 mînia frumoasă a dealurilor sau
 Dăscăle. Sînd seă mas veche și
 de frunte Mărie din oraș de scaun
 al Dăscăleșilor, multe domii și
 Doeri drept credinței și au fost prin
 tatari de grădă în cîmpul vîmii.
 Iar după cîntămintul din 1838, Sfântul
 locas reînălțat, a rămas timp în
 dăruit în cîmpul pînărie, pînă
 cînd marele Rege Carol I cel înălțat
 dădu și gîndul, cu vîntul vîchilor
 cîntări, a hotărît să clădească iarăși
 din temelie această falnică și mîcîntă
 zădărie, pentru pomeneirea sa, a soției sale
 Elisabeta Regina și a urmașilor lui.
 Pînă de temelie sa așezat în anul
 1889 și lucrările au urmat, cu laquel
 său sprijin, după planurile arhitec-
 tului Andrei Leconte de Nais, și
 decăvîrnădu-le peșt domnia Regelui
 Carol II, Voivodul Călugărului românesc

Fig. 3. Textul pisaniei din 1933 – Sf. Dumitru, Craiova
 (DJAN Dolj, fond Primăria municipiului Craiova. Serviciul
 administrativ, dos. nr. 81/1933, f. 7r.)

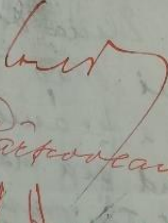
de către Primăria Municipiului
 Craiova, prima fiind înbitorul
 datului în fața creșterii Constant
 N. Nătară. Și s'a înscris această
 cu suma hrănelor și a altor
 1933, după ~~postările~~ ^{cu înregistrările} D. S. Vartolomei
 Episcop al Râmnicului, anul
 22 sept. 1933
 Primar
 Ion. G. Popovici
 A. Iancu
 D. C. S. Măreș
 G. Iancu
 1410 litere

Fig. 4. Textul pisaniei din 1933 – Sf. Dumitru, Craiova (continuare)
 (DJAN Dolj, fond Primăria municipiului Craiova. Serviciul
 administrativ, dos. nr. 81/1933, f. 7v.)

Fig. 5. Pisania bisericii Sf. Dumitru – Craiova, 1933
(foto Liviu Marius Ilie)

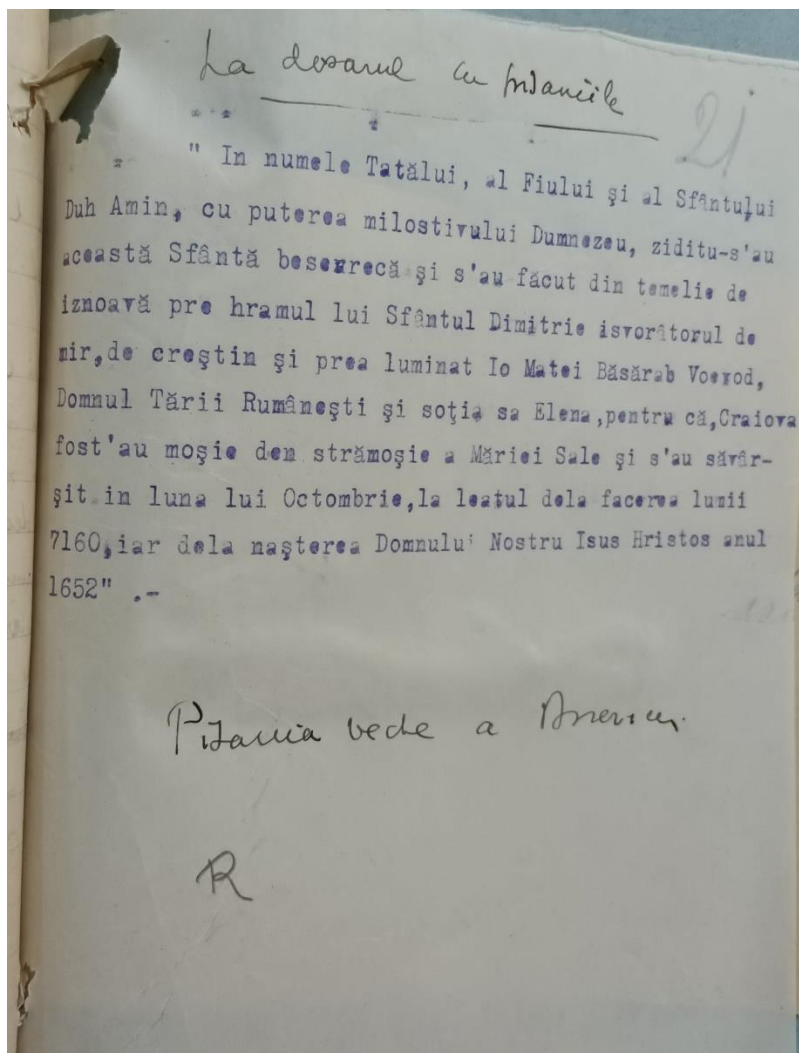

Fig. 6. Textul transliterării din 1933 a pisaniei lui Matei Basarab – Sf. Dumitru, Craiova
(DJAN Dolj, fond Primăria municipiului Craiova. Serviciul administrativ, dos. nr. 81/1933, f. 21)

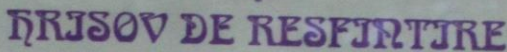

Fig. 7. Transliterarea din 1933 a pisaniei lui Matei Basarab –
Sf. Dumitru, Craiova
(foto Liviu Marius Ilie)

Fig. 8. Transliterarea din 1933 a pisaniei lui Matei Basarab –
Sf. Dumitru, Craiova
(detaliu privind datarea cu greșeala cronologică)
(foto Liviu Marius Ilie)

Num, in zi de omenire a sapte ani de la trecerea la cele veşnice a vrednicului **Mitropolitul Reşor Vorniceşcu**, 12 mai 2007, când prăznuim pe **Sfinţii Ioan Valahul**, Epifanie şi **Gherman**, fiind îmbrăcaţi în haina nouă, să stăruim locaş a sa-realiştii. **Mitropolitul** al **Olteniei** şi **Arhiepiscopul** a **Calovei** fiind **Înaltpreasfinţitul** **Părinte Teofan**. Slujba de reaştiri, spre mărirea poporului lui Dumnezeu prezent, credincioşi, proşti, diaconi, monahi şi monahii, a fost săvârşită de către un sobor de **arhieri** ale căror cinstite nume sunt înscrise în acest **BRĂZD**.

+ Hoof van v.o.   + Daniel MMB   + P. de Vries
 + L. de Vries   + P. de Vries   + H. de Vries
 + L. de Vries   + P. de Vries   + H. de Vries
 + L. de Vries   + P. de Vries   + H. de Vries
 + L. de Vries   + P. de Vries   + H. de Vries
 + L. de Vries   + P. de Vries   + H. de Vries

Fig. 9. „Hrisovul de resfințire” al bisericii Sf. Dumitru
din 12 mai 2007
(foto Liviu Marius Ilie)

MERCENARI ALBANEZI ÎN OASTEA ȚĂRII ROMÂNEȘTI (SECOLELE XVI-XVII)

Claudiu-Ion NEAGOE

Într-un articol publicat relativ recent am relevat faptul că secolul al XVI-lea a fost, cel puțin pentru Țara Românească, o epocă destul de agitată, dominată de numeroase conflicte interne, dar și de amenințări externe¹. A fost o epocă a luptelor pentru tron între diferiți pretendenți, mai mult sau mai puțin legitimi, susținuți de diferite grupări boierești, interesate să controleze cât mai bine cu putință puterea, atât la nivel central, cât și pe plan local², dar și o epocă în care presiunea politică și militară a Imperiului Otoman asupra Țării Românești a devenit tot mai evidentă³.

Spre deosebire de secolul anterior, acum, în veacul al XVI-lea, o serie de pretendenți domnești și-au făcut apariția, însoțiți de mercenari veniți din Europa occidentală sau de mercenari de origine balcanică, cu gândul de a revendica tronul Țării Românești, cu sau fără recunoașterea sultanului otoman. Dintre acești mercenari, cei de origine albaneză ne-au suscitat atenția în mod deosebit. Prin urmare, vom căuta, în articolul de față, să lămurim cât mai multe lucruri, pe baza surselor istorice interne și externe de care dispunem până la acest moment, despre prezența

---

¹ Claudiu Neagoe, *Aventurieri străini în Țara Românească în veacul al XVI-lea*, în *Cultură, istorie și societate*, vol. IX, coordonatori: Ștefan Ștefănescu și Cristian Militaru, Câmpulung, Editura Gimax, 2020, pp. 17-18.

² Idem, *Boierimea în Țara Românească (secolele XV-XVI). Considerații generale*, „Istros”, vol. XII, Brăila, 2005, pp. 156-159.

³ A se vedea mai pe larg la: Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman până la 1656*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 162; Constantin Rezachevici, *Rolul românilor în apărarea Europei de expansiunea otomană, secolele XIV-XVI. Evoluția unui concept în contextul vremii*, București, Editura Albatros, 2001, pp. 257, 361-362; Claudiu Neagoe, *Prima încercare de transformare în pașalâc a Țării Românești: episodul Mehmet Bey (1522)*, în „Danubius”, vol. XXII, Galați, 2004, pp. 25-32.

acestora în oastea Țării Românești și evident, despre rolul lor militar și social.

Primii mercenari albanezi și-au făcut apariția în Țara Românească, în timpul domniei lui Petru Cercel (1583-1585)⁴. Din „raportul” lui Matteo Zane, datat 13 august 1585, referitor la fuga principelui Petru Cercel peste munți, în Transilvania, fugă provocată de aflarea veștii că acesta a fost mazilit din domnie și înlocuit cu Mihnea al II-lea, la 20/30 martie 1585⁵, aflăm că majoritatea mercenarilor străini care îi slujeau s-au risipit prin Transilvania, printre aceștia numărându-se și cei 200 de albanezi și greci din garda personală a principelui Petru Cercel⁶, condusă de cretanul Andrea Demonogiani⁷.

După domnia lui Petru Cercel, sursele istorice nu mai menționează nimic despre prezența unor mercenari albanezi în oastea Țării Românești. Aceștia reapar însă în timpul domniei lui Mihai Viteazul (1593-1601). Astfel, la 24 martie 1595, Giovanni de Marini Poli scria doctorului Pezzen, un apropiat al împăratului Austriei, Rudolf al II-lea de Habsburg, aducându-i la cunoștință faptul că, nu cu mult timp în urmă, un grup numeros de albanezi de la Cervenă Voda, regiunea Ruse (Bulgaria), trecuse Dunărea în Valahia, împreună cu „familiile și averile lor”, ei cerând, după cât se pare, protecția principelui Mihai Viteazul (*Waivoda di Walachia*) și acceptul acestuia ca să se stabilească undeva în

---

⁴ Nicolae Stoicescu, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, București, Editura Militară, 1968, p. 207.

⁵ Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, Fasc. I, Izvoare documentare și juridice (sec. XV-XX), București, Editura Universității din București, 1974, p. 65, doc. 14; vezi și la Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova, a. 1324-1881*, vol. I: Secolele XIV-XVI, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 294.

⁶ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. III, part. a II-a: 1576-1600, București, 1888, p. 21, doc. XXXII.

⁷ Ștefan Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul sec. XVI*, Sibiu, 1944, p. 41-42; Cristian Luca, *Petru Cercel – un domn umanist în Țara Românească*, București, Editura Militară, 2000, p. 80; vezi și la Claudiu Neagoe, *op. cit.*, p. 22.

cuprinsul țării⁸. După unele opinii, aceștia s-ar fi aflat sub comanda agăi Leca Racotă, după cât se pare un boier de origine albaneză aflat în slujba lui Mihai Viteazul⁹.

S-a vorbit, însă fără temei după opinia noastră și a altora, de circa 15.000 de suflete¹⁰. Oricum, 1.500 dintre acești albanezi au fost recrutați de Mihai Viteazul, ei alăturându-se altor câteva sute de albanezi existenți în oastea domnului muntean. Faptul avea să fie confirmat câțiva ani mai târziu de ragusanul Paolo Giorgi (1560-1600), aflat la Alba Iulia, într-un „memoriu” adresat papei Clement al VIII-lea (1592-1605), la „15 martie” 1598. Aflăm așadar, din acest raport, că în 1595, după arderea orașului Rusciuk de către oastea principelui Mihai Viteazul, toți albanezii de la Cervenă Voda, localitate aflată la trei leghe distanță, au trecut Dunărea în Țara Românească cu familiile lor. Mulți dintre ei s-a arătat dispuși să lupte în slujba lui Mihai Viteazul împotriva turcilor¹¹.

Milanezul Carlo Magno (c. 1560-1617), agent al împăratului Rudolf II de Habsburg, aflat la Alba Iulia, la Curtea lui Sigismund Báthory, trimitea, la 17 septembrie 1596, o scrisoare lui Guido Avellana, secretarul ducelui de Mantova, în care preciza, printre altele, faptul că principele Valahiei, Mihai Viteazul, avea în slujba sa, la vremea aceea, 400 de mercenari albanezi¹². Potrivit unui document de cancelarie datat 26 iunie 1597, oștenii călări primeau de la Mihai Viteazul o leafă lunară de 5 taleri, iar pedestrii o leafă de 3 taleri. Zilnic, oștenii principelui valah primeau porție de

---

⁸ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XII: 1594-1602, București, 1903, p. 37, doc. LXXXV.

⁹ Constantin Rezachevici, *Mercenarii în oștile românești în Evul Mediu*, în „Revista de Istorie”, tom. 34, nr. 1, 1981, p. 53; vezi și la Adrian Majuru, *Bucureștiul albanez*, București, Editura Ararat, 2002, p. 48.

¹⁰ Gelcu Sefedin Maksutovici, *Istoria comunității albaneze din România*, București, Editura Kriterion, 1992, pp. 20-21.

¹¹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, întocmit de Maria Holban (coord.), Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1971, p. 406.

¹² *Ibidem*, vol. IV, întocmit de Maria Holban (coord.), Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1972, p. 12.

„pâine, carne și un cuțit (*chinjal*)”¹³. În 1598, istoricul italian Lazaro Soranzo avea să consemneze și el despre prezența, în oastea Valahiei, a câtorva sute de albanezi¹⁴. Acești mercenari albanezi au continuat să lupte pentru Mihai Viteazul până în toamna anului 1600, când a pierdut tronul în favoarea lui Simion Movilă, fratele lui Ieremia Movilă, domnul Moldovei¹⁵.

Albanezii veniți în Valahia sub domnia lui Mihai Viteazul s-au stabilit în satul Călinești, din județul Prahova. Simion Movilă i-a scutit, la 1 mai 1602, de toate dările (darea boului, găleata de fân, dijma din miere, din vin, din oi, din porci) pentru o perioadă de zece ani¹⁶. După acești zece ani, albanezii de la Călinești urmau să dea puterii centrale, anual, jumătate la Sf. Gheorghe și jumătate la Sf. Dumitru, suma de 15.000 de bani turcești (*âkçe, aspri*), reprezentând birul datorat sultanului sau birul de haraci¹⁷. Așadar, albanezii stabiliți la Călinești, în județul Prahova, au constituit o comunitate rurală liberă, respectiv o *slobozie*, care a beneficiat de imunități fiscale până în anul 1626, când Alexandru Coconul, domnul Țării Românești (1623-1627), avea să le anuleze¹⁸.

În documentele din prima jumătate a secolului al XVII-lea apar menționate numele unor albanezi sau „arbănași” din

---

¹³ *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. XI (1593-1600), volum întocmit de Damaschin Mioc, Ștefan Ștefănescu, Marieta Adam, Constantin Bălan, Maria Bălan, Sașa Caracaș, Ruxandra Cămărășescu, Olimpia Diaconescu & Coralia Fotino, București, Editura Academiei, 1975, pp. 322-323, doc. 244.

¹⁴ *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. 2: *Cronicari și istorici străini. Secolele XVI-XVIII. Texte alese*, București, Editura Academiei, 1983, p. 247.

¹⁵ Anton Moisin, *Mihai Viteazul. O expunere sistematică și completă a luptelor sale*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2011, p. 98.

¹⁶ *Documente privind istoria României*, B. Țara Românească, veacul XVII, vol. I (1601-1610), București, Editura Academiei, 1951, p. 43, doc. 53.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ La cererea domnului Țării Românești, patriarhul Chiril al Constantinopolului aproba în cadrul unui „sobor” desființarea sloboziilor din Țara Românească, printre ele figurând și cea de la Călinești; *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, vol. III: 1621-1632, ediție îngrijită de Doina Duca-Tincușescu și Marcel-Dumitru Ciucă, București, 1978, p. 275, nr. 554 (28 aprilie 1626).

Călinești, majoritatea în calitate de martori ai unor tranzacții funciare¹⁹. După unele opinii, pe parcursul secolului al XVII-lea, numele de „arbănași” ar fi fost folosit, în cele mai multe cazuri, pentru a-i desemna pe albanezi²⁰, însă după alte opinii această denumire ar fi fost mai degrabă una generică, nicidecum una neapărat etnică, care „nu excludea eventualele lor apartenențe multiple achiziționate prin socializare”²¹.

Urmașii albanezilor stabiliți la Călinești, în județul Prahova, pe vremea domniei lui Mihai Viteazul, aveau să fie menționați până la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, pe timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714). Iată, de pildă, un document datat 30 noiembrie 1695, pomenește o întreagă generație de arbănași (albanezi) din Călinești-Prahova: Sarul, fiul acestuia, Fota, și nepoții Iane, Dima și Dumitrașco²². Un alt document, datat 1 ianuarie 1712, pomenește pe Ghica arbănaș din Călinești, cu soția sa, Neagolea, și cu fiii Vintilă, Stănilă și Apostul²³.

---

¹⁹ Amintim de pildă, aici, pe Ghica aga (12 și 14 aprilie 1627, 1 august 1627, 8 februarie, 1 și 13 august 1630), Dediul vătaf (1 august 1630, 21 februarie 1632, 15 noiembrie 1635), Miha (1 august 1630), Vlad logofăt, Răducan, Drăghicean logofăt și Mihai Căneriu logofăt (9 martie 1632); *Ibidem*, p. 335, nr. 670; p. 337, nr. 673; p. 351, nr. 707; p. 541, nr. 1065; p. 573, nr. 1125; p. 607, nr. 1205; p. 630, nr. 1261 și 1262; p. 633-634, nr. 1270; *Ibidem*, vol. IV: 1633-1639, ediție îngrijită de Marcel-Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tincuțescu și Silvia Vătafu-Găitan, București, 1981, p. 286, nr. 618.

²⁰ Rodica Sin, *Dicționar de termeni socio-profesionali și politico-militari din cronici (sec. XVI-XVIII)*, Buzău, Editura Editgraph, 2009, p. 20.

²¹ Lidia Cotovanu, *Despre ctitorii „arbănași” ai bisericii Adormirea Maicii Domnului din Călineștii Prahovei (1646)*, în volumul: *Mihai Dim. Sturdza la 80 de ani - Omagiu*, editori: Mircea Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, pp. 664-665, nota 27.

²² *Documente privitoare la negustorii din Țara Românească*, vol. 2: 1689-1714, ediție îngrijită de Gheorghe Lazăr, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 127, doc. 119.

²³ *Documentele epocii brâncovenești în colecțiile Muzeului Municipiului București*, ediție îngrijită de Grina-Mihaela Rafailă, Muzeul Municipiului București, 2008, p. 383, doc. 373.

După domnia lui Radu Șerban (1602-1611) albanezii nu mai apar menționați în oastea munteană²⁴, în ciuda faptului că Paul de Alep, un călător sirian de confesiune ortodoxă, avea să consemneze, la mijlocul secolului al XVII-lea, fără temei însă în opinia noastră, despre prezența unor „albanezi” în oastea lui Matei Basarab, în timpul bătăliei de la Finta (17/27 mai 1653), purtată cu oastea domnului Moldovei, Vasile Lupu²⁵. Abia către sfârșitul veacului al XVII-lea, albanezii reapar ca mercenari la nordul Dunării, în Moldova, sub prima domnie a lui Antioh Cantemir (1695-1700), însă de această dată sub denumirea generică de *arnăuți*²⁶. Apoi sunt din nou menționați în timpul primei domnii a lui Nicolae Mavrocordat în Moldova (1709-1710)²⁷. În Țara Românească, arnăuții (albanezii) au fost menționați prima oară în timpul domniei lui Ioan Alexandru Mavrocordat (1716-1719)²⁸, iar de la mijlocul veacului al XVIII-lea, arnăuții au constituit un corp de mercenari în slujba domnilor fanarioți, ei fiind recrutați, în cea mai mare parte, din rândul elementelor balcanice, albanezi mai cu seamă, dar și greci, bulgari, sârbi, macedoneni și aromâni²⁹.

---

²⁴ Constantin Rezachevici, *op. cit.*, pp. 68-69.

²⁵ Paul de Alep, *Jurnal de călătorie în Moldova și Valahia*, ediție îngrijită de Ioana Feodorov, București – Brăila, Editura Academiei Române – Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2014, pp. 227 și 244.

²⁶ Rafael Radzewski, *Jurnal, 26 februarie 1700*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 166.

²⁷ Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae/Descrierea Moldovei*, traducere de Gh. Guțu, introducere de Maria Holban, comentariu de Nicolae Stoicescu, studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu, indice Ioana Constantinescu, București, Editura Academiei, 1973, p. 265.

²⁸ Radu Popescu vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, introducere și ediție critică de Constantin Grecescu, București, Editura Academiei, 1963, pp. 237-238.

²⁹ Vezi pe larg: Claudiu Neagoe, *Arnăuții în Țările Române (secolele XVIII-XIX)*, București, Editura Ars Docendi, 2010, pp. 29-52.

DESTINE ÎNCRUCIȘATE. ÎNTREGIRI DOCUMENTARE PRIVIND DOUĂ „CASE” NEGUSTOREȘTI DIN OLTENIA

Gheorghe LAZĂR

Se poate spune că cei interesați de istoria socială și economică extra-carpatică în perioada medievală și cea premodernă se confruntă – lucru de altfel afirmat și cu alte ocazii – cu o multitudine de dificultăți, determinate în principal de caracterul preponderent patrimonial al documentelor vremii, de lipsa lor de continuitate, dar și de cvasi-absența arhivelor familiale, care încep să se constituie abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. La acest tablou deloc încurajator, se adaugă și faptul că numărul documentelor cu valoare financiar-contabilă (catastifele de cheltuieli și venituri), întocmite de negustorii din Țara Românească (dar și din Moldova !) păstrate în arhive, nu numai că este destul de modest, dar de cele mai multe ori ele sunt inedite, așteptând încă să fie valorificate și puse în circuitul științific¹.

---

¹ Din perspectiva importanței cercetării catastifelor de cheltuieli pentru o mai bună înțelegere a categoriei negustorimii, studiul lui N. Iorga, *Un negustor bucureștean acum o sută de ani*, în „Revista Istorică”, X, 1920, nr. 10-12, pp. 201-206, este unul de pionierat și de referință. De altfel, tot lui N. Iorga îi revine și meritul nu numai de a fi semnalat importanța acestei categorii de documente pentru istoria românească, în general, dar și acela de a fi publicat și analizat asemenea izvoare documentare. Dintre numeroasele contribuții ale marelui istoric, presărate în volumele din seria *Studii și documente privitoare la istoria românilor* sau în diverse periodice, amintim aici, cu titlu de exemplu, două alte asemenea studii: *O gospodărie moldovenească la 1777, după socotelile cronicarului Ioniță Canta*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria a III-a, VIII, 1928, pp. 105-116 și *Un boier de provincie în timpul Eteriei și Regulamentului Organic*, în *ibidem*, IX, 1929, pp. 239-253. Pentru cercetările mai recente din istoriografia românească în această direcție facem trimitere atât la consistenta introducere a volumului *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI-XIX* (Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, pp. 19-31), elaborată de colegul Dan Dumitru Iacob (*Importanța inventarelor de avere pentru istoria vieții cotidiene din epoca modernă*), precum și la studiile incluse în acesta.

Acestui deziderat se circumscrie de altfel și decizia noastră de acum câțiva ani de a publica două asemenea catastife de negustori: unul întocmit la mijlocul secolului al XVIII-lea de negustorul Hagi Constantin Malache, iar cel de-al doilea, ce acoperă intervalul anilor 1826-1837, aparținând „casei” negustorului Constantin Dumitru². Dacă în ceea ce privește primul catastif și „autorul” lui, Hagi Constantin Malache, am avut posibilitatea de a oferi cu o altă ocazie câteva detalii referitoare atât la conținutul documentului, cât și la activitatea și familia acestui negustor, cu totul au fost lucrurile în cazul celei de-a doua piese documentare și a informațiilor oferite de aceasta. Această situație diferită poate fi explicată atât prin diversele condiționări inerente unui asemenea demers – timpul scurt, spațiul tipografic avut la dispoziție și constrângerile de ordin financiar –, dar și dificultățile în ceea ce privește identificarea de informații documentare care să ne fi permis o prezentare cât mai cuprinzătoare asupra familiei acestui negustor, a legăturilor de rudenie cu o altă familie cu preocupări comerciale – Socolescu –, precum și a activității desfășurate în plan economic, în special cu parteneri de afaceri din Transilvania. Ca o consecință directă a motivelor invocate mai sus, în scurta *introducere* a volumului ne-am rezumat a prezenta mai degrabă doar informații cu un caracter general referitoare atât la activitatea celor doi negustori, cât și la cele consemnate în cuprinsul amintitului catastif, sperând că cercetări viitoare ne vor permite îmbogățirea materialului documentar și, implicit, elaborarea unui studiu ceva mai consistent, ceea ce vom face în rândurile ce urmează.

Referitor la începuturilor activităților comerciale ale negustorului Costandin Dumitru putem afirma că, în ciuda

---

² Gheorghe Lazăr (editor), *Catastife de negustori din Țara Românească (secolele XVIII-XIX)*, Iași, 2016. Referitor la patronimul acestui negustor, precizăm că în documente întâlnim și variantele Dimitriu/ Dumitriu/Dumitrescu; de aceea, pentru a elimina eventuale confuzii sau neclarități, în studiul de față am optat pentru folosirea patronimicului *Dumitru*. Aceeași precizare și în cazul alternaței grafice Costandin/Constantin, în cuprinsul studiului optând pentru aceasta din urmă.

eforturilor noastre, informațiile de care dispunem până în acest moment sunt încă destul de fragmentare și nu lipsite de ambiguitate; fără îndoială, dificultatea demersului nostru este amplificată și de faptul că patronimicul Dumitru/Dumitriu este unul destul de întâlnit în mediul negustoresc al epocii, identificarea și totodată deosebirea cu certitudine între posibili omonimi fiind o activitate laborioasă, dificilă și pe alocuri riscantă³. Dincolo însă de aceste dificultăți – și de ce nu, posibile erori ! – din informațiile identificate până în acest moment, putem afirma că negustorul Constantin Dumitru și-a început activitatea în zona Craiovei – important centru de tranzit pentru comerțul desfășurat între teritoriile aflate la sudul și nordul Dunării și cele controlate la acea dată de Imperiul Habsburgic –, numele său fiind menționat în documentele ultimilor ani ai primului deceniu al secolului al XIX-lea, deși cu certitudine implicarea lui în activități comerciale a fost mult mai veche.

Totodată, nu trebuie exclusă nici ipoteza potrivit căreia înaintea momentului stabilirii definitive în târgul Craiovei el să fi făcut negoț fie în orașele transilvănene⁴, fie la Râmnicu Vâlcea, așa cum a fost și cazul – pentru a nu aminti aici decât acest

---

³ În acest sens amintim, cu titlu de exemplu, faptul că la 23 aprilie 1787 un anume Constantin Dimitriu – fără a putea susține cu certitudine dacă este una și aceeași persoană sau în fapt este vorba de un omonim – închiria de la egumenul mănăstirii Cotroceni o odaie și două prăvălii în hanul Șerban Vodă din București, angajându-se să-i achite acestuia o chirie anuală de 130 groși, suma urmând să fie plătită în două rate (ANIC, M-reia Cotroceni, CXIV/36; orig. grec; informația de mai sus a fost preluată din rezumatul documentului din inventarul respectivului fond documentar). Un anume Constantin Dimitriu figura, la 1761, în rândul negustorilor din Compania Brașovului (N. Iorga, *Acte românești și câteva grecești din arhivele companiei de comerț oriental din Brașov*, Vălenii de Munte, 1932, p. 30, nr. 53).

⁴ La 25 august 1802 un anume Costandin Dumitriu cerea Companiei grecilor din Sibiu să-l accepte ca membru al acesteia, invocând originile sale sud-dunărene (Salonic), apartenența la „religia greacă” și intenția de a face comerț cu teritoriile otomane (Dumitru Limona, *Catalogul documentelor referitoare la viața economică a țărilor române în sec. XVII-XIX-lea*, I, 1966, p. 419, nr. 2109).

exemplu – confratelui său Hagi Constantin Malache⁵. Astfel, din acest centru comercial muntean, Costandin Dumitru la 29 noiembrie 1812 adresa o scrisoare renumitului negustor craiovean Hagi Ianuș Consta Petru, prin care oferea partenerului său de afaceri o serie de detalii despre anumite operațiuni comerciale, după cum i se solicitase printr-o epistolă mai veche (din 25 noiembrie) și care îi parvenise, după cum se preciza în textul epistolei, prin Dincă Iovipali⁶, la rândul lui un reprezentant de seamă al negustorimii vâlcene din acea perioadă⁷.

În anii ce vor urma, numele lui Costandin Dumitru îl regăsim menționat tot mai des în bogata corespondență pe care casa comercială Hagi Ianuș a purtat-o cu diverși parteneri de afaceri din zona Transilvaniei sau din capitala Imperiului Habsburgic. De exemplu, la 20 mai/ 1 iunie 1815, într-o scrisoare trimisă din Orșova, negustorul Antonie Paspati îl înștiința pe Hristu Hagi Toma Peșacov de la Craiova că marfa lui Ioan Băluță⁸ și a lui Constantin Dumitru⁹ a sosit și că le-a scris celor doi

---

⁵ Asupra acestui negustor, a se vedea studiul nostru *De Râmnic à Venise et au Saint Sépulcre. Le registre de frais et de revenus du marchand Constantin Malache (XVIIIe siècle)*, în Grigore Arbore Popescu e Cristian Luca (a cura di), *Venezia e l'Europe Orientale tra il tardo Medioevo e l'Età moderna*, Antiga Edizioni, 2017, pp. 219-236.

⁶ ANIC, Hagi Ianuș, XXIX/88; informație preluată din inventarul fondului, sub cota amintită, întocmit de Natalia Trandafirescu și Dumitra Sandu. Pentru a nu încărca în mod excesiv aparatul critic al studiului, amintim încă din acest moment că precizarea de mai sus este valabilă pentru toate trimerile ce privesc acest fond arhivistic.

⁷ Despre familia Iovipali, vezi studiul nostru *Aux frontières du grand commerce: la famille Iovipali en Valachie (XVIIIe - début du XIXe siècle)*, în Lora Taseva, Penka Danova (edited by), *South-East Europe through the centuries: social history, contacts of languages and cultures*, Sofia, 2021, pp. 79-100.

⁸ Pentru activitatea comercială a acestui negustor și prestigiul de care se bucura în ochii contemporanilor săi, vezi studiul introductiv al lucrării noastre, *Mărturie pentru posteritate: testamentul negustorului Ioan Băluță din Craiova*, Brăila, Editura Istros, 2010.

⁹ Amintim aici și faptul că numele lui Constantin Dumitru, alături de cele ale lui Nicola Radu, Nicola Nicolau, Ioan Crăciun și Sava Ioan, este menționat de negustorul Ioan Băluță în al său testament în rândul celor pe care i-ar fi inițiat

negustori să trimită boii ca să-și recupereze carele¹⁰. Câteva zile mai târziu, același Antonie Paspati trimitea o scrisoare lui Hagi Ianuș prin care, pe lângă detaliile privind mersul anumitor afaceri comune, îl înștiința și de faptul că pentru cele două care cu marfă ale lui Constantin Dumitru s-au cheltuit 228,50 florini (plus alți 9,28 groși), sumă pe care destinatarul urma să o recupereze fie direct de la cel interesat, fie prin „tragerea” unei polițe pentru Viena. Cu aceeași ocazie, emitentul îl mai ruga pe destinatar să plătească în numele său negustorului Iacov Socolescu – asocierea celor doi negustori nu este deloc întâmplătoare – 261 de groși, ce reprezentau și în acest caz contravaloarea transportului unei anumite cantități de marfă¹¹. Câteva săptămâni mai târziu, cu ocazia clarificării unor afaceri, Antonie Paspati se adresa din nou lui Hagi Toma Hristu Peșacov, informându-l printre altele și despre datoria de 101 florini pe care o avea de recuperat de la Constantin Dumitru, rugându-l ca în cazul în care acesta o va plăti să-i trimită banii la Orșova¹².

Ca mulți alți negustori din vremea sa, Constantin Dumitru era implicat și în comerțul destul de rentabil cu centrele comerciale din Europa Centrală, în special Viena și Leipzig. Un indiciu în aceste sens îl constituie o epistolă a casei comerciale „Papateu și Scardin”, adresată la 20 martie 1819 din Viena lui „Hagi Ianuș și frații”, la Craiova, prin care i se aducea la cunoștință și faptul că au avansat o sumă de bani „comisionarului de aici”, nimeni altul decât Constantin Dumitru, deoarece acesta urma să meargă și la Lipsca pentru afacerile sale¹³.

Urmează mai apoi o perioadă în care informațiile documentare despre amintitul negustor lipsesc aproape în totalitate, numele lui fiind menționat însă câțiva ani mai târziu,

---

în tainele negustoriei („i-am ciracladisit, avându-i în școală-mi puțintică vreme”), *ibidem*, p. 86.

¹⁰ ANIC, Hagi Ianuș, L/60, orig. grec; *vezi supra nota 6*

¹¹ ANIC, Hagi Ianuș, L/75 (orig. grec); *vezi supra nota 6*.

¹² ANIC, Hagi Ianuș, LI/93 (orig. grec); *vezi supra nota 6*

¹³ ANIC, Hagi Ianuș, LXXXI/106 (orig. grec); *vezi supra nota 6*.

mai exact la 4 decembrie 1824, într-o scrisoare a arhimandritului Anthimos, exarh al mănăstirii Sf. Pavel de la Muntele Athos, adresată din Cernăuți casei de comerț „Nicola Consta Petru și frații”, la Sibiu; în respectiva epistolă, pe lângă detaliile referitoare la modalitatea de „stingere” a unor datorii între cele două părți, a dezamăgirii expeditorului pe marginea refuzului destinatarului de a onora o poliță ce-i fusese trimisă etc., amintita față bisericească își exprima dorința ca respectivii 1 600 galbeni încasați de răposatul Hagi Ianuș de la *boltașii* Iacov Socolescu și Constantin Dumitru să-i fie restituiți în aceeași monedă¹⁴.

Urmând exemplul multor confrăți de ai săi, în această perioadă Constantin Dumitru a făcut demersurile necesare în scopul obținerii statutului de supus străin, ceea ce era în măsură să-i ofere o mai mare protecție în derularea propriilor afaceri, căci numele său îl regăsim într-o listă a *sudiților ruși* din Țara Românească, întocmită în luna iulie a anului 1817 de către Logofeția pricinilor străine¹⁵. Un deceniu mai târziu, se pare că el a renunțat la acest statut, după cum reiese dintr-un catastif al autorităților muntene de „cercetare” a sudiților din județele Dolj, Vâlcea și Gorj, numele său deschizând lista aferentă orașului Craiova, consemnându-se următoarele detalii: „neguțător, are casă, prăvălie și altele; se negustorește cu lipscănie. *Zice că nu-i sudit rusesc*. Patentă nu are, fără numai două pașusuri <ce> s-au găsit la mâna sa: unul cu leat '824 și altul cu leat '819”¹⁶.

Nu trebuie însă exclusă posibilitatea ca renunțarea la statutul de supus rus să fi fost consecința directă a faptului că în 1824 numele său figura în rândul celor care constituiau Vechea Compania a negustorilor din Craiova¹⁷, oraș unde, de altfel, așa

---

¹⁴ ANIC, Hagi Ianuș, CXXVII/10 (orig. grec); *vezi supra nota 6*.

¹⁵ S. Iancovici, *Unele documente inedite despre Tudor Vladimirescu*, în „Studii. Revistă de istorie”, XIII, 1960, nr. 5, p. 140.

¹⁶ Aneta Boianțiu, *Un catastif de cercetarea sudiților*, în „Studii Vâlcene”, III, 1974, p. 131; de precizat că în amintita listă figurează și un Dumitru Costandin, negustor pământean.

¹⁷ *Meșteșugari și neguțători din trecutul Craiovei. Documente (1666-1865)*, vol. întocmit de Al. Balintescu și Ioan Popescu-Cilien, București, 1957, p. 138.

cum reiese din informațiile consemnate în catastif, își va găsi sfârșitul câțiva ani mai târziu (octombrie 1829¹⁸), în contextul epidemiei de holeră ce cuprinsese și Țara Românească¹⁹. Despre suspiciunea care a planat asupra cauzelor morții lui, relevante sunt însemnările din același catastif din care aflăm că, în luna octombrie a anului 1830, doctorilor Ferari și Tișler, figuri de seamă ale medicinei din acea vreme din Țara Românească, le-a fost oferită suma de 17 galbeni împărătești (ceea ce echivala cu 535 taleri) „ca să stea să ne diafendipească marfa să nu o arză, să zică că n-au murit răposatu de molimă”²⁰.

Informațiile nu sunt foarte generoase nici în ceea ce privește familia lui Constantin Dumitru; cel mai probabil, și în acest caz avem de-a face cu un sud-dunărean care, precum mulți alții, și-a încercat norocul în afaceri așezându-se în Țara Românească. Nu ne putem pronunța încă dacă această „împământenire” era la prima sau la a doua generație și nici nu putem oferi detalii în ceea ce privește părinții săi. În schimb, avem știre despre faptul că avea o soră, Chiriachița, pe care soția sa, Catinca, o va nominaliza printre epitropii casei sale, cu ocazia întocmirii testament ei în vara lui 1837²¹. Indirect, reiese că această soră a lui Constantin Dumitru a fost căsătorită la rândul

---

¹⁸ A se vedea în acest sens precizarea din catastif, sub această dată, în care este înscrisă suma de 9 taleri oferită „popilor la îngropăciunea răposatului Dumitru” (Lazăr, *Catastife*, p. 171). În luna iulie a anului 1831 Catinca, soția sa, achita unui anume Iane băcanu suma de 179 taleri și 10 parale, reprezentând contravaloarea bunurilor luate de la acesta „la moartea răposatului” (*ibidem*, p. 174).

¹⁹ Despre epidemia de holeră din acea perioadă, vezi Gheorghe Brătescu, Paul Cernovodeanu, *Bicul holerei pe pământ românesc. O calamitate a vremurilor moderne*, București, 2002, pp. 18-80.

²⁰ Gh. Lazăr, *Catastife*, p. 373. Alături de acești doi medici, în catastif mai este amintit și numele unui alt renumit medic al vremii, „doftorul Veroi”, căruia în decembrie 1835 i se achita suma de 346 taleri (f. 34^r). Detalii referitoare la aceste figuri de pionierat ale medicinei românești, dar și asupra epidemiei de holeră în țările române, a se vedea M. Theodorian-Carada, *Doftoricescul meșteșug la Craiova în primele opt decenii ale veacului XIX*, în „Arhivele Olteniei”, XV, 1936, nr. 83-85, pp. 18-22.

²¹ ANIC, Obșteasca Epitropie, ds. 37/1837, f. 3^r-4^r; vezi anexa.

ei cu un membru al familiei Pleșoianu, căci în catastiful „casei”, la „partida” privind achitarea datoriilor, se precizează faptul că în luna octombrie a anului 1831 a fost plătită suma de 2 501 taleri și 15 parale „cumnatii Chiriechii Pleșoiancăi...ce-i avea să-i priimească de la amândoaă casăle”²².

Ca în multe alte exemple de acest fel, Constantin Dumitru a preferat, dorind astfel să se insereze și totodată să-și consolideze statutul, să realizeze o alianță matrimonială în interiorul mediului socio-economic în care își desfășura activitatea, fără a exclude în vreun fel ipoteza ca această legătură de rudenie să fi fost precedată de o colaborare în plan economic. Mai exact, el s-a căsătorit cu *Catinca*, fiica negustorului Tănase Athanasiu²³, cu care a avut cinci copii, după cum reiese din amintitul catastif: doi băieți, *Costache* și *Tănăsache*, și trei fete: *Marița*, *Elenca* și *Zmaranda*. Din nefericire, informațiile noastre referitoare la acești descendenți până în acest moment, dincolo de cele consemnate în catastiful casei, sunt destul de sumare și lacunare. De exemplu, cunoaștem faptul că la 1846, Costache cerea tribunalului județului Dolj să adeverească foaia de zestre pe care o oferea surorii sale, Elena/Elenca, cu ocazia căsătoriei cu un anume Ioan Cratunoglu din Craiova; din documentele depistate până în prezent, reiese că această „operațiune” de legalizare a tergiversat destul de mult, ea fiind finalizată abia în cursul anului 1856²⁴. În fine, amintim de asemenea că numele lui Costache Dumitru îl regăsim menționat și în cursul anului 1850, când soția pitarului Ghiță Urdăreanu – de la care el achiziționase

---

²² Gh. Lazăr, *Catastife*, p. 377.

²³ Numele acestuia este menționat în testament de Catinca, ANIC, Obșteasca Epitropie, ds. 37/1837, f. 3^r-4^r.

²⁴ SJAN Dolj, Trib. Dolj, secția III-a, ds. 149/1846. Deși este greu de stabilit cu precizie dacă este vorba de aceeași persoană sau suntem în fața unei simple omonimii, amintim totuși faptul că la 26 octombrie 1865 o anume Elena Dumitriu împreună cu soțul ei, Ion Duca, întocmeau foaia de zestre pentru fiica lor Olimpia (SJAN Dolj, Documente, CCXVII/20); sperăm că cercetări viitoare vor clarifica aceste detalii de ordin genealogic, dar care nu este lipsit de importanță pentru mai buna înțelegere a destinului acestei familii.

un han în Craiova, aflat pe ulița Bucureștilor –, contesta înstrăinarea respectivului imobil, pe motiv că respectivul imobil era al ei, oferit de părinți prin foaia de zestre, adresându-se în acest sens justiției²⁵.

Și pentru a rămâne în același registru al relațiilor familiale amintim și faptul că, la rândul ei, Catinca Dumitrescu a mai avut o soră, *Sultana*, ce a devenit soția lui Iacov Socolescu deja amintit. Această legătură de rudenie explică astfel „adunarea” în cuprinsul aceluiași catastif a informațiilor financiare referitoare și la această din urmă familie, implicată la rândul ei în activitatea de negoț. În lumina acestor legături de rudenie, credem că este mai mult decât explicabil faptul că la 30 ianuarie 1804, Iacov Socolescu, cumnatul lui Constantin Dumitru, semna o notă de lichidare a tovărășiei de afaceri dintre Tănase Athanasiu (socrul său) și casa comercială „Nicola Costa Petru și frații”, confirmând prin amintitul înscris că la data de 10 februarie 1803, pe când se afla la Constantinopol, primise de la amintita casă suma de 20 176 groși²⁶.

Se impune să amintim aici și faptul că Iacov Socolescu era, la rândul său, fiul negustorului Mihai Socolescu, figură de frunte a vieții economice a Craiovei din acea vreme, contribuind, alături de Hristea Belivacă, la ctitorirea bisericii Sf. Nicolae (Belivacă)²⁷. Presupunem că la rândul său negustorul Mihai Socolescu își avea originile undeva în sudul Dunării, fiind atestat documentar ca implicat în activități comerciale încă din cursul anului 1785, când din Craiova adresa o scrisoare lui Hagi Constantin Pop, prin care, în afara obișnuitelor plăcăciuni și urări de sănătate, îi mulțumea și totodată își arăta recunoștința pentru „osteneala” depusă de acesta pentru recuperarea unei mai vechi datorii, sumă de bani pe care o considerase ca fiind deja pierdută²⁸.

---

²⁵ SJAN Dolj, Trib. Dolj, secția III-a, ds. 107/1850.

²⁶ ANIC, Hagi Ianuș, III/57; *vezi supra nota 6*.

²⁷ G. Mil-Demetrescu, *Biserici craiovene. I. Biserica Sf. Nicolae (Belivacă)*, în „Arhivele Olteniei”, XIII, 1934, pp. 337-340.

²⁸ BAR, Doc. ist., MCXXX/58.

Tot mai multe asemenea urme documentare, confirmă strânsele legături de afaceri pe care Mihai Socolescu le-a avut cu mai sus-amintita casă comercială a fraților Consta Petru și, prin intermediul acesteia, cu diverși alți negustori aflați în diverse centre comerciale din Europa Centrală, cum ar fi Viena sau Buda. De cele mai multe ori este vorba de împrumutarea /transferarea de sume importante de bani prin intermediul polițelor – ce urmau să fie încasate sau „trase” în amintitele centre comerciale²⁹ –, procurarea sau comercializarea anumitor sortimente de marfă, cum ar fi rachiul, piperul, diferite sortimente de vopsea, lână turcească etc.³⁰. Din motive încă insuficient explicabile, din documentele ajunse până la noi reiese că după anul 1787 situația financiară a lui Mihai Socolescu se deteriorează, căci în tot mai multe scrisori adresate lui Hagi Constantin Pop fie de el direct, fie de către diverși partenerii de afaceri ai negustorului sibian din zona Olteniei, erau menționate „cererile” acestuia de a i se oferi noi termene pentru plata datorilor sau se invoca starea sa de sănătate destul de precară³¹.

După această dată numele lui Mihai Socolescu nu mai apare amintit în documente și este de presupus că în perioada următoare a survenit și dispariția sa; în orice caz, la 25 septembrie 1791 el era deja amintit ca fiind trecut la cele veșnice, cum aflăm dintr-o scrisoare a soției sale, Cherața, adresată lui Hagi Constantin Pop³². De reținut că din căsătoria cu această Cherața – nume a cărui rezonanță sud-dunăreană este mai mult decât evidentă –, în afara lui Iacov, deja amintit, Mihai Socolescu a mai avut și alți copii, dintre care două fete: *Ilinca* (căsătorită cu un

---

²⁹ Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerțului la români, mai ales băcănia. Publicațiune de documente inedite, 1593-1855*, București, 1905, p. 124-126, nr. 90; idem, *Documente privitoare la comerțul românesc (1473-1868)*, București, 1937, p. 145-147, nr. 103; 148-149, nr. 104; 152-154, nr. 106; 161-162, nr. 110; 171-172, nr. 117.

³⁰ BAR, Doc. ist., MCXXX/123, 149, 150, 153.

³¹ BAR, Doc. ist., MCXXX/149, 150, 153.

³² N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, VIII, București, 1906, p. 21.

anume Dinu logofăt de vistierie³³) și *Catinca* (căsătorită cu Gheorghe Mladen)³⁴, precum și un băiat, *Frimu*, menționat însă în documente ceva mai târziu³⁵.

Revenind la persoana lui Iacov Socolescu, trebuie spus că la rândul său a „valorificat” și continuat legăturile comerciale ale tatălui său cu casa Hagi Ianuș Consta Petru și diverșii parteneri ai acesteia, fiind la rândul său implicat în derularea a diverse activități comerciale, după cum reiese din bogata corespondență

---

³³ Vezi în acest sens, scrisoarea lui adresată la 29 august 1801 către Hagi Constantin Pop în care amintește și numele soacrei sale, Cherața Socolescu (N. Iorga, *op. cit.*, p. 38). Numele Ilincăi Socolescu îl regăsim și la 27 august 1820 când, cu asentimentul surorii și al cumnatului ei, vindea „cuscrului” Stanciu Vlad 93 de stânjeni din moșia Albești, pentru suma de 1674 taleri, bani cu care dorea să plătească o mai veche datorie de 1000 de taleri ce o avea la o nepoată a ei, Bălașa (SJAN Dolj, Documente, LXIX/30).

³⁴ În anul 1818 Catinca (aceasta din urmă amintită și cu calitatea de soție a lui Gheorghe Mladen) împreună cu sora ei, Ilinca, vindeau negustorului Nicola Manoli două prăvălii aflate în ulița târgului Craiovei (*Meșteșugari și neguțatori din Craiova*, pp. 114-115, nr. 73). La 1 iulie 1831 un Gheorghe, sin Mladin Lomlău (Lom, loc. în Bulgaria) figura într-o listă a negustorilor patentari din Craiova, în categoria cârciumarilor, pentru care plătea o taxă de 60 lei anual (*ibidem*, p. 170, nr. 113).

³⁵ Numele acestuia este amintit într-un înscris al sătenilor din Socolești, în urma cererii lui Iancu Socolescu, fiul răposatului Iacov Socolescu, din care reiese că tatăl său a avut și un frate, pe nume *Frimu*. Din aceeași mărturie aflăm că la rândul său Frimu a avut o fată *Maria* (SJAN Dolj, Documente, CXLIX/55), despre care știm că a fost căsătorită cu un anume *Gheorghe* pitar, originar se pare și el din zona de sud a Dunării; își va lua patronimicul de *Socolescu*, fiind atestat cu titlul de pitar începând cu anul 1841 (Paul Cernovodeanu, Irina Gavrilă, *Arhondologiile Țării Românești de la 1837*, Brăila, 2002, p. 156). Mariajul celor doi nu a fost, se pare, unul fericit, căci în anul 1844, pe când Gheorghe pitar era deja răposat, cea de-a doua soție a lui, *Catinca* (care trebuie deosebită de fiica lui Mihai Socolescu), cerea judecătoriei județului Dolj să se facă catagrafia averii acestuia, în vederea recuperării bunurilor aduse de ea ca zestre, prețuite la suma de 18 070 lei. Din același dosar, mai aflăm că la judecată s-a prezentat și prima soție a răposatului Gheorghe pitar, *Maria Socolescu*, având ca vechil pe vărul ei, Iancu Socolescu, și că din acest mariaj al Catincăi cu pitarul Gheorghe a rezultat și o fiică, la acea dată minoră (SJAN Dolj, Trib. Dolj, secția a II-a, ds. 8/1844). Despre demersurile acestei a doua soții, Catinca, pentru a-și recupera zestre, vezi și *ibid.*, Trib. Dolj, secția a III-a, ds. 1/1847.

a amintitei case³⁶. Numele său mai este amintit și în alte documente ale vremii în calitate de martor³⁷, membru în comisii însărcinate cu prețuirea a diverse bunuri oferite ca zestre³⁸, epitrop al bisericii Sf. Ilie³⁹, administrator al „lefi dohtorilor” din Craiova⁴⁰ sau de însărcinat cu strângerea banilor „după foaia cislei seului”⁴¹ etc. După anul 1821 informațiile noastre documentare despre Iacov Socolescu lipsesc, situație explicabilă prin faptul că el și-a găsit sfârșitul în cursul anului 1822, pe când se afla la Brașov, fie pentru a-și gestiona diverse afaceri, fie ca refugiat, în contextul bine cunoscutelor evenimente din anii 1821-1822. Detaliile despre această dispariție ne sunt oferite de o cerere a fiului său, Nicolae Socolescu, adresată judecătoriei Dolj în luna iunie a anului 1838, din care totodată mai aflăm că tatăl său își lăsase prin diată casa în grija cumnatului său, nimeni altul decât negustorul Constantin Dumitru⁴².

Revenind la figura Catincăi Dumitru, trebuie spus că ea a supraviețuit atât dispariției soțului, cât și a surorii ei, trecută la cele veșnice cel mai probabil înainte de 9 aprilie 1832 când, după cum reiese din celor consemnate în catastif, moment la care se achiziționase două lumânări de ceară pentru „răposata Sultana”⁴³. Urmare a acestei situații deloc confortabile, Catinca a încercat să-și asume nu numai administrarea afacerilor și averii „amândurora caselor” – este drept ajutată și de un apropiat al

---

³⁶ ANIC, Hagi Ianuș, XVIII/743; XXII/660; XXXVII/38; L/16; LVII/89; LXI/17; LXI/27; LXI/50; LXI/75; LXV/57; LXV/109; LXXI/110; *vezi supra nota 6*.

³⁷ *Meșteșugari și neguțători din Craiova*, pp. 111-112, nr. 70.

³⁸ Așa este cazul comisiei de negustori însărcinată să prețuiască lucrurile din foaia de zestre a Ilincăi Urdăreanu, în urma morții soțului ei, Ioan Urdăreanu (*ibidem*, p. 16).

³⁹ În această calitate, la 15 mai 1815 Dumitru Bibescu îi încredința un zapis prin care își dădea acordul să lase în beneficiul amintitului așezământ moșia Calafatului, pe care o cumpăraseră la mezat (SJAN Dolj, Documente, CLXXXVIII/1).

⁴⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, XXV, p. 32, nr. 81.

⁴¹ *Ibidem*, p. 178, nr. 44.

⁴² SJAN Dolj, Trib. Dolj, secția a II-a, ds. 92/1838, f. 2.

⁴³ Gh. Lazăr, *Catastife*, p. 333.

familiei, negustorul Ștefan Andrei –, valorificând mărfurile existente în prăvăliile pe care amintitele familii le dețineau în Craiova, arendarea moșiei de la Cornița⁴⁴, valorificarea alcoolului (vinului) obținut din viile aflate la Vâlcănești și dealul Banului, recuperarea sau achitarea mai vechilor datorii etc. Totodată, Catinca se va implica în creșterea și educația propriilor copii, dar și a celor doi nepoți de soră deja amintiți – Ioan și Nicolae/Nae Socolescu –, a căror epitropie o va asigura până în momentul dispariției ei.

O simplă lectură a „partidelor” în care au fost consemnate în catastif cele achiziționate atât pentru folosul propriu, cât și al nepoților, este în măsură să dovedească cu prisosință nu numai faptul că ea a reușit să asigure un nivel de bunăstare și confort pentru fiecare membru al celor două familii, lăsând să se întrevadă și dorința de a copia un mod de viață specific mai degrabă elitei boierești⁴⁵. Astfel, în catastif se consemnează în mod sistematic achiziționarea a diferite sortimente de haine și materiale, unele dintre ele destul de scumpe, cele mai multe din ele procurate din centrele comerciale de la Țarigrad, Viena, Veneția, Leipzig sau Brusa, plătindu-se în acest sens sume importante de bani. De exemplu, aflăm că pentru o jumătate de cot de „pânză de Viena” s-au plătit nu mai puțin de 294 taleri⁴⁶, în timp ce o „½ bucată pânză ramburgher” a costat 200 taleri⁴⁷, la care se mai pot adăuga diversele cantități de „tulpan topit”⁴⁸,

---

⁴⁴ ȘJAN Dolj, Col. Documente, XLI/14.

⁴⁵ Asupra acestui aspect, în cazul acestei categorii socio-profesionale, vezi și studiul nostru *Lux și ostentație la negustorii din Țara Românească (secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, în „Revista Istorică”, s.n., XV, 2004, nr. 3-4, p. 171-178; pentru o privire de ansamblu a fenomenului a se vedea Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Patimă și desfătare. Despre lucrurile mărunte ale vieții cotidiene în societatea românească, 1750-1860*, București, Humanitas, 2015.

⁴⁶ Gh. Lazăr, *Catastife*, p. 290.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 304.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 241.

„madampolon”⁴⁹, „dimitcaton”⁵⁰, „grodi berlin”⁵¹, „halstincă” de „Lipta” sau Viena⁵², pânză de America⁵³ și exemplele de acest fel ar putea continua.

Toate aceste materiale erau folosite pentru confecționarea, de diverșii meșteri și croitori așezați la Craiova, a diferite piese vestimentare în pas cu moda vremii, la loc de cinste aflându-se cămășile, rochiile, vestele, pantalonii, mănușile din piele „finu”, umbrele din aghină, cizmele „ringher”⁵⁴, ceasornicele „țelindru”⁵⁵, dintre care unul era din argint⁵⁶, dar și unele piese mai puțin obișnuite pe la noi, dar reprezentative pentru pătrunderea modei occidentale în țările române, cum ar fi salopul⁵⁷, fracul⁵⁸ sau gherocul⁵⁹. Tot pentru aceste piese vestimentare se cumpărau diferite sortimente de nasturi – de sidef, de lăstincă sau de os „urdiner” –, căptușeală din postav „milirt” sau anghină „galbenă englezască”, iar întreținerea sau repararea lor necesitau efectuarea altor cheltuieli, consemnate cu minuțiozitate în catastif⁶⁰. Tot în această categorie a bunurilor de

---

⁴⁹ *Ibidem*, pp. 241, 242, 245.

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 245-248.

⁵¹ *Ibidem*, pp. 289, 291.

⁵² *Ibidem*, pp. 230, 319, 320, 322, 323, 325.

⁵³ *Ibidem*, pp. 235, 238, 239, 244.

⁵⁴ Preferate atât de Costache și de Tănăsache, cât și de către verii lor, lancu și Nicolae Socolescu, dar și ceasornicele „țelindru”, dintre care unul era din argint, *ibidem*, p. 330.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 294.

⁵⁶ Tot la Viena erau trimise spre a fi „drese” două ceasornice și două inele de diamant, pentru a căror reparație, achitată în decembrie 1833, s-a plătit în primul caz suma de 77 taleri și 30 parale, iar în cel de-al doilea 44 taleri și 30 parale, *ibidem*, p. 192.

⁵⁷ *Ibidem*, pp. 176, 245.

⁵⁸ *Ibidem*, pp. 277, 315.

⁵⁹ *Ibidem*, pp. 280, 282, 283.

⁶⁰ Cu titlu de exemplu, amintim aici faptul că pentru „lucrul gherocului” lui Ioan Socolescu s-au plătit „lu Coblențer croitoru” nu mai puțin de 50 de taleri, „lucrul pantalonilor de postav” a presupus achitarea sumei de 12 taleri, iar pentru confecționarea unei cămăși doar 4 taleri și 30 de parale (*ibidem*, pp. 269-276).

prestigiu, putem include și caleașca achiziționată contra sumei de 2 500 taleri de la un meșter din București, în 1832⁶¹, sau „clavirul de nuc, lung”, la începutul anului 1837, pentru 1 500 taleri⁶².

La loc de cinste se aflau și produsele destinate igienei personale⁶³, cum ar fi periutele de dinți, unele dintre ele de proveniență englezească⁶⁴, seturi de brice (și ele tot englezești!) „de ras pe cap”⁶⁵, piepteni „de cavaler”, confecționați uneori din fildeș⁶⁶, „urechelnite”, cu sau fără scobitoare⁶⁷, fișicuri de pomadă pentru mustăți și „unt de cap”⁶⁸, sticle de „odicolon” și levantă⁶⁹, dar și „ștucuri” de săpun de migdale⁷⁰ sau mai multe perechi „bucle de păr”⁷¹, iar enumerarea noastră ar putea continua.

Catinca, după cum reiese din catastif, se va strădui să ofere copiilor și nepoților ei nu numai un nivel de viață mai mult decât confortabil, ci și un nivel de educație superior, care să le ofere posibilitatea unei promovări în plan social și economic. De exemplu, numele dascălilor Luca și Angheli apar sistematic în „partidele” destinate mai sus-amintitelor odrasle, fiind consemnate sumele de bani pe care aceștia le-au primit drept

---

⁶¹ *Ibidem*, pp. 178, 179.

⁶² *Ibidem*, p. 258.

⁶³ Constanța Vintilă-Ghițulescu, *op. cit.*, pp. 171-255.

⁶⁴ Gh. Lazăr, *Catastif*, pp. 283, 288, 293, 304.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 284.

⁶⁶ *Ibidem*, pp. 286, 297.

⁶⁷ *Ibidem*, pp. 255, 290.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 293.

⁶⁹ *Ibidem*, pp. 229, 237, 255.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 307.

⁷¹ Fără îndoială, putem presupune că pentru anumite momente speciale, chiar dacă în catastif nu ni se oferă asemenea detalii, au fost achiziționate și anumite băuturi fine, este drept în cantități destul de modeste; astfel, în mai 1836 este înregistrată achiziția a „1 1/3 sticlă șampanie” (*ibidem*, p. 295), iar câteva luni mai târziu (septembrie 1836) a unei sticle de „lixer pomeranz”, pentru care s-a achitat suma de 27 taleri (*ibidem*, p. 300); probabil, același scop era destinat și romul de Jamaica, amintit în catastif a fi fost cumpărat de două ori: în octombrie 1835 și septembrie 1836 (*ibidem*, pp. 291, 298).

răsplată pentru efortul depus pentru educația acestora⁷². Sume de bani importante au fost trimise în cursul anilor 1833-1834 lui Costache, perioadă în care se afla la București cel mai probabil pentru a urma cursurile vreuneia dintre instituțiile școlare de renume din amintitul oraș⁷³. Din cele consemnate în catastif reiese că de o asemenea „experiență” a beneficiat și Marița, care a studiat într-un pension, după moda vremii, tot la București, și pentru a cărei pregătire au fost achiziționate mai multe cărți, cum ar fi un „Eklogarion” (în noiembrie 1830) și o „Grămatică Komita” (februarie 1832)⁷⁴.

Dincolo însă de adevăratele motivații, pe care nu putem decât să le presupunem, care au determinat acest tip de comportament, într-un final toate aceste cheltuieli, tot mai mari de la an la an, au avut drept consecință risipirea și pierderea patrimoniului familiei Dumitru, principalul „beneficiar” al acestui transfer de avere fiind nimeni altul decât amintitul negustor Ștefan Andrei, în calitatea lui de furnizor principal al acestor bunuri, după cum reiese din cele consemnate atât în catastif, cât și în documente ulterioare.

Probabil, sub greutatea acestor responsabilități tot mai greu de gestionat și din dorința de a-și pune în bună orânduială afacerile familiei, la 2 mai 1837, temându-se și de „ceasul morții”, Catinka decide să-și întocmească diata, fiind „în mințile mele și cu grai bun”, sarcina redactării acesteia – ajunsă până la noi în copie –, fiind asumată chiar de către fiul ei, Costache. Ca în multe asemenea acte de acest fel, diata Catincăi ne oferă detalii prețioase despre sumele de bani împrumutate de aceasta lui chir Ștefan Andrei începând cu anul 1833 – și a căror valoare este

---

⁷² *Ibidem*, pp. 174, 267, 308, 309, 311. În anumite situații, acești dascăli erau răsplătiți, probabil ca o modalitate de manifestare a recunoștinței, și cu diverse lucruri, cum ar fi o pereche de cizme de Viena, în valoare de 40 de taleri, oferită în februarie 1833 dascălul Constantin, în timp ce dascălului „nemțesc” i se oferă „o sanie de lemne”, pentru care în catastif s-a înregistrat suma de 3 taleri și 30 parale (*ibidem*, p. 222, 346).

⁷³ *Ibidem*, pp. 187, 191, 195, 196, 198.

⁷⁴ *Ibidem*, pp. 173, 177, 202, 203.

destul de mare –, modul în care averea familiei/famiilor urma să fie împărțită între cei doi fii ai ei și „clironomii răposatului Iacov Socolescu”, însă când „își vor veni în anii vârstei”, despre valorificarea și administrarea moșiei de la Popânzălești, a viilor din dealul Banului și de la Vâlcănești, a pădurii de la Gupăria etc.

Totodată, ea își exprima dorința ca după dispariția ei epitropii desemnați să întocmească o catagrafie, în care să fie înregistrate „giuvaericele, argintării, arămuri și alte lucruri ce să găsește prin casă, haine, așternuturi”, cerând în mod expres ca „cinstita Obștească Epitropie să nu se amestece într-un nimic asupra casei mele”. Deși recunoștea faptul că respectiva instituție era pe deplin îndreptățită, „după regulament”, să recurgă la o asemenea măsură pentru a proteja patrimoniul familiei, întrucât atât copiii ei, cât și cei doi nepoți de soră erau „nevârstnici”, testatoarea invoca în susținerea dorinței ei faptul că negustorul Ștefan Andrei, unul dintre epitropii desemnați, era nu numai un „om cinstit și cu frica lui Dumnezeu”, dar îl cunoscuse și cu „dorire pentru casa noastră”. Împreună cu amintitul negustor, ca epitropi ai ei Catinca mai nominaliza pe nepotul Iancu Socolescu și pe cumnata Chiriachița, pe care o ruga să se așeze în casele ei, „mutându-te în locul meu să fii mamă doritoare atât la copii și la copile, să le porți cu bună orânduială și cu inimă fierbinte asupra-le și strașnică stăpână asupra slugilor”.

Deși în general se consideră că principala motivație a redactării unui testament o constituia preocuparea testatorilor pentru destinul post-mortem al sufletelor lor, în cazul testamentului Catincăi acest lucru este mai puțin evident, deoarece această secțiune ocupă o poziție destul de „modestă” în economia amintitului document. Mai exact, în cuprinsul acestuia ea se mulțumea să recomande epitropilor să „binevoiască” ai face pomenirile îndrituite „până la trei ani de zile, după cinstea mea”, cerându-le totodată să-i „dea” și 40 de sărindare „la bisericile care veți socoti”, precum și „alte deosebite pomeniri ce veți socoti că este cu cuviință”⁷⁵.

---

⁷⁵ ANIC, Obșteasca Epitropie, ds. 37/1837, f. 3^r-4^r; vezi anexa.

Hazardul (sau nu !) a făcut ca la scurt timp după întocmirea amintitei diate, Catinca să fie victima unui accident destul de bizar – „pe la sfârșitul lunii iulie <a anului 1838> au răsturnat-o o caleașcă” –, eveniment în urma căruia, la scurt timp – „la 17 ale trecutului august” –, a și survenit moartea împricinată⁷⁶. Succesiunea celor două evenimente – întocmirea diatei și accidentul – a provocat suspiciunea autorităților, după cum aflăm dintr-un raport al judecătoriei județului Dolj, întocmit la 17 septembrie 1837, și adresat Obșteștii Epitropiei. Astfel, „după bagările de seamă ce s-au făcut” și constatările procurorului „aceștii judecătorii”, desemnat să facă „catagrafie casei pomenitei răposate”, respectiva instituție întocmea amintitul raport, atrăgând atenția asupra mai multor elemente considerate a fi suspecte și care erau în măsură să pună sub semnul întrebării („s-au dat bănuială”) autenticitatea și valabilitatea testamentului întocmit de „Catinca Dumitreasca, soția răposatului Dumitru Costandin din Craiova”, chiar în condițiile în care respectivul document se găsea în păstrarea fiului Costache și era pecetluit cu „pecetea casei cu ceară roșie”.

Dincolo însă „de împiedicările ce au întâmpinat” cei desemnați să pună în aplicare cele „povățuite prin mai sus pomenita legiuire”, în opinia autorilor raportului momentul ales de Catinca să-și întocmească testamentul constituia un prim element de suspiciune, deoarece aceștia constatau că „n-au fost bolnavă, nici vreo frică de moarte n-au putut avea pentru vârsta bătrâneților, căci nu era nici de ani 50 ajunsă”. În plus, în ochii acelorași autorități, moartea ei „s-au pricinuit dintr-o în urmă întâmplare negândită”, care nu putea fi nicidecum anticipată și cu atât mai greu de acceptat că i-ar fi putut determina acesteia în vreun fel „temere că o să moară negreșit”.

---

⁷⁶ În catastif, la cheltuielile lunii septembrie 1837, este menționată și suma de 74 taleri și 35 parale, folosită atât pentru achiziționarea ce carne, pâine, cât și pentru plata vlădicăi și a popilor „la parastasul ce s-au făcut de șasă săptămâni” (Gh. Lazăr, *Catastife*, p. 20; vezi în acest sens și cheltuielile pentru pomenirile de 9 zile și trei săptămâni, *ibidem*, p. 206.).

Desemnarea de către Catinca – „mult mai tânără și sănătoasă” – a cumnatei Chiriachița ca unul dintre epitropii casei sale, în condițiile în care aceasta din urmă era „trecută în vârsta bătrâneților”, precum și faptul că respectiva diată nu era „iscălită de niscareva rude ale răposatei sau adevărită de vreo dregătorie”, constituiau alte două aspecte considerate de autorii raportului a fi în măsură să ridice de asemenea serioase semne de întrebare.

În fine, cele mai multe suspiciuni din cuprinsul raportului întocmit de procurorul judecătoreiei și de cel desemnat să-l secondeze în această anchetă îl vizau pe negustorul Ștefan Andrei, numit de Catinca în rândul epitropilor „casei” ei. Astfel, se constata că respectivul negustor, dintr-un simplu lucrător „în prăvălia răposatului soțului dumneaei...fără familie și fără nici o stare cunoscută”, ajunsese să preia frâiele întregii afaceri a familiei, dincolo de faptul că în diata răposatei nu se amintea „despre această lipscănie că este a casei”. Mai mult, anchetatorii constatau că deși Catinca în diata ei preciza – lucru de altfel confirmat și de zapisele de împrumut descoperite cu ocazia întocmirii catagrafiei din noiembrie 1837 – că de-a lungul timpului „au aridicat bani după la multe locuri cu dobândă și i-au dat numitului Ștefan, zălogindu-și drept acei bani acareturi ale ei”, într-un final acesta devenise principalul creditor al celor două familii, ai căror membrii îi datorau mai mult de 17 000 taleri.

În lumina tuturor acestor elemente considerate a fi suspecte, autorii raportului bănuiau că Ștefan Andrei, împreună cu nepotul testatoarei, Iancu Socolescu, și prin „amăgirea” lui Costache „nevârstnicul fiu al răposatei” – care între timp devenise „calfă în lipscănia ce ține numitul Andrei” –, „au uneltit <la> facerea aceștii dieți după moartea numitei Catincă”. În susținerea acestor bănuieli, în raportul înaintat Obșteștii Epitropii, la care era anexată și o copie a diatei Catincăi, se amintea și faptul că au fost chestionați și martorii care „să văd iscăliți”, dar nici unul nu a fost dispus să primească „evangelicescul jurământ”, întrucât au recunoscut că nu au fost prezenți în momentul întocmirii

respectivului document, ci „prin grai au arătat că răposata fiind sănătoasă i-au chemat și i-au pus de au iscălit diata”⁷⁷.

Cum era de presupus, concluziile raportului au determinat reacția celor incriminați și acuzați de falsificarea amintitului document. Astfel, în dosarul de la Obșteasca Epitropie se păstrează o plângere a lui Iacov Socolescu, datată 8 octombrie 1837, prin care încerca să se disculpe și totodată să conteste, punct cu punct, acuzațiile aduse de comisia de anchetă „cu îndestule catigorii asupra dieții”. Astfel, în opinia acestuia, numai simpla invocare a vârstei mătușii sale – care ar fi avut doar 50 de ani în momentul întocmirii testamentului –, ca un prim argument în susținerea falsului, constituia fără echivoc dovada unei evidente rea voință și a unei acțiuni conștiente de defăimare „ce pe dintregu face cinstita judecată”.

Autorul jalbei respingea de asemenea obiecțiile și suspiciunile referitoare la desemnarea de către Catinca a cumnatei sale Chiriachița în rândul epitropilor, mult mai în vârstă decât testatoarea. În opinia lui Iacov Socolescu vârsta nu putea constitui nicidecum o dovadă „categorică” a unei acțiuni premeditate de falsificare a documentului, cerând cinstitei comisii, într-o manieră retorică, să ia în calcul faptul că în viața de toate zilele „nu să întâmplă de multe ori să moară mai mulți tineri decât bătrâni?”. Faptul că amintita diată nu era semnată de rudele „de aproape” ale Catincăi – aspect de asemenea amintit în raportul de anchetă – nu constituia în viziunea autorului plângerii un impediment categoric care ar putea să determine invalidarea actului, deoarece în aceeași manieră retorică el întreba autorităților: „care diată este mai temeinică, cea iscălită de rudenie sau cea de martori streini?”.

Potrivit plângerii lui Ioan Socolescu, neîndreptățite și părtinitoare erau și acuzațiile care îl vizau pe Ștefan Andrei, în special cele referitoare la posibilul mod fraudulos în care respectivul negustor ar fi preluat în stăpânire directă prăvălia din Craiova a familiei Dumitru, precizând că „numitul este stăpân

---

⁷⁷ ANIC, Obșteasca Epitropie, ds. 37/1837, f. 1^r-6^r.

aceli prăvălii de sunt acum peste 7 ani”. Mai mult, în desemnarea lui în rândul epitropilor a contribuit atât faptul că răposata sa mătușă l-a „cunoscut...cu durere de inimă către casă”, dar și legăturile de rudenie destul de apropiate cu familia testatoarei, respectivul negustor „fiind și botezat de tatăl răposatei”.

În fine, în aceeași jalbă se susținea și faptul că afirmațiile din raport la adresa vărului său, Costache Dumitriu, erau inexacte și nedrepte, căci acesta la acel moment era „în vârstă ca de 24 ani și au și cerut iertarea vârstei, aflându-să cu toate calitățile și spre ajutorul nevârstnicilor”. În lumina tuturor acestor argumente, Ioan Socolescu cerea în final ca „cinstita judecătorie să nu se amestece, fiind la mijloc lăsată diată de către răposata”, considerând că orice intervenție sau amestec din partea autorităților în gestionarea unei simple afaceri de familie este abuzivă și care, fără îndoială, ar fi avut drept consecință „o dărpănare <a> casei”⁷⁸.

În ciuda obiecțiilor, protestelor și argumentelor invocate de Ioan Socolescu, autoritățile nu au renunțat însă să-și îndeplinească atribuțiile, astfel că în cursul lunii noiembrie 1837, „din porunca cinstitei judecătorii Dolj”, se va întocmi o catagrafie cuprinzătoare „a casei răposatei Catincăi”, fiind înregistrate cu această ocazie toate „lucrurile mișcătoare și nemișcătoare ce s-au găsit în ființă”: zapise, „giuvaericele”, „serviție de argint pentru masă”, haine, așternuturi, vase „d-ale casei”, acareturi etc.⁷⁹.

După acest moment, între judecătoria județului Dolj și Obșteasca Epitropie s-au schimbat mai multe adrese, ca într-un final, la 7 ianuarie 1838 cea din urmă – prin adresa cu nr. 7 – să fie înștiințată că s-a decis, potrivit „formalităților legiuite”, ca averea răposatei Catinca Dumitreasca să fie administrată de către o

---

⁷⁸ ANIC, Obșteasca Epitropie, ds. 37/1837, f. 9-16.

⁷⁹ SJAN Dolj, Trib. Dolj, secția a II-a, ds. 64/1837; sperăm că în viitorul cât mai apropiat să publicăm integral această catagrafie, care este în măsură să ne ofere indicii prețioase nu numai asupra problematicei abordate în acest studiu al nostru, dar și asupra schimbărilor de comportament sub multiple aspect, în contextul modernizării societății muntene din acea epocă.

epitropie, formată din „reclamantul pomenit”, Ioan Socolescu, și negustorii Costandin Biță și Hristodor Vâlcu, amândoi „locuitori de aici, chiar după a dumnealor cerere”⁸⁰.

Nemulțumit probabil de această decizie, în vara aceluiași an Nicolae Socolescu cerea printr-o jalbă adresată domnului să fie „iertat de vârstă”, pentru a putea intra în posesia părții din averea părintească, invocând faptul că unul dintre epitropi, părintele Grigore⁸¹, nu mai era în măsură să-și îndeplinească în bune condițiuni această sarcină; dintr-o adeverință a invocatului părinte Grigore, adresată judecătoriei, reiese că acesta susținea demersul lui Nicolae, invocând atât vârsta de 24 de ani a petentului, cât și purtările acestuia „bune și plăcute”⁸².

Din documente ceva mai târzii se poate considera că jalba lui Nicolae Socolescu a fost soluționată în mod favorabil, căci la scurt timp după această decizie el a cerut recuperarea averii părintești, evaluată la suma de 118 000 lei, de la casa răposatului său epitrop, Constantin Dumitru. Demersul său se pare că nu a fost pus în aplicare, căci în luna mai a anului 1842, el cerea „cinstitului tribunal comercial” din Craiova, invocând o decizie mai veche a acestei instituții, din anul 1839, să pună sechestru pe averea amintitei case, ce consta în parte de moșie la Ciupuria, două prăvălii, cu locul lor, aflate în Ulița Mare, precum și o casă situată în mahalaua Sfântului Gheorghe Nou, în vecinătatea caselor serdarului Răducanu Fratoșțițeanu⁸³.

---

⁸⁰ ANIC, Obșteasca Epitropie, ds. 37/1837.

⁸¹ Numele acestui Grigorie eclesiarhul este amintit și de Catinca în diata ei, ca fiind de față, în calitatea lui de epitrop al clironomilor răposatului Iacov Socolescu, în februarie 1836 când s-a „socotit” și s-a „ecsoflisit” cu Ștefan Andrei „atât pentru marfă, cât și pentru câți bani i-am dat din veniturile casei” (ANIC, Obșteasca Epitropie, ds. 37/1837; *vezi anexa*).

⁸² SJAN Dolj, Trib. Dolj, secția a II-a, ds. 92/1838.

⁸³ SJAN Trib. Dolj, secția a III-a, ds. 108/1842. Casele amintitului negustor erau menționate în Gazeta Craiovei (nr. 24 din 14 mai 1872), cu ocazia vânzării la mezat, pentru despăgubirea statului, a unui loc al lui Nicolae Zătreanu „de profesie funcționar și domiciliat în Craiova”.

În acest stadiu al cercetării noastre nu putem oferi detalii nici în ceea ce privește momentul în care cei doi frați Socolescu au reușit să intre în posesia averii părintești, nici dacă această restituire a fost integrală sau doar parțială. Indiferent de răspunsurile la aceste întrebări ale noastre, care sperăm că vor putea fi oferite de viitoare cercetări, totuși putem afirma că, începând cu anii 1840-1841, Ioan și Nicolae Socolescu au depus eforturi consistente în acest sens, dacă avem în vedere mărturiile documentare depistate până în acest moment, ceea ce nu este și cazul verilor lor, despre care nu mai avem prea multe informații, cu excepția celor referitoare la Costache deja amintite⁸⁴. Cele mai multe dintre aceste surse privesc recuperarea⁸⁵ și vânzarea unor bunuri ale familiei⁸⁶, achiziționarea altora⁸⁷, precum și luarea sau acordarea unor sume de bani cu împrumut către diverse persoane, de obicei în schimbul unor bunuri depuse drept garanție⁸⁸.

---

⁸⁴ În mod evident, această carență se poate explica și prin faptul că, după cum am mai spus, patronimicul Dumitru/Dumitriu este unul destul de des întâlnit în epocă, disocierea dintre diverși omonimi fiind o operațiune destul de dificilă.

⁸⁵ În 1841 mai mulți moșnenii din Lolanele (?), jud. Mehedinți, declarau că frații Ioan și Nae Socolescu stăpâneau, în devălmășie cu ei, mai bine de 150 de stânjeni în hotarul satului (SJAN Dolj, Documente, CXLIV/8).

⁸⁶ La 1846 Nae Socolescu cerea tribunalului Dolj să-i încuviințeze vânzarea la mezat a unui han aflat în Craiova, în Valea Vâlcii, pe care îl avea moștenire de la părinți (SJAN Dolj, Trib. Dolj, secția a III-a, ds. 15/1846). În același an, el apela la aceleași autorități pentru vânzarea de această dată a unui loc aflat tot în Craiova, în mahalaua Sf. Gheorghe Nou, în favoarea lui Guță Ioan (SJAN Dolj, Trib. Dolj, secția III, ds. 139/1846), în timp ce fratele său, Iancu, cerea să i se acorde dreptul de a vinde o vie de la Fântâna Hagicăi (SJAN Dolj, Trib. Dolj, secția III, ds. 127/1846). Un an mai târziu, Ioan vindea serdarului Constantin Braboveanu – la rândul său cu origini negustorești – partea sa de moșie ce o avea în hotarul satului Recea, pentru suma de 7087 lei și 20 parale (BAR, Doc. ist., CDLXXIII/149).

⁸⁷ La 1847 marele logofăt Nicolae Brăiloiu cerea judecătoriei adeverirea actului prin care vindea lui Nicolae Socolescu un loc din mahalaua Episcopiei din Craiova (SJAN Dolj, Trib. Dolj, secția a III-a, ds. 267/1847); în același sens, vezi și SJAN Dolj, Trib. Dolj, secția III, ds. 160/1850.

⁸⁸ SJAN Dolj, Trib. Dolj, secția a III-a, ds. 387/1846, ds. 388/1846, ds. 72/1849, ds. 236/1849, ds. 163/1850 și ds. 253/1850.

Toate aceste informații dovedesc indirect că, cel puțin o perioadă de timp după recunoașterea statutului lor juridic de persoane cu drepturi depline, cei doi au continuat să se implice în activități de natură comercială⁸⁹, ca mai apoi să renunțe – urmând astfel deja o cale „consacrată” și în cazul descendenților altor familii de negustori – în folosul unei cariere în aparatul administrativ. De exemplu, în anul 1842, potrivit însemnărilor lui Grigore Andronescu, Nicolae Socolescu figura deja în lista boierilor „ce s-au ales alegători de domni din cei de la clucer la vale”⁹⁰, ca mai apoi el să fie menționat în calitate de *clucer* (în mai 1848, fiind avansat de la rangul de căpitan) și *pitar* (noiembrie 1851)⁹¹; în anul 1862, când avea vârsta de 46 de ani, cum reiese dintr-o evidență a alegătorilor din județul Dolj, el dispunea de un capital de 6 000 lei, precum și alte sume de bani aflate „în circulație”, și stăpânea o suprafață de 700 de pogoane în satul Ciupuria și un loc de casă în Craiova⁹².

În linii mari, același *cursus honorum* regăsim și în cazul fratelui său, Ioan Socolescu, care la 29 septembrie 1848 figura ca membru al sfatului orașenesc al Craiovei⁹³, iar doi ani mai târziu obținea la rândul său rangul de *pitar*⁹⁴; din amintita listă de alegători doljeni, din 1862, aflăm că la acea dată el avea vârsta de 43 de ani, un venit de 1 000 lei și că avea în proprietate un loc de

---

⁸⁹ De exemplu, în 1847 un anume Hasan Efendi cerea autorităților craiovene, prin vechil, ca Ioan Socolescu să-l despăgubească pentru pierderea pricinuită urmare a faptului că nu i-a predat la termen întreaga cantitate de porumb (50 000 ocă), pe care o cumpărase de la acesta prin contract (SJAN Dolj, Trib. Dolj, secția a III-a, ds. 189/1847).

⁹⁰ Ilie Corfus (editor), *Însemnările Androneștilor*, București, 1947, p. 96.

⁹¹ P. Cernovodeanu, Irina Gavrilă, *op. cit.*, p. 156.

⁹² *Alegători doljeni de pe la 1862*, în „Arhivele Olteniei”, 1926, nr. 25-26, p. 232. Precizăm că în P. Cernovodeanu, Irina Gavrilă, *op. cit.*, p. 156, se consemna faptul că el era deja mort la 11 iulie 1853, ceea ce nu se poate susține; cel mai probabil este vorba de anul 1863, moment după care într-adevăr numele său nu mai este amintit în documente, cel puțin în lumina informațiilor cunoscute până în acest moment.

⁹³ *Meșteșugari și neguțători din Craiova*, p. 285, nr. 223.

⁹⁴ P. Cernovodeanu, Irina Gavrilă, *op. cit.*, p. 156.

case în Craiova, precum și diferite suprafețe de pământ în satele Socotești, Socolești și Recea⁹⁵. Referitor la Ioan Socolescu mai amintim și faptul că, după cum reiese din rechizitoriul întocmit de procurorul Gheorghe Ghiță, în timpul revoltei patentarilor nemulțumiți de taxele impuse de autoritățile orașului Craiova (1860), din casa lui, ce fusese devastată, au fost luate de către cei răzvrățiți mai multe arme⁹⁶. Un deceniu mai târziu, el protesta împotriva deciziei consiliului comunal al aceluiași oraș, deoarece numele său nu se regăsea în listele de alegători ale colegiului⁹⁷.

Dacă în ceea ce-l privește pe Nicolae Socolescu pentru moment nu putem oferi vreo altă informație referitoare la viața sa familială și eventualii săi descendenți, în schimb despre fratele său știm că a fost căsătorit cu Sevastița Aman, fiica cunoscutului negustor Dimitrie Aman și a Despinei/Pepita, mariajul celor doi având loc în prima parte a anului 1840. Dovada în acest sens o constituie faptul că la acea dată, urmare a cererii Despinei Aman, foaia de zestre a soției sale – ce consta în moșiile Strâmba și Zănoaga, un loc în dealul Sasului, o importantă sumă de bani cash (60 000 lei), precum și haine și bijuterii, a căror valoare depășeau suma de 20 000 lei – era adevărată de Tribunalul județului Dolj la data de 15 mai a respectivului an⁹⁸. În urma

---

⁹⁵ *Alegători doljeni de pe la 1862*, p. 226.

⁹⁶ *Meșteșugari și neguțători din Craiova*, pp. 305-318, nr. 250.

⁹⁷ SJAN Dolj, Trib. Dolj, secția I-a, ds. 9/1869.

⁹⁸ Nicoleta Roman, *Dowry Contracts, Women's Objects and the Circulation of Goods in Mid-Nineteenth Century Romanian Families. The Case of Oltenia*, în „Revista Istorică”, XXIX, 2018, nr. 1-2, p. 134-135; serdăreasa Despina Aman va reveni cu mai multe cereri către tribunal în vederea legalizării amintitei foi de zestre în cursul anilor 1841 și 1843 (SJAN Dolj, Trib. Dolj, secția a III-a, ds. 169/1841, ds. 206/1843). Achitarea tuturor obligațiilor asumate prin foaia de zestre se va realiza abia în anul 1846, când Ioan Socolescu confirma soacrei sale printr-un zapis că a primit și restul de zestre, ce consta în suma de 2 000 lei (SJAN Dolj, Documente, LXXIII/28). În 1847 Ioan Socolescu cerea autorităților adevărarea actului prin care punea *andipricon* partea sa de moșie din Valea Seacă, în schimbul moșiei Strâmba, primită de soția sa ca zestre, pe care voia să o vândă, fiind „mică și fără clăcași” (N. Roman, *op. cit.*, p. 133; SJAN Dolj, Trib. Dolj, secția a III-a, ds. 91/1847).

căsătoriei, din informațiile de care dispunem până în acest moment, reiese că cei doi au avut o fiică, care va purta numele bunicii ei maternelle, *Despina*, căsătorită la rândul ei cu Nicolae Racoviță⁹⁹.

*

La finalul acestui studiu al nostru nu ne rămâne decât să sperăm că am reușit să scoatem din neuitare și să reconstituim „mica istorie” a două din multele „case” negustorești din zona Olteniei – Dumitru/Dumitriu și Socolescu –, chiar dacă demersul este pe alocuri incomplet și va presupune cu siguranță viitoare cercetări. Dincolo de detaliile referitoare la începuturi, la activitatea comercială și legăturile de afaceri cu diverși parteneri, modul de stabilire a alianțelor matrimoniale, prezenta cercetare oferă totodată celor interesați de vasta problematică a negustorimii din Țara Românească noi elemente pentru o mai bună înțelegere atât a evoluției în timp a acestei categorii socio-profesionale, cât și asupra diverșilor „factori” care i-au putut influența destinul.

---

⁹⁹ Mihai Dim. Sturdza, *Familii boierești din Moldova și Țara Românească, Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, I, București, 2004, p. 71.

ANEXĂ

1837 mai 2, Craiova

Cu ajutorul lui Dumnezeu fac această diată, că neștiind omul zilele sale și ceasul morții când va veni, așa am socotit ca până îmi sânt cu viață și fiind și în mințile mele și cu grai bun, am poftit ca să-mi fac această diată, precum în jos să arată.

1837 mai 2, Craiova.

La anul 1836 februarie 8 pentru câtă daraveră ce am avut cu dumnealui chir Ștefan Andrei ne-am socotit, fiind față și sfinția sa părintele Grigorie eclesiarhul, epitropul clironomilor răposatului Iacov Socolescu, pentru marfa ce i-am dat-o cu zapt. Ne-am socotit și ne-am ecsoflisit, atât pentru marfă, cât și pentru câți bani i-am dat din veniturile casei, după cum în bilanțul de socoteli ce ne-au dat, asemenea bilanț i-am dat și noi.

La anul 1833 august 1 am împrumutat pă chir Ștefan Andrei cu zapis lei trei mii o sută șaisprezece și parale doaăzăci, cu dobândă câte unu la sută pă lună, care acești bani sânt ai miei, iar nu și de ai clironomilor răposatului Iacov Socolescu.

La anul 1835 mai 7 i pac iarăși a<m> mai împrumutat cu zapis pe dumnealui chir Ștefan Andrei cu lei trezăci dă mie, care i-am primit de la dumnealui D. Ioniță Roșianu cu amanetul ce i-am pus. Și aceștia iarăși cu dobândă câte unu la sută pă lună, care dobândă [...]¹ i-au și răspuns dumnealui chir Ștefan Andrei pă trei ani de zile, până la 1838 mai 7, lei o mie opt sute, care sânt trecuți în dosu zapisului meu ce-i este dat <lui> D. Ioniță Roșianu, asemen[ea]¹ petrecuți și în dosu zapisului <lui> chir Ștefan Andrei ce este la mine.

La anul 1836 octomvrie 9 am să-mi primesc iarăși de la dumnealui chir Ștefan Andrei, fără zapis, lei cinci sute optsprezece și parale doaă, după patru sute șaiăzăci și patru dramuri argint ce i-am dat de l-au topit la Viena prin casa lui Hagi Costandin Pop, ce au prețuit [...]² șapteazăci și șasă și creițari patruzăci și cinci.

La anul 1837 februarie 27 i pac l-am împrumutat cu zapis galbeni împărătești doaă sute cu soroc de șasă luni, să umble cu

dobândă câte lei unu la sută pă lună, care i-am luat cu împrumutare și cu zăpis de la dumneaei cocoana Stăncuța Bengeasca.

La aprilie 24 i pac l-am mai împrumutat cu zăpis galbeni împărătești trei sute cu soroc de un an, cu dobândă câte unu la sută pă lună, care galbeni i-am priimit cu împrumutare de la dumnealui hatmanu Costandin Brăiloiu.

La aprilie 29 i pac l-am împrumutat cu zăpis galbeni împărătești doaă sute cincizăci cu soroc de un an și cu dobândă câte unu la sută pă lună, care galbeni i-am luat cu împrumutare de la dumnealui pitar Ioniță Pleșoianu.

La anul 1837 martie 1 ne-am socotit cu dumnealui Ștefan Andrei pentru cât i-am fost datori, pentru câți bani am priimit de la dumnealui și pentru cât în târguieli și pentru câți bani a priimit de la noi de la anul 1836 februarie 9 până la 1837 februarie 28. Și am rămas eu datoare, împreună cu clironomii răposatului Iacov Socolescu, lei șaptesprezece mii treizăci și patru și parale doaăzeci și șasă după zăpisu ce i l-am dat cu soroc de un an de zile, cu dobândă câte unu la sută pă lună.

Deosebit din zăpisu ce mai sus să arată mai sânt eu datoare împreună cu clironomii răposatului Iacov Socolescu pentru câți bani am priimit și pentru cât în târguieli de la leat '837 martie 1 până la [...]³. Și de astăzi înainte ce să va face într-un an de zile până la 1838 martie 1, atât pentru priimit, cât și pentru ceia ce răspundem dintr-înșii, fiindcă așa sântem învoiți ca din an în an să ne socotim.

Pentru acareturile ce sânt știute și petrecute în catagrafie răposatului soțul meu, Dumitru Costandin, și Iacov Socolescu, acelea să va împărți de clironomii miei, Costache Dimitriu și Tanasache Dimitriu, cu clironomii răposatului cumnatu meu, Iacov Socolescu, când își vor veni în anii vârstei, adică clironomii răposatului Iacov Socolescu, Iancu și Nae. Cu toate că la anu 183[...]³ m-am împărțit cu clironomii răposatului prin stăpânire pentru vreo câteva din acareturi. Iar la al doilea împărțanie, când

vor veni clironomii de vor vrea dâșșii ca să le punem toate jos și să să împărțească peste toate acareturile.

Pentru alegerea capitalurilor ce ni să va cuveni și la o parte și la alta va rămânea când va veni iarăși clironomii răposatului Iacov Socolescu în vârste.

Pentru giuvaericele, argintării, arămuri și alte lucruri ce să găsește pân casă, haine, așternuturi, și va face catagrafie de epitropul care eu îl voi lăsa cu clironomii miei și de nepoți [...]², clironimi ai răposatului Iacov Socolescu, și de lucruri ce sânt mișcătoare și nemișcătoare.

Pentru moșia ce este de la Popânzălești și pentru viile de la dealu Banul și pentru cele de la Vâlcănești să să lucreze de-a valma, cum și până acum, până când va veni vremea desfacerii.

Pentru pădurea ce este la Gupăria de-a valma cu clironomii răposatului Iacov Socolescu, să să puie în tăiere ca să să plătească datoria casei, atât cu banii aceștia ce să va strânge, cât și din banii veniturilor casei după din afară.

Pentru cele mai de sus coprinzătoare și pentru cele mai de jos, te rog pă dumneata chir Ștefan Andrei ca să binevoiești a priimi această greutate pentru hatârul răposatului tatăl meu, Tanasie Atanasiu, și pentru hatârul meu să primești și să fii epitrop și îngrijitor clironomilor miei, la doi feciori și la trei fete; la feciori până când își vor veni în vârsta dâșșilor și la fete până când își vor căpăta norocirea dâșșilor, ca să se căpătuiască toate cu bune orânduiri.

Te las și pe dumneata nepoate Iancule ca deopotrivă cu clironomii miei să fiți cu bună îngrijire atât pentru casă, cât și pentru copile și să fiți ascultători la ceia ce vă va povățui dumnealui chir Ștefan Andrei pentru folosul casei și pentru al dumneavoastră, că eu așa l-am cunoscut, că altul decât dâșșul cu dorire pentru casa noastră nu va mai fi, ca unu ce au fost din mică copilărie la tatăl meu, răposatu Tanasie Atanasiu, cât și la soțul meu Costandinu.

Dumneata chir Ștefane Andrei, epitropul clironimilor miei, împreună cu clironomii miei și cu nepotu-mieu Iancu să

binevoiți a-mi face pomenirile până la trei ani de zile după cinstea mea. Să dați și patruzăci de sărindare la bisericile care veți socoti și alte deosebite pomeniri ce veți socoti că este cu cuviință să dați pentru sufletului meu.

Te rog și pe dumneata preaiubită cumnată cocoană Chiriachițo, pentru dragostea preiubitului răposatu fratelui dumitale și pentru dragostea copiilor, nepoților și nepoateelor dumitale să binevoiești a priimi această greutate și dumneata, ca după sfârșitul vieții mele să vii să șezi în case, mutându-te în locul meu, să fii mumă doritoare atât la copii, cât și la copile, să le porți cu bună orânduială și cu inimă fierbinte asupra-le și strașnică stăpână asupra slugilor casei, cu toate că destulă ești a judeca mai departe.

Iarăși te rog chir Ștefan Andrei să binevoiești a priimi această epitropie ca uneia ce sânt eu bine încredințată că ești om drept și cu frica lui Dumnezeu și doritori asupra casei noastre, încât nu poci ținea minte bunătățile și dorirea ce ai arătat pentru casa noastră, cu toate că cinstita stăpânire, după regulament, ca la o casă ce să află cu copii nevârstnici, poate ca să facă catagrafie casei și să să puie supt epitropiia stăpânirii. Dar eu, pentru că știu dorirea ce ai asupra casei noastre și cunoscându-te de om cinstit și cu frica lui Dumnezeu, las într-această diiată ca cinstita Obștească Epitropie să nu să amestece într-un nimic asupra casei mele, să mi să facă catagrafie sau să mi să puie casa supt epitropie, ca unu ce me-am găsit destoinic și om credincios.

Dumneavoastră preaiubiților miei fii, Costache și Tanasache, să fiți cu grijă și cu dorire asupra preaiubitelor dumneavoastră surori, ca viindu-le norocirea de măritiș să le măritați cu cinstea lor și să fiți cu băgare de samă lă le dați după oameni cinstiți, după datorii ce o avem.

Cu toate acestea, mă rog fraților și surorilor, cu care împreună am viețuit în lumea aceasta, de la mic până la mare, ca orice voi fi greșit mă rog ca să mă iertați, ca și pă dumneavoastră să vă ierte Dumnezeu în lumea aceasta.

Și neștiind eu carte, am pus pă fiul meu Costache de m-au iscălit, cel ce au scris și diata cu zisa și cu învăătura mea, puindu-mi și pecetea răposatului soțul meu, Dumitru Costandinu, spre încredințare.

Catinca Dimitriu. Popa Mihai erhondioclesi¹, duhovnicu de la Sfântu Gheorghe Nou. Popa Băluță Cărceanu ispomenicon⁴. Dumitru Marcu martor

ANIC, Obșteasca Epitropie, ds. 37/1837, f. 3^r-4^r.

Copie rom., cu precizarea că este „scoasă întocmai după cea adevărată”.

---

¹ Loc rupt în copie.

² Indescifrabil.

³ Loc gol în copie.

⁴ Așa în copie.

MODA ELITEI ȘI DISCURSUL DESPRE IDENTITATEA MODERNĂ ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC (SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA)

Florentina NIȚU

S-a vorbit mult despre relația oriental – occidental în cultura materială românească în jurul bornei anului 1800, însă având în vedere tot mai largă abordare a identităților din perspectiva opțiunilor indivizilor în legătură cu diverse aspecte ale vieții, ne propunem să analizăm alegerile vestimentare ale elitelor din spațiul extra-carpatic din perspectiva opțiunii pentru modernitatea europeană, care presupune accesul mai rapid la bunuri produse în cantități mai mari, urmare a inovațiilor tehnologice. Demersul nostru va avea și o componentă de analiză consumeristă, aducând împreună argumente nu doar de natură culturală, dar și economică, fără a neglija aspectele sociale.

Așadar, ce știm despre limbajul vestimentar în general, ce putem descifra prin intermediul modei despre elita din spațiul românesc în ultima parte a secolului al XVIII-lea și până către 1830, atunci când urmare a tratatului de la Adrianopole și a ocupației rusești a Principatelor putem considera că, în ciuda unor reveniri ale puterii otomane, au fost favorizate contactele cu economia europeană? Vestimentația și moda reprezintă unul dintre domeniile predilecte de expresie ale discursului public, fie că vorbim despre identități politice, sociale, culturale sau de gen. De-a lungul timpului, identitățile individuale sau de grup au migrat către forme care marcau o nouă expresie a cunoașterii sau o nouă modă, iar discursul vestimentar a fost parte a construcției acestor identități. Pentru că, cel mai adesea, deciziile în privința opțiunilor vestimentare au fost influențate nu doar de contextul social și de dorința imitării unor forme exterioare, ci și de semnificațiile culturale, de valorile transmise prin acestea. Cu cât un anume model este imitat și repetat, cu atât avem de-a face cu

o identitate de grup, așadar cu o reproducere culturală a unui model. Iar această alegere vestimentară reprezintă o lupă utilă în reconstituirea unor caracteristici sociale, economice (comerț, resurse financiare), culturale (distincție, gust, rafinament) ale unui grup. Cu cât sunt împărtășite de mai mulți indivizi aceste opțiuni vestimentare, cu atât putem vorbi despre un model de consum în acest domeniu, care modelează societatea și are potențialul de a dinamiza economia. Istoriografia consumeristă a consacrat numeroase volume și analize inventarelor de bunuri din Anglia, Franța, Europa centrală și chiar unele dedicate orașelor otomane¹. Nu putem atinge performanțele lor în privința generozității surselor, atât în privința detaliilor, cât și a adâncimii sociale la care putem sonda comunitățile respective. În istoriografia românească, Constanța Ghițulescu și Angela Jianu au discutat subiectul modelii, consumului și identităților în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - jumătatea secolului al XIX-lea².

---

¹ Câteva enumerări într-o selecție subiectivă, dar care urmărește domeniul larg de analiză al *consumer studies* și mai puțin studiile secvențiale: McKendrick et al., *The Birth of a Consumer Society*, London, 1982; G. McCracken, *Culture and Consumption: New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities*, Minneapolis, Indiana University Press, 1988; Daniel Roche, *La culture des apparences. Une histoire du vêtement (XVII-e – XVIII-e)*, Paris, 1989; B. Fine, E. Leopold, *The World of Consumption*; London, 1993; J. Brewer, R. Porter, (eds), *Consumption and the World of Goods*, London, 1994; D. Slater, *Consumer Culture and Modernity*, London, Sage, 1997; D. Miller (ed), *Acknowledging Consumption*, London, 1995; Lorna Weatherill, *Consumer behaviour and material culture in Britain (1660-1760)*, second edition, 1996; *Consumption studies and the history of the Ottoman Empire, 1550-1922: An introduction*, edited by D. Quataert, Albany, 2000; Woodruff D. Smith, *Consumption and the making of Respectability (1600-1800)*, London, Routledge, 2002; Darron Dean, Andrew Hann, Mark Overton, Jane Whittle, *Production and Consumption in English Households 1600-1750*, London, 2012 etc.

² Angela Jianu, *Women, Fashion, and Europeanization: The Romanian Principalities, 1750-1830*, în *Women in the Ottoman Balkans : Gender, Culture and History*, Editura by Irvin Cemil Schick, I.B.Tauris, 2007, p. 201-230; Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Constructing a new identity: Romanian aristocrats between oriental heritage and western prestige (1780-1866)*, în Constanța Vintilă-Ghițulescu (Editura), *From Traditional Attire to Modern*

Sursele care pot fi interogate nu sunt numeroase, totuși generozitatea cu care înregistrările de tot felul lăsate de oamenii timpului (scrisori, diverse liste de cumpărături, testamente) consemnează aspecte utile pentru această cercetare încurajează demersul analitic și sunt completate și validate adesea de informațiile diverse și amănunțite notate în relatările lor de tot mai numeroșii călători străini trecători prin Principatele Române în această perioadă.

La nivelul continentului european, apariția noilor mașini pentru realizarea textilelor ca urmare a revoluției industriale a dezvoltat mult comerțul cu noile materiale și a condus la creșterea numărului de piese vestimentare textile în cadrul gospodăriilor europene, coborând chiar către nivelul țăranimii înstărite sau a orășenimii nu foarte bogate³. De la sfârșitul secolului al XVIII-lea s-au păstrat parodii sau lamentări în diverse jurnale ori chiar în reviste publicate în legătură cu dorința femeilor din categoriile mai puțin înstărite sau cu o poziție socială joasă de a deține piese vestimentare la modă⁴, iar fenomenul apare menționat uneori și în documentele moldo-valahe. Obsesia de a fi la modă a dinamizat viața economică, comerțul, și finanțele, împingând în felul acesta roata consumerismului modern. Simplificarea procesului de producere nu doar a materialelor, ci și a produselor finite, inovațiile tehnologice au permis accesul mai larg al populației europene și extra-europene la o tipologie diversă de articole vestimentare și accesorii. Pentru spațiul european există o serie de analize privind această creștere a producției de consum și lărgirea pieței de comercializare, crearea unor rețele de distribuție puternice, în condițiile în care populația era atrasă treptat către noile produse, către abandonarea procesului de

---

Dress: Modes of Identification, Modes of Recognition in the Balkans (XVIth-XXth Centuries), Cambridge Scholars Publishing, 2011, pp. 104-128.

³ Observație susținută de rezultatele cercetărilor menționate mai sus, la nota 1.

⁴ Pentru spațiul britanic, astfel de situații sunt menționate la John Styles and Amanda Vickery (eds), *Introduction*, în *Gender, Taste and Material Culture in Britain and North America, 1700-1830*, London and New Haven, Yale University Press, 2006.

creare a veșmintelor la nivelul propriei gospodării, așadar în direcția creșterii nevoii de numerar pentru a achiziționa aceste bunuri. Această mișcare a avut efect asupra creșterii numărului celor care lucrau în noile domenii de producție, punând totodată presiune asupra salariilor acestora. Se producea astfel o dublă legătură între acești muncitori și produsele pe care și le doreau, fenomen documentat la nivel european: cu cât aceste produse erau mai numeroase, urmare a creșterii producției prin implicarea unui număr mai mare de lucrători, cu atât prețul lor scădea, ceea ce le făcea mai atractive și accesibile. Pe de altă parte, creșterea interesului pentru o serie de articole de consum s-a produs ca urmare a unei distribuții mai largi a informațiilor în legătură cu bunurile materiale la modă, ceea ce determina chiar realocări de resurse ale familiei în această direcție.

Revenind la spațiul românesc, putem observa o pendulare influențată politic a opțiunilor identitare exprimate prin intermediul modei, semn că perioada de trecere către noua identitate a cunoscut flux și reflux. Până la momentul în care pașoptiștii români vor fi folosit hainele europene ca instrument politic, pentru a marca diferența de opțiune politică și implicit culturală în raport cu marea boierime, adepta modei și modelului oriental, putem remarca câteva momente în care moda vestimentară a fost folosită ca limbaj al opțiunilor politice.

William Mac Michael vizita Principatele în timpul războiului din 1806-1812 și consemna: „În timpul ocupării țării de către ruși, boierii au lăsat cu entuziasm la o parte veșmintele lor largi și au purtat veșminte franțuzești; dar când s-au întors sub stăpânirea turcă, au fost siliți să reia caftanul și calpacul”, explicând fenomenul astfel: „sub ochiul gelos al bănuitorului guvern turc, îmbrăcămintea nu este deloc o chestiune lipsită de însemnătate și folosirea costumelor din Europa civilizată ar fi privită ca o inovație tot atât de primejdioasă ca și adoptarea vederilor celor mai luminate asupra politicii moderne”⁵. Totuși,

---

⁵ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I, red. resp. Paul Cernovodeanu, București, 2004, p. 748.

Mac Michael remarca faptul că elita feminină munteană aborda o modă diferită, mai puțin influențată politic, care reprezenta un amestec de „veșminte franțuzești și orientale”⁶. Câteva ani mai târziu, Feodor Karacsay confirma avansul obiceiurilor europene produs de influența rusească din timpul ocupației, oprit de revenirea stăpânirii otomane, dar introducând o nuanță în privința nivelului de influență a politicianului, prin constatarea faptului că doamnele au opus rezistență reîntoarcerii la moda orientală: „De la ultima ocupație de mai mulți ani a rușilor, au început boierii mai de vază, stimulați de ruși, să prindă mult gust pentru obiceiurile, moravurile și mobilele europene. Unii tineri chiar începuseră să se îmbrace după moda europeană, modern, dar după reinstalarea stăpânirii turcești n-au mai îndrăznit să apară îmbrăcați astfel. Dar sexul frumos dimpotrivă, n-a luat-o în seamă, trăiește întocmai după felul nostru”⁷ (adică cel european, n.m.).

Iar opțiunea vestimentară era strâns legată de aceea privind mobilierul, stilul de viață, modul de deplasare. Redingota și vesta se dovedeau a fi mai potrivite pentru scaunele rigide de modă europeană, tot astfel cum încălțăminte se adapta noilor forme de deplasare în spațiul public și o vedem adoptând noi calapoade, tocuri mai joase și fiind realizată din materiale mai rezistente, precum pielea. Totodată, delimitarea public-privat aducea în zona europeană spații cu destinații individualizate în cadrul locuințelor⁸ (budoarul), prin definirea unor forme noi de

---

⁶ „Părul lor era bogat împodobit cu giuvaeruri și purtau veșminte de mătase, aduse probabil de la Viena, ajustate totodată cu o cingătoare grecească și papuci turcești” (*ibidem*).

⁷ *Ibidem*, p. 767.

⁸ Despre noile structurări ale locuinței boierești la începutul secolului al XIX-lea și despre elementele de confort asociate sociabilității moderne în spațiul românesc extracarpatic, o analiză foarte detaliată în monografia datorată lui Dan Dumitru Iacob, *Elitele din Principatele Române din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Sociabilitate și divertisment*, Iași, 2015. În lucrare întâlnim trimiteri la practicile din ambele țări extracarpactice și un subcapitol dedicat versatilității camerelor de toaletă (*Ibidem*, p. 80).

igienă acasă; vom întâlni, de pildă, în documentele sfârșitului de secol XVIII, în Principate, mențiuni privind haine de casă sau de noapte și cămăși de baie. Această accentuare a individualității, care este tot o trăsătură modernă implica și noi obiecte ale exprimării de sine: oglinzi, peruci, evantaie, umbrele etc.

Privite în evoluție cronologică, opțiunile de modă ale elitei moldo-valahe în ultimele două decenii din secolul al XVIII-lea și primele două decenii din secolul al XIX-lea, așa cum sunt ele surprinse de relatările călătorilor străini, pun în evidență pașii făcuți către adoptarea acestui limbaj vestimentar și de comportament european. Iar aceste observații sunt validate de analiza documentelor scrise păstrate. Pe la 1780, putem vedea un ceremonial oriental, care conținea o serie de elemente europene probabil în cinstea oaspeților, dar dovedind un interes al domnului către un astfel de model. Relatarea lui Constantino-Guglielmo Ludolf privind întâlnirea cu domnul Alexandru Ipsilanti punctează o alternanță a elementelor de ceremonial: au fost primiți într-un chioșc de modă turcească, dar servirea s-a făcut „după moda de la noi”, bucatele erau în cantități mari, dar prost gătite și reci, însoțite totuși de vinuri din Franța, domnul era așezat într-un jilț și nu pe divan, iar la finalul prânzului s-a servit cafea însoțită de trabuc⁹.

La nivelul boierimii, aceste accente europene nu erau sesizate în 1788 de către prințul Charles-Joseph de Ligne, care le descria pe doamnele din Moldova ca având îmbrăcăminte și maniere asiatice, stând întinse pe divanuri și urmând întru totul moda Istanbulului: „Constantinopolul dă tonul la Iași, întocmai ca Parisul provinciei (la noi)”¹⁰. Doi ani mai târziu, generalul Alexandre de Langeron sesiza același orientalism al societății moldovene punctat cu unele elemente europene – boierii „trăiesc cu destul lux și cu un amestec plăcut de gust european și asiatic,

---

⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea 1, vol. îngrijit de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 2000, p. 436.

¹⁰ *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea a II-a, vol. îngrijit de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 2001, p. 916.

dar totuși mai aproape de acesta din urmă. Portul lor se apropie mult și el de moda orientală”¹¹.

Mai puțin dornic să aprecieze exagerările luxului oriental practicat în Principate, negustorul Thomas Thornton nota pe la 1802-1806 că luxul adoptat de boierime era mai degrabă grosolan („confundă tot ceea ce este mai degradant în lux cu roadele atrăgătoare ale civilizației”), ei dovedind „o înclinare puternică pentru veșminte strălucitoare și echipaje splendide”. Totuși, balurile erau mai degrabă „lipsite de rafinament” iar mesele erau „servite fără eleganță”¹².

Baronul Balthasar von Campenhausen observa în Moldova ultimului deceniu din secolul al XVIII-lea predominanța mobilierului oriental, punctat pe alocuri de câteva piese europene: „mobilele constau din divane, mai mult sau mai puțin bogat împodobite, rareori o masă, și cu atât mai rar, sunt scaune în toată regula”¹³. La 1798, vice-consulul Franței, Joseph Parant menționa existența unui număr mic de arhitecți aduși din Germania, cu rostul de a ridica case noi și mai mari pentru boierime; totuși, acesta le descrie ca fiind așezate la întâmplare și clădite fără gust¹⁴. Iar Wilkinson aprecia că mobilierul curții domnești din Iași era un amestec de stil oriental și european¹⁵, în condițiile în care un spațiu de reprezentare nu putea face totuși o declarație politică fățișă prin opțiunea unei amenajări de modă europeană.

În primul deceniu al secolului al XIX-lea (1806), observațiile consulului general francez în Principate, Charles Frédéric Reinhard, și ale soției sale, Christine Reinhard surprind oarecum momentul de desprindere timidă din practicile orientale și menționează căile prin care moda europeană ajungea sau ar fi putut ajunge (în cazul unui interes al guvernului francez) în cele

---

¹¹ *Ibidem*, p. 937.

¹² *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. I, p. 390.

¹³ *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea a II-a, p. 888.

¹⁴ *Ibidem*, p. 1305.

¹⁵ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. I, p. 626.

două state românești extracarpătice: „S-au făcut oarecari încercări mărunte în materie de obiecte de lux, tichii roșii, care se fabrică la Orleans, șampanie și au reușit; dar s-a dovedit, prin forța lucrurilor, că nici când asemenea speculații nu vor putea reuși în mare și cu timpul Viena, cu moneda ei de hîrtie și cu Dunărea ei, va lua-o, fără doar și poate, înaintea Parisului (...) Pentru acest gen de comerț va trebui totdeauna o piață intermediară. Acesta va fi târgul din Lipsca sau oricare altul care-l va înlocui”. Vorbind despre gustul și rafinamentul local, consulul Reinhard adăuga: „cât despre obiectele de lux, deși la Iași se citește „Le Journal des Modes”, gustul nu e destul de rafinat aici ca să deosebească moda de Viena de cea de Paris”¹⁶. Atentă la detalii, soția sa reușește să observe diferențe de adoptare a modelelor europene între București și Iași; de pildă, la București, singura mobilă în camerele primite ca locuință erau divanurile și „spre marea mea uimire, nicio oglindă”. La promenadele societății elegante din București descoperea că nu există bănci pentru așezat în spațiul public, iar în privința îmbrăcămînții, femeile purtau veșmintele grecești¹⁷. Palatul domnesc apare descris ca o sală spoită cu var, ale cărui ferestre erau împodobite cu perdele dintr-o țesătură de culoare roșie, și care avea câteva „oglinzi ordinare”. În semn de curtoazie pentru ceremonia de primire a trimișilor unui stat european, „Principesa Ipsilanti era îmbrăcată într-o rochie de crep roșu, după moda franceză, aceasta în onoarea mea”. Totuși, celelalte doamne erau îmbrăcate în portul țării. Pe de altă parte, la Iași, boieroaiicele care ieșeau la promenade, se așezau pe pernele scoase din trăsuri, dovedind un comportament rafinat în raport cu standardele franceze; acestea „nu mai umblă în portul țării și caută să imite moda franceză”, mai remarcă Christine Reinhard¹⁸.

La 1813, contele Auguste de Lagarde nuanța ritmul în care erau adoptate noile modele vestimentare de către doamne, observând existența unei diferențieri sociale și de vârstă,

---

¹⁶ *Ibidem*, p. 274.

¹⁷ *Ibidem*, p. 287-288.

¹⁸ *Ibidem*, p. 291.

întrucât cele în vârstă sau boieroaicele de starea a treia păstrau încă moda orientală, iar celelalte „urmează moda de la Paris și Viena și se întrec în ce privește gustul și cochetăria cu elegantele din capitalele noastre”¹⁹. Moda feminină de inspirație europeană este confirmată și de Wilkinson, care aprecia că doamnele adaugă acestei mode bogăția orientală și numeroase podoabe; în general, diplomatul britanic nu are cuvinte de laudă pentru ostentația boierilor²⁰.

Această tranziție sau chiar ambivalență a celor două lumi se poate observa și în ceremonialul sau comportamentul personajelor descrise de călătorii occidentali: „De cum s-au servit dulcelețurile, cafelele, înghețata, ficele lui Brâncoveanu au cântat la pian, la harpă, au cântat pe grecește, pe rusește și au dansat ca să dea o idee despre feluritele lor talente”, comenta contele de Lagarde²¹. Totuși, gustul și rafinamentul nu se afirmaseră pe deplin, iar la prânzul dat de marele vistier Grigore Brâncoveanu puteau fi zărite încă stângăciile adaptării la ceremonialul european, prin amestecul de mâncăruri aduse în cantități care nu dovedeau bun gust, ci dimpotrivă: acestea erau „atât de multe încât dovedeau tot atâta opulență, cât și lipsă de gust”²².

Pentru Ludwig von Sturmer, Bucureștii anului 1816 puteau fi considerați „punctul de despărțire între moravurile și obiceiurile occidentale și orientale”, dar adoptând mai degrabă formele exterioare ale civilizației europene: „Luxul european le-a stârnit pofta, alături de cel Asiatic, dar nu cultura europeană (...) Pentru un boier, cea mai mare plăcere este să fie îmbrăcat cu veșminte strălucitoare, să fie înconjurat de numeroși servitor, să meargă în trăsuri luxoase...”²³. Și în 1817, la Iași, Barthelemy Bacheville constata aceeași pendulare între formele apusene și cele orientale. Bărbații erau luxoși iar doamnele rafinate, de un

---

¹⁹ *Ibidem*,, p. 565.

²⁰ *Ibidem*, p. 640.

²¹ *Ibidem*, p. 569.

²² *Ibidem*,, p. 569.

²³ *Ibidem*, p. 714.

rafinament excesiv al îmbrăcăminții, combinând cașmiruri de India și mătăsuri de Lyon și deplasându-se doar cu trăsura²⁴. Observații similare întâlnim și în relatarea contelui croat, Feodor Karacsay, care constata în privința modei moldovenești o diferențiere a tendințelor urmate: pe de o parte, doamnele se îmbrăcau „numai după moda franceză”, dar posedau numeroase șaluri bogate (care erau mai degrabă orientale) în valoare de 1.500, 2.000 și chiar 5.000 ducați; portul bărbaților era de asemenea luxos, dar întru totul oriental²⁵.

Insuficientul exercițiu al eleganței de tip european era totuși vizibil în hainele purtate de servitori, despre care același Feodor Karacsay aprecia că erau murdari și zdrențăroși. Și William Mac Michael remarca contrastul între hainele orientale largi (și desigur bogate) ale boierilor moldoveni în timp ce călătoreau în „calești jerpelite făcute la Viena”, având ca însoțitori feciori îmbrăcați tot cu veșminte orientale și care aveau în grijă ciubucele cu vârf de chihlimbar ale stăpânilor. „Combinația de maniere și costume orientale și europene este de un caraghioslăc irezistibil” conchidea Mac Michael. Totuși, instrumentul pătrunderii informațiilor cu caracter inovator, limba franceză era stăpânită „acceptabil” de către boieri, care conversau cu oaspeții europeni despre romane, faraon și whist²⁶.

În ciuda faptului că tot mai mulți dintre bucătarii folosiți de elita din spațiul extra-carpatic erau de origine germană sau franceză, mobilierul rămânea însă dominat de tiparul confortului oriental: „o sofa lată, foarte comodă, ocupă de obicei trei pereți”²⁷. Iar pictorul englez Robert Porter remarca în 1820, la Iași, faptul că doamnele erau îmbrăcate după moda pariziană, în timp ce tratațiile încă mai erau de proveniență orientală, alături de cea franceză și italiană²⁸. În Țara Românească, primirea boierilor și a

---

²⁴ *Ibidem*, p. 723.

²⁵ *Ibidem*, p. 757.

²⁶ *Ibidem*, p. 732.

²⁷ *Ibidem*, p. 760.

²⁸ *Ibidem*, p. 811.

consulilor străini cu ocazia Bobotezei se făcea într-o cameră ale cărei podele erau acoperite cu un covor englezesc „ceea ce părea cam ciudat în casa unui răsăritean”, completa Mac Michael²⁹. Totuși, organizarea unui supeu în salonul de inspirație europeană, care prezenta o abundență gastronomică aseasonată cu „temple și fântâni curgătoare” puse în mișcare de „o mașinărie ascunsă”³⁰, indica mai degrabă o preeminență a modelelor apusene, la 1820, sau cel puțin o asimilare a aspectelor exterioare de modă europeană.

Așadar, pentru sfârșitul deceniului doi al secolului al XIX-lea putem puncta ca și concluzie spusele contelui de Marcellus în legătură cu București: „oraș care nu mai face parte din Orient, fără a fi încă în Europa”³¹. Rezultă de aici că toată această trecere relativ rapidă de la oriental la european și înapoi, sub influența factorului politic, nu a reușit în perioada de până la 1820 să dea timp unei asimilări profunde a culturii europene, de unde și aceste disonanțe sesizate de ochiul exersat al europenilor prezenți în saloanele boierilor munteni sau moldoveni și la curtea domnească. Relatările de mai sus indică o distribuire a modelelor europene de sus în jos, dinspre familia domnului și marile boieroaice către ceilalți și cu o asimilare mai rapidă a noutăților de către doamne, eliberate de obligațiile ceremoniale în relațiile cu puterea suzerană. Totodată, este lesne de înțeles păstrarea unor urme ale luxului oriental exprimat în șaluri lucrate elaborat și blănuri, articole care rețineau și atenția elitelor europene. Percepția de asimilare a luxului oriental cu vechiul, introdusă de călătorii occidentali în Principate la începutul secolului XIX s-a perpetuat și în istoriografie, tentată să evalueze oarecum simplist această lume atrasă până la urmă de ceea ce este mai bun, mai frumos și mai expresiv sau luxos din ambele culturi. Tranziția către moda europeană va fi fost îngreunată și de o anume confuzie pe care puteau să o producă importul și folosirea unor noi

---

²⁹ *Ibidem*, p. 745.

³⁰ *Ibidem*, p. 811.

³¹ *Ibidem*, p. 900.

materiale de proveniență extrem orientală împreună cu articole din moda europeană. Totuși, mobilitatea mai mare a oamenilor în modernitatea timpurie a încurajat schimbările în modă, implicit în ceea ce numim identitate ca și construct cultural, modelată și ca urmare a dezvoltării mijloacelor de comunicare scrisă ori vizuală la distanțe mai mari; produsele exotice au devenit un imperativ al bunului-gust, nu doar al luxului, indicator al confortului, rafinamentului sau deschiderii culturale. Chiar și importul acestor produse venite de la mare distanță a contribuit la cristalizarea unei identități având una sau mai multe dintre trăsăturile mai sus menționate.

Tot în memoriile călătorilor europeni de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea găsim o serie de informații privind direcțiile importurilor la modă: de la Viena se aduceau catifea, atlas, cașmir, muselină, galoane și broderii, bijuterii, porțelan, mobilă, produse de drogherie, cărți de joc, hârtie de scris, zahăr rafinat de Fiume, cafea de pe continentul american, de la Leipzig, postavuri fine și cașmir, țesături de mătase, muselină, țesături de mătase englezești și italienești, țesături olandeze și venețiene, obiecte de galanterie pariziene și londoneze, ceasuri de la Geneva, porțelanuri de Saxa, blănuri americane, din Prusia veneau articole de galanterie din aur și argint³². Tratatul comercial austro-turc din anul 1784 contribuise, prin prevederile sale, la accelerarea comerțului Austriei cu spațiul românesc. Din păcate, inconsistența informațiilor seriale privind comerțul desfășurat în spațiul extracarpatic ne permite doar să adresăm aprecieri calitative și nu evaluări cantitative în legătură cu acest comerț destinate elitelor și care va schimba rapid gusturile și practicile de modă. Olanda, broderiile și galoanele erau enumerate de medicul și

---

³²Agentul imperial în Principate, Stephan Ignaz Raicevich și contele Alexandre d'Hauterive în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea 1, p. 502, 695; Pavel Gavrilovici Divov în *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. I, p. 443.

naturalistul Baltazar Hacquet, la 1788-1789, printre mărfurile sosite din orașele germane, franceze și engleze³³.

O dată cu începutul secolului al XIX-lea, mărturiile privind importurile de lux din spațiul european surprindeau mărfuri aduse de negustori pentru a răspunde cerințelor tot mai diversificate ale consumatorilor moldo-valahi. Bumbacul indian începea și el să fie adus în Principate cândva după acest moment, întrucât reprezentantul diplomatic britanic în Principate, William Wilkinson, realiza o evaluare a situației comerciale a acestora, menționând „calicutul”³⁴ adus din Germania, alături de stoffe franceze, însă în cantități mai mici, batist franțuzească³⁵ și muselina englezească³⁶.

Trăsura era unul dintre atributele de respectabilitate ale boierimii, iar orientarea masivă către folosirea unor atelaje de model apusean apare adesea între relatările privind comportamentul consumerist al acestora. Nu doar că sunt menționate de către diverșii călători prin Principate, dar vedem comenzi în legătură cu aceste trăsuri aduse de la Viena în corespondența boierilor moldo-valahi cu negustorii sibieni, după cum excesul era sancționat prin edicte domnești. Pentru negustori, comercializarea trăsurilor devenise o afacere profitabilă pe o piață în expansiune, doritoare să imite și să asume rapid modul de viață european, astfel încât vedem menționat, încă la 1786, în București, un depozit de trăsuri³⁷. Fenomenul în creștere era remarcat și de Jeremy Betham, care constata ironic că „la București, întocmai ca și la Petersburg, orice coșar își are trăsura proprie”³⁸. Aceste mijloace de transport pot fi regăsite și în foile de zestre ale fiicelor de boieri, dar și de negustori bogați: Marica, fiica negustorului Șerban Fusea primea ca zestre, alături

---

³³ *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea a II-a, p. 844.

³⁴ Denumire preluată de la Calcutta, oraș din India britanică.

³⁵ Pânză de in subțire.

³⁶ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. I, p. 624.

³⁷ *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea a II-a, p. 744.

³⁸ *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 709.

de celelalte bunuri, și un „rădvănaș” cu 4 cai, iar în foaia de zestre a Ilincăi, fiica lui Mărgărit staroste, la 1761, apărea suma de 120 taleri „pentru rădvan i pentru telegari i hamuri”³⁹.

Sursele păstrate ne permit să urmărim într-o oarecare măsură și maniera în care se distribuiau noile modele. Interesul pe care elita îl arăta noutăților, nerăbdarea cu care aștepta să-i sosească comenzile sau să citească gazetele se transmiteau și către acea categorie a populației care se afla în imediata sa apropiere din punct de vedere financiar sau prin aspirație socială și culturală. Și care, prin provocarea adusă de imitarea modei stimula elita să inoveze în privința practicilor vestimentare sau să-și intensifice demersurile privind accesul la noile modele. Răspândirea luxului la nivelul orășenimii din marile orașe era înregistrată de pitacul domnesc din 14 iulie 1787, în care se cerea agiei să vegheze ca orășenii să nu-și irosească agoniseala pe „lucruri zadarnice, mai bine să cumpere cele trebuincioase ale caselor lor, precum lemnele de foc, zahareaua mâncării”⁴⁰. Difuziunea acestui lux european s-a datorat expansiunii economice care a răspândit noi modele de consum și a deschis accesul la produse care până atunci fuseseră rezervate unor categorii reduse de persoane. La început, vom fi avut de-a face doar cu o copiere a formelor moderne și abia mai apoi, treptat, a culturii și semnificațiilor mai profunde care însoțeau achizițiile. Cel mai adesea, formele pe care le îmbrăca acest lux de imitație era criticat de călătorii proveniți din mediul occidental, care considerau că reprezenta o imitație superficială: „luxul european le-a stârnit pofta, alături de cel asiatic, dar nu cultura europeană”, scria baronul Ludwig von Stürmer, în 1816⁴¹. Chiar dacă insuficient asimilate, valorile moderne europene precum eleganță vestimentară sau de comportament erau

---

³⁹ Gheorghe Lazăr, *Lux și ostentație la negustorii din Țara Românească (secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, în „Revista istorică”, serie nouă, tom XV, nr. 3-4, 2004, p. 175.

⁴⁰ *Istoria Românilor*, cursu făcutu la Facultatea de Litere din București, dupe documente inedite de D. Profesoru V. A. Urechia, seria 1786-1800, tomul III, București, 1892, p. 66.

⁴¹ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. I, p. 714.

identificate de unii dintre străinii care ajungeau să cunoască mai bine spațiul românesc. Ludwig Kreuchely von Schwerdtberg, care mai fusese la Iași înainte de 1820 ca preceptor al beizadelei Alexandru, fiul domnului Scarlat Callimachi, rezuma cele văzute la un bal în București cu următoarele cuvinte: „mult lux, oarecare lipsă de gust, totuși eleganță și gentilețe”⁴². El marca prin aceste cuvinte preluarea de către elita extracarpatică, chiar și parțial, a unor valori referențiale pentru civilizația europeană, bunul gust, eleganța și gentilețea.

Legile somptuare adoptate către sfârșitul secolului al XVIII-lea aveau menirea de a răspunde acestui fenomen de difuziune largă a modei, pe care domnia încerca să o țină sub control. Se consideră în genere că existența legilor somptuare poate fi un indicator al dezvoltării comerțului, cel care asigură în acest fel noi forme de manifestare economică și culturală ale societății⁴³. În martie 1794, Alexandru Moruzi interzicea lipscanilor să mai importe „flude, linaz sadedica și în cusături și basmale, ce sunt lucruri care pricinuiesc o cheltuială zadarnică și o stingere de obște”⁴⁴. În luna august 1796, domnul relua și interdicția importului de butce sau carete, stabilind o amendă de 500 lei pentru ispravnicul de județ prin care ar trece o astfel de marfă venită de dincolo de munți⁴⁵. La 1815, divanul se adresa domnitorului Caragea cu rugămintea de a opri „risipa averilor familiale și a caselor de boieri produsă de luxul nefolositor și de cheltuieli fără judecată”; totuși, reglementarea viza mai ales apărarea ierarhiei sociale, exprimată prin discursul vestimentar în

---

⁴² *Ibidem*, p. 917.

⁴³ O discuție despre legile somptuare care pun în evidență procese de schimbare socială și economică la G. Riello, B. Lemire, *East and west: textiles and fashion in Eurasia in the early modern period*, în „Journal of Social History”, 2008, p. 890.

⁴⁴ *Istoria Românilor*, cursu făcutu la Facultatea de Litere din București, dupe documente inedite de D. Profesoru V. A. Urechia, tomul III al seriei 1786-1800 (al V-lea al seriei 1774-1800), cu diverse ilustrațiuni, București, 1893, pp. 306-307.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 307.

raport cu „conștiința, familia și rangul”⁴⁶. Cu un an înainte, o altă formă de a stăvili apetența pentru un consum exagerat și pentru lux fusese înființarea Epitropiei Evgheniților, domnul încercând să controleze cheltuielile făcute de tinerii boieri sub 25 ani rămași fără epitropi; se interzicea negustorilor să le împrumute bani sau să le vândă pe datorie marfă fără aprobarea Epitropiei⁴⁷.

În privința inventarelor de bunuri – testamente, foi de zestre, registre comerciale - care au ajuns până la noi, acestea sunt extrem de diverse ca reprezentare geografică sau socială, de aceea permit mai puține analize cantitative, cât mai degrabă evaluări calitative; prin urmărirea elementelor de modernitate europeană în evoluție cronologică pot fi puse în evidență etapele parcurse de societatea românească până la adoptarea deplină a modei și identității culturale europene. Din fericire, etapele surprinse prin analiza acestor inventare confirmă observațiile enumerate mai sus și aparținând diversilor călători prin Principate.

Așadar, aceste inventare de bunuri ne permit să observăm o evoluție tipologică, o diversificare a articolelor care asigură un anumit tip de confort modern, o conexiune cu moda din spațiul european, înțelegând prin modă acel tip de comportament inovator întâlnit la categoriile sociale din vârful societății, care stabilește standardele de comportament și valorile culturale. Sesizăm mai clar din ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea, faptul că în foile de zestre păstrate accentul se pune pe diversitatea nu doar a veșmintelor purtate în exteriorul casei, ci și pe detaliile confortului interior. Straiele de interior și cele de noapte, lenjeria au nevoie de tot mai multe lăzi pentru depozitare, după cum noul standard de frumusețe se cerea a fi reflectat într-una sau mai multe oglinzi de dimensiuni diferite. Totodată,

---

⁴⁶ *Istoria Românilor*, curs făcut la Facultatea de Litere din București, dupe documente inedite de V. A. Urechia, seria 1800-1834, vol. X, partea A, București, 1900, p. 575.

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 577-578. Anaforaua boierilor propunea ca documentul să fie transmis și consulaturilor străine.

întâlnim alături de piese tradiționale de vestimentație sau decor al casei alte și alte articole, de proveniență europeană, precum ciorapi, mănuși, umbrelă sau diverse panglici pentru ornamentarea veșmintelor. Colonialele precum zahărul au nevoie să fie prezentate la masă în suporturi distincte și apărea o diversificare a tacâmurilor, ceea ce presupunea și maniere civilizate de comportament la masă. Am inclus în tabelul de mai jos doar acele piese din foile de zestre care indică orientarea inovatoare și modernă a compoziției acestora, reflecție a unui comportament orientat spre imitarea modelelor europene; totodată, m-am oprit cu selecția foilor de zestre în jurul anilor 1820, moment în care sursele narative discutate mai sus indică o accelerare a europenizării modei.

De remarcat că în foaia de zestre din 1809 (a se vedea tabelul de la finalul acestui articol), anteriorul de noapte din malteh, fiind o piesă nouă are un preț mai ridicat decât rochia de malteh și reprezintă echivalentul a 6 perechi de ciorapi de mătase sau a 6 perechi mănuși de mătase ori a 6 umbrele. În același document, rochia albă cu fir era cea mai scumpă piesă vestimentară, pe de o parte datorită ornamentării cu fir, dar și a faptului că această culoare începea să se afirme în moda feminină a începutului de secol XIX, sub impulsul francez. Accelerarea asimilării modei europene în domeniul vestimentar se poate observa în foile de zestre din primele trei decenii al secolului al XIX-lea: rochie de *rips*, rochie de *croazea*, rochie de stambă, rochie cu *petială* și paiete; adăugăm acestora informațiile dintr-o altă foaie de zestre a unei fete din familia Cananău, la 1824: rochie cu *petială de pitinet*, rochie cu *pae* (paiete) de pitinet, rochie de tulpă albă cu horbotă la poale, 3 rochii de dimie cu flori, 2 rochii de dimie, una cu blonduri și alta cu atlas la poale, 1 capot de hasa, 4 capoturi de noapte din *hasa*, una cu *vapeluri* și 2 cu tulpă, cămașă *pitinetu* cu horbotă la gură, 2 *sămințeti* cu horbotă, o *sămințetă blondă*, 2 *sămințeturi cu vapeluri*⁴⁸, 26 cămăși din diferite materiale și decoruri, 20 perechi *scarp*i de dimie, 2 perechi călțuni mătase, 10

---

⁴⁸ Cu volane.

perechi călțuni de bumbac cu flori, 1 sipet mare și unul mic, o oglindă⁴⁹. Dincolo de confirmarea opțiunii pentru culoarea albă a veșmintelor, care genera la curtea lui Ioan Caragea un conflict somptuar⁵⁰, putem observa în aceste documente un număr în creștere de articole de încălțăminte, ceea ce sugerează probabil dorința de asortare a rochiilor diverse cu o pantofii corespunzători, dar și nevoia de a folosi încălțăminte adecvată pentru dansurile de la baluri sau pentru ieșirile în natură, la marginea orașului, în ciuda asigurărilor date de călătorii străini că boierimea considera înjositor să meargă pe jos.

Treptat, inventarele de bunuri începeau să includă dulapul pentru straie („garderob”), paravanul, ceasornicul de masă, trăgătorile de ciubote, sticlutele cu „eau de la Chine”, cutiuțele de chibrituri⁵¹, un „măngălău di călcatu strai”, oglinzile de perete, perdelele de șal la ferestre, masa pentru cărți, canapele și canapeluțe mici (în locul divanului), scaune îmbrăcate cu meșină, scrinul de nuc, dulapuri închise, pentru sticle și farfurii etc⁵², mesele de lemn pentru sufragerii⁵³ etc.

Dincolo de aceste bunuri prezente în foile de zestre ale fetelor și care au conotații modernizatoare atât din perspectiva sferei domestice, cât și a interacțiunii în spațiul public, putem observa în inventarele de bunuri aparținând bărbaților un accesoriu care lipsea încă în epocă doamnelor, respectiv

---

⁴⁹ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria Românilor*, vol. XXI, p. 201-203.

⁵⁰ Fiica domnitorului, domnița Ralu pretindea pentru sine monopolul culorii albe la veșminte, prilej de nemulțumire pentru cochetele epocii și de exprimare inclusiv a opoziției politice din partea partidei boierești adverse, reprezentată în acest conflict de către Tarsița Filipescu, cea care alegea să se plimbe ostentativ în rochie albă prin fața palatului domnesc (vezi *Istoria Românilor*, curs făcut la Facultatea de Litere din București, dupe documente inedite de V. A. Urechia, tomul X, partea B, București, 1902, p. 298).

⁵¹ Inventar din Moldova, la 1827, în N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VII, București, 1904, p. 262.

⁵² Inventar cu bunurile de la moșie ale lui Iancu Cananău (în regiunea Botoșani), la 1830, în N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXI, pp. 414-415.

⁵³ Inventarul casei postelnicului Cănanău, din Guranda, la 1828, *ibidem*, p. 429.

ceasornicul. Răspândirea largă a acestuia se afla în strânsă legătură și cu o producție mai largă, ușurată de dezvoltarea tehnologiei de fabricare, dar și cu noile ritmuri, moderne, de petrecere a timpului în spațiul public, spațiu rezervat mai degrabă bărbaților. La 1822, Ioniță Sandu Sturza cumpăra de la Istanbul un ceasornic de aur cu 550 lei și o tabacheră de aur cu zmalțuri și diamanturi în valoare de 1356 lei⁵⁴. De asemenea, interesant pentru distribuția acestei mode care cuprinsese și Imperiul otoman, domnitorul moldovean a cumpărat pentru a face cadouri celor apropiați, la Iași, 24 ceasornice de argint, precum și mai multe argintării pentru masă, pentru ceremonia fumatului și cafelei. Încă înainte de acest moment, o evaluare de bunuri în București, la 1800, menționa un ceasornic de aur al polcovnicului Erdonița, de la Radu Vodă, care fusese amanetat⁵⁵. La 1830, Tudorache Sava își inventaria averea și nota pe listă un ceasornic de sân, din argint și cu tocul de tinichea evaluat la 50 taleri⁵⁶. Un obiect asociat practicii fumatului în cultura europeană era de asemenea introdus în Principate; găsim 2 port-țigarete din aur vândute de marele vistier Ianache Văcărescu (aflat în mare strâmtorare financiară) negustorului Hagi Moscu și lui Theodosie Lipscanul⁵⁷. Transferul de obiecte și de imaginar al puterii se putea realiza și în acest fel, prin cumpărarea unor obiecte prețioase și moderne (port-țigaretul este asociat unei practici moderne, europene, diferită de cea a ciubucelor orientale) de către negustori bogați de la boieri aflați în dificultăți financiare.

---

⁵⁴ Petronel Zahariuc, *Bacșișuri, mătăsurii și argintării. Călătoria boierilor moldoveni la Constantinopol, în 1822*, în Dan Dumitru Iacob ed., *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI-XIX*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2015, p. 333.

⁵⁵ *Istoria Românilor*, curs făcut la Facultatea de Litere din București, dupe documente inedite de V. A. Urechia, seria 1800-1834, vol. XI, p. 130.

⁵⁶ Petrișor-Aurelian Lazăr, *op. cit.*, p. 273

⁵⁷ Gheorghe Lazăr, *Les marchands de luxe, le luxe des marchands en Europe orientale. Le cas de la Valachie (XVIIe -XVIIIe siècle)*, în *Le commerce du luxe. Production, exposition et circulation des objets précieux du moyen âge à nos jours*, sous la direction de Natacha Coquery et Alain Bonnet, Paris, Mare & Martin, 2015, p. 253.

Interesul pentru inovările din moda europeană se distribuiau prin imitație și către negustorimea avută a orașelor, aflată în contact cu mărfurile noi și având contacte în marile centre comerciale central-europene, de unde se comandau aceste produse. Vedem această dorință de imitare într-un document de la Hagi Stan Jianu, interesat de noutăți și rafinament, care își comanda de la Sibiu „broaște” nemțești pentru casă, lăsând să se înțeleagă că este interesat de orice „lucru raritet”, întâlnit de obicei pe la „domnii cei mari”⁵⁸. La începutul secolului al XIX-lea, negustorul craiovean Ioan Băluță cerea într-o scrisoare către soția lui Hagi Constantin Pop din Sibiu „tocmirea” urgentă a unui dascăl pentru fiica sa, care să o „poată învăța f ‘o trei, patru jocuri”. Faptul că părintele avea așteptări clare de la cursurile respective („la clavier și jocuri, mă rog să înceapă a învăța”)⁵⁹ indică o siguranță a cererii în legătură cu un anume tip de formare care devenise standard de comportament în cazul tinerelor fete. Un alt personaj din lumea negustorească intrat în rândurile boierimii, Ioan Hagi Moscu își demonstra gustul pentru lux și comportament rafinat prin comenzile sale realizate în marile centre comerciale, de la Moscova (comanda tacâmuri de argint aurit), Constantinopol (serviciu de masă englezesc)⁶⁰ și până la Viena. În construcția casei sale de la Dudești, el avea în vedere modele văzute prin locurile pe unde îl purtase negustoria; totuși, elementul cert de modernitate al construcției era dat de implicarea unui inginer în proiectarea planului, un deziderat tot mai larg întâlnit în societatea românească de început al secolului al XIX-lea și pe care Școala lui Gheorghe Lazăr, înființată la București cu misiunea principală de a face educație în limba română, își propunea să îl atingă prin pregătirea unor specialiști locali. Pentru construcția casei lui Hagi Moscu erau aduse lemnărie și fierărie pentru uși și ferestre de la Sibiu, pardoseala era

---

⁵⁸ Gheorghe Lazăr, *Lux și ostentație ...*, p. 173, nota 20.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 176.

⁶⁰ *Ibidem*.

comandată în baza unor modele transmise de la Viena; se adăugau o lustră mare și mobila de „ultima modă”. Nu mai puțin de 19 lăzi cu mobilier soseau pe uscat, aduse cu mare grijă, iar rezultatul era unul ca meritase preocuparea, stârnind admirația. Emulația care constituie în epocă motorul progreselor înregistrate în privința modei (vestimentare sau de locuire) era și de această dată prezentă ca factor declanșator al dorinței de a avea o casă precum cea a prințului Știrbei⁶¹. De altfel, aceeași dorință de a imita modele verificate și validate social întâlnim și în alte situații, inclusiv în cazul boierimii, care se raporta fie la achizițiile altor boieri, fie la cele ale domniei. Mobilierul european provoca dorința de achiziție, cu orice preț și prin orice mijloace; observăm cereri descriptive ferme, care indicau siguranța comenzii, izvorâtă din modele văzute. Ecaterina Slătineanu, descendentă dintr-o bogată familie de negustori, cerea de la Viena un pat de zi de culoare roșie, o canapea și șase scaune acoperite cu poplin, două fotolii⁶².

Una dintre sursele de transmitere a produselor moderne (noi sau la mâna a doua) era reprezentată de donațiile făcute testamentar; în felul acesta, distribuția modelelor europene se producea mai repede pentru că nu impunea existența sumelor necesare și a conexiunilor comerciale pentru onorarea comenzii. La 1829, Elenca, fata lui Hagi Dumitrache lăsa prin testament, spre pomenire: o ladă mare cu oglindă tot mare, fetei duhovnicului, niște rochii de pambriu și de stambă, iar *șimizeturile* și pantofii indica să fie date de pomană la fete mari⁶³, așadar în vederea unui măritiș cu articole vestimentare la modă.

Aceste exemple de imitare a comportamentului de consum al boierilor în legătură cu modelele europene, dar și cu alte produse de lux oriental sau occidental au reprezentat fără

---

⁶¹ Detaliile acestei corespondențe privind construcția se găsesc la Gheorghe Lazăr; *ibidem*, p. 172.

⁶² N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VIII, București, 1904, pp. 76- 77.

⁶³ Petrișor-Aurelian Lazăr, *op. cit.*, p. 271

îndoială strategiile de integrare ale negustorimii bogate într-un tip de discurs cultural care marca totodată succesul social.

O atenție specială merită și dinamismul înregistrat de comportamentul de consum al boierilor olteni în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea. Așezați în apropierea pieței sibiene, care dezvoltase conexiuni cu marile piețe de desfacere a mărfurilor de lux din zonă, înregistrăm grație unei corespondențe sistematice și detaliate cu negustorul Hagi Constantin Pop, de pildă, un apetit al boierimii oltene pentru mărfuri la modă în centrul și apusul Europei. Unele dintre articolele comandate erau rezultatul modernizării tehnologice, altele marcau noi comportamente în legătură cu spațiul public (transportul cu un anumite tip de trăsură închisă, încălțăminte adaptată noilor forme de sociabilitate). Corespondența purtată în ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea reprezintă un foarte bun tablou al evoluției către un stil de viață europeanizat al câtorva dintre familiile mai importante ale regiunii. Întâlnim printre comenzile transmise mănuși femeiești albe (în 1778)⁶⁴, mănuși de piele, albastre (1782)⁶⁵, un ceasornic trimis la Sibiu pentru a fi reparat (1780)⁶⁶, două perechi de conduri și o pereche de *ștrimfi*⁶⁷, umbrele de mătase și de pânză pentru dame⁶⁸, iar în anii 1810-1811, câteva cereri privind perucile⁶⁹. În legătură cu ultimul dintre articole, corespondența purtată vădește o oarecare experiență a comenzilor de acest tip, pentru că se dau detalii privind culoarea părului, dimensiunea piesei, toate cu explicația că așa este moda⁷⁰. *Crozelele* cu flori mărunte și vârgate „mărunțal”, poalele de

---

⁶⁴ *Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni către casa de negoț sibiiană Hagi Pop*, publicate cu note genealogice asupra mai multor familii de N. Iorga, București, Socec, 1906, p. 3.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 8.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 4.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 25.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 51.

⁶⁹ *Ibidem*, pp. 51, 53.

⁷⁰ *Ibidem*, pp. 50-51.

croazele, „gherlanturi de flori”, dar și „ciocalata”, șampania, „lavanta” însoțeau comanda din 1811 a Elenei Brăiloiu. Bărbații comandau pantofi cu piele albă, neagră sau verde, mănuși albe de mătase⁷¹, dar și piese de mai mari dimensiuni, care sugerau adoptarea unui tip de confort european în privința organizării casei; scaune și canapele cu postav fistichiu (sic), la 1792⁷². Putem observa o elită rafinată și pretențioasă în exprimarea cerințelor mici și mari: Maria Grădișteanu și Manolache Grădișteanu medelnicer cereau (în 1780) informații despre cât ar costa o caretă cu catifea roșie înăuntru, cu o vargă de aur și una verde pe afară, cu floricele⁷³. Iar în 1784, Ioan Oteteleșanu șătrar voia o butcă fie englezească, fie de Beci, dar să fie frumoasă, rezistentă și unicat⁷⁴. Frecvențele apeluri la achiziționarea unor mărfuri noi sau la modă („după cea mai nouă modă ce este acum”)⁷⁵ indicau în cazul acestor familii boierești oltene o bună cunoaștere a trendurilor recente și o dorință de afirmare a statutului prin posesia nu doar a unui număr important de bunuri, ci mai ales a noutăților de pe piața europeană.

Distribuția largă a acestor produse europene și creșterea cererii au determinat pe negustori să asigure prezența între bunurile comercializate în prăvălie a unor astfel de articole: la 1774, printre mărfurile din bolta unui negustor brașovean întâlnim 4 perechi de mănuși muieresti, dar și 17 brâne mari de Brusa, din mătase. În primul deceniu al secolului al XIX-lea soseau de la Brașov la Câmpulung, cizme, pantofi de piele cusută, pălării (inclusiv 20 pălării de copii sau 5 pălării înalte „după modă”), 2 legături de ciorapi, pantofi voinicești, 8 perechi de pantofi nemțești, 30 perechi de pantofi muieresti de „felurite mode”, 15 perechi de cizme de fete, roșii, ascuțite, izmene de casă subțiri, 6 perechi pantofi cu *fluturi*, *gogoși de rumeneală* roșie

---

⁷¹ *Ibidem*, pp. 33, 41.

⁷² *Ibidem*, p. 23.

⁷³ *Ibidem*, p. 5.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 9.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 71.

(sic), 3 coți și jumătate de panglici late „de închis cucoanele”, umbrelă cu oase de pește, mănuși de piele galbenă bărbătești, 3 *măturițe* de haine, tabac de nas „cu miros”, scrobeală, cărți de joc franțuzești și altele⁷⁶. Remarcăm chiar și în denumirea comercială a produselor trimiteri repetate la modă.

Din păcate, sursele referitoare la spațiul românesc ne spun prea puțin despre valorile asociate achiziției unui bun sau altuia; iar diversele relatări ale străinilor, care privesc acest spațiu cu ochiul celui care se așteaptă să găsească un anume tip de societate sunt adesea marcate de subiectivism. Din fericire, putem remarca și efectul modernizator al acestor călătorii tot mai numeroase care includ și spațiul valaho-moldav. Diplomații, călătorii, negustorii duc modelele și moda la distanțe mari, unind părți ale lumii; pe măsură ce se călătorește mai mult, se dezvoltă mai repede moda. Interesul lor pentru modă a făcut ca ei să colporteze, mai eficient decât revistele de specialitate, modele vestimentare din diverse părți ale Europei sau Orientului.

Nu avem suficiente informații pentru a aprecia dacă boierii din spațiul românesc urmează trendul european în privința unor accesorii vestimentare care supradimensionează corpul prin imitație sau pentru că intuiesc efectul discursiv: perucile, evantaiul, chiar și umbrelele permit acestora să devină vizibili chiar și de la mare distanță, fie prin gesturile largi cu care mănuiesc evantaiul, fie prin înălțarea corpului obținută prin celelalte accesorii. În egală măsură, corespondența privind achiziția unor astfel de bunuri la modă sugerează anxietăți datorate dificultăților de procurare, duratei lungi de așteptare, competiției cu ceilalți doritori sau chiar posibilității ca articolul solicitat să nu fie potrivit, având în vedere aproximările pe baza cărora era comandat. Posesia accesoriilor feminine, ca și a altora masculine, precum port-țigaretul, are și o semnificație legată de accesul la produse specializate, inaccesibile tuturor, apariția unor cunoștințe specifice noilor mode, distribuite fie prin intermediul

---

⁷⁶ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. IX, București, 1905, pp. 22-27.

gazetelor, fie prin conversațiile de salon. Se construia astfel un anume tip de cultură, având caracteristici care aduceau împreună persoane interesate de practici de consum similare, asemenea unui limbaj. Pe de altă parte, așa cum sugerează Evelyn Welch⁷⁷, putem considera că interesul în creștere la nivel european încă din perioada Renașterii pentru articolele care acopereau extremitățile corpului (pantofi, mănuși, pălării) și veneau astfel cel mai frecvent în contact cu murdăria, poate explica dorința de a deține astfel de articole în număr mai mare și de a le schimba mai des, oportunitate care a fost sesizată de meșteșugarii care le furnizau. Consumul în cantități mari ale acestor produse a devenit treptat marcă socială și culturală, pentru că evident doar elita avea resursele financiare pentru a urma acest model.

Diversificarea tipologică a materialelor folosite pentru ornamentarea vestimentației (dantelă, panglici, șireturi, funde etc) a contribuit și ea la crearea unei identități aparte de către indivizi, înlocuind treptat abundența de bijuterii care acopereau hainele. Avantajele folosirii acestor noi accesorii țineau pe de o parte de faptul că hainele puteau fi curățate mai ușor⁷⁸, în absența pietrelor și perlelor care asigurau repertoriul decorativ vestimentar al secolului al XVI-lea, de pildă. Pe de altă parte, vedem în această inovare a modulului de accesoriizare a veșmintelor și o preocupare pentru modificarea aspectului hainelor, care putea fi asigurată de către categorii mai largi de populație, inclusiv de modificare a unor haine mai vechi, prin adăugarea de elemente decorative noi⁷⁹. Distribuirea largă a acestor elemente decorative în spațiul românesc, la începutul secolului al XIX-lea, a fost asigurată de un acces sporit al

---

⁷⁷ Evelyn Welch, *Art on the edge: hair and hands in Renaissance Italy*, în „Renaissance Studies”, vol. 23, nr. 3, 2008, p. 243.

⁷⁸ Difuzarea largă a bumbacului indian pe piața europeană răspundea aceleași nevoi de a curăța mai ușor veșmintele.

⁷⁹ Despre creșterea consumului prin inovare în domeniul vestimentar la Ben Fine, Ellen Leopold, *The World of consumption*, London-N. York, 1993.

populației datorat dezvoltării producției europene de mătase și dantelă în centrele franceze și nu numai⁸⁰.

Noile forme de comportament și consum de influență europeană au asociat și o împrăștiere a vocabularului cu noi cuvinte, rostite sau scrise cu admirația semnificației culturale care însoțea articolul cel nou: *croazea*, *șimizet*, *blondi*, *vapeluri* și alți termeni identificați cu mai mare sau mai mică claritate reprezentau tot atâtea satisfacții de rostire, precum „eglengeaua” (distracția) pe care o asigura cățelul Miliort, la 1784⁸¹. Sau, după vorbele lui Constantin Viișoreanu sluger, acestea erau semnele unei mode mai „zarifă” (frumoasă)⁸².

Privite în evoluție cronologică, inventarele de bunuri parcurse pentru această cercetare ne-au permis să observăm evoluția modei către noile tendințe. De asemenea, mai putem remarca un fapt: în cadrul averilor elitei, a scăzut ponderea cantitativă a bijuteriilor, uneori și cea valorică (dacă nu vorbim despre o bijuterie cu briliante sau un accesoriu nou și exotic) în favoarea unei tipologii vestimentare și de accesorii foarte diversă (includem aici nu doar ciorapi, pantofi, mănuși, umbrele sau peruci, dar și apariția lăzilor pentru păstrat hainele sau a fierului de călcat). Scăderea interesului pentru tezaurizarea prin intermediul obiectelor de bijuterie (aspect vizibil pentru secolele XVI-XVII⁸³) poate fi pusă în legătură cu o circulație mai largă nu doar a produselor, ci și a banilor; o economie monetarizată și în care centrele urbane asigurau aprovizionarea cu bunuri de consum de prestigiu era o economie modernă, și

---

⁸⁰ Vezi de pildă Deyon, P., *Manufacturing Industries in Seventeenth-Century France*, în Hatton, R. (eds), *Louis XIV and Absolutism*, Palgrave Macmillan, London, 1976 sau Roberto Tolaini, Francesco Battistini, *Lyon et l'Italie séricicole du XVIe au XVIIIe siècle*, în *Lyon vu/e d'ailleurs (1245-1800): Échanges, compétitions et perceptions*, Lyon, 2009.

⁸¹ *Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni*, p. 9.

⁸² *Ibidem*, p. 38.

⁸³ Vezi în acest sens Florentina Nițu, *Prețuri de podoabe și orfevrărie din metal prețios în spațiul românesc (secolele XVI-XVII)*, București, Editura Universității din București, 2006.

chiar dacă secolul al XVIII-lea românesc își are imperfecțiunile și dezvoltările sale inegale, modernizarea orașelor nu poate fi negată. Așa cum spuneam, aceste tendințe noi în materie de modă vestimentară constituiau rezultatul unor progrese înregistrate la scară mult mai largă de economia europeană și extra-europeană și aveau legătură cu introducerea bumbacului și a altor tipuri de materiale, mai ușor de curățat, deci mai atractive și mai ușor de prelucrat prin introducerea noilor tehnologii și a mașinilor care permiteau realizarea ciorapilor, de pildă. De asemenea, ele pun în valoare un alt tip de mentalitate și o altă relație cu timpul și spațiul (ceasornice, pantofi adaptați unui tip de petrecere a timpului liber în spațiul public, pe stradă – ceea ce include și umbrela – sau în cadrul balurilor și a altor evenimente sociale). Putem așadar considera că primele două decenii ale secolului al XIX-lea pun în evidență pe de o parte o serie de tendințe noi, care erau legate și semnificate de orientarea tot mai apăsată către spațiul cultural european, în timp ce altele erau asigurate pur și simplu de modernizarea societății din spațiul românesc extracarpatic, nu neapărat în disonanță cu modernizarea ce modela Imperiul otoman.

Schimbările survenite în modă au fost influențate și au urmat opțiunile politice, fie că vorbim de moda și stilul de viață oriental, fie de cele europene; dorința de a accede la cultura europeană a fost tot mai greu de îngăduit la începutul secolului al XIX-lea, când s-au făcut pași hotărâtori de către societatea românească în această direcție, identificați documentar prin multiplele opțiuni vestimentare și de stil de viață. Dinamismul preluărilor de modă și efervescența schimbărilor vor face ca folosința unora dintre aceste articole noi să se modifice în funcție de cei care le adoptau; chiar și adaptarea lingvistică a bunurilor și produselor a reprezentat o formă de asimilare a noilor mode. Uneori, prin însăși comenzile de produse realizate (sau poate chiar prin croitoresele angajate de marile familii) se produceau modificări ale articolelor de modă, fie prin imitarea unor modele cu folosirea de materiale mai accesibile, fie prin dorința de a ieși

în evidență, prin adăugarea unui ornament sau altuia. De altfel, aceasta a fost dintotdeauna sursa inovării în modă, iar elitele din spațiul extracarpatic nu au făcut excepție.

Acest tip de modernitate către care se îndreptau elitele românești la începutul secolului al XIX-lea nu avea însă caracteristici de consum restrânse doar la continentul european, pentru că întâlnim comportamente similare și peste ocean, în America, iar cercetările din ultimele decenii realizate în arhivele turcești sau contribuțiile referitoare la circulația bunurilor de lux în Extremul Orient pun în evidență tot mai clar implicarea acestor boieri din spațiul moldo-valah într-un model de consum mult mai larg răspândit. Printre mărfurile exotice, de lux, importate de elita chinezească din timpul dinastiei Qing se numărau oglinzile și ceasurile; la Damasc, încă de pe la 1700, ajungeau mărfuri din India, China, și chiar dacă în cantități modeste, produse venite dinspre Europa centrală, apuseană sau sudică⁸⁴. Analiza realizată asupra orașului Üsküdar în perioada 1700-1850 relevă o creștere a consumului de bunuri în secolul al XVIII-lea, reflectată printre altele în creșterea confortului locuirii asigurat de noile practici culturale privind petrecerea timpului liber, dar și de aspirațiile sociale, financiare noi⁸⁵. Oglinzile și ceasurile, alături de mobilierul modern (scaune, dulapuri, canapele), tacâmuri sau articolele pentru încălzire sau iluminat reprezentau în acest oraș otoman din proximitatea Istanbulului un indicator de bogăție și pot fi asociate cu europenizarea practicilor de consum către jumătatea secolului al XVIII-lea⁸⁶.

Datele prezentate în acest studiu ilustrează felul în care construcția identității moderne a indivizilor din spațiul românesc

---

⁸⁴ Elif Akçetin and Suraiya Faruqi, *Conclusion*, în *Living the Good Life Consumption in the Qing and Ottoman Empires of the Eighteenth Century*, Editura by Elif Akçetin, Suraiya Faruqi, pp. 486, 489.

⁸⁵ Ceylan Pinar, *Essays on markets, prices, and consumption in the Ottoman Empire (late-seventeenth to mid-nineteenth centuries)*, A thesis submitted to the Department of Economic History of the London School of Economics for the degree of Doctor of Philosophy London, December 2016, pp. 164, 166, 167, 168.

⁸⁶ *Ibidem*, pp. 180, 197, 198.

a parcurs un drum lung și a fost rafinată prin intermediul modei vestimentare, ca parte a unui sistem de comunicare simbolică în care consumurile dau măsura unui stil de viață anume racordat la ritmurile tehnologizării, industrializării, expansiunii economice și a individualismului. În acest context, moda vestimentară era legată nu doar de bogăție, de exprimarea unor valori precum eleganța, bunul-gust, plăcerea estetică, distincția, respectabilitatea, raționalitatea sau dimpotrivă sensibilitatea, ci a devenit parte a unui sistem de comunicare prin intermediul unor bunuri diverse, care țineau în egală măsură de individ, dar și de spațiul pe care acesta îl personaliza (prin construcții, decorațiuni interioare, mijloace de a călători, obiceiuri de a mânca sau de petrece timpul etc). Așadar, putem spune că ea devenea parte a cristalizării unui discurs despre identitatea modernă în spațiul românesc extra-carpatic.

Tabel 1. Mărfuri noi în foile de zestre (1788-1824)

1788 ¹	1789 ²	1798 ³	1807 ⁴	1809 ⁵	1811 ⁶	1815 ⁷	ante 1817 ⁸	1824 ⁹
2 aneete de noapte de Stambol �al, 2 c�m��i de p�nz� de noapte	2 aneete de noapte de malin	-	1 aneeri pentru noapte de maldeh	1 aneeri de noapte	-	-	-	-

¹ Foaia de zestre întocmită de Safta Rosetoaie h tm neasa pentru nepoata Elenca, la Petrișor-Aurelian Lazăr, *Foaia de zestre în Moldova sec. XVI-XVIII: constituire  i validare. Normele de întocmire ale unei foi de zestre, cuprinse în pr v dioara de la Ia i din 1784*, în „Studium”, X, 2017, pp. 34-35.

² Foaie de zestre a Paraschivei, nepoata hatmanului Vasile Ruset, *Ibidem*, p. 36.

³ Izvod de zestre ce o d  Anghelușa Mamileasa sulgeri a ficei sale, Mărioara, căsătorită cu logofătul Chiriac, la Petrișor-Aurelian Lazăr, *Foaia de zestre în Moldova...*, p. 37.

⁴ Foaie de zestre pentru S fica (fica Mariei C rpeni anca setr reasa), în *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, publicate de Paul  t. Grecianu, vol. I, București, 1913, pp. 406-407.

⁵ Foaie de zestre a Smarandei  n *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, publicate de Paul  t. Grecianu, vol. II, București, 1916, p. 99.

⁶ Foaie de zestre a Mărioarei, fica lui Vasile Holban paharnic, la N. Iorga, *Studii  i documente cu privire la istoria românilor*, vol. XVI, București, 1909, p. 92.

⁷ Foaie de zestre a Catincăi, fica b nesei Maria Cantacuzino, căsătorită cu Costachi Cananău, la N. Iorga, *Studii  i documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXI, București, 1911, p. 190.

⁸ Foaie de zestre a Sultanei, căsătorită cu Iancu Jianu   trar, la *Istoria Românilor: Curs   cutu la Facultatea de Litere din Bucuresti dupe documente inedite*, de V.A. Urechia, seria 1786-1800, tom X, partea A, p. 637.

⁹ Cheltuielile pentru str iele nuntii făcute de Maria Rosetti pentru fica sa Ruxandra, la N. Iorga, *Studii  i documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXI, pp. 198-200.

-	-	-	-	-	-	-	-	-	5 capoturi
-	-	-	-	-	-	-	-	4 șimizeturi ¹¹	-
sipet mare de straie	-	sipet mare și mic	-	ladă de Brașov	-	-	sipet mare de straie	șimizături ¹⁰	-
2 sipetele de catifea	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6 perechi de conduri ¹² cu târlăci lor	4 perechi de conduri cu colțuni ¹³ lor	-	-	-	-	-	colțuni, conduri	3 perechi pantofi	-

¹⁰ Cămăși.

¹¹ O cămașă costă 50 taleri, poate datorită noutății tipologice și materialului, deși nu este precizat; costă cât jumătate din rochia albă de ripsi.

¹² Condur = pantof femeiesc cu toc, împodobit cu broderii

¹³ Călțun (cu var. colțun, calți) = încălțăminte care lua forma piciorului, asemănătoare cu un ciorap, purtată probabil pe sub pantof, cizmă.

4 perechi de calți de bibacă	-	-	-	-	-	-	-	2 perechi călțuni mătase, 6 perechi de călțuni cusuți 4 perechi călțuni cu flori
2 piepteni de fildeş	-	-	-	-	-	-	-	-
-	oglină mare și oglină mică	oglină	-	-	-	-	-	-

-	-	-	-	rochie albă cu fir, rochie de malteh, rochie de stambă ¹⁴ , 2 fuste de malteh, 2 fuste de batist ¹⁵	6 rânduri strai de modă	-	rochie de pambriu ¹⁶ galbenă, 2 rochii de croazea, rochie albă de ripsi ¹⁷ , 2 rochii de stambă ¹⁸	1 rochie cu petală și 1 cu paiete
-	-	-	-	-	-	-	scurteică de pambriu cu cacom	-

---

¹⁴ Stambă = țesătură de bumbac cu desene imprimate în culori, folosită la confecționarea îmbrăcămintei de vară pentru femei.

¹⁵ Batist = țesătură din fire foarte subțiri de bumbac sau de in.

¹⁶ Pambriu = stofă de lână.

¹⁷ Rips = țesătură de bumbac sau de mătase, cu dungi paralele și înguste, în relief, folosită pentru confecționarea unor obiecte de îmbrăcăminte și pentru tapisarea pieselor de mobilier.

¹⁸ Cele mai scumpe sunt rochiile de pambriu, apoi cea de ripsi, cele din croazea și apoi de stambă.

-	-	-	-	2 perechi ciorapi mătase, 3 perechi ciorapi tiriplic ¹⁹	-	-	-	-	-	3 perechi de mănuși	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	mănuși	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	2 perechi mănuși de mătase	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	o umbrelă	-	-	-	-	-	-	-

---

¹⁹ Din ață.

-	-	-	-	4 bucăți de panglice	-	-	-	horbotă ²⁰ , nemetețuri ²¹ , gamituri, șiret, catifea albă, blondi	-	horbotă, blondă, pambriu, hasa ²² , gază ²³ , petinet ²⁴ , plisă ²⁵
-	-	-	-	-	-	-	-	batiste	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	șal alb (1800 lei) ²⁶	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	10 coți de catifea neagră pentru un capot ²⁷	-	-

²⁰ Horbotă = dantelă.

²¹ Nemetet = vâl subțire folosit pentru acoperirea capului.

²² Hasa = stofă fină împodobită cu cusături ornamentale.

²³ Gază = țesătură subțire, voal.

²⁴ Petinet = țesătură subțire, voal.

²⁵ Plisă = țesătură din bumbac.

²⁶ Costă cât 3 inele cu diamant cuprinse în aceeași foaie de zestre.

²⁷ Presupune existența unor croitori care pot lucra modele noi, la comandă.

**PROPRIETATE, RELIGIE, NAȚIUNE –
MOȘIE, ORTODOXIE, PATRIE:
NOTE NAȚIONALISTE ÎN GÂNDIREA POLITICĂ A LUI
CONSTANTIN N. BRĂILOIU***

Laurențiu VLAD

Un preambul...

Constantin N. Brăiloiu (1809-1889)¹ a fost unul dintre liderii conservatori importanți din Valahia / România anilor 1850-1870. S-a găsit alături de Barbu Catargiu și Apostol Arsache în anii unirii Principatelor (1858-1862), când a fost Secretar al Statului, membru al Comisiei Centrale de la Focșani și în două rânduri ministru al Justiției. După moartea lui Barbu Catargiu s-a manifestat în mai multe rânduri de la tribuna parlamentului, fie ca deputat, fie ca senator, ajungând chiar președinte al Camerei (1876), vicepreședinte al Senatului, iar prin 1873 primar al Bucureștilor...

Avea studii de drept la Geneva și Paris, iar de la întoarcerea în țară din capitala Franței - se întâmpla pe la începutul anilor 1830 - și până către finele deceniului al șaselea al veacului al XIX-lea a ocupat mai multe demnități în domeniul juridic (judecător, președinte de curte de justiție etc.), fiind deopotrivă director al Eforiei Școalelor, profesor la Colegiul Sfântul Sava, editor de coduri de legi etc. În calitate de director al Eforiei

---

* Textul de față reia și prelucrează câteva date din Laurențiu Vlad, *Constantin N. Brăiloiu (1809-1889). Fragmente biografice*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2023 / (mai precis, din capitolul V, intitulat *Ideii politice și repere doctrinare: conservatorismul lui Constantin N. Brăiloiu*), reproducând în parte și comunicarea noastră (*Conservatorismul lui Constantin N. Brăiloiu. Câteva repere doctrinare*) susținută la colocviul *Elitele și mecanismele puterii (secolele XV-XX)*, organizat de Universitatea din Craiova - Facultatea de Științe Sociale (10 noiembrie 2022).

¹ Datele din acest preambul cu privire la biografia lui Constantin N. Brăiloiu se regăsesc pe larg în volumul menționat la nota anterioară (capitolele II, III și IV), dar și în studiile publicate de noi de-a lungul timpului, menționate la secțiunea istoriografia problemei a acestui eseu.

Școalelor a fost cel desemnat de domnitorul Barbu Știrbei (1849-1853, 1854-1856) să se ocupe de reforma sistemului de învățământ juridic din Țara Românească, ceea ce i-a adus notorietatea de „ilustru jurist”. La această notorietate au contribuit, desigur, și celelalte activități ce le-a desfășurat în domeniu și pe care le-am evocat succint mai devreme.

A fost și un publicist destul de prezent în dezbaterile de idei din spațiul public autohton în anii 1850-1870, semnând mai multe articole juridice și de opinie politică în „Album Științific și Literar”, „Conservatorul Progresist” (transformat în 1861 în „Unirea” după o fuziune cu „Timpul”), „Desbaterile”, „Ordinea”, „Timpul” etc. sau broșuri, precum a fost cea din 1879 intitulată *Revisuirea Constituțiunei*.

*

În cele ce urmează am stăruit asupra unora dintre ideile politice ale lui Constantin N. Brăiloiu, cu precădere cele care țineau de imaginarul conservator cu privire la tradiția culturală (inclusiv religioasă), la experiența unor practici instituționale în spațiul public ori la valorizarea și respectul pentru trecutul istoric. Toate acestea au conturat o serie de reflecții naționaliste ale liderului conservator, pe care ne-am propus să le inventariem aici, făcând un mic sondaj în textele articolelor, broșurilor ori discursurilor sale din anii 1859-1879.

Așadar, ne-am pus câteva întrebări prin care am căutat să deslușim care au fost trăsăturile identitare ale „naționalismului” lui Constantin N. Brăiloiu?; ce relație exista în imaginarul său politic între ideea de proprietate și cea de apartenență la religia ortodoxă ori cea de națiune sau de patrie?; cum s-au articulat reflecțiile de mai sus în corpusul doctrinar conservator al respectului pentru trecut, experienței culturale tradiționale etc.?

Sursele pe care s-a bazat eseul de față au fost câteva selecții din corespondența publică (și polemică) a personajului nostru cu presa (1857), din articolele sale politice publicate în „Conservatorul Progresist” (1859), „Unirea” (1862) sau „Desbaterile” (1866), din discursurile rostite în ședințele

Comisiunii Centrale de la Focșani (1859) ori ale Adunării Legislative (1862), respectiv din broșura intitulată *Revisuirea Constituțiunei*, ce apărea în 1879.

Cu privire la istoriografia subiectului / temei eseului de față facem trimitere la un text mai vechi al nostru, intitulat *Reprezentări ale trecutului în gândirea politică a lui Constantin N. Brăiloiu*, în „Caiete de Antropologie Istorică”, VII, 1-2 (12-13), 2008, pp. 101-110. Tangențial, studiile noastre dedicate în general biografiei lui Brăiloiu au parcurs problematica ideilor politice conservatoare cu care acesta a fost afîn. Dintre ele amintim, în ordinea cronologică a apariției lor: *Constantin N. Brăiloiu (1809/1810-1889): esquisse de biographie d'un homme politique conservateur* (în *Traditionel, identité, modernité dans les cultures du Sud-Est européen: la littérature, les arts et la vie intellectuelle au XXe siècle*, textes réunis par Roumiana Stantchéva et Alain Vuillemin, Éditions de l'Institut d'Études Balkaniques – Artois Presses Université, Sofia – Arras, 2007, pp. 275-289); o versiune revizuită cu titlul *Conservatori români din veacul al XIX-lea: Constantin N. Brăiloiu (1809-1889)* a fost publicată în *Conservatorismul românesc. Origini, evoluții, perspective*, coord.: Liviu Brătescu, Mihai Chiper, Ed. Pim, Iași, 2008, pp. 18-39 (reluată apoi în culegerea de studii cu același titlu editată de Liviu Brătescu la Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2014, pp. 189-214); a se vedea și varianta mai extinsă față de toate cele evocate până acum, *Constantin N. Brăiloiu (1809/1810-1889). Fragmente biografice* (în *Familii boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, coordonator și coautor Mihai Dim. Sturdza, II, Ed. Simetria, București, 2011, pp. 226-236).

Asupra ideilor politice ale personajul nostru s-a mai exprimat și Simion-Alexandru Gavriș în două articole, anume, *Conservatorismul românesc și modelul politic francez: Constantin N. Brăiloiu* (în *Retorica politică modernă în spațiul românesc. Origini și forme de manifestare (secolele XVII-XIX)*, coord.: Mihai Cojocariu, Cristian Ploscaru, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2013, pp. 163-178), respectiv *Conservatorismul românesc și Franța: Apostol Arsaki și Constantin N. Brăiloiu* (în

„Convorbiri Literare”, 10 (310), octombrie 2021, pp. 144-146). Nu sunt prea multe detalii în aceste articole cu privire strict la tema asupra căreia încercăm să reflectăm în textul de față.

Despre proprietate (moșie)

Ideea de proprietate funciară era una centrală în gândirea politică a lui Constantin N. Brăiloiu, căci ea era temeiul pentru prezența și reprezentarea în spațiul public. Susținând votul cenșitar, fără niciun echivoc, în discuțiile din *Comisia Centrală de la Focșani*, din 1859 și 1861, cu privire la diversele proiecte de lege electorală, personajul nostru insista asupra faptului că venitul funciar, care ducea la plata unui impozit de același fel, era ceea ce dădea identitate politică actului sufragiului². Numai cei ce plăteau impozite funciare consistente puteau fi aleși; mai mult, făcea o distincție netă între venitul funciar și capitalul urban, pe cel din urmă văzându-l problematic pentru a-l defini pe alegător, sau pe ales, căci tranzacțiile comerciale cu acest capital nu raportau întotdeauna aceleași câștiguri, existând riscul ca acestea să fie la un moment dat mai mici³. Așadar, din această perspectivă a sufragiului, capitalul urban nu ar fi trebuit luat în calcul pe același plan cu venitul funciar. Mai mult, proprietatea funciară era cea care dădea identitate cetățeanului în spațiul public, căci drepturile de a alege și de a fi ales nu puteau fi definite decât în funcție de aceasta.

Referindu-se la legea rurală, aflată în dezbaterile Adunării Legislative a Principatelor Unite (1862), Constantin N. Brăiloiu îi replica lui Mihail Kogălniceanu⁴ că era de

---

² Vezi intervenția lui Brăiloiu în ședința *Comisiei Centrale* din 7 octombrie 1859, la care am făcut referire și în subcapitolul anterior, în *Protocolele Comisiunii Centrale a Principatelor Unite*, sesiunea I (1859-1860), Focșani, Imprimeria Comisiunii Centrale, f.a., protocolul LXVII, ședința din 7 octombrie 1859, p. 11.

³ *Ibidem*.

⁴ Supliment al „Monitorului Oficial” (în continuare „MO”), 108, ședința din 29 mai 1862, pp. 2-4.; vezi și *Conservatorismul românesc (concepte, idei, programe)*, antologie, prefață, note introductive, bibliografie și indici de Laurențiu Vlad (au mai colaborat la redactarea notelor introductive Daniela Costache, Dan

neconceput să fie îmbunătățită soarta țăranilor printr-un act politic, chiar dacă ar fi fost unul de echitate (mai vechea sa iluzie din perioada geneveză⁵), adică prin deposedarea de părți din proprietate a unei clase și „înavuțirea”. Un asemenea act, spunea el, se găsea în totală contradicție cu libertatea politică și cea civilă, stipulate de Convenția de la Paris, de care trebuiau să se bucureau toți românii, nu numai anumite categorii sociale. Așadar, transferul proprietății, fără ca acest act să fi fost voința liber exprimată a titularului, ci numai unul de decizie administrativă ori politică, nu putea fi decât un abuz, un atentat asupra libertăților cetățenești.

Și cu alte prilejuri, liderul conservator a susținut ideea liberală clasică a preeminenței libertății individuale a cetățenilor în fața acțiunii guvernământului. A făcut-o în Comisia Centrală de la Focșani, în ședința mai sus menționată. A făcut-o și într-o dezbatere asupra legii armatei din mai 1868, care părea să confere guvernului o putere sporită, când preciza că proiectul prezentat atinge „libertatea individuală a cetățenilor, pentru că luăm pe cetățean și-l dăm cu toate drepturile sale civile în mâna guvernului; facem dintr-însul o mașină guvernamentală care, cu slaba noastră educație politică, poate să ajungă la rezultate deplorabile în mecanismul nostru politic”⁶.

Drăghia, Ana-Maria Rădulescu, Andrei Sabin, Adrian Sandu, Marius Stan), București, Editura Nemira, 2006, pp. 124-128 / pp. 126, 127, 128.

⁵ Vezi scrisoarea din 17 iunie 1828 pe care o trimitea tatălui său în *Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu de Hurmuzachi, adunate, adnotate și publicate de Neculai Iorga, X, București, 1897, pp. 621-623. Noi am utilizat traducerea Lilianei Iorga publicată în *Scrisori vechi de studenți (1822-1889)*, adunate de N. Iorga, București, Editura Datina Românească, 1934, pp. V-VII („[...] monarhul rus își întinde bunăvoința și asupra bietelor noastre ținuturi, iar boierii nu au decât să profite și împreună cu contele să lucreze la buna stare a țerii noastre. Iată o foarte bună ocazie și toți aveți datoria de a vă gândi să asigurați fericirea bietelor țărani, să stabiliți legi bune și să basați pe echitate și dreptate o nouă administrație pentru a ni asigura un viitor strălucit, căci numai atunci țara va putea prospera și opune o stavilă forței împrejurărilor.”, pp. V-VI).

⁶ „MO”, 118, ședința din 16 mai 1868, p. 751, *apud* Silvia Marton, *Construcția politică a națiunii. Națiunea în dezbaterile Parlamentului României: 1866-1871*,

Revenind la discursul lui Brăiloiu din Adunarea Legislativă cu privire la legea rurală⁷, liderul conservator, pe atunci ministru al Justiției, preciza că nu era vorba de „un proces între proprietari și țăranii muncitori”, ci de o relație între muncă și capital (proprietatea fiind cea mai expresivă formă a acestuia), ce se cerea să fie perfect armonizată, întrucât numai prin „libertatea proprietății, așezăminte de binefacere, asociații agricole, industriale și comerciale libere, înlăturarea de orice pedici în tranșacțiunile comerțului, dezvoltarea intelectuală și morală a societății” se putea ajunge la bunăstarea tuturor, nu numai la cea a unei clase. Cu alte cuvinte, susținea ideea de învoială liberă între proprietari și țărani, pe care o vedea ca o expresie a libertății tranșacțiilor, nu ca o impunere dintr-o parte sau din alta a unei anumite poziții⁸. Desigur, ignora aici diversele condiționări de putere între cele două grupuri aflate în negociere, ca și situația economică dezastruoasă a populației rurale.

Confruntarea cu Kogălniceanu din ședința cu pricina l-a făcut pe liderul conservator să îi spună preopinientului său că susținea teorii pentru care unii au plătit cu închisoarea în Franța, căci au fost condamnați că atacau proprietatea (făcea aluzie la Étienne Vacherot, filosof și om politic de centru stânga, republican, adversar al regimului lui Napoleon al III-lea, care în ediția a doua a volumului său, *La Democratie* (1860), relata cum a fost încarcerat vreme de trei luni pentru opiniile exprimate în ediția întâi a studiului cu pricina din 1859)⁹.

Recunoaștem în acest discurs, care sintetiza câteva idei ale personajului nostru cu privire la proprietate și la reforma rurală, și alte dimensiuni ale ideologiei conservatoare autohtone din

---

teză de doctorat, redactată sub coordonarea prof. dr. Daniel Barbu, susținută în ședință publică la Facultatea de Științe Politice (Universității din București) pe 30.12.2006, p. 279.

⁷ Supl. al „MO”, 108, ședința din 29 mai 1862; vezi și *Conservatorismul românesc (concepțe, idei, programe)*, p. 127.

⁸ Brăiloiu, *Cutezarea napoleoniană*, în „Unirea”, IV, 2, 5 ianuarie 1862, pp. 6-7 / p. 7.

⁹ Supl. al „MO”, 108, ședința din 29 mai 1862; vezi și *Conservatorismul românesc (concepțe, idei, programe)*, p. 128.

secolul al XIX-lea, cum ar fi necesitatea asigurării armoniei sociale, precum și conservarea proprietății, care trebuia să circule numai în funcție de exigențele pieței, și nu de acte de voință politică, acestea având, mai degrabă, rostul de a administra experiențe și nu de a crea noi instituții.

*

Cum justifica liderul conservator statutul special al proprietății funciare? Prin 1879, în *Revisuirea Constituțiunei*, sublinia că proprietatea („moșia”) în România era de natura celei quiritare în Roma antică¹⁰. Adică nu putea fi înstrăinată decât prin voința proprietarului și nicidecum administrația sau statul nu puteau interveni în raporturile dintre deținător / titular și terenul său¹¹. În felul acesta explica și refuzul împrumutării țăranilor prin exproprierea moșiilor particularilor (vezi discuția de mai sus din 1862), căci nu se putea afecta o proprietate printr-un act politic sau administrativ.

De altfel, Constantin N. Brăiloiu deplângea soarta țării ce cunoștea un declin evident în imaginarul său, situație care avea ca punct de plecare tocmai legile rurale (se referea la cea din 1864), astfel că țăranii deveniseră „politicesce independenți de proprietar”, iar „regimul proprietatei” se modificase „prin o mobilizare escesivă și această nouă stare de lucruri” determinase „o nestabilitate foarte gravă în soliditatea instituțiunilor”¹². Dar criza în care se găsea țara era o consecință, spunea liderul conservator, a alterării „datinilor vechi”, situație care își avea începutul pe la 1848: „toată organizațiunea [...] politică, civilă și

---

¹⁰ Cost. Nic. Brăiloiu, *Revisuirea Constituțiunei*, București, Typographia Curtii F. Göbl, 1879, p. 7.

¹¹ Vezi câteva detalii, spre exemplu, în Fustel de Coulanges, *Cetatea antică. Studiu asupra cultului, dreptului și instituțiilor Greciei și Romei*, I, traducere de Mioara și Pan Izverna, traducerea notelor de Elena Lazăr, prefață de Radu Florescu, București, Editura Meridiane, 1984, pp. 101-102, 105. A se vedea și definiția de manual a proprietății quiritare, de exemplu, în Emil Molcuț, Dan Oancea, *Drept roman*, București, Casa de editură și presă „Șansa” – SRL, 1993, pp. 116-118.

¹² Cost. Nic. Brăiloiu, *Revisuirea Constituțiunei*, p. 9.

cetățenească s-a frementat și s-a prefăcut în mod violent prin paroxisme”; „aristocrația teritorială” nu mai avea aceeași pondere în spațiul public-guvernamental, iar „echilibrul intereselor sociale și politice s-a rupt”¹³.

Religie (ortodoxie) și națiune (patrie)

Spuneam că Brăiloiu ajungea la definirea proprietății autohtone în maniera celei quiritare din antichitatea romană, influențat fiind de cunoștințele sale juridice deprinse la Geneva și la Paris, în momentul în care justifica din ce motive legiuitorul de la 1866 nu acordase drepturi politice evreilor. Neavând dreptul, ca și turcii otomani în secolele medievale sau în cele de tranziție spre epoca modernă, să cumpere moșii, ei nu puteau să aibă acces la spațiul public. Căci „Numai boeri, moșneni și așezeminte publice, precum bisericile, monastirile, școalele și spitalele puteau dobândi moșii. Populațiunea rurală, aglomerată în sate, era în stare de clăcași puși sub protecțiunea și supremația moșierului; biserica satului și școala, simbolul personalității naționale, erau legalmente sub îngrijirea proprietarului; și nu intra în capul, nici în datinele Românilui, să lase în dispozițiunea unui proprietar de rit necreștin populațiunea creștină și biserica ortodoxă cu școala ei. Toate aceste datini, obiceiuri și legi aveau de scop să garanteze patria și individualitatea noastră națională; de aceea nici naturalizațiunea nu se putea dobândi altfel decât prin căsătorie cu o femeie română, ceea ce implică un bărbat strein de rit creștin”¹⁴.

Așadar, în imaginarul liderului conservator, ideea de proprietate era nedespărțită (încă din istorie) de biserica ortodoxă și de școala acesteia. După cum ambele se găseau împreună cu „personalitatea” ori „individualitatea națională” a românilor (cu „patria”). Pentru Brăiloiu a fi român era echivalent cu a fi ortodox, iar detaliul acesta avea sens pentru el, căci cei doi termeni ai binomului fuseseră consacrați în această formulă de o lungă istorie în care autohtonii au suferit rigorile (o)presiunii otomane: „Noi Românii aflându-ne în contact zilnic și în luptă cu Turcia care

---

¹³ *Ibidem*, p. 8.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 7-8.

căuta din ce în ce mai mult se-și întindă puterea și dominațiunea asupra noastră, [...] era firesc lucru să ne ferim de toate neamurile de oameni care nu profesau credința creștină, de Evrei, ca și de Turci; patria și religia ereau symbolu[l] nedivisibil de naționalitate la noi. Luptele prin care am trecut ne au dat o spaimă atât de mare încât nu puteam înțelege că poate fi cineva Român fără să fie și creștin. De aceea și în vechile noastre capitulațiuni cu Sultanii găsim expres stipulat că Turcii să nu poată locui și să poată clădi giamii în țeră, ca măsură de apărare a naționalității noastre.

Acest simțiment s-a perpetuit ca o tradițiune națională care nu putea să dispară decât în ziua când independența și naționalitatea noastră ca Stat autonom, va fi recunoscută și consacrată de unanimitatea Puterilor. În tot acest period de lungi încercări și dureri, patria erea legată de altarul la care ne închinam: legătura erea atât de strânsă că chiar școala unde învățiam limba părintească, era lipită de biserică: în trecut nu este o școală care să nu fi fost pusă sub patronagiu unui sănt [...]”¹⁵.

Religia dominantă era asociată explicit statului român, nu patriei, care părea mai degrabă o noțiune simbolică, imaginată, sentimentală, ortodoxia devenind structural parte a instituției statalității autohtone. Astfel se exprima în *Comisia Centrală*, prin toamna anului 1859, când insista să se consemneze la articolul privind libertatea cultelor din proiectul constituțional că ortodoxia era religia statului român¹⁶.

Să adăugăm că 20 de ani mai târziu, în *Revisuirea Constituțiunei*, Constantin N. Brăiloiu definea identitatea națională și prin raportare la alteritate, la străinii din interiorul „cetății”, fie otomani, fie evrei; dar și la străinii de religie creștină, armeni, bulgari, greci, sârbi etc., care având ocazia să primească împământenirea, ceea ce nu s-a întâmplat cu cei necreștini, au acaparat numeroase proprietăți în România prin achiziționarea

---

¹⁵ *Ibidem*, p. 6.

¹⁶ *Protocoloalele Comisiunii Centrale a Principatelor Unite*, sesiunea I (1859-1860), protocolul XLVII, ședința din 1 septembrie 1859, p. 7.

moșilor autohtonilor, slăbind astfel, în opinia sa, coeziunea, țesătura intimă a naționalității¹⁷.

Sigur, aceste legături dintre religie (ortodoxie), patrie, naționalitate (sau națiune), moșie (proprietate), stat (văzut ca instituție civilă), pe care le punea în evidență liderul conservator aveau ca punct de plecare o anumită atitudine asupra trecutului, strămoșilor, experienței validate în timp, tradiției, toate acestea, contextualizate, concurând la conturarea unor modele și norme pentru acțiunea politică din prezent.

Să mai spunem că asocierea aceasta între religie și națiune, influența decisivă a ortodoxiei în conturarea identității românești, atât statale, cât și simbolice, nu erau specifice numai reflecției politice a lui Brăiloiu. Și alți conservatori au fost atașați de astfel de formulări! Dăm ca exemplu pe Alexandru Marghiloman, cel care încheia istoria unui curent politic semnificativ în spațiul public autohton, fiind ultimul președinte al Partidului Conservator, care, într-o conferință la Institutul Social Român de la începutul deceniului al treilea al secolului XX, spunea că în spațiul românesc existau „două tradiții foarte serioase – tradiția religioasă și tradiția proprietății”¹⁸.

În general, ideea de tradiție a gândirii politice a veacului al XIX-lea aducea în prim-plan și această interpretare, care, după cum preciza Alexandru Duțu, avea deja o istorie¹⁹, iar exprimări efective de acest fel, asemănătoare celor din *Revisuirea Constituțiunei*, am (re)găsit chiar în propaganda externă a statului român. Facem referire la unul din documentele de prezentare a Principatelor Unite de la expoziția universală de la Paris din 1867, în care Comisarul general al țării, Alexandru Odobescu, preluând o serie de afirmații ale arhitectului Dimitrie Berindei spunea că „religia a fost fundamentul existenței naționale a românilor”, aceștia păstrând cu sfințenie „crențele” strămoșilor

---

¹⁷ Cost. Nic. Brăiloiu, *Revisuirea Constituțiunei*, pp. 4-14.

¹⁸ Alexandru Marghiloman, *Doctrina conservatoare*, în *Doctrinile partidelor politice*, Editura Petre Dan, București, Editura Garamond, 1996, p. 161.

¹⁹ Alexandru Duțu, *Tradiția în gândirea politică românească*, în „Polis”, 3, 3-4, 1996, pp. 82-93.

(„părinților”), iar „drepturile națiunii bazate pe credință (lege)” s-au afirmat și în fața vrăjmașilor islamici, în fața cărora autohtonii și-au păstrat independența, astfel că „semnul cuceririi, moscheea mahomedană, nu s-a ridicat niciodată pe pământul” țării²⁰.

Lecturi ale trecutului

În rândurile de mai sus am prezentat câteva dintre ideile cu accente naționaliste ale lui Constantin N. Brăiloiu, fondate pe apartenența la o comunitatea culturală specifică, de natură ortodoxă, în care biserica și școala românească, ce exista încă din istorie în preajma lăcașului de cult, erau instituții centrale în această configurație. Nu erau surprinzătoare pentru un conservator reacționar. Și nici pentru un tradiționalist prin excelență, atașat de lectura atentă a trecutului și a experienței „părinților”, cum îi plăcea adesea să spună.

Lectura trecutului, esențială în imaginarul conservator, a însemnat întâi de toate, în reflecția politică a personajului nostru, elogiul vechilor întocmiri culturale, economice, morale, politice și sociale, elogiul care fundamenta un discurs de tip național, patrimonial, cu o seamă de formule ce țineau de universul religios. Acest discurs avea înlăuntrul său însemnate reminiscențe romantice, frecvente chiar și la adversarii politici ai lui Constantin N. Brăiloiu (bunăoară, la Mihail Kogălniceanu), cu toții formați intelectual în anii '20-'30 ai veacului al XIX-lea, atunci când curentul prindea contur în Principatele Române.

În acea perioadă, Brăiloiu a rezonat alături de alți tineri ai generației sale, fiind atras de ideea romantică de renaștere națională. Astfel, l-am regăsit printre semnatarii unei scrisori adresată lui Ion Heliade Rădulescu (octombrie 1829), alături de Nicolae Băleanu, Dumitrache Golescu, Costache Filipescu,

---

²⁰ *Notice sur la Roumanie, principalement au point de vue de son économie rurale, industrielle et commerciale suivie du catalogue spécial des produits exposés dans la section roumaine à l'Exposition universelle de Paris, en 1867 et d'une notice sur l'histoire du travail en ce pays*, Librairie A. Franck, Paris, 1868, p. 406; apud Laurențiu Vlad, *Imagini ale identității naționale. România la expozițiile universale și internaționale de la Paris (1867-1937)*, ediția a doua revăzută și adăugită, Iași, Editura Institutul European, 2007, pp. 70-71.

Alexandru Lenș, Constantin Lenș, Ștefan Mărgeală și Ion Vlădoianu, scrisoare care făcea elogiul inițiativei de a publica o gazetă în limba română²¹. De asemenea, îl regăsim și printre cei 53 de susținători financiari ai Societății Filarmonice²², înființată de același Ion Heliade-Rădulescu și de Ion Câmpineanu, care-și propunea, printre altele, înființarea unui teatru național. Totodată, în imaginarul cultural al lui Constantin N. Brăiloiu am detectat și o seamă de accente protocroniste în argumentație, precum și o identificare cu trecutul, pasională, personală, ca și cum acesta ar fi fost unul familial, organic.

Procesul renașterii naționale, prin revizitarea trecutului eroic și a tradițiilor culturale autohtone fusese inițiat de marile familii boierești în anii 1830, după cum explicit susținea personajul nostru într-o scrisoare din toamna anului 1857 către redacția jurnalului „Românul”, răspunzând unui articol al lui C.A. Rosetti în care acuza lipsa de activitate politică a marilor boieri valahi, precum și dezinteresul lor pentru „lucrul public”. Liderul conservator aducea în prim-plan o serie de acțiuni politice prin care „clasa privilegiată”, a „boierilor”, „a luat inițiativa ideii de regenerare, mai înainte de a cădea în domeniul public și de a se vulgariza”²³. Vorbea totodată chiar de proiectele unioniste, pe care elitele politice tradiționale din Principate, atunci când erau implicate în redactarea Regulamentelor Organice, au încercat să le pună în funcțiune, ce ar fi putut aduce pe tronul țării un principe dintr-o dinastie europeană, după cum reieșea din corespondența lui Bois le Comte, reproducă, spunea personajul

---

²¹ Vezi „Curierul Românesc”, 58, 28 octombrie 1829, p. 247 sau „Albina Românească”, 46, 3 noiembrie 1829, p. 182.

²² V. A. Urechia, *Istoria scólelor de la 1800-1864*, IV, Imprimeria Statului, București, 1901, p. 436.

²³ Epistolă a lui Constantin N. Brăiloiu către C.A. Rosetti, publicată în jurnalul „Românul”, nr. 19, din 14 (26) septembrie 1857, în *Acte și documente relative la istoria renascerii României*, V, publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, București, Tipografia „Carol Göbl”/Institutul de Arte Grafice și Editură „Carol Göbl”, 1890, pp. 631-633 / p. 632.

nostru, în „Monitorul Universal” din 1856²⁴. Așadar, în plină epocă unionistă, elita tradițională se dovedea a fi, în opinia viitorului lider conservator, precursor a ideilor de unitate a Principatelor Moldovei și Valahiei.

În fapt, Constantin N. Brăiloiu, încă neînregimentat formal la acea dată în grupul conservator, definea statutul special al politicii, așa cum îl înțelegea ideologia, pe care o va fi servit în întreaga sa carieră politică, acela de apanaj al elitei tradiționale, căci, sublinia el, „pe deputat trebuie să-l luăm dintre fruntașii societății [...] fruntașul însă nu caută, ci se caută, nu cere, ci se cere, alegătorul trebuie să meargă către densul, căci atunci se onorează pe sine, onorând în persoana candidatului demnitatea morală a omului, și înalță tot deodată misia alesului seu.”²⁵ Așadar, politica era apanajul elitelor. Desigur, nu în formula neechivoc reacționară a lui Joseph de Maistre din *Considérations sur la France*²⁶, despre care nu avem indicii că personajul nostru avea știință, dar în orice caz, într-o manieră explicită.

O perspectivă asemănătoare am sesizat și în articolul intitulat *Cutezarea napoleoniană*, publicat în „Unirea” din 5 ianuarie 1862, în care liderul conservator se afla într-o polemică acerbă cu Ion Brătianu pe tema legii rurale (temă care ținea atunci capul de afiș în Cameră): „Dacă noi avem o afecție și un cult pentru trecut este fiindcă zărim într-însul pe părinții noștri și găsim că nu suntem străini de țară, că cu noi și cu ei patria noastră ș-a păstrat

---

²⁴ *Ibidem*. Despre această conjunctură istorică, vezi, mai nou, Cristian Ploscaru, *Politică, reformă și interogații identitare în Moldova, 1822-1832*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2022, pp. 190-221.

²⁵ Epistolă a lui Constantin N. Brăiloiu către C.A. Rosetti, publicată în jurnalul „Românul”, nr. 19, din 14 (26) septembrie 1857, în *Acte și documente relative la istoria renascerii României*, V, p. 633.

²⁶ Vezi Joseph de Maistre, *Considerații asupra Franței*, traducere de Șerban Velescu, prefață de Mihai-Sorin Rădulescu, București, Editura Albatros, 2000, p. 120: „În fiecare stat există un anumit număr de familii pe care le-am putea numi co-suverane, chiar în monarhii, deoarece nobilimea, în aceste guvernări, nu este decât o prelungire a suveranității. Aceste familii sunt depozitarele focului sacru, care se stinge când ele încetează de a mai fi pure.” La p. 121 regăsim o notă a lui de Maistre, care cita din Vico (*Scienza Nuova*): „nobilimea este păstrătoarea firească și întrucâtva depozitara religiei naționale”.

numele de Țara Românească. Dacă avem grijă să nu să uite acel trecut, [...] este pentru că respectăm orice durere, orice nenorocire [ce] au suferit părinții noștri în inimile și în trupurile lor. Acele nenorociri voim să ne fie ca o icoană înaintea ochilor ca să fugim de greșelile părinților, să putem compara prezentul cu trecutul, să ne bucurăm de ceia ce poate fi bun astăzi, să conservăm ceia ce a fost bun în trecut, ca să putem lucra pentru viitor cu cugetul binelui, fiindu-ne întotdeauna în brasda deschisă de părinți pă un tărâm românesc, iar nu să ne rătăcim în labirintul deschis de ligioane străine.

Noi nu ne uităm la trecut ca să[-]l blestemăm, ci ca să învățăm. Și oricâte au putut fi suferințele și nenorocirile lui, [...] găsim că acel trecut a lăsat în urma lui principii mântuitoare și n-a fost fără folos pentru generația de astăzi. Toate principiile liberale s-au semănat și au prosperat în Țara Românească mai lesne [...] decât în alte țări. Desrobirea țăranilor la noi a precedat cu patruzeci de ani epoca în care s-au desrobit în Franția. La noi această desrobire s-au urmat în liniște, fără turburare, pe când în Franța a trebuit o revoluție și vărsare de sânge. [...] Proprietatea a fost și este accesibilă pentru toți românii [...]. Acestea toate le avem ca o moștenire a trecutului.”²⁷.

Textul de mai sus a adus în prim-plan și alte principii conservatoare, care țin tot de raportarea la trecut, anume, de pildă, reticența față de acțiunea politică violentă a revoluțiilor, relevanța modelelor culturale istorice, a experienței instituționale etc., majoritatea de regăsit și în articolul inaugural din „Conservatorul Progresist” (29 decembrie 1859), care îl avea și pe Brăiloiu printre autori²⁸.

Ideea că trecutul ar putea fi un model pentru prezent, aproape chiar în aceași termeni precum se vede în citatul de mai

---

²⁷ Brăiloiu, *Cutezarea napoleoniană*, pp. 6-7.

²⁸ „Conservatorul Progresist”, I, 1, 29 decembrie 1859, pp. 1-2. Vezi și epistola din 20 noiembrie 1859 a lui Barbu Catargiu către Constantin N. Brăiloiu în Laurențiu Vlad, *Din corespondența conservatorilor români (1859-1861)*. *Scrisori ale lui Barbu Catargiu, Constantin N. Brăiloiu și Apostol Arsache*, în „Analele Universității din București”, Seria Științe Politice, V, 2003, pp. 3-13 / pp. 4-5.

sus, am mai întâlnit-o și într-un text de la apusul carierei politice a lui Constantin N. Brăiloiu, anume broșura sa relativă la revizuirea din 1879 a Constituției de la 1866. El spunea explicit că acțiunea de revizuire constituțională trebuia să fie în acord cu „tradițiunile care ne-au scăpat naționalitatea” și cu „bunul simț” al „părinților”, care au știut să transmită, deopotrivă cu „patriotismul” lor, știința compromisului politic²⁹.

*

Prin 1866, când o nouă construcție politică prindea contur, liderul conservator invita la prudență în acțiunea publică, spunând că trebuiau să fie lăsate „nerăbdările la o parte”, procedând „cu pași măsuțați întru toate [...], ca să nu cădem iarăși în ispitele și în rușinele trecutului abominabil de care ne-a scăpat zioa de 11 februarie”; personajul nostru se referea la detronarea lui Cuza, ceea ce însemna încheierea perioadei istorice inaugurată de lovitură de stat din 1864 („geniul nefast de la 2 mai”)³⁰.

Exemplul nostru introduce în discuție o altă dimensiune a trecutului din reflecția politică a lui Constantin N. Brăiloiu. Era vorba de asumarea, ca principiu politic, a unei experiențe cu o istorie mai îndelungată sau nu, cu o valoare normativă și una formativă. Astfel, se sprijinea pe argumente de autoritate politică, de funcționalitate instituțională și de tradiție, pentru a construi un proiect politic, ce trebuia să respecte neapărat spiritul autohton, dar și influențele validate de istorie, de experiențe funcționale pe care alte societăți / comunități le-au traversat: *„Francia de șapte-deci de anni a trecut prin vreo două-deci de guverne și prin totu atâte constituțiuni [...] Englittera de doi secolî întregi își păstresa unu și același guvern [...] Francia a procedat cu nerăbdare în reformele ei, de urgenția, cu teorii a priori, prin constituante, mod de procedare care pune periodicesce în chestia ființei chiar a societății.*

---

²⁹ Cost. Nic. Brăiloiu, *Revisuirea Constituțiunei*, pp. 28-30.

³⁰ C.N. Brăiloiu, *Nerăbdările*, în „Desbaterile”, I, 3, 1 martie 1866, p. 10 (se temea că ideile de la 2 ar putea fi „întocmai ca ciulinii care au cotropit câmpiile, și mai cu seamă bătăturile satelor noastre, din timpul ciumei de la 1828”).

[...] Englitera, [...] cu spiritul ei practic, a fugit [...] de teorii a priori, nu cunoaște urgența și nerăbdarea în procedările ei constituționale [...] și toate reformele ce face treptat, dupe lungi desbateri, dupe matore chipsuiri, dupe ce reforma intră prin discuțiuni prealabile [...], prin luptă intelectuală, în sângele și în vinele fiecărui Engles.

Să imităm și noi pe Englesi de astă dată în reformele și instituțiunile nouă ce cerem; să nu ne grăbim, să nu fim nerăbdători și să le discutăm în presă cum se cuvine între oameni inteligenți și iubitori de patriă, lăsând și corpurilor legiuitoare și Consiliului de Stat libertatea de cugetare”³¹.

Așadar, în opinia sa, actul politic trebuia să fie unul cumpănit, bine articulat, atent la realități, precum procedau englezii, nu unul grăbit, formal sau teoretic, ca al francezilor, mai ales într-un context tensionat, precum era cel de după abdicarea lui Alexandru Ioan Cuza. Ca orice conservator, își sprijinea argumentația pe experiența trecutului și pe autoritatea modelului politic.

Argumentația lui Constantin N. Brăiloiu, ca și exemplul său (comparația între sistemul politic britanic și cel francez, o temă clasică a conservatorismului secolului al XIX-lea, venită pe filiera lui Edmund Burke³²) erau de regăsit în epocă într-una din scrierile unui colaborator apropiat al său, Barbu Catargiu³³, cel

---

³¹ *Ibidem*, p. 11.

³² Edmund Burke, *Reflecții asupra Revoluției din Franța*, traducere, studiu introductiv și note de Mihaela Czobor-Lupp, Editura Nemira, București, 2000, pp. 302-303: „Aș vrea să cred că, oricare ar fi ei, compatrioții mei ar prefera mai degrabă să le propună drept exemplu vecinilor lor [propria] constituție [...], decât să se inspire de la ei pentru o îmbunătăți pe a noastră [...]. Chiar și în împrejurările în care au dat dovadă de o hotărâre nestrămutată, strămoșii noștri au avut ca principiu călăuzitor acela de a nu avansa decât purtați de prudență politică și ferindu-se cu grijă de orice exces [...]. Să imităm dar prudența lor, dacă vrem să merităm soarta lor fericită sau dacă vrem să conservăm moștenirea pe care ne-au lăsat-o. Să le desăvârșim opera dacă vrem, dar să facem astfel încât să o conservăm.”

³³ B.K., *Proprietatea în Principatele Moldo-Romane*, Imprimeria lui I. Kopainig, București, 1857, p. 55: „În Englitera sânt în ființă legi cu totul în contradicție cu veacul în care trăim, și cu toate acestea toți să supun lor cu cea mai mare esactitate [...] și nu fac altele noi de cât cu cea mai mare băgare de seamă și

dintâi prim-ministru unic al Principatelor Unite, care evalua în aceeași manieră cele două modele, pronunțându-se ferm pentru cel dintâi, care era, în opinia sa, expresia cea mai netă a bunei guvernări. Și Apostol Arsache făcea afirmații de aceeași natură³⁴.

*

În 1879, bătrânul lider conservator făcea o serie de propuneri celor care erau chemați să revizuiască actul fundamental de la 1866 în conformitate cu evoluția politică a țării și cu tratatele internaționale. Recomanda concetățenilor săi, implicați în politică, să urmeze cuvintele filosofului antic (nu știm la cine se referă, căci nu vorbește nici de Platon, nici de Socrate, care au comentat formula de la intrarea în templul din Delphi) de „a se cunoaște pre sine”, de „a-și cunoaște istoria, instituțiunile proprii [...], nevoile prin care a trecut”, de a renunța la utopii, de a vedea ce e potrivit „cu caracterul și cu puterile” țării sau ale românilor; recomanda, deopotrivă, să nu răătăcească „în systeme și teorii”, ci să respecte „tradițiunile care [...] au scăpat naționalitatea”, așa cum făcuseră de-a lungul timpului și „părinții” lor, cu acel „bunul simț” unanim recunoscut și cu o capacitate excepțională de adaptare la împrejurări³⁵.

Deși părea reticent cu privire la influențele culturale, instituțional-politice ori socio-economice din alte părți ale Europei sau ale lumii (spunea că „destul am călătorit prin țeri streine cu systeme și cu idei împrumutate”), nu excludea pe de-a întregul

---

într'un cerc foarte restrâns. În Franția din contra, au făcută patru cinci șarte constituționale de vreo 60 de ani încoace; întrebăm acum care din cele două staturi au fost mai bine oblăduite până acum?”; vezi detalii în Laurențiu Vlad, *The English Political Model in Barbu Catargiu's Public Discourse*, în „Studia Politica. Romanian Political Science Review”, XIV, 2, 2014, pp. 261-274.

³⁴ Apostol Arsache, *Questiunea proprietății înaintea Adunărilor Legislative*, București, Imprimeria lui Adolf Ulrich, 1860, p. 39: „Nimic – zice un autor german [C. T. Waliker, citat de Apostol Arsache într-o notă – n.n.] – nu dovedește mai bine lipsa de putere, de atitudine și despotismul unei teorii a unui om de stat, a unui guvern, ca (a)c(e)ea cu ușurință primire, justificare și aplicare a unor măsuri sub cuvânt de necesitate; nimic nu nimicnește mai mult instituțiile, securitatea și libertatea unui popul [...] Să ne uităm la Englitera unde așa puțin se vorbește de asemenea măsuri, să ne uităm și la alte staturi”.

³⁵ Cost. Nic. Brăiloiu, *Revisuirea Constituțiunei*, pp. 29-30.

utilizarea experienței altora în construirea edificiului public / politic autohton („dar și la aceasta trebuie un meșteșug, și meșter este acela care să cunoască pe sine și își măsore puterile când imitează”)³⁶. Credea, așadar, că un echilibru just între elementele culturale (economice, politice, sociale etc.) autohtone și cele străine ar putea duce la conturarea unor instituții viabile. Cu atât mai mult cu cât modelul era unul ce avusese consecințe benefice în afară, fiind validat de timp (de istorie) și ușor de acceptat de moravurile românești; se întrezărea astfel în textul din 1879 și paradigma maioreșciană, conservatoare, în general, a „formelor fără fond”³⁷.

Câteva concluzii... Așadar, din punct de vedere doctrinar, Constantin N. Brăiloiu făcea elogiul prudenței și moderației în acțiuni, având aversiune față de violența politică, de deciziile intempestive (procedurile de urgență) în politică sau administrație; era adeptul reformelor adoptate în ordine și legalitate, nu în tumultul pasiunilor revoluționare; credea că trebuie reformată societatea în punctele ei nevralgice, acolo unde se puteau schimba lucrurile și nu în ansamblul unei comunități care ar fi fost re-inventată³⁸.

Personajul nostru, așa cum s-a văzut din textul de față, era atent la tradiția culturală, politică, religioasă, socială, la experiența veacurilor, la trecutul istoric, care devenea normă pentru prezent, normă autohtonă, dar și europeană, căci nu excludea pe de-a-ntregul influențele străine. Nu se dovedea nicidecum adeptul construcțiilor politice formale, de laborator, sau copiate fără discernământ. Din punct de vedere patrimonial, avea un cult pentru proprietate, care i se părea organică (uneori o vedea precum proprietatea quiritară romană), întrucât avea secole de existență, astfel că nu accepta depozedarea (exproprierea) prin simple acte administrative sau politice (legile rurale).

Fiind tradiționalist, ca orice conservator, Constantin N. Brăiloiu a dezvoltat o teorie simplă și simplistă, am spune noi, cu privire la ideea națională. Personajul nostru era naționalist fără

---

³⁶ *Ibidem*, p. 29.

³⁷ *Ibidem*, pp. 29, 30.

³⁸ Laurențiu Vlad, *Constantin N. Brăiloiu (1809-1889). Fragmente biografice*, pp. 112-114.

niciun dubiu. Se exprima adesea în acest sens, iar naționalismul lui avea ca punct de plecare religia ortodoxă. Căci, spunea el, în epocile de cumpănă, de dominație otomană, religia, altarul, Biserica au fost cele ce au servit de școală pentru români, care au putut astfel să își păstreze ideea de naționalitate. Patria română, „cetatea” autohtonă nu este un compromis politic, în opinia sa, ci un simbol al trecutului (și, în consecință, al prezentului) creștin-ortodox, o expresie a religiei naționale (sau naționalizate). În acest context, ar trebui să adăugăm că s-a manifestat ca un unionist convins în perioada 1858-1866.

Am putea adăuga aici opțiunea pentru ideea de centralizare a instituțiilor politice ori administrative într-o capitală și au fost câteva momente în care s-a manifestat ca atare în discursurile sale parlamentare sau în intervențiile din presă; bunăoară, atunci când în anii 1866-1867 se discuta intens strămutarea Curții de Casație și Justiție de la București la Iași, a fost una dintre cele mai cuprinzătoare și insistente voci împotriva acestei măsuri, care ar fi subminat, după cum spunea, edificiul național al statului român³⁹.

Ideile acestea se contopeau cu imaginarul conservator al epocii. Constantin N. Brăiloiu credea, așa cum am văzut, în modelul politic englez (cumpătare, evoluție organică, experiență, moderație, prudență, progres măsurat, reflecție atentă, chiar dacă de durată, asupra textelor legale ori constituționale, tradiție etc.), față de cel francez (adesea asociat revoluționarismului și stângii extreme!). Și acest lucru cu toate că a fost format în spiritul culturii franceze, a cărei superioritate nu o nega câtuși de puțin (a avut și numeroase intervenții care aduceau în prim-plan un model politic pozitiv al Hexagonului)⁴⁰.

---

³⁹ *Ibidem*, pp. 85-86. Vezi și Simion Alexandru Gavriș, *Conservatorismul românesc și modelul politic francez : Constantin N. Brăiloiu (în Retorica politică modernă în spațiul românesc. Origini și forme de manifestare (secolele XVII-XIX)*, coord.: Mihai Cojocariu, Cristian Ploscaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, pp. 163-178 / (p. 173).

⁴⁰ Vezi, de exemplu, Laurențiu Vlad, *Constantin N. Brăiloiu (1809-1889). Fragmente biografice*, pp. 109-112 sau Simion Alexandru Gavriș, *Conservatorismul românesc și modelul politic francez: Constantin N. Brăiloiu*, pp. 176-178).

Făcea adesea elogiul libertății de opinie, a tranzacțiilor, a proprietății etc., astfel că se apropia de liberalismul clasic, dar conservatorismul veacului al XIX-lea se naștea din reflecția asupra revoluției a unui liberal al secolului al XVIII-lea, care nu părea să se fi îndepărtat prea mult de spiritul clasic, originar al curentului. Și, în fond, oare nu îl cataloga Ioan C. Filitti pe Barbu Catargiu, amicul politic al lui Brăiloiu și Arsache, care împărtășeau cu toții aceleași idei politice, drept „un liberal clasic”⁴¹? Dar proprietatea nu putea exista în afara conservării tradițiilor trecutului (culturale, politice, religioase), astfel cum explicit arăta articolul inaugural din „Conservatorul Progresist” (29 decembrie 1859), care-l avea printre autori și pe Constantin N. Brăiloiu.

În fine, să mai spunem că am găsit în textele personajului nostru apropiere cu Edmund Burke (un liberal clasic care a întemeiat conservatorismul politic) sau cu Joseph de Maistre (un ideolog reacționar, adept al Contrarevoluției), dar nu putem afirma, cel puțin în acest moment, că am avea vreo dovadă că a cunoscut direct reflecțiile doctrinare ale celor mai sus menționați. Cu certitudine, toate aceste teme și argumente se înscriau în succesiunea inevitabilă a gânditorului englez, de la care se revendica întreaga „dogmatică doctrinară a conservatorismului” epocii, ce asocia, într-o manieră coerentă, dincolo de critica revoluției, ideile de autoritate tradițională (culturală, politică, religioasă etc.), de experiență a trecutului – repere ale unei construcții identitare naționale, deopotrivă etnică și religioasă, așa cum am văzut în eseul de față -, de libertate civilă și politică, de protejare a proprietății – văzută atât ca moșie, cât și ca patrie de Constantin N. Brăiloiu -, de prejudecată sau de moralitate, de evoluție organică a societății ori de progres natural etc.⁴²

---

⁴¹ Ioan C. Filitti, *Pagini din istoria României moderne*, București, 1935 (a se vedea capitolul *Un liberal clasic: Barbu Catargiu*, pp. 1-7).

⁴² În ceea ce privește „dogmatica doctrinei conservatoare”, vezi, spre exemplu, Robert Nisbet, *Conservatorismul*, traducere și introducere de Sorin Cucera, București, Editura du Style, 1998, pp. 45-102.

CAROL I AL ROMÂNIEI ȘI DILEMA EXERCITĂRII PUTERII: AUTORITARISM SAU CONSTITUȚIONALISM?*

Sorin Liviu DAMEAN

În condițiile în care primii cinci ani de domnie ai Principelui Carol I au fost marcați de o acută instabilitate politică și guvernamentală, însuși monarhul se va afla în fața unei dileme privind exercitarea puterii: fie respectarea limitelor constituționale stabilite în 1866, fie sporirea prerogativelor Coroanei în direcția asumării unui autoritarism de tip paternalist.

Cum bine se știe, potrivit Constituției de la 1/13 iulie 1866 – una, fără îndoială, liberală în litera și spiritul ei – puterea *executivă*¹ revenea monarhului, care o exercita însă prin intermediul miniștrilor, care deveneau responsabili pentru actele guvernării, persoana Domnului fiind socotită *inviolabilă*. Așadar, Domnul trebuia să se comporte ca un monarh constituțional și să se limiteze la atribuțiile expres prevăzute de legea fundamentală a țării. Astfel de atribuții erau cuprinse în articolele 93-96 și stipulau dreptul Șefului Statului de a numi și revoca pe miniștrii săi, de a sancționa și promulga legile, de a numi sau confirma în toate funcțiile publice, dreptul de amnistie politică, de grațiere sau de micșorare a pedepselor prevăzute pentru crimă. Pe de altă parte însă, se impunea restricția potrivit căreia Domnul nu putea institui o nouă funcție fără o lege specială, așa cum nu putea suspenda cursul urmăririi sau al judecării și nu avea posibilitatea de a interveni în

---

* Textul de față reia și prelucrează câteva idei și informații din lucrările noastre anterioare: *Carol I al României, 1866-1881*, vol. I, București, Editura Paideia, 2000; *Carol I al României. Un monarh devotat*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2016, precum și din capitolul *Instituțiile politice în perioada 1859-1918*, în Sorin Liviu Damean, Dan Claudiu Dănișor, Mihai Ghițulescu, Alexandru Oșca, *Evoluția instituțiilor politice ale statului român din 1859 până astăzi*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014, pp. 31-47.

¹ Vezi și D. A. Sturdza, *Puterea executivă în Constituțiunea României*, București, Carol Göbl, 1906; studiul este însoțit și de anexe cu privire la reglementarea succesiunii la Tron.

administrarea justiției, nici măcar de a ierta sau micșora pedepsele hotărâte miniștrilor de către Înalta Curte de Casație și de Justiție, decât numai dacă exista o solicitare în acest sens din partea Corpului legislativ care i-ar fi pus sub acuzație (art. 103).

În relația sa cu *puterea legislativă*, reprezentată de Parlamentul bicameral, monarhul avea dreptul de a convoca Adunările, de a deschide și închide sesiunea ordinară, de a convoca o sesiune extraordinară și, fapt important, de a dizolva Adunările sau numai una din ele, cu condiția de a le convoca până în trei luni. De asemenea, putea amâna Adunările, însă termenul de amânare nu putea depăși termenul unei luni de zile (art. 96).

Aici se poate sesiza o deosebire fundamentală față de precedentele acte cu caracter constituțional, anume textul *Convenției de la Paris* (1858) și *Statutul Desvoltător al Convenției de la Paris* (1864), unde se preciza că „Domnul guvernează împreună cu miniștrii săi”, caracteristică statelor europene cu un regim *autoritar*: Franța lui Napoleon al III-lea, Austria, Prusia și Spania². Întrucât Alexandru Ioan Cuza instituisese un veritabil regim personal în dauna regimului parlamentar, oamenii politici au ținut să consacre, prin Constituția din 1866, principiul caracteristic monarhiilor constituționale din Marea Britanie, Belgia, Italia, Portugalia și Grecia: „Le Roi règne et ne gouverne pas” (Regele domnește, dar nu guvernează)³. Și cum Domnul nu avea alte puteri „decât cele date lui prin Constituțiune” (art. 96), rezulta că rolul rezervat monarhului era acela de a fi un element ponderator între cele trei puteri ale statului, un *arbitru*, un *mediator* în disputa dintre grupările politice pentru obținerea și exercitarea puterii, în vederea asigurării stabilității politice.

Așa cum rezultă din acțiunile sale, încă de la organizarea și desfășurarea primelor alegeri parlamentare, monarhul a încercat să se conformeze, cu scrupulozitate, principiilor

---

² Vezi de pildă excelenta analiză a lui Ch. Seignobos, *Histoire politique de l'Europe contemporaine (1814-1914)*, t. I-II, Paris, 1926, *passim*.

³ *Ibidem*; vezi și Léon Sentupéry, *L'Europe politique*, cinquième fascicule, Paris, 1894, *passim*.

constituționale. Din nefericire, odată instituit noul regim, s-au reaprins disputele între diferitele grupări politice: liberalii-radicali din jurul lui Ion C. Brătianu și C.A. Rosetti, liberalii moderați în frunte cu Ion Ghica și D.A. Sturdza, conservatorii tradiționaliști ai lui Lascăr Catargiu ori conservatorii moderați reprezentați de Dimitrie Ghica și Vasile Boerescu.

Disputele politice aveau să se accentueze în contextul în care Domnitorul încerca, la rândul său, să se familiarizeze, pe de o parte, cu realitățile cotidiene și particularitățile societății românești specifice instituirii unui nou regim, unul care garanta toate drepturile și libertățile cetățenești și o libertate absolută a presei, iar pe de altă parte cu însuși mecanismul regimului parlamentar, cu mentalitățile românilor, cu discrepanțele sesizabile la nivelul teoriei și practicii constituționale.

În contextul evocat mai sus, se produc și câteva tentative de revizuire a Constituției, fie din partea anumitor oameni politici, mai ales conservatori, fie chiar din partea monarhului. De pildă, Carol I era sfătuit, atât din străinătate, cât și din interior, ca pentru materializarea bunelor sale intenții și instituirea unei stabilități politice să întărească autoritatea princiară⁴.

Secretarul francez al Principelui Carol I în primii săi doi ani de domnie, Émile Picot, care a întreținut o corespondență constantă cu Hortense Cornu (din anturajul Împăratului Napoleon al III-lea), sesiza dificultățile pe care le întâmpină monarhul ca rezultat al faptului că acesta „a prestat jurământ față de o Constituție lipsită de sens, uimitoare, opera câtorva utopiști care nu au în minte nici cea mai mică idee în practică”. Când privește disputele sau rivalitățile politice, consemna că: „Fiecare vrea să fie ministru, senator, deputat, într-un cuvânt să ocupe o funcție publică oarecare și să se amestece în afaceri”. Și mai departe: „Liberali și conservatori, *roșii și albi* [subl. în text], cum se spune, s-au angajat în veritabile bătălii și nimeni nu a ieșit din încăierare fără să încaseze câteva lovituri serioase”. Iar în ceea ce privește

---

⁴ *Memoriile Regelui Carol I al României. De un martor ocular*, ediție de Stelian Neagoe, vol. I, București, Editura Scripta, 1992, pp. 64-65.

exercitarea puterii, „Principele nu mai are nici o inițiativă și miniștrii se schimbă fără a avea niciodată timpul să cunoască diversele servicii pe care le implică administrația lor”. În concluzie: „Este neapărată nevoie ca **această Constituție să fie modificată complet, pentru ca principele care-și asumă responsabilitatea efectivă** [subl. ns., S.L.D], să aibă cel puțin inițiativa a ceea ce se va face”. Cum ne mărturisește în continuare Picot, „Principele însuși înțelege foarte bine că triumful cauzei sale are acest preț și că, mai presus de jurământul făcut în mod imprudent față de o Constituție deplorabilă, el a jurat să facă totul pentru fericirea noii sale patrii”. Prin urmare, Picot își exprima convingerea că: „având puteri mai mari, principele, care a dat deja de mai multe ori dovada fermității și energiei sale, va ști să ducă la bun sfârșit toate lucrurile”⁵.

Un alt exemplu, de această dată din țară, îl constituie memoriul elaborat în toamna anului 1866 de liberalul moderat Ion Ghica și înaintat Domnitorului, în care mărturisește cu franchețe necesitatea instituirii unui *regim autoritar*, în care monarhul să-și asume guvernarea, instituind un „despotism onest și inteligent”, secondat de legi draconice și în care Camerele legislative să exercite doar un rol consultativ. În complementaritatea unei asemenea măsuri figurau: constituirea unui *Consiliu privat* devotat Principelui, compus din șapte persoane, și care să dețină puterea reală, precum și desființarea armatei și înlocuirea ei cu un corp de jandarmerie⁶.

---

⁵ Scrisoarea este din 2/14 noiembrie 1866; vezi Emile Picot, *Correspondență de la București, 1866-1867*, ediție de Cécile Folschweiller, București, Humanitas, 2022, pp. 151-153; în răspunsul său, doamna Hortense Cornu recunoștea că „principele are o sarcină grea. Nu este nimic mai dificil decât să moralizezi o națiune strivită timp de secole de servitutea și corupția care mergeau întotdeauna împreună. Însă principele este tânăr, drept, onest, trebuie să aibă energia pe care o oferă aceste avantaje ale vârstei și ale spiritului. Sper că își va îndeplini sarcina cu onoare și că îl veți ajuta cu toate convingerile dumneavoastră generoase și cu toată inteligența dumneavoastră”; *ibidem*, p. 215.

⁶ Anastasie Lordache, *Instituirea monarhiei constituționale și regimului parlamentar în România, 1866-1871*, București, Editura Majadahonda, 1997, pp. 132-134.

Toate acestea demonstrează frământările existente la nivelul factorilor decizionali.

Pe măsură ce Carol I acordă încrederea sa liberalilor radicali pentru exercitarea guvernării, se constată o intensificare a opoziției manifestate la nivelul Senatului dominat de conservatori. De aici, colportarea zvonurilor privind intenția guvernanților de a se debarasa de Senat și chiar de a instaura dictatura printr-o lovitură de stat. De altfel, era știut faptul că liberalii radicali nu fuseseră printre adepții Parlamentului bicameral. La rândul său, M. Kogălniceanu, ce fusese ostracizat politic în calitate de autor moral al loviturii de stat de la 2 mai 1864 („omul de la 2 Mai”), considera că una din slăbiciunile Principelui Carol era tocmai aceea de a se fi mulțumit doar cu rolul de a domni, fără să guverneze, ceea ce ar fi determinat abandonarea întregii puteri în mâinile lui Ion C. Brătianu⁷. La rândul său, secretarul Principelui Carol I remarcă aceeași realitate: „Principele este în întregime în mâinile lui Brătianu, care face tot ce vrea cu el, iar guvernul este veritabilul rege”⁸. Pe de altă parte, inclusiv consulii străini acreditați la București, atenți observatori ai vieții politice, erau convinși că se va recurge cât de curând la *suspendarea* sau chiar *suprimarea Constituției* și acordarea unor puteri excepționale lui Carol I⁹.

În câteva rânduri, însuși Karl Anton, tatăl Principelui Carol, îl sfătuia pe acesta să renunțe la colaborarea cu Brătianu și a face pe plac Împăratului Napoleon al III-lea, care se pronunța categoric în direcția înlăturării de la putere a liberalilor radicali. O astfel de cerință devenise „imperioasă”, iar „Dacă Brătianu se consideră un servitor loial al domnitorului său și un adevărat patriot, atunci trebuie să se *coboare* [subl. în text] aici fără nicio rezervă și să-ți facă voia”. Totodată, era conștient „de enorma

---

⁷ Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare, se va cita: SANIC), Colecția Microfilme, *Franța, Correspondance Politique des Consuls, Turquie-Bucarest*, vol. 32, r. 14, c. 157.

⁸ Emile Picot, *Correspondență de la București, 1866-1867*, p. 306.

⁹ *Ibidem*, vol. 30, rola 13, cadrul 233, vol. 31, r. 14, c. 106-107.

dificultate pentru tine de a forma un nou minister – dar pericolul de a-l lăsa pe cel vechi este atât de mare, încât nu știu ce altfel de sfat să-ți dau. Ai ajuns într-o fază în care trebuie să acționezi pe cont propriu, pentru ca să te menții pe tine, să salvezi patria și să ferești Europa de un război”¹⁰.

Presiunile exercitate din exterior pentru înlăturarea liberalilor radicali de la guvernare (priviți ca factori destabilizatori ai păcii în Orient), precum și desele schimbări sau remanieri guvernamentale l-au determinat pe monarh ca, în cele din urmă, să experimenteze formula guvernului de coaliție, cu elemente liberal moderate și conservator moderate (guvernul prezidat de Dimitrie Ghica, cu Mihail Kogălniceanu ca ministru de Interne). Însă, respectivul guvern nu va reuși să se mențină la putere mai mult de 1 an și două luni de zile (noiembrie 1868-ianuarie 1870), atât ca urmare a acțiunilor opoziționiste conduse de liberalii radicali, cât și a disensiunilor între miniștri și între cei doi lideri politici, D. Ghica și M. Kogălniceanu¹¹.

În aceste împrejurări și după consultări cu oamenii politici, inclusiv cu liderul liberalilor radicali, Domnitorul, în condițiile dificultății realizării unui consens între toate grupările liberale, apelează la guvernele liberale de nuanță moderată conduse de Al. G. Golescu și, apoi, Ion Ghica, fără a se reuși o stabilizare a vieții politice. Principalul sfetnic al Principelui, tatăl său, remarcă o scădere a popularității fiului, atât în exterior, cât și în interior, vehiculându-se tot mai des acuze „de lipsă de energie” și că nu ar fi altceva decât „o marionetă a partidelor”. Prin urmare, îl sfătuia să însceneze „ceva energic care să trezească din nou încrederea Europei”, demonstrând în felul acesta că mai este „pe deplin la cârma țării”¹².

---

¹⁰ *Tată iubit și cel mai credincios prieten: corespondența Regelui Carol cu tatăl său, Principele Karl Anton de Hohenzollern-Sigmaringen (1866-1881)*, ediție îngrijită de Silvia Irina Zimmermann, București, Humanitas, 2023; a se vedea scrisoarea din iulie 1867, pp. 29-31 și scrisoarea din noiembrie 1868, pp. 34-35.

¹¹ Vezi pe larg, Sorin Liviu Damean, *Carol I al României, 1866-1881*, vol. I, București, Editura Paideia, 2000, p. 114 și următoarele.

¹² *Tată iubit...*, p. 37.

Și cum perspectiva revenirii la putere a liberalilor radicali devenea tot mai îndepărtată, se intensifică atacurile opoziției, înseși persoana Domnitorului fiind tot mai des atacată, îndeosebi în articole de presă. Nu au lipsit nici alte acțiuni menite a-l înfricoșa pe Carol I cu spectrul detronării, precum acțiunea declanșată de Candiano-Popescu la Ploiești în ziua de 8/20 august 1870 (și calificată de ziarele conservatoare drept o acțiune a liberalilor radicali menită a-l detronea pe Carol și a institui Republica)¹³.

Pe fondul acestor agitații interne, dar și ca urmare a situației tensionate la nivel internațional în urma izbucnirii conflictului militar dintre Prusia și Franța, încheiat cu înfrângerea acesteia din urmă, se înregistrează și intențiile monarhului de a modifica pactul fundamental de la 1866, în sens *autoritar*, așa cum o demonstrează propriile mărturisiri făcute unor diplomați străini. Având în vedere faptul că posibilitățile monarhului de acțiune erau limitate de prerogativele constituționale, Carol I avansa mai multe scenarii, mai mult sau mai puțin plauzibile, pentru remedierea situației critice a țării. De pildă, ar fi fost posibilă suprimarea Constituției prin declanșarea unei lovituri de stat, ipoteză pe care el personal nu o agreea. Sau putea fi inițiată o acțiune de *revizuire* a pactului fundamental cu sprijinul Corpurilor legiuitoare, de altfel cu șanse mici de concretizare în condițiile în care liberalii radicali dispuneau de un număr însemnat de deputați. De aceea, singura variantă care ar avea șanse de reușită ar fi o intervenție din afară, din partea Puterilor garante, care să impună nu numai o modificare a regimului politic din România, ci și a statutului juridic internațional¹⁴. Carol I fusese sfătuit să acționeze în această direcție și de tatăl său, care la 29 septembrie 1870 îi scria că: „o continuare a domniei tale este

---

¹³ Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, pp. 119 și următoarele.

¹⁴ Idem, Colecția Microfilme, *Anglia*, Foreign Office 78 *Turkey*, vol. 2134, r. 85, c. 168-169, J. Green către Lord Granville, Bucharest, October 16th 1870; vezi și *Independența României. Documente*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 1977, p. 58.

posibilă numai dacă puterile protectoare vor cere și căpăta o revizie a constituției”, iar dacă acest lucru nu ar fi posibil, „atunci hotărârea de retragere și renunțare este la fel de justificată cum a fost hotărârea de acceptare cu patru ani în urmă”. Și aceasta cu atât mai mult cu cât: „Onoarea ta și a numelui tău nu îți permite să rămâi o marionetă ridicolă între partidele vrăjmașe care nu au niciun sentiment în inimă pentru binele patriei!”¹⁵.

Aceste tatonări preliminare și consiliile venite din partea tatălui său aveau să se concretizeze prin redactarea, la 25 noiembrie/7 decembrie 1870, a unei scrisori *confidențiale* a lui Carol I către Suveranii Puterilor garante (exceptându-l pe Napoleon al III-lea, care, în urma înfrângerii în războiul cu Prusia, abdicase de la tron). Aici, Carol I schița câteva idei legate de dificultățile guvernării pe baza unei Constituții mult prea liberale, care, de altfel, nu era în concordanță nici cu starea de dezvoltare, nici cu obiceiurile și tradițiile țării. Având în vedere faptul că la nivelul diplomației europene se discuta deja despre posibilitatea întrunirii unei Conferințe la Londra, care să aducă anumite modificări Tratatului de la Paris din 1856, Carol I solicita sprijinul Puterilor garante pentru instituirea, de comun acord, a unui regim „stabil și puternic”.

Această reacție a Domnitorului României trebuie pusă în conexiune și cu atitudinea deputaților, care, în adresa de răspuns la Mesajul Tronului, aminteau despre necesitatea aplicării cu strictețe a legilor țării, înțelegându-se prin aceasta respectarea Constituției¹⁶.

Ideile schițate de Carol I în scrisoarea către suveranii Puterilor garante vor fi dezvoltate în cuprinsul unui amplu *Memoriu*¹⁷, de 36 de file (față-verso). Respectivul *Memoriu* nu este nici semnat, nici datat, dar analizând contextul și conținutul, suntem convinși că el aparține lui Carol I și a fost redactat spre

---

¹⁵ *Tată iubit...*, p. 41.

¹⁶ *Domnia Regelui Carol I. Fapte-Cuvântări-Documente*, vol. I, București, 1906, pp. 593, 597-598.

¹⁷ SANIC, fond *Casa Regală*, dosar 12/1871, filele 1-36.

sfârșitul anului 1870 și începutul anului următor. În arhiva Casei Regale, acesta este înregistrat pentru anul 1871. Urmând a fi adresat Puterilor garante, *Memoriul* oferă numeroase detalii despre situația României și dificultățile guvernării, evidențiindu-se necesitatea găsirii soluțiilor cele mai potrivite pentru a asigura stabilitatea politică internă, indispensabilă menținerii păcii în Orient, de care se arătau atât de preocupate Puterile europene. Nu avem informații clare dacă acest document a fost înaintat statelor garante, însă el este semnificativ din punctul de vedere al manifestării tentației spre autoritarism a lui Carol I în acest context complicat.

Partea introductivă a *Memoriului* este consacrată unei sumare treceri în revistă a primilor cinci ani de domnie, prezentând progresele minimale înregistrate de societatea românească. Tradițiile existente, moravurile politicianilor și permanentele rivalități dintre ei sunt factorii care au făcut ca introducerea instituțiilor liberale la 1866 să nu aducă rezultatele benefice întâlnite în alte țări cu regim parlamentar asemănător. La rândul său, monarhul se vedea în postura de a nu dispune de mijloacele eficace pentru a asigura ordinea și stabilitatea necesare operei reformatoare. De aceea, se impunea o soluție radicală, anume *revizuirea în sens autoritar a Constituției*, cu sprijinul și autoritatea Puterilor europene în calitate de garante.

O astfel de acțiune de revizuire se impunea și ca urmare a faptului că legea fundamentală devenise un fel de jucărie a grupărilor politice, care se erijau în apărătoare ale principiilor constituționale, dar pe care, în realitate, nu ezitau să le încalce fără scrupule. În aceste condiții, Constituția urma a fi substituită pe o perioadă de 5-10 ani de un „*regim tranzitoriu*”, asociat unei vaste acțiuni de reformare internă. Sporirea autorității domnești se făcea în dauna Parlamentului, care urma să dispună doar de atribuții *consultative*, retrăgându-i-se dreptul de control asupra finanțelor. Ca o garanție suplimentară pentru desfășurarea unei activități legislative normale, dar și ca o măsură menită a asigura

stabilitate și continuitate, se prevedea votarea bugetului pe o perioadă de cinci ani.

Prima măsură absolut necesară avea să fie, în opinia lui Carol I, reînființarea unui *Consiliu de stat*, care să elaboreze proiecte de legi din inițiativa Domnitorului, să examineze, înainte de a fi sancționate, legile deja votate de către Camere și, în general, să-și dea consimțământul asupra tuturor măsurilor importante ce urmau să fie promulgate sub forma decretelor. Structura Consiliului de stat era alcătuită din cincisprezece specialiști din diferite ramuri ale administrației, dreptului și economiei naționale, persoane numite direct de către Șeful Statului. Tot acesta numea, la propunerea ministrului de resort, funcționarii superiori, care se bucurau de inamovibilitate.

Pentru a asigura o reprezentare cât mai fidelă a dorințelor și necesităților țării, cele patru colegii electorale ale Camerei aveau să fie reduse la două, ca și la Senat. Dacă Adunarea Deputaților rămânea în continuare electivă, în schimb, Senatul trebuia să devină o instituție ai cărei membri, în mare majoritate, erau *numiți* pe viață de către Domnitor. Totodată, președintele ales al Camerei avea nevoie de acordul Șefului Statului pentru a fi validat, cu alte cuvinte o modalitate de control a puterii executive asupra celei legislative. Deputații erau aleși pe o perioadă de cinci ani, fără a primi vreo indemnizație pe toată durata mandatului. Interesant este faptul că se avea în vedere chiar și o limitare a timpului rezervat interpelărilor și discuțiilor legate de votarea adresei de răspuns la Mesajul Tronului.

Aceste măsuri trebuiau însoțite de o reformă completă și radicală în ceea ce privește instituția Curții cu juri, ce nu se ridicase la înălțimea misiunii sale. Nu scăpa de revizuire nici articolul referitor la libertatea presei, pentru a evita ca aceasta să degenereze în licență, specificându-se cu o mai mare claritate cazurile de responsabilitate penală a semnatarilor articolelor încriminate. Lipsa brațelor de muncă și a mijloacelor de exploatare necesare în agricultură puteau fi suplinite, în opinia autorului *Memoriului*, prin înlăturarea restricției din art. 3,

permițându-se astfel colonizarea cu străini. Totodată, se sugera și posibilitatea acordării naturalizării individuale.

În urma sugestiilor primite din partea cercurilor diplomatice de la Berlin¹⁸, Carol I nu a mai considerat oportună avansarea *Memoriului* către Puterile garante, însă a căutat să cointereneze oamenii politici dispuși a sprijini monarhia și implicit a revizui Constituția în sens autoritar. Și pentru a obține o astfel de coeziune în jurul Tronului, Carol I își exprimă acordul pentru publicarea, la 21 ianuarie/2 februarie 1871, în presa germană, în „Augsburger Allgemeine Zeitung”, a unei scrisori către dramaturgul german Auerbach, unde își exprima dezamăgirea sa față de situația din România și avansa ideea abdicării. Situația gravă prin care trecea țara era pusă pe seama saltului de la un „regim despotic” la una din cele mai liberale Constituții din Europa, nenorocire cu atât mai mare cu cât românii nu se puteau lăuda „cu virtuțile cetățenești ce se cer pentru o formă de stat quasi-republicană”. În ceea ce-l privește, a fost călăuzit de bune intenții, responsabilitatea revenind oamenilor politici liberali radicali, care, desăvârșindu-și studiile în Occident, au încercat să transplanteze aici idei utopice¹⁹. Astfel de destăinuiiri, voit publice (fuseseră reproduse pe larg și comentate atât de presa străină, cât și de cea românească), aveau să producă în țară serioase reacții de aprobare din partea unor lideri conservatori sau dezaprobare, din partea radicalilor și a moderaților. În Adunarea Deputaților se solicitau explicații în privința epistolei, primul ministru Ion Ghica, declarând autenticitatea ei. În cele din urmă se va vota o moțiune în care se exprima devotamentul către dinastie, dar și hotărârea de a *menține Constituția*. Dominat de conservatori, Senatul îl asigura pe domn de fidelitate *necondiționată*²⁰. La curent cu mersul lucrurilor în România, tatăl Principelui Carol îi scria fiului său că

---

¹⁸ *Memoriile Regelui Carol I al României. De un martor ocular*, vol. II, București, Editura Scripta, 1993, pp. 146-147.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 140-141.

²⁰ „Monitorul Oficial”, nr. 26, 5/17 februarie 1871, p. 141.

„națiunea română, ori mai precis partea ei care are pretenția învățaturii de carte, este încă în plină infantilitate... Nimic altceva decât vorbărie și fanfaronadă, și o ignoranță politică care o întrece pe cea din Franța”. Prin urmare, aproba demersul său de a dezvălui opiniei publice „că nu voiești să fii o marionetă, fără voință, într-o țară care trebuie refăcută”. Mai mult decât atât, „trebuie găsite mijloace și căi prin care autoritatea principelui să capete și o putere de conducere reală”²¹.

Așa cum constata și consulul francez de la Iași, mai ales în Moldova erau suficienți oameni politici decizi să-l susțină pe Carol I în acțiunea de revizuire a Constituției. Potrivit aceluiași diplomat, se redactase o petiție de către 1.000 de semnatori, îndeosebi conservatori, prin care îl îndemnau pe Domn să nu abdice de la misiunea sa, promițând în acest sens concursul pentru modificarea Constituției²². La București, fostul premier M. C. Epureanu, era și el adeptul revizuirii, fiind sigur că o astfel de acțiune avea să urmeze în scurt timp²³.

Cel care își va asuma responsabilitatea preluării puterii în condițiile „crizei abdicării”, și care va oferi garanții pentru consolidarea dinastiei, avea să fie Lascăr Catargiu, constituindu-se un Guvern ce va reprezenta „cea mai tare expresie a ideii conservatoare în limitele Constituțiunii de la 1866”²⁴.

Anumiți membri ai grupării conservatoare împărtășeau și ei ideea modificării în sens *restrictiv* a Constituției – considerată mult prea înaintată față de stadiul de dezvoltare a societății românești – coroborată și cu o întărire a autorității domnești, așa cum o dovedesc numeroasele memorii sau petiții înaintate monarhului, care sub paravanul respectării ordinii și instaurării stabilității, solicitau nici mai mult nici mai puțin decât

---

²¹ *Tată iubit...*, p. 42.

²² SANIC, Microfilme, *Franța, Turcie-Iassy*, vol. 14, r. 45, c. 96-100.

²³ Apud E. Ioachimovici, *O pagină din istoria politică a României. Manolache Kostaki Epureanu*, București, 1913, p. 60.

²⁴ Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare cu priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, vol. I (1866-1876), București, Socec, 1897, p. 37.

restrângerea libertăților publice, centralizarea administrației publice, revizuirea legii comunale, aplicarea responsabilității ministeriale ș.a.²⁵. Cei mai fermi susținători ai unor astfel de intenții erau conservatorii moldoveni, unii pronunțându-se în favoarea unei guvernări „după metoda absolutistă”, iar alții pentru modificarea Constituției în sensul sporirii atribuțiilor Senatului și a judecării proceselor de presă în fața tribunalelor ordinare²⁶.

Ideile schițate mai sus păreau a avea câștig de cauză odată cu asumarea puterii de către conservatorii conduși de Lascăr Catargiu, fără a recurge însă la o lovitură de stat, ci pe calea măsurilor legislative. Despre o asemenea probabilitate amintea Carol I în cursul unei întrevederi cu consulul francez, în timpul călătoriei întreprinse în Moldova (martie 1871)²⁷. Acesta era contextul în care era elaborată „Petiția de la Iași”²⁸, din martie 1871, inițiată de liderul conservatorilor ieșeni, Grigore M. Sturdza, și subscrisă de 89 de persoane. Printre măsurile socotite necesare se numărau: suspendarea Curții cu juri; introducerea stării de asediu; judecarea proceselor de presă de către tribunalele corecționale; reintroducerea pedepsei cu moartea în caz de asasinat; reducerea numărului colegiilor electorale la *trei* și sporirea censului; *numirea* direct de către domnitor a 16 senatori; reînființarea *Consiliului de stat*; *colonizarea* cu populație germană pe o parte din moșiile statului printr-o lege specială; *revizuirea legii consiliilor comunale*, astfel încât primarii să fie *numiți* de șeful puterii executive. Alături de semnatarii petiției se numărau și unii membri ai grupării junimiste, precum Titu Maiorescu, V. Pogor, Iacob Negruzzi ș.a., care se angajau să o susțină în fața Corpurilor legiuitoare. Petiția va rămâne în arhiva biroului Adunării Deputaților, fără a mai fi dezbătută, întrucât nu întrunea adeziunea deputaților conservatori de la București, iar factorii

---

²⁵ Apostol Stan, *Putere politică și democrație în România, 1859-1918*, București, Editura Albatros, 1995, p. 98.

²⁶ Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. I (1855-1880), București, Socec, f.a., p. 131.

²⁷ SANIC, Microfilme, *Franța, Turquie-Iassy*, vol. 14, r. 45, c. 112-113.

²⁸ Titu Maiorescu, *Discursuri...*, vol. I, pp. 54-70.

guvernamentali nu erau decizi a proceda la o revizuire a Constituției. În cele din urmă, în timpul guvernării conservatoare vor fi adoptate o serie de măsuri legislative care aduceau anume *corective* în sensul sporirii autorității puterii executive și a centralizării administrative.

Așa lua sfârșit tentația monarhului spre autoritarism din primii cinci ani de domnie. Cum s-a putut observa, perspectiva instituirii unui regim autoritar fusese sugerată de anumiți oameni politici și provocată de o serie de factori, precum: insuficienta experiență de guvernare a tânărului monarh, imaturitatea politică a societății românești, puțin pregătită în a asimila rapid și coerent instituțiile specifice liberalismului occidental, instabilitatea guvernamentală și parlamentară, ce amenința să periclitizeze nu numai procesul evoluției spre progres, al modernizării, ci era percepută de Puterile garante și ca un potențial pericol pentru stabilitatea zonei și, nu în ultimul rând, lupta pentru putere, adeseori prea înrâncenată, ce antrenase în joc înseși bunele intenții și credibilitatea monarhului. Ulterior, odată cu asigurarea stabilității politice, a perpetuării alternanței la putere a celor două partide de guvernământ, cel Liberal și cel Conservator, pe de o parte, iar pe de altă parte prin sporirea și consolidarea prestigiului dinastic în urma cuceririi independenței țării pe câmpul de luptă, astfel de pusee spre autoritarism ale monarhului vor dispărea cu totul, el menținându-se în limitele constituționalismului instituit la 1866.

UN EROU UITAT AL RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ: MAIORUL DIMITRIE GIURESCU (1835-1877)

Iulian ONCESCU

Dimitrie Giurescu s-a născut la 27 iulie 1835 la București¹, părinții săi fiind Ecaterina și Gheorghe Cotaki², el având și o soră mai mare, numită Eftichia³. Rămasă văduvă, mama sa avea să se recăsătorească. Astfel, Dimitrie a luat numele de familie al tatălui său vitreg, Giurescu, fiind adoptat de către acesta⁴. El a avut și o soră mai mică, Zoe (născută după ce mama sa, Ecaterina, s-a recăsătorit cu Giurescu), soră cu care Dimitrie avea să aibă strânse legături de-a lungul vieții sale⁵.

Fiind un copil inteligent, fapt demonstrat în primii ani de școală, Dimitrie avea să fie trimis în anul 1846, la vârsta de 11 ani, de către un unchi bogat, la studii în Rusia, la Kiev. A revenit în Țara Românească în anul 1851, după cinci ani de studiu⁶.

---

¹ „Dorobanțul”, anul I, nr. 30, miercuri 14 decembrie 1877, p.1, în vol. „The Romanian War of Independence (1877-1878) - 140 years/Războiul de Independență (1877-1878) - 140 de ani”, coordinators/coordonatori Iulian Oncescu, Sorin Liviu Damean, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2017, p. 96 - a se vedea Anexa 1; Radu Rosetti, *Corespondența maiorului D. Giurescu mort în lupta de la Rahova, 7 noiembrie 1877*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice”, Seria III, Tom XXIX, 1946-1947, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, București, Imprimeria Națională, 1948, p. 78; Vasile I. Mocanu, *Maiorul Dimitrie Giurescu*, București, Editura Militară, 1967, p. 5; L. Bieltz, *Maiorul Dimitrie Giurescu*, în vol. *Viteji ai neamului (1877-1878)*, redactori/coordonatori Florian Georgescu, Elena Pălăncăanu, București, 1977, p. 76. Înainte de căsătorie, mama sa s-a numit Urdăreanu (*Ibidem*, p. 84).

² *Ibidem*, p. 76.

³ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 78.

⁴ *Ibidem*; L. Bieltz, *op. cit.*, p. 76.

⁵ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 78.

⁶ L. Bieltz, *op. cit.*, pp. 76-77; Radu Rosetti, *op. cit.*, pp. 78-79; „Dorobanțul”, anul I, nr. 30, miercuri 14 decembrie 1877, p.1, în *op. cit.*, p. 96.

Nu se cunosc amănunte despre copilăria, adolescența și anii de studii ai lui Dimitrie Giurescu⁷. Totuși, în anul 1851, după întoarcerea de la studii din Rusia, având 16 ani, tânărul Dimitrie și-a exprimat dorința de a intra în armată, dar familia sa nu a fost de acord probabil din cauza vârstei⁸. Astfel, un mai târziu, la 3 septembrie* 1852, a intrat în armată, dar nu ca militar, ci ca *scriitor* (secretar) în cadrul Ministerului de Război, unde a fost avansat, la 1 ianuarie 1853, ca subsecretar. Dimitrie Giurescu nu s-a mulțumit cu această funcție și a cerut cu insistență să devină cadru activ în armată, cerând să fie transferat în serviciul de la graniță, unde a activat în perioada 1853-1856. A demisionat însă la 6 noiembrie 1856 și a părăsit pentru doi ani armata (1856-1858), deoarece în timpul serviciului de la graniță s-a îmbolnăvit de reumatism și a necesitat pentru refacere un tratament balnear⁹. În acești doi ani (1856-1858) se pare că a ocupat o slujbă civilă, iar în vara anului 1858 își trata încă sănătatea făcând băi cu nămol la Balta Albă¹⁰.

A revenit în armată ca soldat voluntar, la 16 decembrie 1858, în cadrul Regimentului 1 de Lăncieri. La scurt timp avea să fie avansat sergent, la 23 septembrie 1859, și transferat, pentru a se ocupa de instrucția soldaților, în cadrul Regimentului 3 Infanterie de Linie (16 octombrie 1860)¹¹. În cadrul noii sale unități,

---

⁷ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 79.

⁸ *Ibidem*; L. Bieltz, *op. cit.*, p. 77; „Dorobanțul”, anul I, nr. 30, miercuri 14 decembrie 1877, p.1 în *op. cit.*, p. 96; Vasile I. Mocanu, *op. cit.*, p. 5-6.

* După stilul vechi, pe care-l vom folosi și în continuare în stabilirea cronologiei.

⁹ L. Bieltz, *op. cit.*, p. 77; Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 79; Vasile I. Mocanu, *op. cit.*, p. 6-7; „Dorobanțul”, anul I, nr. 30, miercuri 14 decembrie 1877, p. 1, în *op. cit.*, p. 96 („Deși părinții săi nu au încuviințat această aplecare, el nu a putut intra, la 1852, septembrie 3, decât ca scriitor în ștabul oștirea; la 1853 ianuarie 1, era subsecretar. În această din urmă calitate fu transferat la graniță. La 1856 el a părăsit serviciul; dar pentru a intra peste doi ani, pe o cale mai hotărâtă în rândurile celor care la timpul cel greu sunt chemați pentru a atârna balanța destinului națiunii: fu soldat”).

¹⁰ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 79.

¹¹ L. Bieltz, *op. cit.*, p. 77; Vasile I. Mocanu, *op. cit.*, p. 8-9 (Avansarea directă a soldatului Dimitrie Giurescu la gradul de sergent reprezenta, după opinia lui Vasile I. Mocanu „lucru rar întâlnit în acela vremuri”, ceea ce proba calitățile

Regimentul 3 Infanterie de Linie, sergentul Dimitrie Giurescu s-a distins prin cunoștințele sale și prin munca sa tenace, prin eforturile depuse în instruirea subordonaților săi, bucurându-se astfel de aprecierea superiorilor săi, dând dovadă de reale aptitudini de militar¹². Astfel, în contextul unei inspecții efectuate de către Alexandru Ioan Cuza la Regimentul 3 Linie, la data de 15 aprilie 1861, sergentul Dimitrie Giurescu avea să fie remarcat de către domnitor pentru modul în care a executat cu subunitatea sa exercițiile cerute și astfel avea să fie înaintat chiar în acea zi la gradul de sublocotenent¹³.

Își continuă cu tenacitate munca de tânăr ofițer, devenind comandantul unui pluton din cadrul regimentului 3 Infanterie de Linie, fiind un bun instructor și educator pentru ostașii pe care îi avea în subordine¹⁴. În anul 1863, atunci când se afla la Ismail cu regimentul său, sublocotenentul Dimitrie Giurescu a luat parte la confruntarea cu polonezii de la Costangalia (3-5 iulie), fiind citat pe întreaga armată de către ministrul de Război, generalul Ioan Emanoil Florescu, în raportul său către domnitorul Alexandru Ioan Cuza și avansat, pentru curajul și devotamentul său, la gradul de locotenent, la 16 iulie 1863¹⁵.

Fidel principiilor militare și păstrând o vie recunoștință lui Alexandru Ioan Cuza, locotenentul Dimitrie Giurescu nu s-a implicat în acțiunea armatei, respectiv a unor ofițeri, în acțiunea

---

sale deosebite ca militar: bun cunoscător al regulamentelor militare, o vastă cultură generală, pasiunea și dăruirea de care dădea dovadă în instruirea oamenilor din subordine, fiind astfel foarte apreciat de superiorii săi).

¹² Vasile I. Mocanu, *op. cit.*, p. 10.

¹³ L. Bieltz, *op. cit.*, pp. 77-78; Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 79 (Sergentul Dimitrie Giurescu a fost avansat la gradul de sublocotenent prin Înaltul Ordin de zi din 15 aprilie 1861, ordin publicat în „Monitorul Oficial” din 29 aprilie 1861); „Dorobanțul”, anul I, nr. 30, miercuri 14 decembrie 1877, p. 1, în *op. cit.*, p. 96; Vasile I. Mocanu, *op. cit.*, p. 10.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 10-13.

¹⁵ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 80; Vasile I. Mocanu, *op. cit.*, p. 13 („Prin Înaltul Decret nr. 672 din 16 iulie 1863, sublocotenentul Giurescu este înălțat la gardul de locotenent”); „Dorobanțul”, anul I, nr. 30, miercuri 14 decembrie 1877, p. 1, în *op. cit.*, p. 96.

de detronare a domnitorului din noaptea de 10-11 februarie 1866, dezaproband acest act. A păstrat, ca și o parte a ofițerilor armatei române, o oarecare rezervă față de noul domnitor Carol, dar și-a îndeplinit cu lealitate datoria de militar¹⁶.

La 2 octombrie 1867, „în urma unui examen strălucit”¹⁷, locotenentul Dimitrie Giurescu avea să fie avansat la gradul de căpitan, activând tot în cadrul Regimentului 3 Infanterie de Linie, regiment în care activa din 16 octombrie 1860¹⁸. În acel an, 1867, în urma unor reorganizări decise de conducerea armatei a fost înființat la București un batalion model, batalion la care avea să fie detașat și căpitanul Dimitrie Giurescu (în calitate de comandant de companie) și care, la 1 aprilie 1868, avea să devină Batalionul 4 Vânători¹⁹.

În toamna anului 1869, Dimitrie Giurescu s-a căsătorit cu Maria Botez, fiica unui proprietar din Cristești-Tutova, Mogâldea Botez și a soției acestuia, Caliopi²⁰. Un an mai târziu, în august 1870, în contextul mișcării antimonarhice de la Ploiești, condusă de către Alexandru Candiano-Popescu, căpitanul Dimitrie

---

¹⁶ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 80; L. Bieltz, *op. cit.*, pp. 78; Vasile I. Mocanu, *op. cit.*, p. 15.

¹⁷ „Dorobanțul”, anul I, nr. 30, miercuri 14 decembrie 1877, p. 1, în *op. cit.*, p. 96.

¹⁸ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 80; L. Bieltz, *op. cit.*, pp. 78; Vasile I. Mocanu, *op. cit.*, p. 14 (Locotenentul Dimitrie Giurescu a fost avansat la gradul de căpitan prin Decretul 1440 din 2 octombrie 1867).

¹⁹ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 80; L. Bieltz, *op. cit.*, pp. 78-79; „Dorobanțul”, anul I, nr. 30, miercuri 14 decembrie 1877, p. 1, în *op. cit.*, p. 96; Vasile I. Mocanu, *op. cit.*, p. 14. În acest batalion 4 Vânători, maiorul Dimitrie Giurescu avea să servească, de-a lungul timpului, până în anul 1875 când avea să fie avansat maior, urmându-l în diverse garnizoane din țară: București, Ploiești, Turnu-Severin, Ocnele Mari, Pitești (Radu Rosetti, *op. cit.*, pp. 80; 84; Vasile I. Mocanu, *op. cit.*, p. 14).

²⁰ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 80-81; L. Bieltz, *op. cit.*, p. 78. Ulterior, din căsătoria celor doi, aveau să ia naștere, conform lui Radu Rosetti, cinci copii: Nicu-Nicolae, Coty-Steluța, Maximilian, Ion și Alexandru (Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 78). Istoricul militar arată că prin anii 1872-1873 familia Giurescu avea deja trei copii (Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 84). Alte surse precizează însă că a avut doar trei copii și nu cinci („Dorobanțul”, anul I, nr. 30, miercuri 14 decembrie 1877, p. 1, în *op. cit.*, p. 96).

Giurescu avea să ia parte cu batalionul său 4 Vânători la instituirea ordinii în oraș²¹. La 17 septembrie 1875, ca un semn al recunoașterii meritelor sale căpitanul Dimitrie Giurescu avea să fie avansat la gradul de maior, activând în cadrul Regimentului 5 Dorobanți, în care a comandat batalionul 4 Bolgrad, cu dreptul de a purta semnul onorific de argint pentru cei 18 ani de serviciu militar²².

În ziarul „Dorobanțul” din 14 decembrie 1877 era redată, pe scurt, evoluția carierei militare a lui Dimitrie Giurescu (1859-1875), de la gradul de sergent la cel de maior: „*La 59 sergent; la 61-sublocotenent; la 63 locotenent; la 67, în urma unui examen strălucit, căpitan și la 75 maior*”²³. În acel an, 1875, după o scurtă perioadă de timp, avea să fie mutat de la Regimentul 5 Dorobanți la Regimentul 4 Dorobanți, care avea reședința la Pitești, dar care, în noile condiții ale evoluției crizei orientale și ale necesității întăririi granițelor de sud-vest ale României, avea să se deplaseze în anul 1876 în diverse garnizoane: Ploiești, București²⁴.

La 1 ianuarie 1877, Regimentul 4 Dorobanți a fost reorganizat în două batalioane, fiecare dintre acestea având câte patru companii, ca teritoriu de recrutare având județele Argeș și Muscel. Batalionul 1 Argeș își avea reședința la Pitești, iar Batalionul 2 Muscel, cel pe care îl comanda maiorul Dimitrie Giurescu (din anul 1875 până la moartea sa eroică la 7 noiembrie 1877, la Rahova), își avea reședința la Câmpulung Muscel²⁵.

---

²¹ Radu Rosetti, *op. cit.*, pp. 83-83; Iulian Oncescu, *Vinovați sau nevinovați. Procesul politic de la Târgoviște (1870,)* în vol. *Cultură, politică și societate în timpul domniei lui Carol I. 130 de ani de la proclamarea Regatului României*, coordonatori Gheorghe Cliveti, Adrian-Bogdan Ceobanu, Ionuț Nistor, Iași, Editura Demiurg, 2011, pp. 194-195; 202-203.

²² Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 84; L. Bieltz, *op. cit.*, p. 79; „Dorobanțul”, anul I, nr. 30, miercuri 14 decembrie 1877, p. 1, în *op. cit.*, p. 96.

²³ *Ibidem* ; Vasile I. Mocanu, *op. cit.*, p. 17.

²⁴ Radu Rosetti, *op. cit.*, pp. 84-85 (La începutul lunii ianuarie 1877, maiorul Dimitrie Giurescu se afla încă la București, așteptând ordinul de a se deplasa cu batalionul său către Câmpulung Muscel - *Ibidem*, pp. 88-89; Vasile I. Mocanu, *op. cit.*, p. 18-20.

²⁵ În anul 1872, batalionul Argeș se afla în componența Regimentului 2 Dorobanți cu garnizoana de reședință la Râmnicu Vâlcea, iar batalionul Muscel

După mobilizarea armatei române din aprilie 1877, Regimentul 4 Dorobanți (cu un efectiv de 1.050 de militari), respectiv batalionul 2 Muscel, avea să se deplaseze de la Pitești la Craiova (10-11 aprilie) și apoi pe linia Dunării, unde au ajuns la data de 21 aprilie. Aici dorobanții regimentului au executat diverse misiuni în zona Calafatului²⁶.

La data de 17 iulie 1877, regimentul 4 Dorobanți din care făcea parte și batalionul maiorului Giurescu a primit, în satul Poiana de lângă Calafat, drapelul de luptă din partea domnitorului Carol²⁷. După luna iulie 1877, când o parte a armatei române a trecut Dunărea, regimentul lui Giurescu a rămas concentrat, în cadrul Corpului de Observație, pentru diverse operațiuni militare, în stânga Dunării²⁸. Astfel, în lunile iulie și august 1877, Regimentul 4 Dorobanți, având în componența sa 24 de ofițeri și 1050 de militari, a asigurat paza malului Dunării pe un sector de 20 de km, de la Cetate la Ciuperceni, batalionul 2 Muscel având ca sector de apărare zona dintre Malavit și Golenți. La 4 septembrie 1877, maiorul Dimitrie Giurescu a primit ordinul ca batalionul său să se îndrepte către

---

în componența Regimentului 4 Dorobanți, cu garnizoana de reședință la Ploiești. Patru ani mai târziu, în noiembrie 1876, au fost înființate noi regimente de dorobanți pe lângă cele existente, regimente care urmau a avea fiecare în componența sa câte două batalioane, restrângându-se aria de recrutare la două județe. Astfel, la începutul anului 1877 Regimentului 4 Doboranți era reorganizat, având în componența sa batalioanele Argeș și Muscel, având ca bază de recrutare județele respective - A se vedea Barbu Pârâianu, *Istoricul Regimentului Argeș nr. 4 scris cu ocazia jubileului de 50 de ani (1877-1927)*, Pitești, Institutul de Arte Grafice „Artistica” P. Mitu, 1927, p. 7; *Istoricul Regimentului 4 „Argeș”, coordonatori Cornel Carp, Vasilică Manea, Petrișor Florea, Cornel Tucă, Pitești, Editura Pământul, 2008, pp. 7-10; pe scurt Mihaela Orjanu, Alin Spânu, Din istoria regimentului 4 Dorobanți (Argeș), în Argesis. Studii și Comunicări, seria Istorie, Tom XII, 2003, pp. 299-300.*

²⁶ L. Bieltz, *op. cit.*, p.79; Barbu Pârâianu, *op. cit.*, pp. 7-10; *Istoricul Regimentului 4 „Argeș”, pp. 11-14; Mihaela Orjanu, Alin Spânu, op. cit.*, p. 300; Vasile I. Mocanu, *op. cit.*, pp. 24-46.

²⁷ Barbu Pârâianu, *op. cit.*, p.11; *Istoricul Regimentului 4 „Argeș”, p. 14; Mihaela Orjanu, Alin Spânu, op. cit.*, p. 300; L. Bieltz, *op. cit.*, p.79; Vasile I. Mocanu, *op. cit.*, p. 47.

²⁸ L. Bieltz, *op. cit.*, p.80.

Calafat, unde, după o scurtă perioadă de staționare, la 19 septembrie primea un alt ordin prin care batalionul urma să se deplaseze către Orășani. În această localitate, batalionul 2 Muscel comandat de maiorul Dimitrie Giurescu a staționat până la 13 octombrie 1877, după care a primit ordin să se îndrepte către Corabia în vederea trecerii Dunărea în Bulgaria²⁹. În aceste împrejurări, batalioanele 2 Muscel și 1 Argeș din Regimentul 4 Dorobanți aveau să se despartă, având, de acum înainte, misiuni diferite³⁰.

La 17 octombrie 1877, batalionul 2 din regimentul 4 Dorobanți, împreună cu un batalion din cadrul regimentului 1 Dorobanți și o baterie de artilerie au trecut Dunărea pe la Corabia, cu ajutorul a două șalupe mici și au ocupat poziții în satele Ghighen și Ghighen-Mahala, aflate pe malul drept al râului Isker. Misiunea batalionului 2 din cadrul regimentului 4 Dorobanți era aceea de a ataca cetatea Rahova în cadrul detașamentului Vid-Isker, comandat de către colonelul Gheorghe Slăniceanu³¹.

În toată această perioadă a anului 1877 (aprilie-noiembrie)³², maiorul Dimitrie Giurescu a întreținut, ca și mai înainte (1869-1875;

---

²⁹ Barbu Pârâianu, *op. cit.*, p. 11; *Istoricul Regimentului 4 „Argeș”*, p. 14; Mihaela Orjanu, Alin Spânu, *op. cit.*, p. 300; Vasile I. Mocanu, *op. cit.*, pp. 48-52.

³⁰ Barbu Pârâianu, *op. cit.*, p. 11; *Istoricul Regimentului 4 „Argeș”*, p. 14.

³¹ L. Bieltz, *op. cit.*, pp. 80-81; Barbu Pârâianu, *op. cit.*, p. 11-12; *Istoricul Regimentului 4 „Argeș”*, p. 14; Mihaela Orjanu, Alin Spânu, *op. cit.*, p. 300; Radu Rosetti, *op. cit.*, pp. 108-109; Vasile I. Mocanu, *op. cit.*, pp. 55-56.

³² Radu Rosetti, *op. cit.*, pp. 89-109; Dan Berindei, *Cucerirea independenței reflectată în corespondența vremii*, în „Muzeul Național”, volum omagial dedicat centenarului independenței României, IV, București, 1978, pp. 211-213. După ce, la data de 7 aprilie 1877 Dimitrie Giurescu își anunța soția că o să plece cu regimentul său din Pitești către Craiova, la 9 aprilie îi comunica că se aflau tot la Pitești, dar la 11 aprilie 1877 o înștiința că sosise cu trenul la Craiova. La 18 aprilie, maiorul îi scria soției sale din satul Poiana, iar la 24 aprilie 1877 din Calafat (Radu Rosetti, *op. cit.*, pp. 89-90). O lună mai târziu, la 24 mai 1877, maiorul Dimitrie Giurescu îi comunica soției sale Maria, printr-o scrisoare trimisă tot din Calafat că „de când a început campania asta niciodată n-am fost așa în pericol de moarte ca alăltăieri 22 mai - dar cu ajutorul lui Dumnezeu scăpai și acum prin urechile acului”- *Ibidem*, p. 94. Din satul Orășani, din apropierea Bechetului, la 23 septembrie 1877 maiorul îi comunica soției sale că se pregătea,

1876-1877)³³, o lungă corespondență cu soția sa Maria, ținând-o la curent cu traseul său și cu tot ceea ce trăia în campanie. Înainte de trecerea Dunării în Bulgaria, la 15 octombrie 1877, Dimitrie Giurescu îi scria soției sale, Maria, amintindu-i că a doua zi se împlineau opt ani de la căsătoria lor. La finalul scrisorii, maiorul Giurescu, gândindu-se la copii, o încuraja pe soția sa, afirmând: „*N-am presimțirea morții...voi grămădi pe Turcheți ca să aibă copii mei nume bun; Dumnezeu să îi binecuvânteze cum îi binecuvântează eu, iar dacă voi muri (ceea ce nu cred) să ști că nu voi uita nici pe lumea cealaltă zilele bune și fericirea ce mi-ai dat-o în timpul căsătoriei noastre, fi bărbată și îngrijește de copii*”³⁴.

Ultima scrisoare trimisă de maior soției sale a fost la data de 4 noiembrie 1877 din satul Ghighen din Bulgaria, scrisoare în care o anunța că a doua zi urma să plece către Rahova pe care urmau să atace: „*Măine plecăm spre Rahova, fi însă pe pace că suntem mulți pentru acest oraș (...). Nu te închieta dacă nu vei primi curând scrisoare (...). Odată Rahova luată ne vom stabili acolo (...). N-am timp să-ți mai scriu fiind-că mă cheamă colonelul Slăniceanu. La revedere*”³⁵.

Apreciat de superiorii săi, maiorul Dimitrie Giurescu a primit comanda, prin ordinul din 5 noiembrie 1877, a două batalioane de dorobanți (batalionul 2 Muscel care îl avea în subordine și unul format, în acele împrejurări, din cadrul regimentului 6 dorobanți) și în dimineața zilei de 7 noiembrie 1877, a părăsit satul Ghighen, a trecut râul Isker și s-a îndreptat către Rahova pentru a o ataca³⁶. Deși batalioanele aflate sub comanda maiorului Giurescu fuseseră, prin ordinul de atac din dimineața zilei de 7 noiembrie 1877, repartizate în rezerva generală a trupelor însărcinate cu atacul Rahovei, acesta a cerut

---

împreună cu ostașii săi, de trecerea Dunării, obiectivul fiind atacarea Rahovei - *Ibidem*, pp. 105-106.

³³ *Ibidem*, pp. 80-89.

³⁴ Apud *Ibidem*, op. cit., p. 107.

³⁵ *Ibidem*, p. 109.

³⁶ L. Bieltz, op. cit., p. 81; Radu Rosetti, op. cit., pp. 109-110; Vasile I. Mocanu, op. cit., pp. 56-57; Barbu Pârâianu, op. cit., p. 12; *Istoricul Regimentului 4 „Argeș”*, p. 14.

comandantului diviziei ca el și militarii săi să aibă onoarea a trece în linia întâi și a declanșa astfel primii lupta. Colonelul Gheorghe Slăniceanu i-a amintit, în acest context, maiorului Giurescu că are o soție și 3 copii, dar acesta i-a răspuns că el aparține mai întâi țării și apoi familiei³⁷. În aceste împrejurări, în dimineața zilei de 7 noiembrie 1877, la ora 10,30 batalioanele comandate de maiorul Dimitrie Giurescu au înaintat, prin focul ucigător al inamicului, către prima redută de la Rahova³⁸.

Amintim aici că poziția care urma a fi atacată de către trupele comandate de maiorul Giurescu reprezenta o redută înaintată. Înaintea atacului asupra acestei redute de la Rahova, batalionul 2 Muscel (Regimentul 4 Dorobanți) și compania din Regimentul 6 Dorobanți au sosit într-o vâlcea din fața acesteia, unde au lăsat ranițele, pentru a se deplasa mai ușor³⁹.

---

³⁷ L. Bieltz, *op. cit.*, p. 81; Vasile I. Mocanu, *op. cit.*, pp. 58-64; Barbu Pârâianu, *op. cit.*, pp. 13-14; *Istoricul Regimentului 4 „Argeș”*, pp. 16-17; „Dorobanțul”, anul I, nr. 30, miercuri 14 decembrie 1877, p. 1, în *op. cit.*, p. 96; Stelian Popescu, *Presa vremii despre eroismul ostașilor români în războiul din 1877-1878*, în „Acta Musei Napocensis”, XIV, Cluj-Napoca, 1977, p. 490.

³⁸ Barbu Pârâianu, *op. cit.*, p. 15; *Istoricul Regimentului 4 „Argeș”*, p. 17; Radu Rosetti, *op. cit.*, pp. 109-110; L. Bieltz, *op. cit.*, pp. 81-82; *România în războiul de independență (1877-1878)*, coordonator principal Ion Coman, București, Editura Militară, 1977, pp. 261-263; pentru participarea Batalionului 2 Muscel, Regimentul 4 Dorobanți, la bătălia de la Rahova (7-9 noiembrie 1877) a se vedea Barbu Pârâianu, *op. cit.*, pp. 12-18; *Istoricul Regimentului 4 „Argeș”*, pp. 15-20 - vezi Anexa 2; Mihaela Orjanu, Alin Spânu, *op. cit.*, pp. 300-301; Vasile I. Mocanu, *op. cit.*, pp. 65-86. Pentru bătălia de la Rahova a se vedea printre altele N. D. Popescu, *Istoria resbelului român-ruso-turc (1877-1878)*, Editori Frații Jonnițiu & C, București, 1879, pp. 53-61; Theodor C. Văcărescu, *Luptele Românilor. Resbelul din 1877-1878*, Editori-Tipografi Carol Gobl Fii, București, 1887, pp. 458-475; Constantin Căzănișteanu, Mihail E. Ionescu, *Războiul neatârării României. Împrejurări diplomatice și operații militare (1877-1878)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, pp. 233-238; Constantin Olteanu, Ilie Ceaușescu, Vasile Mocanu, Florian Tucă, Gheorghe Stoian, *Cronica participării armatei române la războiul pentru independență (1877-1878)*, București, Editura Militară, 1977, pp. 293-300; *România în războiul de independență (1877-1878)...*, pp. 255-276; Florian Tucă, *Monumentele neatârării. Itinerar istoric (1877-1878)*, București, Editura Militară, 1977, pp. 126-134; Nichita Adăniloaiei, *Independența națională a României*, București, Editura Academiei, 1986, pp. 330-339.

³⁹ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 110; Barbu Pârâianu, *op. cit.*, p. 15; *Istoricul Regimentului 4 „Argeș”*, p. 14.

Fără a mai aștepta ca artileria să susțină puternic înaintarea, maiorul Giurescu a pornit la atac cu dorobanții săi și a cucerit reduta înaintată. A urmat apoi atacul asupra principalei linii de rezistență de la Rahova. Aflat înaintea dorobanților săi și îmbărbătându-i strigând *Înainte!*, la aproape 40 de metri de reduta turcească, maiorul Dimitrie Giurescu avea să fie doborât de o spărtură de obuz care l-a lovit în ceafă, după ce mai multe gloanțe îi rupseră lama sabiei și îi găuriseră pantalonii, dând astfel jertfa sa supremă pentru independența țării⁴⁰.

„*Maiorul Giurescu muri ca un erou*”⁴¹. Astfel, în timpul bătăliei de Rahova, printre primii care au căzut în luptă la 7 noiembrie 1877 a fost maiorul Dimitrie Giurescu „*care tot timpul însuflăse linia de asalt prin sângele său rece, priceperea și bravura sa*”⁴².

În *Istoricul Regimentului Argeș nr. 4*, se află consemnată moartea eroică a maiorului Dimitrie Giurescu la Rahova, în ziua de 7 noiembrie 1877: „*Clocotea văzduhul de strigătul alor noștri; albastrul cerului vărsa o lumină scânteietoare.*

«*Înainte*», striga maiorul Giurăscu.

---

⁴⁰ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 110; L. Bieltz, *op. cit.*, p. 83; Barbu Pârâianu, *op. cit.*, p. 17; *Istoricul Regimentului 4 „Argeș”*, p. 19; Mihaela Orjanu, Alin Spânu, *op. cit.*, p. 301; Alte surse precizează că maiorul Dimitrie Giurescu ar fi fost doborât de un glonț vrăjmaș, care l-a lovit în frunte („*Majorul Giurescu nu se astâmpăra (...) nerăbdător de a vedea cu un moment mai curând steagul românesc fâlfâind pe redutele turcești, se repede înaintea vitejilor săi care nu se lăsau mai prejos și cade mort izbit drept în frunte.*” - N. D. Popescu, *op. cit.*, p. 58); Vasile I. Mocanu, *op. cit.*, p. 72. Lângă trupul maiorului a fost gasit mort și câinele său Tirax, cel care îl însoțise în campanie încă de la plecare din Câmpulung Muscel (Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 110). Maiorul Dimitrie Giurescu a fost înmormântat în fața bisericii din Ghighen, pe mormântul său fiind plantat, cu timpul, un liliac care exista acolo și în anul 1905. Mai târziu, în timpul primului război mondial, osemintele lui Dimitrie Giurescu au fost mutate într-o groapă comună (Radu Rosetti, *op. cit.*, pp. 110-111).

⁴¹ Theodor C. Văcărescu, *op. cit.*, p. 466.

⁴² *România în războiul de independență (1877-1878)*..., p. 265.

*Dar n-apucă să facă câțiva pași spre reduta turcească și lovit de moarte, se prăvale, ca un stejar retezat, la 40 de pași de reduta turcească, stropind cu sângele lui drapelul Regimentului*⁴³.

Jertfa de sânge a maiorului Dimitrie Giurescu și a altor ofițeri, subofițeri și soldați aveau să ducă la cucerirea Rahovei⁴⁴.

La 14 decembrie 1877, ziarul „Dorobanțul”⁴⁵ publica pe prima pagină portretul și o scurtă biografie a maiorului Dimitrie Giurescu, arătând că: „el împrespăta cu ocazia actualului război

---

⁴³ Barbu Pârâianu, *op. cit.*, pp. 17; *Istoricul Regimentului 4 „Argeș”*, pp. 19-20 (În *Istoricul Regimentului Argeș* nr. 4, se arată în continuare: „Sufletul lui viteaz și curat s-a înălțat acolo, sus, în albastrul cerului sclipitor, acolo, unde nu sunt nici patimi, nici ură, acolo unde nu sunt decât zile senine și flori și primăvară veșnică, și unde nimeni nu cunoaște nefericirea! Alături de el, câinele lui Tirax, urla a pustiu. (...) Spre seară, Batalionul având pierderi mari, fu schimbat de Regimentul 10 Dorobanți sub comanda locotenent-colonelului Măldărescu... (...). Dar, nimeni nu poate pleca lăsând părăsit pe câmpul plin de sânge, pe bravul maior. Batalionul își caută comandantul viteaz. Întins pe pământul înghețat, maiorul Giurăscu dormea somnul de veci, cu fața liniștită, pe care încremenise un zâmbet fericit. Și peste trupul lui, acoperindu-l parcă de o nouă primejdie, Tirax, murise și el, izbit de un glonț, care îl alăturase pentru totdeauna de stăpânul său. Dacă din inimele unora, veștejite de patimi mici s-ar stârpi simțământul iubirii și al datoriei către cei ce și-au slujit patria, pe aceia câinele maiorului Giurăscu care îl însoțise până la moarte, îi va învăța cum se iubește și slujește cu credință. Maiorul Giurăscu și câinele Tirax, vor rămâne ca două vii și adânci simboluri: unul, ca simbol al eroismului și abnegației, celălalt ca simbol al fidelității. Marea umbră a lui Giurăscu, care în delirul iubirii de Patrie și-a dat ultima suflare ca să răscumpere neatrănarea țării lui, cucerind un mormânt în pământ străin, ne va îmbărbăta din negura timpurilor. Unele morți sunt cheazășia vieții însăși! ”- A se vedea și Anexa 2).

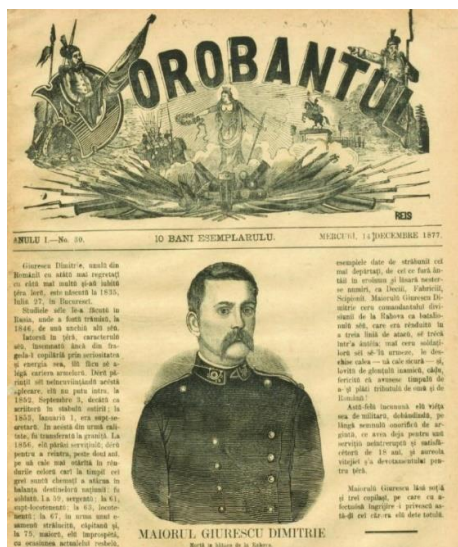
⁴⁴ La Rahova au căzut în luptă alături de maiorul Dimitrie Giurescu (1835-1877), maiorul Constantin Ene (1837-1877), locotenentii Pavel Bordeanu (1848-1877) și Nicolae Radovici (1840-1877). Din cadrul Batalionului 2 Muscel al Regimentului 4 Dorobanți au căzut în luptă la Rahova doi ofițeri (Dimitrie Giurescu și Pavel Bordeanu) și 39 de ostași - *Istoricul Regimentului 4 „Argeș”*, p.185; Mihaela Orjanu, Alin Spănu, *op. cit.*, p. 301; Florian Tucă, *op.cit.*, pp. 178-179; 184-185 - Vezi Anexa 3.

⁴⁵ Ziarul „Dorobanțul” a apărut doar în timpul războiului de independență al României (15 noiembrie 1877 - 31 mai 1878) - Paul Grigoriu, *Poziții ale publicisticii românești în timpul războiului de independență*, în „Muzeul Național”, IV, 1978, p. 472.

exemple date de străbunii cei mai depărtați, de cei ce fură întâi în eroism (...). Maiorul Giurescu Dimitrie ceru comandantului diviziunii de la Rahova ca batalionul său, care era rânduit la a treia linie de atac, să treacă într-antâia, mai ceru soldaților săi să-l urmeze, le deschise calea -cale sigură- și lovit de un glonț inamic, căzu fericit că avuseseră timpul de a-și plăti tributul de om și de Român!

Acestui fel încunună viața sa de militar, dobândind, pe lângă semnul onorific de argint, ce avea pentru serviciul neîntrerupt și satisfăcător de 18 ani, și aureola vitejiei sale și a devotamentului pentru țară.

Maiorul Giurescu lăasă soția și trei copilași pe care cu afectuoasă îngrijire îi privește astăzi cei cărora el le-a dat totul⁴⁶.

Maiorul Dimitrie Giurescu (1835-1877)⁴⁷

⁴⁶ „Dorobanțul”, anul I, nr. 30, miercuri 14 decembrie 1877, p.1, în vol *The Romanian War of Independence (1877-1878) - 140 years/Războiul de Independență (1877-1878) - 140 de ani...*, p. 96.

⁴⁷ „Dorobanțul”, anul I, nr. 30, miercuri 14 decembrie 1877, p. 1, în op. cit., p. 96.

Memoria maiorului Giurescu avea să fie cinstită de contemporanii săi⁴⁸, dar și de generațiile următoare⁴⁹.

Astfel, în anul 1907, marina militară a dat numele său unei vedete torpiloare de la Dunăre⁵⁰, mai multe străzi din orașele

---

⁴⁸ Alexandru Pelimon, *Oșteni români (1877-1878). Poesii*, Noua Typografie Națională C.N. Rădulescu, București, 1880, pp. 26; 74; George Coșbuc, *Războiul nostru pentru neatărnare povestit pe înțelesul tuturor*, ediția a V-a, București, Imprimeria și Editura Librării Școalelor C. Sfetea, 1907, pp. 127; 157-159. A se vedea și Radu Rosetti, *op. cit.*, pp. 110-111 (Domnitorul Carol I-a adus omagiu său, la 8 mai 1878, depunând o cunună de flori pe mormântul său, iar maiorul Constantin Merișescu a povestit în versuri, în anul 1878, prin intermediul dorobanțului Stan Florea, moartea eroică a maiorului Giurescu în contextul bătăliei de la Rahova - a se vedea Anexa 4). Cu doi ani înaintea publicării corespondenței maiorului Dimitrie Giurescu (în „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice”, Seria III, Tom XXIX, 1946-1947, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1948, pp. 77-112), istoricul militar Radu Rosetti ținuse la Academia Română în cadrul Secțiunii Istorice o comunicare, în ședința publică de la 11 octombrie 1946, cu același titlu *Correspondența maiorului D. Giurescu mort în lupta de la Rahova, 7 noiembrie 1877* („Analele Academiei Române. Dezbaterile”, Tomul LXVI, București, Editura Academiei Române, 2000, pp. 49-50). La scurt timp după susținerea comunicării despre corespondența maiorului Giurescu, cu ocazia unei ședințe publice din cadrul Secțiunii Istorice a Academiei Române, la 13 decembrie 1946, Radu Rosetti a ținut o altă comunicare intitulată *Moartea vitează a unor ofițeri români, 1877-1878* (*Ibidem*, p. 86). Cu ocazia susținerii acestei comunicări, președintele Academiei Române, Andrei Rădulescu îi mulțumea generalului Radu Rosetti „pentru evocarea mișcătoare a unor figuri care s-au jertfit pentru independența României”- *Ibidem*. Și această comunicare avea să fie publicată de către istoricul militar în anul 1948 (Radu Rosetti, *Moartea vitează a unor ofițeri români, 1877-1878*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice”, Seria III, Tom XXIX, 1946-1947, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București, 1948, pp. 137-163). La Rahova, au căzut în luptă, așa cum am mai precizat, pe lângă maiorul Dimitrie Giurescu și maiorul Constantin Ene precum și locotenenții Nicolae Radovici și Pavel Bordeanu, cărora Radu Rosetti le realizează scurte portrete biografice (*Ibidem*, pp. 157-159).

⁴⁹ L. Bieltz, *op. cit.*, p. 83.

⁵⁰ Radu Rosetti, *Correspondența maiorului D. Giurescu mort în lupta de la Rahova, 7 noiembrie 1877...*, p. 11; Marian Moșneagu, *Epopeea escadrei de Dunăre (1907-1937)*, în „Document. Buletinul Arhivelor Militare”, anul XXIII, nr. 2 (88), 2020, pp. 57-59 (La 19 septembrie 1907, regele Carol I a dat numele, prin decret regal, la patru vase mai mari (monitoare) și 8 vase mai mici (vedete) ale viitoarei Divizii de Dunăre. Unul dintre aceste vedete a primit numele maior Dimitrie Giurescu. La binecuvântarea și sfințirea

României îi poartă numele (București, Câmpulung Muscel)⁵¹, iar la Câmpulung Muscel (1897)⁵² și la Giurgiu (1977)⁵³ aveau să fie ridicate busturi care redau chipul maiorului Giurescu, eroul de la Rahova.

Anexa 1. Articol dedicat maiorului Dimitrie Giurescu, mort în lupta de la Rahova (apărut în „Dorobanțul”, anul I, nr. 30, miercuri 14 decembrie 1877, p. 1⁵⁴

Maiorul Dimitrie Giurescu, mort în bătaia de la Rahova

„Giurescu Dimitrie, unul din Români cu atât mai regretați cu cât mai mult și-au iubit țara lor, este născut la 1835, iulie 27, în București.

Studiile sale le-a făcut în Rusia, unde a fost trimis, la 1846, de un unchi al său.

Întors în țară, caracterul său, însemnat încă din frageda-i copilărie pentru seriozitatea și energia sa, îl făcu să aleagă cariera militară.

Deși părinții săi nu au încuviințat această aplecare, el nu a putut intra, la 1852, septembrie 3, decât ca scriitor în ștabul oștirea; la 1853 ianuarie 1, era subsecretar. În această din urmă calitate fu transferat la graniță. La 1856 el a părăsit serviciul; dar pentru a intra peste doi ani, pe o cale mai hotărâtă în rândurile celor care la timpul cel greu sunt chemați pentru a atârna balanța destinului națiunii: fu soldat. La 59 sergent; la 61- sublocotenent; la 63 locotenent; la 67, în urma unui examen strălucit, căpitan și la 75 maior, el împrăpăta cu ocazia actualului război exemple date de străbunii cei mai depărtați, de cei ce fură întâi în eroism și lăsase neșterse numiri ca dacii, fabricii, scipionii. Maiorul Giurescu Dimitrie ceru comandantului diviziunii de la Rahova ca batalionul său, care era rânduit la a treia linie de atac, să treacă într-antâia, mai ceru soldaților

---

vaselor în portul Galați, la 19 septembrie 1907, de către episcopul Pimen a participat, pe lângă alte oficialități, și regele Carol I precum și regina Elisabeta.

⁵¹ Strada Maior Dimitrie Giurescu din București, Strada Fundătura Maior Dimitrie Giurescu din Câmpulung Muscel.

⁵² Bustul Maiorului Dimitrie Giurescu din Câmpulung Muscel (1897) a fost realizat de către Dimitrie Mirea - Florian Tucă, *op.cit.*, pp. 178-179 - a se vedea Anexa 5; Vasile I. Mocanu, *op. cit.*, p. 83; L. Bieltz, *op. cit.*, p. 83.

⁵³ https://www.europeana.eu/en/item/330/Eroi_MON_19_42504 - vezi Anexa 6.

⁵⁴ *The Romanian War of Independence (1877-1878) - 140 years/Războiul de Independență (1877-1878) - 140 de ani*, p. 96.

săi să-l urmeze, le deschise calea -cale sigură- și lovit de un glonț inamic, căzu fericit că avuseseră timpul de a-și plăti tributul de om și de Român!

Acestui fel încunună viața sa de militar, dobândind, pe lângă semnul onorific de argint, ce avea pentru serviciul neîntrerupt și satisfăcător de 18 ani, și aureola vitejiei sale și a devotamentului pentru țară.

Maiorul Giurescu lăasă soția și trei copilași pe care cu afectuoasă îngrijire îi privește astăzi cei cărora el le-a dat totul”⁵⁵.

Anexa 2. Participarea Batalionului 2 Muscel, Regimentul 4 Dorobanți, la bătălia de la Rahova (7-9 noiembrie 1877)

Pe la 5 noiembrie, „Batalionul Muscel”, sub comanda maiorului Giurăscu, cu restul brigăzii, pornește din Ghighiu, trece râul Isker pe un pod de vase și se îndreaptă spre cetatea turcească Rahova.

După două zile de marș, dorobanții ajung către seară în satul Selanovița, așezat pe poalele unei văi adânci, la 5 km. departe de blestemata cetate turcească Rahova.

Și nu de mult timp se așezase fiecare să se odihnească, când veni ordinul că a doua zi, 7 noiembrie de dimineață, la orele 6, dorobanții să pornească la luptă.

Oh! de când așteptau ei această zi. De când voiau ei să dea în sfârșit odată piept cu turcii, acei păgâni, cari îi necăjiseră atâta timp fără folos, când se aflau la Calafat, în fața Vidinului!

În sfârșit a venit și ziua aceea, când să se măsoare cu fesurile roșii, ei, voinicii munteni din munții Muscelului, când să prindă și să apuce în brațele lor vânjoase, liftele turcești. Pieptul fiecăruia se umflă cu putere și mâna dreaptă strângea arma, gata s-o sfărme ca pe-o surcică.

O singură părere de rău aveau ei: aceea de a nu fi la un loc cu frații lor, camarazi de regiment, cu argeșenii.

Dumnezeu îi despărțise; cine știe însă, în clipa aceasta și ei vor fi având norocul să lupte acolo, departe peste Dunăre, la Vidin!

Și fiecare din ei dormi în noaptea aceea, visându-se în focul luptei, împingând cu sete baioneta în pieptul unui turc, care se repezea să-i taie cu iataganul nevasta și cei 2 copii ai lui....

---

⁵⁵ Ibidem.

Iar el nebun de răzbunare și plin de sânge, dădea în dreapta și în stânga cu patul armei și cu pumnul căutând să se cațăre pe parapetele turcești.

Visa apoi și pe Domnitor cum îi arată drapelul și-i striga: „înainte”; iar sub cutele drapelului, vedea pe mama lui cum îl privea cu ochii înlăcrimați de bucurie!...

Săriră-n sus înfrigurați de vis: gornistul suna adunarea. În grabă coloana se formă. Era frig și noapte încă. Departe o geană de lumină plumburie, arăta că dintr-acolo va veni lumina aurie a soarelui. Dumnezeu să le ajute!

Făcură cu toții câte o cruce mare, așa cum se cuvine să facă orice creștin la un botez de sânge, și porniră.

Maiorul Giurăscu era în capul Batalionului. Gândul lui se repezi departe, peste Dunărea rece, la soția sa tânără și frumoasă și la cei trei îngerași, copiii lui dragi.

O clipă, o lacrimă fierbinte se prelinse cu repeziciune pe obrazul înghețat de frig și se ascunse în mustața lui stufoasă.

Se uită rușinat înlături. Nu-l văzuse nimeni; sufletul se împietri din nou.

În jurul lui zburda neastâmpărat, Tirax, prepelicarul iubit, care când maiorul Giurăscu a plecat din Câmpu-Lung, s-a luat pe furiș după el, nevoind cu nici un chip să se întoarcă acasă. Și, buni tovarăși, au plecat amândoi să se războiască cu turcii.

Batalionul urcă platoul de deasupra satului Selanovița, unde se odihnise în ajun, și se opri, așezându-se în coloană de batalion pe companii.

Erau 720 de musceleni, printre care 200 recruți din contingentul 1877, cu mustața abia mijind deasupra buzei.

Dar, care nu fu durerea maiorului când, la primirea ordinului de atac, văzu că Batalionul său, nu numai că nu era în linia întâi, dar nici în a doua, ci tocmai în rezerva generală a Diviziei!

Atunci, în clipa când comandantul Diviziei, colonelul Slăniceanu, se apropia să treacă în revistă Batalionul, maiorul Giurăscu, aruncându-și privirea spre oamenii lui, citește în ochii lor frământarea ce toată noaptea îi rosesese, și nemaiputând răbda imboldul conștiinței, iese înaintea comandantului Diviziei, și-l roagă să-i facă lui și Batalionului, onoarea de a trece în linia întâi.

Colonelul, îl privește lung, cu sufletul plin de admirație, și-i zice:

„Dar bine maiorule, ai uitat că ai trei copilași și-o nevastă tânără?”

„Domnule colonel, răspunde Giurăscu, eu aparțin mai întâi țării, care e în primejdie și trebuie să o apăr, și apoi în al doilea rând, sunt al nevestii și copiilor mei”.

Colonelul tace. Ochii lui mari se uită la maior ca la o arătare dumnezească. Apoi privirea lui se rotește peste întregul Batalion.

Cu vocea tremurătoare, el strigă:

– „Copii, ați auzit ce vrea maiorul vostru? Și voi cereți onoarea de a da cei dintâi piept cu vrășmașul?”

– „Da, răspunde ca un singur glas, Batalionul”. Atunci, colonelul Slăniceanu, ordonă ca Batalionul să facă cerc împrejurul lui, și zice:

„Ostași, sunt mândru de-a vă cunoaște și în aceste momente supreme, și sunt cu atât mai mândru și încurajat, cu cât am constatat devotamentul cu care v-ați oferit voluntari a combate în linia întâia; nu mă îndoiesc o secundă că fiecare își va face datoria; vă mulțumesc și nu vă urez decât victorie și bun succes. Sper că de va voi Dumnezeu, diseară vom fi cu toții în Rahova”.

Un singur „Ura”, pornit din pieptul a șapte sute de musceleni, zgudui văzduhul, ducând departe spre Rahova păgână, furtuna vitejiei românești.

Batalionul porni spre capul coloanei, luând loc în linia întâi de bătaie.

La început Rahova nu se vedea. Dar după ce coloana ajunsese pe un platou, observă drept în față peste mai multe văi, șanțuri (tranșee) și redute așezate unele în spatele celorlalte, iar în fund de tot cetatea întărită.

Batalionul înainta mereu, urmat de bateria de artilerie.

Când ajunsese cam la 3 km. de redutele turcești inamicul deschise un foc viu de artilerie, asupra lui și asupra bateriei.

Proiectilele zburau printre coloanele Batalionului și printre tunurile noastre.

Atunci maiorul Giurăscu, ordonă desfășurarea Batalionului în coloane de companii la interval de desfășurare.

Ai noștri înaintau greu. Pe la ora nouă, artileria noastră luă și ea poziție și deschise focul asupra taberelor și redutelor inamice.

La ora 10 1/2, Batalionul primi ordin să lase ranițele și împreună cu o companie din al 6-lea Regiment de Dorobanți, porni spre pozițiile inamice în trei linii:

Compania 5, 6, și 7 porni în trăgători (tiraliori), și trupe de susținere, iar Compania 8 și cu cea din Regimentul al 6-lea de Dorobanți, era în rezervă. Batalionul, astfel dispus, înainta către inamic sub comanda maiorului Giurăscu.

Acum, Batalionul înainta în contra pantă, adăpostit de vederea inamicului. Abia ajuns pe creastă, după ce făcuse o schimbare de direcție la stânga, el fu primit de o ploaie de gloanțe și șrapnele.

Dar, dorobanții în pas gimnastic (alergător), cuceriră tabăra de corturi, adăpostindu-se în șanțurile (tranșeele) ei.

De aici, cu ochi înfrigurați de focul luptei, deschiseră un foc rar asupra primei redute inamice, în timp ce artileria o bătea de asemeni cu înverșunare.

Reduta nu rezistă multă vreme, căci focul bine ochit al artileriei și al dorobanților, siliră pe turci să se retragă.

Cu un avânt fără de seamă, cu strigăte de „Ura” dorobanții se repeziră ca lei și o ocupară.

Adăpostiți în șanțuri, muscelenii deschiseră un foc viu asupra păgânilor, care se așezaseră acum pe creasta dealului. Între ei și ai noștri era o vale adâncă, o vale a morții, peste care nu se putea trece decât cu prețul a multe vieți.

Un foc groaznic de puști începu din nou, din partea alor noștri. Vaietele turcilor se auzeau ca strigătele unor fiare sălbatice. Coasa morții secera rândurile lor adăpostite.

Au început să fugă înapoi îngroziți. Un strigăt de bucurie fără seamă ieși din pieptul muscelenilor. „Uitați-i cum fug”, strigau ei maiorului și ofițerilor lor. „Pe ei, mă”, și într-un avânt, pe care numai sălbăticia luptei, îl dă, ei se aruncară în valea adâncă.

Dar, gloanțele turcilor ce nu părăsiseră încă creasta, curgeau ca ploaia repezită din înaltul cerurilor.

Lată-l pe caporalul Stancu Niță cum urcă în goană pe panta turcească, strângând arma în mâini, gata să implânte baioneta. Dar un glonț păgân îl lovește drept în frunte. El cade strigând: „înainte”.

Sărmanul! nu-i fusese a bine cu joaca și glumele lui, la plecarea din Pitești.

Și nu-i numai el. Cad rând pe rând: caporalii Mitu Niculae și Derian Ion; mai încolo, soldații Gruincea Nicolae, Tutulea Ion și Matei Gheorghe, și câți alții; cine-i mai poate vedea în focul luptei și-a vârtejului de gloanțe ce cade în jurul dorobanților.

Dar, nimeni n-are timp de asta; toți strigă înfierbântați ca într-o horă: „înainte, tot înainte”.

Au pus mâna pe creasta dealului; păgânii ce nu s-au grăbit să fugă, acolo au rămas pe vecie. Abia ajunși, și muscelenii deschiseră focul asupra turcilor ce fugeau să se închidă, într-a doua redută, ce nu era la mai mult de 50 de pași, și din ale cărei parapete crenelate, curgeau gloanțele, ca vâjâitul stolului de păsărele speriate.

„Înainte”, se striga din toate părțile; dar cine se ridica o clipă de la pământ, cădea trăznit de miile de gloanțe. Rândurile se răreau văzând cu ochii; susținerile deși întăriseră linia, se topeau ca argintul viu.

Nimeni nu mai putea înainta. Fiorul morții intrase adânc în sufletul tuturor.

Și atunci, îndemnându-și flăcăii tot înainte, iată-l pe maiorul Giurăscu, că se ridică ca un uriaș cu pieptul de oțel. Drapelul Regimentului fâlfâia alături de el.

Clocotea văzduhul de strigătul alor noștri; albastrul cerului vărsa o lumină scânteietoare.

„Înainte”, striga maiorul Giurăscu.

Dar n-apucă să facă câțiva pași spre reduta turcească și lovit de moarte, se prăvale, ca un stejar retezat, la 40 de pași de reduta turcească, stropind cu sângele lui drapelul Regimentului.

Sufletul lui viteaz și curat s-a înălțat acolo, sus, în albastrul cerului sclipitor, acolo, unde nu sunt nici patimi, nici ură, acolo unde nu sunt decât zile senine și flori și primăvară veșnică, și unde nimeni nu cunoaște nefericirea!

Alături de el, câinele lui Tirax, urla a pustiu. Plin de mânie, locotenentul Bordeianu [Bordeanu, n.n.], pornește din nou cu valurile de dorobanți. Dar cade și el lângă șeful și camaradul lui scump.

Fumul și praful de pușcă și obuze întunecă acum zarea. Nimeni nu mai poate înainta, dar nimeni nu dă îndărăt.

Ca un zid de granit stau dorobanții cu pieptul lor, la câțiva pași de reduta turcească.

Și în acest timp, sosește-n goană să ia comanda liniei maiorul Ene, din „al 6-lea de Dorobanți”. Dar, avântându-se și el spre reduta păgână, cade trăznit de gloanțele turcești.

O clipă de liniște, dar liniște pregătitoare de furtună. Artileria sosește la prima redută cucerită și în stolul de gloanțe inamic, deschide focul asupra celeilalte redute turcești, foc care mai stăpânește puțin, vijelia ce arunca păgânii.

Spre seară, Batalionul având pierderi mari, fu schimbat de Regimentul 10 Dorobanți sub comanda locotenent-colonelului Măldărescu, iar căpitanul Cruțescu, comandantul Companiei 6, cu compania sa, incendiază o magazie de cartușe a inamicului.

Dar, nimeni nu poate pleca lăsând părăsit pe câmpul plin de sânge, pe bravul maior.

Batalionul își caută comandantul viteaz.

Întins pe pământul înghețat, maiorul Giurăscu dormea somnul de veci, cu fața liniștită, pe care încremenise un zâmbet fericit. Și peste trupul lui, acoperindu-l parcă de o nouă primejdie, Tirax, murise și el, izbit de un glonț, care îl alăturase pentru totdeauna de stăpânul său.

Dacă din inimele unora, veștejite de patimi mici s-ar stârpi simțământul iubirii și al datoriei către cei ce și-au slujit patria, pe aceia câinele maiorului Giurăscu care îl însoțise până la moarte, îi va învăța cum se iubește și slujește cu credință.

Maiorul Giurăscu și câinele Tirax, vor rămâne ca două vii și adânci simboluri: unul, ca simbol al eroismului și abnegației, celălalt ca simbol al fidelității.

Marea umbră a lui Giurăscu, care în delirul iubirii de Patrie și-a dat ultima suflare ca să răscumpere neatârhnarea țării lui, cucerind un mormânt în pământ străin, ne va îmbărbăta din negura timpurilor. Unele morți sunt chezașia vieții însăși!

Batalionul, după ce ia cadavrul maiorului Giurăscu, se adună la prima redută, de unde scoborând în spre satul Selanovița, își ia ranițele și intră în sat la ora 12 noaptea, unde vitejii musceleni obosiți de luptă, cu gândul dus departe, acasă la ai lor, adorm, cu somnul omului ostenit, care a întârziat cam mult la o sindrofie frumoasă.

În ziua de 9 noiembrie, împușcături dese se aud dinspre Rahova; Batalionul pornește pe o ploaie rece din nou într-acolo.

Câmpul era plin de cadavre. Inamicul părăsise orașul Rahova, retrăgându-se spre Vidin. Batalionul intră în oraș.⁵⁶

Anexa 3. Ostașii batalionului 2 Muscel, Regimentul 4 dorobanți căzuți în timpul atacului de la Rahova (7 noiembrie 1877)

---

⁵⁶ Barbu Pârâianu, *Istoricul Regimentului Argeș nr. 4 scris cu ocazia jubileului de 50 de ani (1877-1927)*, Institutul de Arte Grafice „Artistica” P. Mitu, Pitești, 1927, pp. 12-18; *Istoricul Regimentului 4 „Argeș”*, coordonatori Cornel Carp, Vasilică Manea, Petrișor Florea, Cornel Tucă, Editura Pământul, Pitești, 2008, pp. 15-20.

Mitu Nicolae, caporal, Poienari
 Derian Ion, caporal, Dragoslavele
 Stancu Niță, caporal, Valea Popi
 Mitulescu Toma, caporal, Domnești
 Grigorescu Ion, soldat, Domnești
 Marin Florea, soldat, Valea Mare
 Ispas Gheorghe, soldat, Câmpulung
 Copae Ștefan soldat, Câmpulung
 Popescu Ștefan, soldat, Câmpulung
 Oprea Herea, soldat, Câmpulung
 Popescu Ștefan, soldat, Godeni
 Aurel Gheorghe, soldat, Aninoasa
 Nițescu Oprea, soldat, Văleni
 Butoi Ion, soldat, Vrancești
 Chivașcu Ion, soldat, Rucăr
 Grancea Nicolae, soldat, Rucăr
 Țuțulea Ion, soldat, Rucăr
 Mircea Bucur, soldat, Dragoslavele
 Simion S. Durdui, soldat, Mățău
 Pircuși Iosif, soldat, Valea Foi
 Ologelu Ion, soldat, Bădeni
 Soceanu Gheorghe, soldat, Lerești
 Ene Manolache, soldat, Ciumești,
 Vlăsceanu Niță, soldat, Tițești
 Marin Ion, soldat, Tițești
 Bugna Ene, soldat, Coșești
 Vasile Mihai, soldat, Coșești
 Niță Șerban, soldat, Valea Popi
 Ion Dumitru, soldat, Hârtiești
 Nicuță Dumitru, soldat, Hârtiești
 Matei Gheorghe soldat, Mihăești
 Tănăsescu Nicolae, soldat, Corbi
 Boteanu Niță, soldat, Băjești
 Potingu Ion, soldat, Boteni
 Ivașcu Teodor, soldat, Topoloveni⁵⁷

---

⁵⁷ Florian Tucă, *Monumentele neatârării. Itinerar istoric (1877-1878)*, Editura Militară, București, 1977, p. 179.

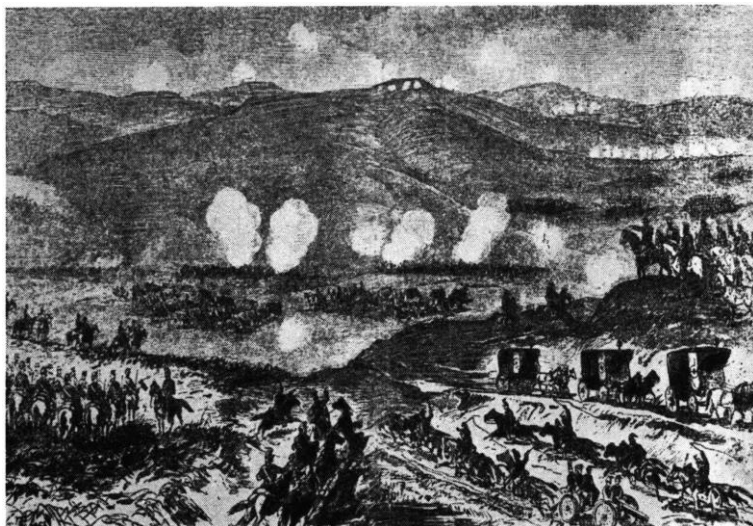

Anexa 4. Constantin Merișescu, *Maiorul Dimitrie Giurescu*

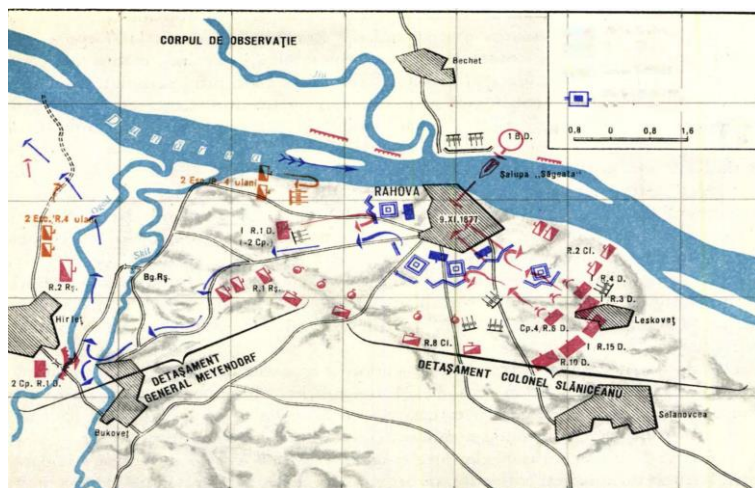
*Un șanț luat cu sila, cu multă bărbăție
De Musceleni pe care Maiorul i-a învățat
Cum trebuie să lupte, Românul, ca să fie
De chiar dușmanii Țării iubit și respectat.
Acel Maior, Părinte, Giurescu se numește,
Soldații săi și-acuma, îl plâng nemângâiați,
Viteaz, cinstit și dulce, acum se odihnește
Pe câmpul de bătaie, alături de-ai săi frați.
Pe-al său mormânt veghează steluța României
Și îngerii pe dânsul presară scumpe flori,
Flori albe-a a Libertății, ce-arată Tiraniei
Cum sunt cinstiți vitejii, ai săi apărători!
Această groapă-i sfântă, ca sfintele altare
De când căzu pe dânsu, în opt a lunei mai
O lacrimă, din ochiul Viteazului cel mare,
Stăpânitorul Țarei, urmașul lui Mihai⁵⁸.*

---

⁵⁸ Apud Radu Rosetti, *Corespondența maiorului D. Giurescu mort în lupta de la Rahova, 7 noiembrie 1877*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice”, Seria III, Tom XXIX, 1946-1947, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București, 1948, p. 111.

Bătălia de la Rahova (gravură de Carol Popp de Szatmary)⁵⁹

Bătălia de la Rahova (7-9 noiembrie 1877)⁶⁰

⁵⁹ România în războiul de independență (1877-1878)..., p. 265.

⁶⁰ Ibidem, 273.

Bust al maiorului Dimitrie Giurescu – Câmpulung Muscel (1897)⁶¹

Inscripția de pe bustul maiorului Dimitrie Giurescu (Câmpulung Muscel)

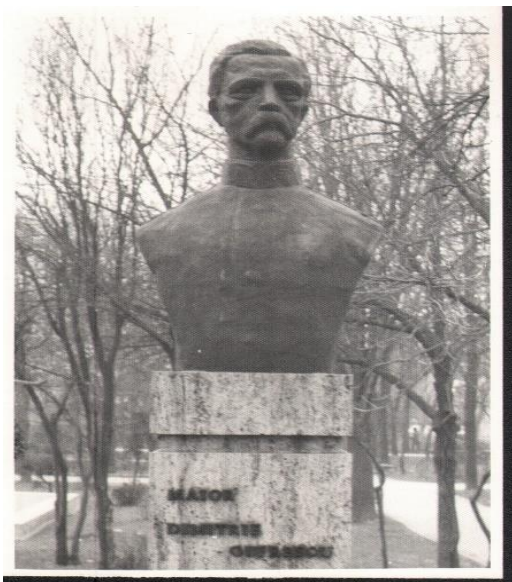
În memoria maiorului Dimitrie Giurescu, comandantul batalionului dorobanți-Muscel, mort în resbelul independenței la Rahova, 7 noiembrie 1877, împreună cu locotenentul Pavel Bordeanu și 34 grade inferioare, fii ai Muscelului.

*Ridicat la Câmpulung în 1897 prin inițiativa colonelului Scarlat Geanoglu, comandantul Regimentului 3 Muscel...*⁶²

---

⁶¹ Vasile I. Mocanu, *Maiorul Dimitrie Giurescu*, Editura Militară, București, 1967, p. 83; <https://sanuuitam.blogspot.com/2013/02/romania-de-altadata-campulung-muscel.html>

⁶² Florian Tucă, *op. cit.*, pp. 178-179.

**Bust al maiorului Dimitrie Giurescu
(Aleea Eroilor) – Giurgiu (1977)⁶³**

Ceas care a aparținut maiorului Dimitrie Giurescu⁶⁴

⁶³ https://www.europeana.eu/en/item/330/Eroi_MON_19_42504

⁶⁴ <https://muzeulvirtual.ro/imagini/ceas-de-buzunar-perret-cie/>

IOAN RAȚIU ÎN AMINTIREA CONSTĂNȚEANULUI IOAN N. ROMAN

Lavinia DUMITRAȘCU

Avocatul, publicistul, poetul, istoricul, omul politic, primarul Medgidiei și al Constanței, Ioan N. Roman, s-a născut, la 20 iulie 1866, în Comândărești, județul Iași. Părinții săi erau mocani din Săliștea Sibiului, care, în procesul transhumanței, au străbătut întreg teritoriul locuit de români¹. A fost văr cu Onisifor Ghibu².

Școala primară o urmează la Săliște și la Hârdău, iar cea secundară la Liceul „Ștefan cel Mare” din Iași. În Iași a stat până în 1892. La Bruxelles urmează, concomitent, Facultatea de Litere și Filozofie și Facultatea de Drept, obținând, în 1897, titlul de Doctor în Drept „*avec distinction*”³.

Activitatea sa ziaristică și literară începe în 1882, an în care publică în „Albina” din Botoșani – avea doar 16 ani - și în „Familia” din Oradea. Îi vom regăsi numele în „Convorbiri literare”, „Contemporanul”, „România liberă”, „Literatură și știință”, „Viața”⁴. Între 1892-1893 este prim redactor la ziarul „Adevărul”.

În 1882, înființează gazeta „Drapelul”, la care va fi „director-proprietar” și care va ființa timp de 10 ani⁵.

Peste 4 ani, Ioan N. Roman a fost chemat de Ion Rațiu să militeze pentru propagarea ideii de românism în Ardeal. Drept

---

¹ Stoica Lascu, *Ion N. Roman (1866-1931)*, în „Comunicări de istorie a Dobrogei”, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, 1980, p. 159-160.

² Lavinia Dumitrașcu, *Un document inedit: „Patriarhul Dobrogei”, Ioan N. Roman, parte din arborele genealogic al omului politic și intelectualului Onisifor Ghibu*, în „Datina”, iulie 2016.

³ Diplomele se află în patrimoniul Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța.

⁴ Constanța Călinescu, *Reprezentanți ai Dobrogei în știința și cultura românească*, Constanța, 1969, p. 263

⁵ Stoica Lascu, *op. cit.*, p. 161.

urmare, acesta pleacă din București și, în 1896, devine redactor la „Tribuna Sibiului”⁶.

Funcționează, la Iași, ca secretar-contabil la școala comunală de meserii. Dovedind capacitate organizatorică, acesta îi organizează într-o societate profesională și de ajutor reciproc, scoțând chiar, în 1887, gazeta „Meseriașul român”, în care milita pentru înlăturarea contradicțiilor sociale.

În 1897, I.N. Roman primește postul de ajutor de judecător la Judecătoria Ocolului Curtea de Argeș și, anul următor, e transferat la Judecătoria din Medgidia. Concomitent, este ales și în Consiliul acestei comune urbane, iar, pe 29 ianuarie 1899, este, pentru puțin timp, primar al Medgidiei. La 4 februarie 1899, i se acordă autorizația de a exercita profesiunea de avocat în Dobrogea, iar, în mai 1900, se stabilește la Constanța. În 1903, este ales membru în Consiliul județean Constanța, anul următor, consilier comunal, consilier județean și vicepreședinte al Consiliului Județean între 1905-1907, decan al Consiliului de disciplină a corpului de avocați etc.⁷

Integrat, încă din 1885, în rândurile liberalilor, Ioan N. Roman va activa – din 1908, când se înființează și în Dobrogea – în acest partid, fiind, între 1910-1914 vicepreședinte al organizației liberale constănțene și redactor al oficiosului „Drapelul”. În alegerile parlamentare din 1914, va fi ales deputat, iar între 1922-1926 ocupă fotoliul de senator liberal de Constanța, poziții de pe care apără drepturile dobrogenilor⁸. Paralel, continuă activitatea sa juridică⁹.

---

⁶ Ștefan Muntean-Sălcele, Ioan N. Roman (20 iulie 1866-12 iulie 1931) cf. <https://www.tribuna.ro/stiri/actualitate/ioan-n-roman-20-iulie-1866-12-iulie-1931-68766.html>.

⁷ Constanța Călinescu, *op. cit.*, p. 264

⁸ Aurelia Lăpușan, Ștefan Lăpușan, *Constanța. Memoria orașului*, vol. I (1878-1940), ediția a II-a, Constanța, Editura Muntenia, 1997, pp. 185-188.

⁹ Între clienți săi, se numără și Catinca Iorga, soția lui Nicolae Iorga. Despre proces, vezi: Lavinia Dumitrașcu, *Dobrogeanul Ioan N. Roman – avocat al familiei Nicolae Iorga (1917-1918)*, în „Studii de istorie”, VIII, Brăila, Editura Istros, 2018, p. 33-45.

I.N. Roman se remarcă drept un animator de înaltă ținută a vieții culturale și cetățenești, luptător pentru lărgirea drepturilor constituționale, publicist, autor a numeroase cărți și studii despre istoria națională, a Dobrogei și oamenilor săi (*Dobrogea și drepturile politice ale locuitorilor ei* – 1905 -, *Studiu asupra proprietății rurale în Dobrogea* –1907 -, *La Question Roumaine en Hongrie* –1915-, *Drepturile, sacrificiile și munca noastră în Dobrogea...* –1922- etc.).

A redactat și a colaborat la ziarele: „Dreptul Dobrogei”, „Farul”, „Ovidius” și trimite colaborări despre Dobrogea la ziarul lui Nicolae Iorga, „Neamul românesc”. Împreună cu o altă personalitate de marcă dobrogeană, Constantin Brătescu, fondează „Societatea Culturală Dobrogeană” și revista „Analele Dobrogei” (1920). Lucrările sale științifice și literare sunt semnate și cu pseudonim. În ultimii ani ai vieții, este ales președinte al Comitetului „Pro Eminescu” care avea drept scop ridicarea unui statui a Luceafărului poeziei românești, pe malul mării. În 1934, este dezvelită și statuia lui Mihai Eminescu, pentru care Ioan N. Roman luptase atât.

Moare la 12 iulie 1931, la Constanța.

După decesul său, familia a instituit două premii: „Premiul cultural dobrogean Ioan N. Roman” și „Premiul de poezie Ioan N. Roman”, premii ce au fost decernate unor personalități de marcă ale culturii românești. Între aceștia: V. Voiculescu, Gr. Sălceanu, G. Banea, C.D. Constantinescu-Mircești¹⁰.

I.N. Roman a fost destul de apropiat de familia Rațiu. Dovadă nu stau doar formulele de adresare „Măicuța” și „Unchiul”, ci și corespondența cu doamna Emilia Rațiu. Scrisorile trimise doamnei Rațiu în 1893 și 1895 au fost publicate¹¹:

---

¹⁰ Constanța Călinescu, *op. cit.*, p. 264; Aurelia Lăpușan, Ștefan Lăpușan, *op. cit.*, p. 382-383.

¹¹ *D. Ioan Rațiu și Emilia Rațiu. Corespondență*, vol. 1 *Scrisori primite 1866-1895*, Editura „Progresul Românesc”, 1994, pp. 121-123; 127-129; 151-153, 329-330; 359-360; 360-362.

- 9/31 iulie 1893, București – îi relatează despre manifestația de la Predeal, organizată de *Liga Culturală*, cu ocazia primirii steagurilor și discursul lui V.A. Urechia; a transmis sfaturile dr. Rațiu adresate redacției ziarului „Adevărul” în legătură cu necesitatea ca presa să se manifeste în același fel în problema națională, iar periodicul să pătrundă în Transilvania sub titlul „Dreptatea”;
- 28 august/9 septembrie 1893, București: despre *Societatea Presei din București*, care este mai mult societate de ajutor mutual; militează pentru schimbarea statutelor ei; a comandat o imprimerie în străinătate; despre holera din țară;
- 21 decembrie 1893, Bruxelles – o încurajează pe Emilia Rațiu în perspectiva judecării memoriilor și a condamnării dr. Rațiu;
- 12 februarie 1895, Bruxelles – despre studiile sale; despre volumul intitulat *Poezii* depus la Academia Română pentru premiere – o roagă să intervină pe lângă Iosif Vulcan, amintindu-i că este vechi colaborator al „Familiei”. Din documentul 347, aflăm că doamna face intervenția, iar Vulcan îi răspunde apreciativ.
- 20 iulie 1895, Bruxelles – despre examenele lui; își oferă serviciile pentru orice comision în vederea Congresului ce urma să aibă loc pe 12 august la Palatul Academiei.
- 25 august 1895, Bruxelles – despre Congresul Păcii, unde a făcut cunoscută cauza românească unor ziariști belgieni, francezi, flamanzi și reprezentantului Franței.

Cu rădăcini în teritorii românești ocupate, în care românii erau supuși unui regim de deznaționalizare, îl „citim”, pe Ioan N. Roman ca fiind implicat nu doar în „treburile” periodicului „Tribuna”, ci și în problemele românilor transilvăneni.

Prezentăm, în continuare, un document aflat în patrimoniul Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța. Este vorba despre o ciornă, de 9 pagini, manuscris al lui Ioan N. Roman, în 1930. Autorul a făcut numeroase ștersături, corecturi și completări. Prezentăm documentul integral, păstrând grafia și sublinierile originale. Textul are un titlu simplu:

„Ioan Rațiu
(1828-1902)

L-am cunoscut, în Iulie 1893, la Sibiu, unde mă dusesem, ca reprezentant al «Adevărului», la memorabila conferință națională din acel an¹².

Era un bătrân frumos, înalt, impunător, cu mustață albă, plină și stufoasă, care-i dădea o aparentă severitate, dar cu privire dulce și cu zâmbet captivant, care te atrăgea numaidecât, ca un fluid electric, în intimitatea lui.

Sunt 37 de ani de atunci, și totuși nu pot uita nici astăzi impresia covârșitoare ce mi-a făcut, din primul moment, bătrânul acela falnic ca un stejar, cu suflet deschis și bun ca de copil, cu graiu răspicat și nemeșteșugit.

L-am văzut apoi în anul următor, după procesul «Memorandumului», nepăsător de osânda ce i se dăduse la Cluj, - indignat numai ca de ceva rușinos de propunerea ce-i venise din București: să treacă «în Țară», împreună cu ceilalți osândiți, și să se pună la adăpost. «Ungurii numai atât așteaptă», - îmi spunea el. - «Dar noi, cum să lăsăm poporul fără conducători?! Cât suntem în mijlocul lui, deși întemnițați, poporul nu-și pierde nădejdea. Dar dacă l-am părăsi și ne-am înstrăina de el, în cine să mai creadă?»

În toamna aceluiași an (1894), l-am revăzut, de astă dată în temnița de la Seghedin, unde-și executa pedeapsa, împreună cu Lucaci și Coroianu. Era același, cu același optimism, cu aceeași bună umoare, nepăsător de soarta sa și preocupat numai la gândul ca «mișcarea să nu cumva să înceteze», ci «să fie continuată, prin toate mijloacele, în țară și în străinătate», întreținând «neclintită credința în izbândă finală».

Cu câtă dragoste îmi vorbea el atunci de «bunul popor românesc, care nici în temniță nu-l uită»; și ca dovadă îmi arăta cu mândrie buchetele de flori și scrisorile cu versuri naive primite de când era închis.

---

¹² Conferința PNR (Sibiu, 23-24 iulie 1893) a adoptat în unanimitate o rezoluție de solidaritate cu conținutul „Memorandumului” și a protestat împotriva procesului intentat conducătorilor partidului; cf. <https://www.magazincritic.ro/2022/01/09/la-conferinta-pnr-din-8-9-ianuarie-1892-de-la-sibiu-s-a-hotarat-elaborarea-unui-memorandum-in-25-mai-1894-au-fost-condamnati-la-cluj-memorandistii/>.

Dar mai mult și mai de aproape pe dl. Ioan Rațiu l-am cunoscut în 1905-1906, adecă în anul «Mileniului» unguresc, când am fost chemat de el să vin pentru câțva timp la «Tribuna».

Pentru motive ce nu e locul să le înșir aici, se produsese la redacția aceluia ziar o «criză»: Redactorii principali se retreseseră, în urma unor instigațiuni din București, și «bătrânul» a crezut că și eu aș putea fi de folos ziarului, ca să nu-și întrerupă apariția.

Mi-am întrerupt eu, imediat, studiile universitare pe care le făceam la Bruxelles și am răspuns la chemarea ce mi se adresase.

Acolo, la redacția «Tribunei» am cunoscut pe Dr. Elie Dăianu¹³, care avea să fie mai târziu protopop al Clujului și vice-președinte al Senatului României întregite; pe regretații Ilarie Chendi¹⁴ și Ion Scurtu¹⁵; pe impetuosul Augustini, slovacul cunosător al tuturor limbilor ce se vorbeau în Monarhie; și pe blândul corector Andrei Baltes, care lua răspunderea scrisului nostru al tuturor și-și ducea viața mai mult în pușcării decât în libertate.

Un an întreg am lucrat cu ei la «Tribuna», - poate anul cel mai frumos din viața mea, - și îmi aduc și astăzi cu drag aminte de entuziasmul care ne încălzea pe toți deopotrivă și ne înfrăția. Dar ceea ce cu deosebire făcea farmecul acelei neuitate vremi erau clipele trăite în societatea «Unchiului», cum îi spunem noi bătrânului Rațiu, și «Măicuței», cum îi spuneam acelei sfinte femei, Emilia Rațiu, care a fost tovarăsa lui credincioasă de viață.

Stăteam mai în fie-care zi, une-or și serile, ceasuri întregi cu ei de vorbă. «Unchiul» ne povestea din vremi de mai de mult: episoade din timpul revoluției dela 1848; amintirile lui din viața de avocat; neomenia din procesul Tofălenilor¹⁶, căror baronul Apor le confiscase tot avutul,

---

¹³ Elie Dăianu (1868-1956) - figură reprezentativă a intelectualității române din Transilvania. Deputat pe listele Partidului Poporului, a fost vicepreședinte al Camerei Deputaților. A fost redactor la „Tribuna” și „Foaia Poporului” (1896-1900), profesor suplinitor la Seminarul Teologic din Blaj, concomitent profesor de germană și română la gimnaziul din Blaj (1900-1902), preot și protopop în Cluj;

cf https://ro.wikipedia.org/wiki/Elie_D%C4%83ianu.

¹⁴ Ilarie Chendi (1871-1913) - critic literar aparținând curentului sămănătorist; cf. https://ro.wikipedia.org/wiki/Ilarie_Chendi.

¹⁵ Ion Scurtu (1877-1922) - critic și istoric literar, redactor la revista „Tribuna”; cf. https://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Scurtu.

¹⁶ Despre acest proces, vezi:

case și teren de cultură, cu ajutorul justiției, și-i evacuase din vechile lor așezări în dricul (?) unei ierne cumplite; amintirile din luptele politice la care luase parte...Și povestea așa de frumos. Iar «Măicuța» adăuga și ea câte un detaliu asupra întâmplărilor dela 1860 încoace, pe care le cunoștea fiind-că le trăise și le avea pe toate însemnate.

Fusese chiar vorba ca eu să scriu sub dictarea «Unchiului» «memoriile» sale; și ce rău îmi pare acum că punerea sub acuzare a unui articol din «Tribuna» scris de mine, m-a silit să părăsesc Sibiul înainte de a fi înfăptuit acel proiect, deși bietul Andrei Balteș luase pe seama sa răspunderea și a și fost condamnat din această cauză la 16 luni de închisoare.

*

Rațiu avea atunci 67 de ani.

Născut la 19 August 1878, el dusesese o viață din cele mai agitate.

După ce și-a făcut studiile primare la Blaj și cele secundare la institutul părinților «piariți» din Cluj, a început să-și facă, – după dorința alor lui –, pregătirea pentru pregătirea preoțească, urmând cursurile seminarului central și al facultății de teologie din Budapesta.

Evenimentele însă l-au împiedicat să le desăvârșească.

Era, într-adevăr, numai la 20 de ani, când revoluția lui Kossuth din 1848 a izbucnit. Toată maghiarimea era în fierbere și alerga sub arme, în sunetele marșului lui Petőfy, ca să dărâme despotismul austriac și să întronizeze libertatea...maghiară.

Românii, cari știau de mult ce însemnează această «libertate», nu puteau rămâne nepăsători în clipele istorice de atunci. Adunarea națională din «Câmpia libertății» de lângă Blaj și rezoluțiunile luate de ea se cunosc. Acea adunare a fost un eveniment care a întremurat toată făptura sufletească a poporului românesc și care a găsit un viu răsunet în sufletul entuziast al tânărului teolog Ioan Rațiu. El a părăsit imediat studiile ce făcea și s-a înrolat în cetele lui Avram Iancu, ca «tribun» - în sensul milităresc de «fruntaș».

Se știe că revoluționarii maghiari, sub conducerea unor comandanți pricepuți au avut de înregistrat succese contra trupelor imperiale conduse de molăi ca reumaticul Puchner, după cum se știe de asemenea că Munții Apuseni, ocupați de cetele românești ale

---

<https://nicolaebalint.wordpress.com/2012/04/22/cazul-tofalau-mures-radiografia-unui-abuz-de-acum-mai-bine-de-un-veac/>; <https://www.cuvantul-liber.ro/344679/cronica-sangeorzana/>.

«Crăișorului» au rămas o cetățuie de granit de care s-au zdrobit trei armate ungurești: a lui Hatvany¹⁷ lângă Abrud, a lui Kemeny la Buciumani și Valea Cerbului și a lui Vasvary (supranumit «Kossuth-cel-Mic» la Gelău, Mărișel și Fântânele.

Ce se știe mai puțin este că în luptele din Iulie 1848, contra bavarezilor lui Kemeny, bătrânul «tribun» Ioan Rațiu, cu ceata lui, a luat o parte însemnată, decisivă, de izbândă.

Îmi aduc aminte cu ce haz îmi povestea el cum a pus, cu câți-va inși, pe guană o ceată de Secui, după ce mai întâi îi atrăsese printr-o stratagemă și apoi îi atacase pe neașteptate: «Deși de zece ori mai numeroși decât noi», - îmi spuse el, - «așa s-au speriat de noi, c-au rupt-o la fugă, și fără să se mai uite înapoi, nu sau oprit... până în Secuime!»

Dar după trecerea Rușilor lui Lüders¹⁸ pe la Turnu Roș în Ardeal, după înfrângerea lui Bem la Sighișoara (unde și-a găsit moartea și animatorul revoluției, poetul Petöfy) și mai ales după capitularea lui Görgey¹⁹ la Vilagos, în august 1849, rezistența lui Klapka²⁰ dela Komaron apărea numai ca ultima pâlpâire a unui foc ce se stinge și revoluția s-a putut considera ca definitiv înăbușită.

Toată lumea și-a reluat treburile. Rațiu însă nu și-a mai reluat studiile teologice la facultatea din Budapesta. El simțea în el o altă vocațiune decât cea preoțească. Și astfel, în anul următor (1850) s-a dus la Viena, urmând acolo patru ani cursurile facultății juridice și obținând în 1854 diploma de «Doctor în Drepturi».

La 1858 el se stabili ca avocat la Cluj, dar după doi ai, în 1860, se mută la Sibiu, unde secundă pe marele mitropolit Andrei Șaguna în eforturile lui pentru înființarea societății culturale «Astra».

---

¹⁷ Imre Hatvani (1818-1856) - avocat, maior în trupele maghiare neregulate în timpul Revoluției de la 1848 din Transilvania;
cf https://ro.wikipedia.org/wiki/Imre_Hatvani.

¹⁸ https://en-m-wikipedia-org.translate.google/wiki/Alexander_von_L%C3%BCders?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ro&_x_tr_hl=ro&_x_tr_pto=sc

¹⁹ https://hu-m-wikipedia-org.translate.google/wiki/G%C3%B6rgey_Korn%C3%A9l?_x_tr_sl=hu&_x_tr_tl=ro&_x_tr_hl=ro&_x_tr_pto=sc

²⁰ [https://hu-m-wikipedia-org.translate.google/wiki/Klapka_Gy%C3%B6rgy_\(t%C3%A1bornok\)?_x_tr_sl=hu&_x_tr_tl=ro&_x_tr_hl=ro&_x_tr_pto=sc](https://hu-m-wikipedia-org.translate.google/wiki/Klapka_Gy%C3%B6rgy_(t%C3%A1bornok)?_x_tr_sl=hu&_x_tr_tl=ro&_x_tr_hl=ro&_x_tr_pto=sc)

La acea epocă «absolutismul austriac» de după revoluție era pe sfârșite. O Dietă a Transilvaniei a fost convocată, în 1863, la Sibiu. (Am văzut, la Rațiu, decretul de convocare în trei limbi: nemțește, ungurește și românește, cu textul românesc iscălit de Împărat: «Franciscu Iosif» cu u scurt). Rațiu a fost ales deputat în Dietă și secretar în biroul ei.

Dar, după vre-o doi ani, Dieta a fost dizolvată.

Ungurii se arătau, chipurile, păcăliți și, mai cu lingușiri, mai cu amenințări, izbutiseră să se insinueze din nou pe lângă Curtea dela Viena, care avea și ea interesul să-i mai liniștească. Curând după aceea, Deak²¹ a reușit să impună concepția «Statului dualist», cu «egală îndreptățire a naționalităților conlocuitoare»!), înglobând Transilvania în regatul Ungariei și desființând astfel vechile condițiuni de drept public ale «marelui Principat».

Așa reîncepea era «absolutismului maghiar».

Dieta Transilvaniei trebuia să fie din nou convocată, ca să voteze «unirea» Ardealului cu Ungaria, și a fost convocată dar nu la Sibiu, ci în citadela maghiarilor și maghiaronilor din Cluj.

Românii au protestat și atunci, - în rând de altminteri cu Sașii; - și Dr. Rațiu a prezentat Împăratului, în 1867 protestul lor. Dar cine era să-i mai asculte și ce mai putea face și Împăratul când totul era pus la cale. Franț-Iosif a răspuns D-rului Rațiu că contează și pe viitor pe devotamentul poporului român; iar în ce privește doleanțele lui, s-a mărginit a spune că «le va examina». În același timp Dieta de la Cluj vota «unirea», în mijlocul unor acte de violență nemaipomenite și strigătelor sălbatece de «unio vagy halál» (unire sau moarte)!

După încercări zadarnice de a lua parte la viața parlamentară a noului Stat, fruntașii români, convocați în casele fostului deputat în Dieta de la Cluj, Ilie Măcelaru, din Mercurea, au adoptat «pasivitatea» ca normă de conduită politică, normă confirmată și de conferințele naționale de mai târziu.

La conferința din 1880, ținută la Turda, în casele lui Ioan Rațiu, s-au fixat bazele programului pe care avea să se dezvolte acțiunea din viitor a partidului, și pe care Ioan Rațiu, ales atunci președinte al Comitetului, le-a respectat în chipul cel mai conștiințios – lucru din care unii «activiști» de mai târziu i-au făcut o vină.

Evenimentele cele mai însemnate petrecute după aceea («Memorandumul» din 1892, conferința dela Sibiu din 1893, procesul de

---

²¹ [https://en.wikipedia.org/wiki/Ferenc_De%C3%A1k_\(politician\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Ferenc_De%C3%A1k_(politician))

la Cluj etc.) le-am schițat pe scurt la începutul acestui articol. Din toate se desprinde un adevăr, și anume: că și în perioada pasivității, Rațiu a știut să dezvolte o activitate mai eficientă și mai dureroasă pentru regimul de opresiune dela Budapesta decât chiar campaniile activiștilor de mai târziu; și că prin tactul său a știut să ridice chestiunea poporului român din Transilvania și Ungaria la înălțimea unei chestiuni europene, la care nu mai fusese.

*

Înaintat în vârstă și cu sănătatea sdruncinată în temnița din Seghedin, Rațiu a voit, în mai multe rânduri, să se retragă de la presidenția partidului și să rămâe «un pensionar fără pensie» cum scria în glumă unui prieten, dat totdeauna și de pretutindeni i s-a răspuns că atât timp cât va fi în viață nimeni nu va avea curajul de a încerca măcar să ocupe locul de onoare pe care el l-a ilustrat atâția ani, aducând chestiunei naționale cele mai mari servicii pe care le putea aduce”.

Ioan Ratin

1828 - 1902

L'am cunoscut, în Iulie 1893, la Sibiu, unde mă vă-
seam, ca reprezentant al „Adevărului”, la memorabila
conferință națională din acel an.

Era un bătrân frumos, înalt, impunător, cu mus-
cătură albă, plină și stufoasă, care-i dădea o aparență
severitate, dar cu privire dulce și cu zâmbet capti-
vant, care te atrăgeau numai de cât, ca un flux
electric, în intimitatea lui.

Sunt 37 de ani de atunci; și totuși nu pot uita
nici astăzi impresia căvârșitoare ce mi-a făcut,
din primul moment, bătrânul acela, falnic ca un
stejar, cu suflet deschis și ^{bun ca de copil} copilăresc, cu
grain răspicat și nemestecugit.

L'am văzut apoi în anul următor, după
procesul „Memorandumului” ^{neapăsător de osânda ce}
^{ca de cea ruginos,} ~~la Cluj~~, - înținat numai de propunerea ce-i
venise din București să treacă „în Tară”, împreună
cu ceilalți osândiți, și să se pună la abăpost. ~~de~~
„lingurii numai atât astăzi”, - mi spu-
nea el. «Dar noi, cum să lăsăm poporul fără con-
ducători? Cât suntem în mijlocul lui, și în inter-
mitate, poporul nu-și pierde nădejdea. Dar dacă
l'am părăsi și ne-om rușina de el, în cine să mai
creadă?»

ROMÂNISM ȘI NOU NAȚIONALISM ÎN IORGHIE CUVINTE ADEVĂRATE, LA ÎNCEPUT DE SECOL XX

Gheorghe CLIVETI

Dintre volumele incluzante de iorghiene articole ziaristice, niciunul n-ar putea apărea mai clar decât cel intitulat *Cuvinte adevărate* (București, 1903) ca „fereastră de gânduri și simțiri” a unui deja faimos cărturar „privitor” și asupra *modernității românești* de secol XIX și de început al celui sortit a fi căpătuiitor de mileniu II, *modernitate* sub însemn de *contemporaneitate* pentru îndeosebi intelectualii trăitori ai acelei „cumpene de înveacuitoare vremi”. Mai curând însă dintr-un considerent bio-bibliografic enumerativ decât în spirit critic evaluativ „s-a notat” că prin articolele incluse de sus-menționatul volum și care fuseseră „găzduite” de „Epoca”, de la 15 martie la 21 octombrie 1902, autorul lor „s-a impus” între ziariștii renumiți de atunci¹. Or, ceea ce astfel „s-a notat” s-ar fi putut încărcă de ceva mai multe semnificații prin considerarea nuanțat istoriografică a „mărturisirii” autorului *Cuvintelor adevărate* că, invitat fiind de omul politic conservator Nicolae Filipescu să devină colaborator al ziarului „Epoca”, și-a propus „să dea o cronică <de fiecare> luni și un articol <de fiecare> joi”, urmărind „un triplu țel”: problema „românismului și a noului naționalism”; „o istorie contemporană a zilei așa cum s-ar scrie peste o sută de ani în răgaz și pace, privind-o senin și de departe”; un vehement „rechizitoriu” asupra „moravurilor corupte, partidelor <...> în descompunere” și a unor personalități culturale „rătăcite și inactive”². Un atare „triplu țel” era, fără îndoială, mai aplicat istoriografic sau cultural decât cel vizând polemic-negativist *viața intelectuală* românească, cu instituții și personalități, și asumat de Iorga prin articolele sale apărute în „l’Indépendance Roumaine” și incluse volumelor *Opinions sincères...* (1899) și *Opinions perniciosuses d’un mauvais*

---

¹ Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga 1871-1940. Biobibliografie*, București, 1976, p. 36.

² *Ibidem*, p. 35.

patriote... (1900). Apoi, măcar unele, de notabilă anvergură discursivă ori ideatică, dintre articolele pretabile volumului *Cuvinte adevărate*, păreau înadins menite de autor dezbatărilor intelectuale „de epocă”, fie acestea și cu incitare de „larg public cetitor”. Și în tot măcar acele articole, cu, desigur, imediat caracter editorialist-ziaristic, dar și menite dezbatărilor de felul menționat și suscitante de ceva timp într-o chiar a lor „definire”, se arătau semne de anticipare a „editorialelor și cronicilor de nouă direcție a culturii naționale” ce aveau să și asigure un anumit renume revistei „Sămănătorul”, pentru îndeosebi anii 1903-1906.

În tonul articolelor de ziar „Epoca” dintr-un timp de ceva mai bine de șapte luni ale anului 1902 și destinate „unor așteptări de cotidian” au reverberat stări de spirit iorghiene foarte amestecate, aproape constant tulburate. Acel an „venise” pentru lorga după „alți doi” ce i-au fost încă tânărului și deja prodigiosului cărturar plini de suferințe și răbufniri omenești, dar și de intense realizări profesionale prin publicații documentare, studii, articole, conferințe, sinteza *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea...* și angajarea sintezei *Geschichte des Rumänischen Volkes...* Articolele „găzduite” de „l’Indépendance Roumaine” și imediat reunite în volumele *Opinions sincères...* și *Opinions pernicieuses...* i-au asigurat, spre nedisimulată satisfacție personală, câteodată prea cinică, deși pe fond al său sufletesc mereu retroactiv de „grele cuvinte” și iertător „de semeni”, „un public cetitor”, dar i-au atras și reacții severe, admonestative, chiar punitive dinspre mai ales „mediul academic”. Numele celui care tocmai se făcea „faimos în ochii specialiștilor străini” prin două volume de pariziană editură Leroux, *Notes et extraits pour servir à l’histoire des croisades au XV-e siècle* (1899), *Nouveaux matériaux pour servir à l’histoire de Jacques Basilicos l’Héraclide dit le Despote* (București, 1900), note, articole sau recenzii din „Revue historique”, „Revue de l’Orient latin”, „Revue critique d’histoire et de littérature” și își tot înălța statura de „cărturar național”, cu proaspăt apărute ori pe cale de a apărea volume de *Documente... Hurmuzaki* – XI, *Acte din secolul*

al XVI-lea (1517-1612) relative mai ales la domnia și viața lui Petru Șchiopul (București, 1900), de *Studii asupra istoriei românilor în secolul al XVIII-lea* (București, 1900) și încântătoarea „pentru public” *Scurtă istorie a lui Mihai Viteazul în amintirea celor săvârșite acum trei sute de ani* (București, 1900) etc., „s-a văzut” supus „judecății” de plenul Academiei. În ședința de acel plen, din 24 noiembrie, după ce anunțase „darul de un număr de documente” pentru Academie și își exprimase intenția de „a oferi” revistei „Analele Academiei Române – Memoriile Secțiunii Istorice” un studiu „asupra scrisorilor grecești ale mitropolitului Filaret”, a fost „acuzat”, între alții de A. D. Xenopol, de „atac nedrept și necuviincios” contra unor membri ai „înaltului așezământ al Țării”. Și tot în acea ședință „s-a văzut” cum „Secțiunea Istorică reprobează purtarea necuviincioasă a d-lui membru corespondent N. Iorga și declară că nu poate sta în relațiuni științifice și colegiale cu un atare membru”³. Din acel moment și până la ședința festivă consacrată, în 2 iulie 1904, de Academie, „tregerii” a patru sute de ani de când răposase Ștefan cel Mare, ședință onorată ca istoric de Iorga⁴, acesta nu a mai ținut nicio comunicare științifică „sub acoperământul înaltului for cultural românesc”⁵.

I-a fost dat lui Iorga să suporte admonestări dinspre Academie în consecința unor *Opinions sincères...* și *Opinions perniciouses...* A suportat admonestări „de acolo” și din cauza criticilor prea pline de năduf personal contra operei lui Grigore Tocilescu⁶, a îndeosebi „semnelor” de favorizare „publică și academică” a acestuia întru a realiza *Istoria Românilor* menită Expoziției Universale de la Paris, dar sortită finalmente doar

---

³ Academia Română, *Dezbateri*, vol. XXII, București, <1900>, p. 51; v. și Barbu Theodorescu, *Cronologie*, în vol. *Scrisori către N. Iorga*, I, București, 1972, p. 598.

⁴ N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului*, București, 1904, extras din „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice”, seria II, tom. XXVIII.

⁵ Barbu Theodorescu, *Cronologie*, în loc. cit., p. 598 și urm.

⁶ N. Iorga, *Cum face dl Gr. C. Tocilescu „Ediția a doua” a operei sale. Reflecții scurte ale unui cumpărător decepționat*, București, 1900.

„librăriilor țării”⁷. O atare *Istorie* și cu acea menire intenționase el, Iorga, „să publice în cadrul Academiei”, de vreme ce, de la tribuna Parlamentului, Maiorescu îl considerase „alături” de D. Onciul, A. D. Xenopol și I. Bogdan, ca apt să confere valoare operei, cu inevitabil plus de merit față de ceea ce urma „să dea o comisie de mai mulți autori” din dispoziția Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor⁸. Din acea dispoziție, *Istoria României* pentru Expoziția Universală de la 1900, „găzduită” de capitala Franței, urma să fie „prezentată în trei limbi europene”. Lucrarea a fost concepută „în opt părți”, cu indicarea de respectivi autori: I) *Înainte de romani. Epoca romană* (Dimitrie Onciul); II) *Invazia barbarilor. Evul Mediu până la întemeierea Principatelor* (Dimitrie Onciul); III) *Principatele în timpul lui Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun până la Mihai Viteazul* (A. D. Xenopol); IV) *De la Mihai Viteazul la Constantin Brâncoveanu* (Nicolae Iorga); V) *Cultura și literatura până în secolul XVIII* (Ioan Bogdan); VI) *Epoca fanariotă* (A. D. Xenopol); VII) *Renașterea* (C. Colescu-Vartic); VIII) *Cultura și literatura modernă* (Ion Bianu)⁹. Între autori nu se regăsea Tocilescu și nici lui Iorga nu i-a fost pe plac să fie, iar „pricina de scandal”, „din așa ceva”, la Academie, s-a stins odată cu netipărirea lucrării¹⁰. N-a prea fost însă cum să se stingă și tensiunile din raporturile lui Iorga cu „înaltul așezământ cultural”. „Personajul” se afla într-o stare sufletească foarte tulburată, fiind „nevoit” de a divorța de prima soție, Maria, „fostă Tassu”, cu care avea doi copii, și urmând, după tranșarea „tribunalicească”, din 19 iunie 1900, a divorțului, să se căsătorească, peste nici opt luni, la 4 februarie 1901, „pe o zi

---

⁷ *Ibidem*.

⁸ Titu Maiorescu, *Opere*, IV, *Discursuri parlamentare*, ediție de D. Vatamaniuc, cu *Introducere* de Eugen Simion, în colecția „Opere fundamentale”, coord. Eugen Simion, București, 2006, p. 754 și urm. (Maiorescu, Interpelare asupra *Istoriei române*, în ședința Senatului României, 23 martie 1899).

⁹ Laurențiu Vlad, *Imagini ale identității naționale. România la expozițiile universale și internaționale de la Paris (1867-1937)*, ediția a doua, Iași, 2007, p. 162 și urm.

¹⁰ Barbu Theodorescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 598.

geroasă”, cu Ecaterina, sora „ colegului și prietenului” Ioan Bogdan, „femeia bună”, cum și-a dorit-o, încât să-i dea motiv să fie „și mai harnic și mai liniștit”¹¹. A vădit puternice resurse omenești să treacă „peste necazul familial” și să înfrunte „relele” academice și publice, cam mult „adunate” atunci.

În plan ziaristic sau de imagine publică, Iorga a avut de îndurat articole denigratoare dinspre „România Jună” și „Epoca”, ambele „organe de presă” pentru care tocmai „dădea” ori urma „să dea articole”. Netezirea căii de colaborare la primul dintre cele două „jurnale” menționate i-a fost făcută de însuși directorul Aurel C. Popovici, care l-a „rugat” să ilustreze prin articole de împreună împărtășite „idei” importanta „luptă dusă împotriva atâtor curente nenorocite”¹². Cât despre fulminanta-i colaborare la „L’Indépendance Roumaine”, aceasta, deși, prin influență, benefică apariției de cărți „ale lui” de istoric, la pariziana Casă editorială Ernest Leroux¹³, și incitată de solicitarea redacțională a „foaiei” ca să se pronunțe „competent” asupra unor „chestiuni” privind „traversarea de literatura română a unei perioade de criză” și „cauzele” de așa ceva, „punctul culminant al literaturii noastre” țiitor „de trecut” ori „de, atunci, prezent”, și numele celui ce „a scris sau scria cea mai pură românească”¹⁴, s-a îndreptat către „inevitabilul blocaj”. După ce aproape doi ani de zile sporise „rândurile de cititori” ai respectivului ziar, directorul de redacție A. Rubin avea să-l anunțe că articolul *L’appel au travail des autres* „a fost găsit cam prea pesimist”, fiind „greu unei gazete liberale”, precum „l’Indépendance...” de la 1901, „să spună”, prin „pana” unui gazetar, „că toată opera trecutului, revendicată de Partidul

---

¹¹ *Ibidem*, pp. 599-603; v. și Lucian Nastașă, *Intimitatea amfiteatrelor. Ipostaze din viața privată a universitarilor „literari” (1864-1948)*, Cluj-Napoca, 2020, pp. 268-270, 281.

¹² *Scrisori către N. Iorga*, I, p. 217 și urm. (A. C. Popovici c. Iorga, București, 9 ianuarie 1900).

¹³ *Ibidem*, p. 210 (Lepère, de la administrația ziarului „l’Indépendance...”, c. Iorga, București, 28 octombrie/9 noiembrie 1899).

¹⁴ *Ibidem*, p. 216 și urm. (Emil I. Cerkes c. Iorga, 28 octombrie 1900).

Liberal, este o lucrare de spoială”¹⁵. Presimțise un asemenea „deznodământ”, de vreme ce încă de prin iulie 1901 dăduse de înțeles aceluiași director A. Rubin că pentru „l’Indépendance...” începuse „ceva ce nu putea dura”, fără să fi „cerut” ori „fixat” vreo „plată”¹⁶. Nemaiapărând în „l’Indépendance Roumaine”, ca articol, textul *L’appel au travail des autres* nu avea să fie inclus de volumul *Opinions pernicieuses d’un mauvais patriote...* În blocarea devenirii ca articol de acea „gazetă”, pe măcar moment „liberală”, a acelui text au putut conta și ceva „nemulțumiri” dinspre național-liberali față de „anumite părți” ale articolelor de sub titlul generic *Partis politiques en Roumanie au XIX-e siècle. A propos des mémoires du Logophète N. Soutzo*, articole „găzduite” de „l’Indépendance...” și „reunite” textual pentru același volum de *Opinions pernicieuses...* Și au mai putut conta „nemulțumiri” dinspre tot național-liberali, prin îndeosebi Vintilă I. Brătianu, față de felul iorghian de a comenta cartea lui Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l’avènement des princes indigènes jusqu’à nos jours, 1822-1900* (Paris, 1900)¹⁷.

Articolele din „l’Indépendance...” provocaseră nu doar „nemulțumiri”, ci și „reacții” vehemente, chiar denigratoare asupra lui Iorga ale unor ziariști sau intelectuali „de frunte” ai momentului. În „Epoca” fusese „gratulat” ca „Orlando furioso”, iar un N. I. Apostolescu se dedase prin ziarul „Timpul” unor denigratoare *Iorgantine*¹⁸. Relațiile sale cu Titu Maiorescu nu s-au putut „încălzi” în imediata consecință a dedicării studiului *Un prétendent la tronul muntean: Dumitrașcu-Vodă Cercel* pentru impresionantul volum *Omagiu* la a 60-a aniversare a Olimpianului. La Universitate, Grigore Tocilescu, „victimă” a articolelor din ziarul sus-menționat, „strânsese” 36 de semnături de la profesori spre a-l trimite pe Iorga în judecată, cu „cerere” de

---

¹⁵ *Ibidem*, p. 213 (A. Rubin c. N. Iorga, București, 13 decembrie 1901).

¹⁶ N. Iorga, *Corespondență*, ediție de Ecaterina Vaum, vol. III, București, 1991, p. 181 (Iorga c. A. Rubin, decembrie 1901).

¹⁷ N. Iorga, *D. Frédéric Damé și Istoria României contemporane*, București, 1900.

¹⁸ Barbu Theodorescu, *N. Iorga 1871-1940*, p. 31 și urm.

înlăturare a acestuia de la Catedră. Iar la Academie, același Tocilescu „mobilizase” aproape toți membrii Secțiunii de Științe Istorice pentru a-l admonesta, în ședința din 26 martie 1900, pe „defăimătorul înaltului așezământ cultural-științific al Țării”¹⁹, încât, tot „acolo”, să fie „primit”, peste doar o zi, raportul lui Victor Babeș (!) de respingere de la premiarea academică a primului volum de *Documente românești din Arhivele Bistriței* (București, 1899) și, după încă două zile, să aibă „audiență” observațiile critice tocilesciene asupra modului iorghian de editare a unor volume de *Documente... Hurmuzaki*, prin „înlocuire de introduceri” cu „monografii pline de greșeli”²⁰. Și pe lângă asemenea „rele” dinspre „colegii academici”, i-a venit lui Iorga și „vestea proastă”, de la Paris, prin Charles Kohler, că i s-a refuzat de Casa Leroux editarea a prea multor volume, vreo patru-șase, de *Histoire de l'Empire Ottoman*²¹. Iar mai presus decât toate câte omenește și profesional avea de îndurat, la Academie i se refuzase premiul „Adamachi” pentru *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea...*, sinteză „muncită” mult, „șase ceasuri dimineța și vreo cinci după prânz” ale nu puținor zile de mai ales an 1900, cum i se destăinuise epistolar lui Ioan Bogdan²². Sinteza i-a fost respinsă de la premiere, în 21 martie 1901, cu 17 voturi din 26 ale „colegilor academici”, doar A. D. Xenopol și D. A. Sturdza susținând-o prin sublinierea meritelor ei științifice deosebite²³. Ca reacție intempestivă față de respingerea menționatei sinteze de la premiul ce ar fi acoperit și costurile de publicare a ei, și-a dat demisia „din locul de membru corespondent”, cu, desigur, note de reproș înspre președintele de atunci al Academiei, că, după ce i se luase „dreptul de a tipări în «Anale...»” și i se nesocotise calitatea

---

¹⁹ *Ibidem*, p. 30.

²⁰ *Ibidem*, p. 31.

²¹ *Scrisori către N. Iorga*, I, p. 487 (Kohler c. Iorga, Paris, 26 ianuarie 1901).

²² N. Iorga, *Correspondență*, vol. I, p. 175 (Iorga c. I. Bogdan, Cacova de Sus, Brașov, 18 iulie 1900).

²³ Academia Română, *Dezbateri*, vol. XXIII, p. 144-156; v. și Barbu Theodorescu, *Cronologie la Scrisori către N. Iorga*, I, p. 604.

de „învățat al cărui nume e cunoscut în Europa”, avea de suportat „disprețul” față de „persoana și activitatea sa”²⁴.

Cu resurse sufletești de om încă tânăr și o neobișnuită forță intelectuală, Iorga a căutat să străbată „necazurile” de felul celor sus-prezentate și să-și urmeze „tripla chemare”, de istoric, de istoric literar și de personalitate publică. Reușitei de nouă căsătorie i s-au adăugat „vești” sau fapte bune pe plan atât profesional, cât și de militantism național. I se confirma că ministrul Instrucțiunii Publice și Cultelor C. C. Arion aprobase tipărirea „pe banii Statului” de *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, într-o colecție care, între anii 1901 și 1916, avea să numere 31 de volume²⁵. În anul 1901 avea să publice, cu generoasa susținere financiară a boierului Alexandru Callimachi, după ce i se anunțară nu puțini „prenumeranți”, chiar și de prin Ardeal sau Bucovina, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, impresionantă sinteză, în două volume. Binefăcătorului boier avea „să-i cinstească neamul, ce dăduse și domni”, cu două volume de *Documente privitoare la familia Callimachi* (București, 1902 și 1903). În acel an, 1901, a mai publicat *Documente privitoare la Constantin Vodă Brâncoveanu, la domnia sa și sfârșitul lui, Socolile Bistriței* (vol. I și II de *Studii și documente cu privire la istoria românilor*), *Fragmente de cronici și știri despre cronicari* (vol. III de *Studii și documente...*), *Operele lui Constantin Cantacuzino*, „frumoasa carte” *Istoria lui Mihai Viteazul pentru poporul românesc* etc. Se va fi mângâiat sufletește când, „dăruindu-i” regelui Carol I un exemplar de tipărită *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea...*, a reținut „verdictul” Suveranului că „refuzul” Academiei de a-i premia „lucrarea” vădea „o urmă de barbarie”²⁶. De la Paris „i s-a dat știre”, de Charles Kohler, că volumul III de *Notes et extraits...* se prelucra editorial,

---

²⁴ Barbu Theodorescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 605 (textul misivei lui Iorga către președintele Academiei Române, București, 23 martie 1901).

²⁵ Barbu Theodorescu, *N. Iorga 1871-1940*, pp. 32, 343-353.

²⁶ N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*, ediție Valeriu și Sanda Râpeanu, București, 1976, p. 300.

„la Leroux”²⁷. Iar de la Leipzig, Karl Lamprecht, care-i solicitase anterior „date exacte” despre A. D. Xenopol și-i „dezvăluise” că, citindu-i cartea acestuia *Les principes fondamentaux de l'histoire* (Paris, 1899) și „ajungând foarte repede la deosebiri de concepție de neînălțat”²⁸, prefera să fie el, Iorga, și nu „fostul său profesor ieșean”, autor al unei *Geschichte des Rumänischen Volkes...*, pentru colecția *Geschichte der Europäischen Staaten*²⁹. I-o fi fost motiv de satisfacție personală agrearea de profesorul german, adept al sintezei istorice relevante nu atât de prevalența „faptelor politice” cât de „temeinicia devenirii materiale și morale a fiecărui popor”, ca *Geschichte des Rumänischen Volkes...* să prezinte „un magistral tablou al dezvoltării culturale românești”/„*ein grosses Bild der rumänischen Kulturentwicklung*”³⁰. Și ar fi serios de crezut că apetența pentru acel „magistral tablou” i-a fost nutrită și de preocupări, pe temei documentar sau de „examen direct de oameni și pământuri”, întru „o istorie a neamului românesc de peste munți”, care avea capete inițial, la 1902, forma și conținutul „cărțicelei” *Sate și preoți din Ardeal*, de semnificația unei „introduceri în istoria noastră culturală”³¹. Nutrirea de acele preocupări i-o fi venit și din faptul că, în 1901, la Budapesta, „vorbindu-le studenților români de acolo” despre Mihai Viteazul, cu ocazia împlinirii a 300 de ani de la moartea marelui voievod, „se sudase” angajarea sa printr-un mare „proiect cultural național”, alături de „frunțași ardeleni”, îndeosebi tineri intelectuali, precum Octavian Goga, Gh. Alexici sau Ioan Lupaș, pe care Eugen Lovinescu avea să-i eticheteze, din prea critice resorturi, ca „sămănătoriști înainte de «Sămănătorul»”³².

---

²⁷ *Scrisori către N. Iorga*, I, p. 488 (Kohler c. Iorga, Paris, 23 februarie 1901).

²⁸ *Ibidem*, p. 464 (Lamprecht c. Iorga, Leipzig, 20 decembrie 1899), 465, pentru traducerea în română a doc.

²⁹ *Ibidem*, p. 465 și urm. (același c. același, Leipzig, 22 februarie 1901), 466 și urm., pentru traducerea în română a doc.

³⁰ *Ibidem*, p. 467 și urm. (același c. același, Leipzig, 12 martie 1901).

³¹ N. Iorga, *O viață de om...*, p. 349.

³² Eugen Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. I, București, 1981, p. 55.

S-au tot strâns, aşadar, în dreptul lui Iorga, „argumente” ce să impună acestuia, pe o şi aşa tumultuoasă a sa fire omenească, să-şi facă „ştiută şi respectată”, prin îndeosebi *puterea* cuvântului, înălţarea statuii sale de corifeu sau pontif naţional, deopotrivă *cultural* şi *politic*. „Răsplătit” de Nicolae Filipescu, între altele şi „cu o ladă de excelent vin”, să urmeze „pe drum bun lupta începută” la „România Jună”, dar mai ales prin „articole” publicabile de „Epoca”, se simţea deja „chemat întru ceva înalt şi de neclintit”³³. Iar o atare „mărturisire”, fie ea şi de natură memorialistică, asupra anului 1902, impune considerarea istoriografică a activităţii sale cărturăreşti şi a celei ziaristic-politice, şi nu doar pentru acea „unitate de timp”, ca într-un tot scriptic ori ideatic, sub însemn de *militantism naţional*. A fost anul când volume sau cărţi, precum *Notes et extraits...* (volumul III, Paris), *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, *Istoriile Domnilor Ţării Româneşti*, *Sate şi preoţi din Ardeal*, *Legăturile Principatelor Române cu Ardealul de la 1601 la 1699*. *Povestire şi izvoade* (vol. IV de *Studii şi documente cu privire la Istoria Românilor*), ediţia *Genealogia Cantacuzinilor de Banul Mihai Cantacuzino* etc. învederau perseverenţa sa întru mare sinteză, de istorie sau de istorie literară. Prin asemenea „noi publicaţii” îşi confirma, cum făcuse şi anul precedent cu *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea...*, perspectiva îndeosebi *culturală* asupra fiecăruia dintre cele două mari genuri de sinteză. Iar aşa ceva nu a fost cum să nu se răsfrângă şi asupra articolelor sale din „Epoca”, menite finalmente volumului intitulat *Cuvinte adevărate*. Erau articole care, dincolo de imediata şi provocativa lor îndreptare „spre public”, vădeau repere stăruitor simţite ori cugetate de autor întru viziunea sa, de deja notă tradiţionalistă, asupra *modernităţii româneşti* de secol XIX şi început de secol XX.

Din cuprinsul volumului de *Cuvinte...*, publicat la chiar început de an 1903, articolul ce se cuvine a fi cu prioritate de comentat, aici, este cel intitulat „*Românismul*” *vechiu şi noul*

---

³³ N. Iorga, *O viaţă de om...*, p. 330.

*naționalism*³⁴. De la bun începutul său, articolul „se anunța” ca replică iorghiană la recente, atunci, articole ale lui B. P. Hasdeu, „care și-a amintit la bătrânețe de politica <culturală> foarte puțin cumpănită pe care a făcut-o un moment în timpurile sale de glorie”, spre a suscita „multora, dintre cei ce au trăit acele vremi <...>, plăcerea <de> a răsfoi prin ziarele vechi”, încât să nu uite „românismul” animator de însăși „generația” lor pe cale de „a se stinge” când secolul al XIX-lea era „dat trecutului” de cel menit să fie „nou”. Apărea supusă replicii celui „chemat” să „dea” ziarului „Epoca” articole ca de „nouă luptă” culturală „închipuirea” hasdeeană de a se „asista”, când „un nou veac” tocmai „se deschidea”, la o „înviere a «românismului» de pe la 1870”, care, „după ce încălzise până la cel mai bengalic ridicul tinerii de atunci”, ar mai fi menit „să stăpânească” și generația „anului 1900”, săritoare peste „un interregnum nenorocit de «cosmopolitism» junimist ce otrăvise literatura și viața politică a noastră”. În aceeași hasdeeană „închipuire” era sesizată, spre a fi combătută, de Iorga, „revenirea prin forța lucrurilor la vechi idei mântuitoare”, care, „spoite cu numele nou, bătător la ochi, al «carlismului», să însuflețească „noii tineri”, încât „bătrânul cugetător romantic” să li se înfățișeze „ca șeful lor firesc <...>, din nou ridicat pe scutul de conducător”. Și mai era sesizată, la „bătrânul cugetător” Hasdeu, „iluzia” de „asemănare <...> între răposatul românism”, de prin 1870, și „naționalismul” de început de „nou” secol sau de „înălțare” a unei „noi” generații, „a cărei dezvoltare și răspândire”, cum *credea* însă Iorga, va aduce conștiința și puterea noastră ca popor modern”.

În seama „iluziei” hasdeene era pusă, de Iorga, la început de secol XX, ceea ce spre finele aceluiași avea să se „acuze”, din impulsuri de spirit critic „postmodernist”, ca „exceptionalism” românesc, infuzat de „protocronism”. Nota, spre exemplu, la timpul său, tumultuosul cărturar, că „temeiul” zisului de el „românism” hasdeean, de cam an 1870, era „convingerea” de a fi „*un popor fără pereche, menit să*

---

³⁴ Idem, *Cuvinte adevărate*, București, 1903, p. 105-109.

strălucească, să domine oriunde și oricând <...>, o nație mică numai din cauza înțelepciunii noastre modeste, căci altfel ce plaiuri ar fi fost prea depărtate pentru avântul cuprinzător al mărețului vultur român?” Era „iluzia” iorghian-sarcastic ironizată că „veniam cu toții din Roma, și nicăirea mai bine decât în noi nu se recunoștea această împărătească maică, <de vreme ce> dacii dispăruseră înaintea legiunilor, slavii nu cutezaseră niciodată să se ridice până la ambiția unei înrudiri cu poporul ales, prin țara căruia erau îngăduiți să se strecoare, ca toți ceilalți barbari <...>; din cele mai vechi timpuri avuseserăm State organizate aproape ca ale Europei contemporane; anumite instituții moderne noi le descoperisem, când nimeni nu se gândia la ele; aveam pe timpul lui Mircea-Vodă o armată permanentă și un regim democratic desăvârșit; Revoluția franceză era o palidă imitație a mișcărilor noastre țărănești, Goethe imitase pe Ienachi Văcărescu, de care se apropiase numai de departe, neavând puterile trebuitoare pentru a-și ajunge modelul; <iar> după un astfel de trecut – d. Hasdeu l-a calificat cândva de imperial – aveam un prezent care putea să ne asigure; virtutea română era admirată de toți vecinii: unii învățau de la noi și păstrau recunoștință, alții își aveau civilizația lor, cum o aveam și noi pe a noastră; mulțămită anilor 1821 și 1848, ajunseseam iarăși în fruntea neamurilor, latini vrednici de marea noastră origine; și, îmbătați de această glorie, proclamam înaintea tuturor însușirile noastre superioare, și mai pe aceia de a fi «Români», însușire atât de hotărâtoare, încât ne putea scuti de munca stăruitoare a popoarelor de rând; acesta era «Românismul», <încât> ne simțiam în stare să colonizăm planetele, și cu ochii la dânsle, viitoare cuceriri românești, mergeam veseli spre prăpastia ignoranței și ruinei”.

Unor asemenea iorghiene note sarcastic ironice nu se prea potrivea punerea în seama lui Hasdeu a „convingerii” ori „iluziei” că românii „veniau cu toții din Roma, dacii dispăruseră înaintea legiunilor” romane, iar slavii se doar „strecurară prin țara poporului ales”. Apoi, ironia iorghiană sarcastic revărsată asupra

„românismului de an 1870” și de cam trei decenii după aceea, trăda o ranchiună de „fost elev, precoce savant”, față de „fostul său profesor ieșean” Xenopol, a cărui sinteză *Istoria Românilor...* cuprindea *epoca contemporană*, de după 1821/1822, la semnificația „românismului ca formă de cugetare” sau de „intrare” a devenirii noastre istorice „în domeniul conștiinței”. Și tot iorghiana ironie trăda o critică negativistă a edificării statului român modern sub însemnul politic îndeosebi *liberal*, de vocație *națională*. Era o critică ce răzbătea și din felul iorghian de a contrapune „românismului vechi” un „nou naționalism”. Și mai trăda, iorghiana ironie, o reacție față de „maiorescianismul” asociat, în mod bizar, „patriotardismului romantic”, atribuit de mentorul Junimii și al „direcției noi” pașoptiștilor și epigonilor acelora. „Furată” de un anumit patos retoric, iorghiana ironie, deși incitant timbrată, se afunda în anacronism, vădit prin *cuvinte* că „după 1870 a fost o reacțiune; s-a răs, de foarte multe ori cu haz, de lucrurile care erau considerate ca sfinte și nu meritau acea onoare; unii au răs prea mult și au uitat să mai facă altceva <...>; alții au înțeles foarte greșit că «noua direcție» e negarea oricărui ideal, oricărui avânt, și și-au zis că mai rămâne să se guste viața, care e scurtă; mulți dintre acei trândavi au păstrat însă cu sfințenie, pentru galeria care plătește, rodomontadele romantice, ce le țineau loc de patriotism”.

Prin *cuvinte* pe ton reactiv, critic negativist față de „românismul de la 1870”, Iorga a căutat să-și legitimizeze menirea sa de corifeu al „noului naționalism”, ca de „nouă generație” și insuflant de „mai înalt ideal”: „știm ce suntem, un popor de neam bun, fără îndoială, dar având și înrudiri mai puțin strălucitoare; suntem aruncați departe, pe un pământ îngust, a cărui bogăție e o ispită pentru străin; altădată puteam privi drept în față primejdia, pe care eram siguri a o înlătura cu sabia viteazului, dar vremurile s-au schimbat și azi norocul e al popoarelor ce au numărul, bogăția și cultura, însușiri ce ne lipsesc sau pe care nu le avem cum am voi; venim dintr-un trecut greu și trăim într-un prezent de primejdie, între dușmani și fără un singur adevărat prieten; aiurea

poate fi vreme de petrecut sau se iartă zăbava; la noi, trebuie lupta de fiecare clipă, neconținută muncă harnică sub arme, strângerea la un loc într-un mănunchiu, gata spre jertfire, a tuturor puterilor noastre; căci din părăsirea acestor virtuți nu rezultă pentru noi numai zăbava și afundarea în umbră, ci peirea; alegerea e pentru noi aceasta: ori ajungem un popor model, ori pierim; și nu voim să pierim; fiecare din noi simțim ca o misiune sfântă de a împiedica aceasta, această crimă de a distruge silințele grele ale atâtor generații chinuite și fără noroc; căutăm pretutindeni un sprijin: în clasele ce n-au fost chemate încă la viața în lumină, la frații înstreinați, pe cari noi nu-i uităm, căci pentru noi «România» nu înlocuiește Românimea; șarlatanii de orice specie, ce-și urmăresc folosul lor personal, sunt priviți de noi ca niște dușmani de moarte, ca niște trădători de țară și de nație; acesta e naționalismul nou, conștient, laborios și modest; iar cine a represintat «românismul» cu fanfare și focuri de artificii, să facă bine a nu ne ofensa confundând lucrurile».

De reflectat, în mod special, s-ar cuveni asupra pasajelor de text iorghian sus-redate, cu adecvarea unor semne de punctuație spre o formă de înscris mai condensată decât cea de sub titlul de articol de referință, aici, și inclus volumului de *Cuvinte adevărate*. În acele pasaje ar fi de identificat, la o „repede privire” a lor, un *credo* de militantism național sau, după însăși iorghiană spusă, de „nou naționalism”. Autorul lor s-a făcut, prin ele, o parcă „voce a neamului” străbătător eroic de „trecute vremi grele” și împărtășitor, cam „de pe la 1870” și sub însemnul „vechiului românism”, de „nedreapta” soartă marcată de periclitarea virtuților morale, valorilor culturale și energiilor naționale ale „întregii și adevăratei românimi”. Spre înadins căutată audiență publică, rostitorul de acea „voce” se folosea căuzaș de pluralul fie genitivalic de „ale noastre”, cu referire la „trecute vremi”, „puteri” sau „silinți”, fie nominativic de „noi”, într-un exponențier direcțional al „noului naționalism”. Prin articolul „*Românismul*” *vechiu și noul naționalism*, autorul își dezvăluia „chemarea” pentru militantism național, cu temei istoric și literar,

„laborator” ziaristic și încercat vector politic. Avea să și noteze memorialistic despre *primele sale preocupări politice naționale*³⁵, cu izvor, acelea, „nu numai în sufletul <său>, ci în acela al unei întregi generații”, spre a se învedera că de „domeniul” puterii publice „atârnav toate celelalte <...> laturi ale vieții românești”. Amintea cum, pentru români, la 1902, era „de toată evidența <...> imposibil să se trăiască mai departe cu milioane de țărani fără pământ, fără drept adevărat în viața publică – afară de gluma insultătoare <...>, colegiul al III-lea, încadrat de jandarmi, mânat <precum> vitele, bătut sau plătit și, la capăt, înșelat –, și lipsiți de orice creștere prin școală, cu o burghezie care în Moldova <se vedea> aproape total străină și nenaționalizabilă, cu o boierime sfâșiată de patima politică, dar oprită într-un putred oportunism, peste al cărui fond regele îmbătrânit hotăra sterp schimbări de regim, și cu o intelectualitate complet zăpăcită, care nu dădea seama <...> față de neam și țară”, iar toate acestea când „dincolo de hotarele unde se opreau privirile politicianilor ce considerau provinciile <de sub străini> într-un număr de kilometri oarecari <...>, fremăta o întreagă românmime ardeleană, muncitoare, onestă, idealistă, crezând în noi ca în Dumnezeu...”. Se justifica, de aceea, ca de la sinea „nefericitelor” stări de lucruri românești, asumarea unui „nou naționalism” de o „întreagă nouă generație”, de mai ales acei „tineri cari avuseră legături cu Apusul și cunoscuseră societăți de civilizație modernă, activă”, toți aceia având „simț de răspundere, oricare ar fi fost și acolo greșelile și slăbiciunile”, spre „a arăta lor înșile, dar și străinilor din țară și de peste graniță că suntem o nație adevărată, că avem trecutul nostru, originalitatea noastră sufletească, pentru care s-ar putea îngădui altceva decât servilismul <partidic> tricolor”.

În litera și spiritul lor, cuvintele lui Iorga vădeau mai curând un manifest decât un program politic de „nou naționalism”. Din chiar demararea lor, *preocupările sale politice naționale* se arătau ca nepreagândite în termeni politici. *Militantismul* său, timbrat cultural, prezenta trăsăturile unui

---

³⁵ N. Iorga, *O viață de om...*, pp. 289-299.

populism neaderent, atunci, la început de secol XX, mediilor politice și intelectuale românești încă structural și expresiv elitiste. Drept mărturie că „lucrurile” stăteau așa, Iorga nu prea afla, în acele medii „de vârf”, nume sonore care să se atașeze „direcției” inițiate de el, pe temeiuri și cu volute culturale, îndeosebi istorice și literare și de sens militant național. Cum avea să-și amintească, D. A. Sturdza, liderul liberal, îi doar „recomanda” să scrie „despre România și chestia Orientului”, fiindcă, după cum „i-a spus” de la Externele Regatului, „nu se știa ce se putea întâmpla, țara liberă stând ca o frunză pe apă”. Nu și-i putea „apropia” pe cei „de altă credință politică”, cu „frumoase discursuri de luptă în Parlamente <...>, atleți ai disputelor noastre de partid”, jinduitori după „parada zilei mari” de, se înțelege, 10 Mai, când „se ridica vibrantul glas al lui Maiorescu”, P. P. Carp „își arunca formulele sfidătoare”, iar Delavrancea, încă aspirant întru „vârful” oratoriei, „își desemna în aer pitoreștile capricii, adunând în loje tot ce lumea feminină a vechilor București avea mai fin și mai fermecător”. Sprijin pentru publicarea de cărți, dar nu și întru „noul naționalism”, putea afla la „boierii” Al. Callimachi, Barbu Știrbei sau G. Gr. Cantacuzino, din a cărui „gură” i-a fost dat „să audă” interogația „protocronistic” provocatoare: „Ce tot Hohenzollerni, ce tot Hohenzollerni, dar Cantacuzinii ce-s?” Cât despre „tinerii liberali”, Ionel și Vintilă Brătianu, aceștia, „achiziționând” ziarul „l'Indépendance” și având „opinii” diametral contrare celor ale sale asupra „istoriei contemporane” a lui Frédéric Damé, nu-i puteau fi de „militantă alăturare”, câtă vreme mai „erau și nerăbdători de a juca un rol în casa unde domnise cu atâta autoritate, în puterea unor servicii naționale neuitate, părintele lor”. Ceva „căzușă alăturare” părea să-i arate Nicolae Filipescu, „fruntaș” conservator, „cucerit în favoarea unui program supt realizarea căruia trebuia să zacă și atât de scumpa nouă neatârnare <de străini> a României”. Și-l „simțea alături” pe A. C. Cuza, „colaborator” și el al revistei „Junimea Română”, direcționată de Aurel C. Popovici, „bănățean, medic de profesie, luptător radical pentru liberarea alor săi, fără să predice încă

încrederea în Viena <...>, un om impresionant prin vigoarea sa trupească, prin frumuseța oacheșului rotundului său cap de medalie romană, prin tumultul de idei care i se zbăteau în suflet <...>, precum și prin intonațiile profunde ale unui formidabil glas de tribună”. Și-i „avea alături” pe Vlahuță și scriitorul, nu politicianul, Delavrancea, „acest aur curat al neamului nostru”, înnobilit de „atâta entuziasm poetic, de la *Sultânica* înainte”.

Iar dacă nu prea „vedea” alăturându-se „cauzei noului naționalism”, de început de secol XX, „versați” politicieni și „titrați” academic” intelectuali, Iorga „se mângâia sufletește chemând” ori „socotind” de partea sa pe „luminătorii” țărănimii, preoți și învățători, scriitorii și gazetarii de „înalt ideal” din „țara liberă a vremii”, slujitorii de Biserică și Școală de prin „orașele și satele ardelenе”, mulți și „harnici”, acolo, însă cam puțini și „tăcuți” în Bucovina „erei de formă austriacă” propovăduită de un „nefericit” Aurel Onciul, sau aproape „de neaflat” în Basarabia de unde, „venit” la Iași, Constantin Stere „se tocmai arăta bărbos și hirsut într-un palton îngălbenit <...>, fioros apostol social liberalizat”, imagine iorghian juxtapusă memorialistic celei a profesorului Ioan Caragiani, directorul bibliotecii universitare ieșene, aruncând înspre „lăturile măluritoare ale Bahluiului” volume de *Opinions sincères...* și *Opinions pernicieuses...*, de care se simțea „lezat”³⁶. Își „chema” știuții „adepti ai noului său crez de peste munți”, foarte activi, aceia, printre preoți și învățători, tineri studiosi la îndeosebi Universitatea budapestană sau intelectuali de deja „frumos renume”, precum Augustin Bunea, A. Bârseanu, Ilarie Chendi, Sextil Pușcariu, Octavian Goga, Octav Tăslăuanu, „mândri”, aceștia doi, și de tocmai „înființata” revistă „Luceafărul”. Și-i „știa” bine ori „și-i socotea” ca adepti nu atât din a sa intuiție, cât printr-un „examen” direct de „oameni ai întregului pământ românesc” și de „mărturii ale trecutului neamului”. Iar toate acestea i-au putut fi de solid suport pentru „tabloul cultural al istoriei românilor”, cu ediția „nemțească” *Geschichte des*

---

³⁶ *Ibidem*, cu adaos de pagină 285 la cele imediat înainte indicate.

Rumänischen Volkes..., la care tocmai „lucra pe capete”³⁷. Viziunea prevalent *culturală* în care realiza acea sinteză istorică era reflectată, la 1902, și de „cärticica” *Sate și preoți din Ardeal*. Era viziunea în care, peste orice considerent politic sau de personală polemică ziaristică iorghiană, se relevau și „înțelesurile de fond” ale articolelor din „Epoca”, spre a fi libric reunite sub titlul de *Cuvinte adevărate*. Acele „înțelesuri”, intens străbătătoare de iorghiene sinteze de istorie sau de istorie literară, vădeau „credința” Savantului că nu „transformările” de secol XIX, „secolul europenizării, occidentalizării, «civilizării» noastre”, impulsionate de „o fericită revoluție prin care am ieșit din casa unui orientalism, unui fanariotism și «boierism» putred”, încât să devină „sărbători naționale <...> date de 1821, 1848, 1866, 1877 și 1881”, ci „lunga desfășurare a unei existențe <...> a neamului” se cuvenea „luării aminte întru noul ideal al românilor”, fiind ea „cu atât mai serioasă și mai vrednică de interes, cu cât perioadele în care se împărțea oglindeau mai deplin firea ei specifică”³⁸.

Ca parcă parte distinctă de „tablou cultural al trecutului și prezentului neamului”, Iorga a redat, cu detalii de intens și mai defel edulcorată plasticitate, *Românismul în Bucovina*³⁹. Impresia produsă lecturii de începutul unui atare articol ar putea fi aceea de „jurnal de călătorie”. Străbătând „într-o vară, în fuga trenului, o țară dumnezeiască”, cu „lanuri de aur, în care se pierdeau secerătorii, păduri întinse, livezi” și târguri „sămănite ici-colo”, gări „pline de evrei într-un costum galițian”, „țară” părănd „un sobor de mănăstiri grămădindu-se una lângă alta și venind fiecare dintr-o domnie glorioasă sau cucernică”, autorul, deși încântat de „atâta frumuseță și bogăție”, s-a lăsat purtat de „gânduri triste” de istoric român, incitate lui și de sunete de clopote spre „pomenire pentru străbunul ce a înălțat zidurile” de mănăstiri și cetăți, dar mai ales „pentru neamul, marele neam nenorocit, întru mărirea căruia a scânteiat sabia sau s-a înălțat rugăciunea atâtor strămoși”.

---

³⁷ Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 36.

³⁸ N. Iorga, *O viață de om...*, p. 294.

³⁹ Idem, *Cuvinte adevărate...*, pp. 63-94.

Îi stăruia, asupra numelui „țării” sau ținutului, „gândul” că așa ceva a decurs dintr-o nefirească „rupere” de Moldova „pornită din creștetul de munți al Maramureșului prin păstorii de popoare ce urmând stema bourului, în sunetul de argint al apelor albastre <...>, au nimerit întâi, în unghiul de munți, străvechea Baie, micul târg de mare strălucire biruitoare <...>, muchia de stâncă pe care s-a oprit din zbor vulturul odihnindu-și aripile în vederea șesului roditor ce se deschidea către Dunăre, mama popoarelor, <pentru ca, apoi,> odihnit și dintr-un nou avânt al aripilor, să descopere Suceava, <unde> își alese cuibul”. Și cum mai „gândea”, poate tot „în fuga trenului”, cât timp își avură „locul de Scaun” Suceava, „Domnii Țării Moldovei n-au uitat vraja de virtute prin care se fermeca și se cobora la sine trecătoarea Biruință <...>, Curțile <domnești> răsunând de psalmii învingătorilor, și în acei psalmi a dormit lungu-i somn de mulțămire, știindu-și asigurată moșia, Ștefan cel Mare”. Mai „gândea” însă și că, de cum „se mutase” la Iași „locul de Scaun Domnesc”, Suceava și „ținutul ei” aveau să tot „decadă” timp de „ani, mulți ani, veacuri” și să ajungă, cu plus de „rele” față de „alte părți” ale Moldovei, în imediată „cale a primejdiilor străine”, ostașii regelui polon Sobieski, pohtitori o vreme de Cetatea Domnească a Marelui Ștefan, „trecându-și patima lor de lăcomie rușilor, care ne ajunseseră vecini” și care „ținteau” Constantinopolul, locul unde ei, „barbari ai șesului, ce făcură din creștinism <...> o închinare la idoli, <prin> forme împietrite <...>, mijloc șiret pentru atingerea unor scopuri josnice de cotropire, își căutau o capitală <spre> domnia întregului Răsărit”. Iar parcă „la capăt de mers al lucrurilor rele” pentru ținutul „ajuns al Bucovinei”, Iorga „gândea” asupra „felului” cum „s-a apropiat și s-a luat” de acesta Austria, care, spre deosebire de Rusia, „zgripturoiul lacom” adunător de „pradă multă, nu pentru ca să se hrănească din ea, ci fie și ca să-i putrezească în gheare”, era „pasărea de pradă vicleană și trufașă <ce> nu voia să stea în umbra nimănui, în opera de hrăpire”, cu „special obiect” nord-vestul Moldovei, „loc” de doar „eroice și sfinte amintiri ale neamului românesc”, după 1775.

În tușe apăsate și de intensă expresivitate „picturală”, cu nuanțe de alb-palid și de negru-întunecat, de câteodată naturalist și trist colorit, a redat Iorga „hrăpirea” de austrieci a „părții” de nord-vest, plină de „mărturii despre trecutul neamului”, din „trupul” Moldovei, spre a deveni „Bucovina habsburgică”, îngăduită, prea diplomatic, să fie „astfel”, și de România anului 1902. Și-a desprins apăsatele tușe de „tablou istoric” dintr-un anumit „punct” de adevăr, acela că „*Austria e o dinastie, și o firmă dinastică poate acoperi oricât de multe pământuri, precum brutalitatea rusească poate sfărâma, în expansiunea ei fără sens și fără scop, în lăfăirea cinică a bătăliilor sale, oricâte hotare sfinte, oricâte civilizații mici, înălțate numai Dumnezeu știe cu câtă muncă și cu câte jertfe, de un lung șir de generații ce au trăit în chinuri pentru ca să nu se piardă viața mai mare a neamului, rostul cel dulce al limbii lor. Tot înainte: aceasta era lozinca oamenilor de Stat ai Împărăției <vestice> vecine. Tot înainte pentru binele și faima Casei arhiducale, moștenitoare a Cezarilor cu stăpânirea fără hotare <firești>; tot înainte pentru folosul clasei feudale, ce căuta guverne mari; tot înainte pentru civilizația de tipic mort, sec a Beamterului cu creierul strâns în tipare; tot înainte pentru folosul economic al celor fără de țară, în fruntea cărora merge, cu pliscul între ochii de pândă, evreul <...>, ca să se săvârșească poduri pe ape, drumuri în păduri, ca să se dea legi și să se facă Bezirkuri în barbarie <...>. După câțva timp de premeditare, vulturii imperiali începură a călători la 1774, când turcii erau încă toropiți de un război nenorocit cu rușii și nu mai puteau începe altul. Austria se odihni în tot acel timp, pentru a cotropi. După încheierea păcii <ruso-turce>, ea ceru răsplată înțelepciunii sale <de parte neutră și diplomatic măcar intențional mediatore>, și n-a fost greu cu câteva bacșișuri și amenințări să se închidă gura turcilor, cari uitară și cât mai știau din geografia țărilor vasale. Austria luă cât îi fu placul, și, fără niciun război, fără nicio dușmănie <violentă> cu vechii și adevărații stăpâni ai Bucovinei, ea o trase la sine dintr-o singură mișcare a ghiarelor”. Iar ce „luă” Austria la 1775 se*

cam dădu dureros „uitării” de românii din Principate, copleșiți ceva timp și de „alte rele”, dar și nemaiputându-și avea „după o sută și douăzeci și cinci de ani de atunci”, ca locuitori ajunși de Românie Regală, vreo „scuză” pentru „neaducerea aminte” de ceea ce pe nedrept li „se răpise” și întârzierea naționalei recuperări de „teritoriu și frați”. Prin istorică responsabilizare a acelor români, ca „noi”, din fire și retoric resort de iorghian retrospectiv discurs, „la cincizeci de ani împliniți”, de la „hrăpirea” Bucovinei, „eram prea cufundați în toropeală <încât> să putem turbura jubileul <austriac>; la o sută, într-o nobilă mișcare de durere, am răspuns <la Putna> ospățului uzurpatorilor prin rugăciunile pioase înaintea străbunului rob în mormântu-i, în raza vederii noastre aproape; la o sută douăzeci și cinci de ani, am stat și noi bucuroși la masă”, sub consemnul „alianței defensive și cu Austro-Ungaria”, încât dureros, de aceea, „să prevedem” că, „la bicentenar, o să-i poftim noi <pe uzurpatorii Bucovinei> la București”.

Și în tot apăsate tușe, pe fundal de același naturalist și trist colorit, a ținut Iorga să redea, prin acuzatorie contrapunere la „purtarea celor rămași” sub Domni și apoi Rege, ceea „ce s-a petrecut cu cei căzuți în lanțuri” puse lor de Habsburgi pentru un deja scurs, din „socotire” de moment 1902, timp de „o sută douăzeci și cinci de ani” de la „pecetluirea supușeniei bucovinenilor față de Împărăteasa Maria Tereza”, din 1777. Ca într-o iorghiană „priveliște de tablou istorico-cultural”, defel edulcorată, ci, dimpotrivă, amar „simțită”, apăreau „oameni ai ținutului bucovinean”, cu firi ori trăsături de etnie, confesiune, „obiceiuri” sau ocupații, de la „dominatorul” austriac și acoliții săi la „târgoveții și lucrătorii pământului”. Anumite „chipuri”, expresii sau detalii din acea „priveliște” ar putea irita „un ochi prea grăbit” ori ghidat după repere etic-retrospective sub imperativ de înadins deliberată recuzare mai ales a naționalismului și a xenofobismului antisemitic înnegurat ca de – vai, Doamne! – tare istorice „de oriunde și de oricând”. Iorghiana „priveliște bucovineană” de la 1902 se cuvine a fi considerată prin nuanțată luare aminte de stări

de spirit ale „trăitorilor acelei vremi”. Cum bine s-a apreciat⁴⁰, *opiniile sincere și opiniile pernicioase*, ca și, am adăuga, *cuvintele adevărate*, ale lui Iorga, ar putea „șoca pe mulți”, la început de mileniu III, dintre cei „obișnuiți a cosmetiza trecutul”, de parcă i s-ar „moșteni calitățile”, dar și „tarele”, deontologic înmormântate, acestea, date uitării odată cu el, aproape întreg. *Cuvinte* iorghiene despre evreii din Bucovina „străbătută în fuga trenului” ar putea incita la a reacționa dur pe cei „învățați”, de câțva timp, să indexeze acuzatoriu „date, nume sau cuvinte”, fără temeinică istorică cunoaștere de „oameni și locuri aparținând unui anumit trecut”. Iorghienelor *Cuvinte adevărate* li s-ar putea apropia, în recentă și excesiv etică „viziune” asupra istoriei, atributul și de *negre*, spre a fi implacabil recuzabile, pe motivul de a fi fost denigratoare și asupra austriecilor, de la Împăratul de Habsburg până la simplul *Beamter*, a rutenilor, rușilor, armenilor, altfel spus, a mai tuturor „înstrăinătorilor” de un vechi, maiestuos și eroic ținut românesc. În acele *cuvinte* se reverberau parcă sunuri ale eminescienei *Doina*. Precum „a versificat” Poetul, Iorga a *cuvântat* vituperant și asupra conaționalilor săi, de la boierii „cosmopoliți” ori „franțuziți” la burghezi, politicieni, intelectuali, ziariști și funcționari ai Vechiului Regat, în a căror „samă” a pus „păcatul înstrăinării de frumoasa și adevărata datină a Țării”. Și dintre „bucovineni”, Iorga „a văzut”, ca exponențiind „pacatul înstrăinării”, prin totala „supușenie” față de „regimul Habsburgului” sau voluntara „înregimentare” acestuia, pe boierii „retrași”, după 1875-1876, sub „Domni liberi”, de la Iași, mazilii dedați „austriecei baroniade”, chiar intelectualii „pohtitori de imperial și străin serviciu”. Se cuvine, de aceea, să fie de considerat „priveștiștea” iorghiană asupra Bucovinei de la începutul de secol XX, cu repere notabile pentru înțelesurile date de Savant unei „faze de timpuri moderne și contemporane românești”, ca parte a marii sale sinteze istorice.

---

⁴⁰ Andrei Pippidi, *Introducere la N. Iorga, Opinii sincere și opinii pernicioase ale unui rău patriot*, trad. din franceză, București, 2008, p. 7 și urm.

Ca emblematică pentru „habsburgica” Bucovină, Iorga „vedea”, în „una din piețele frumosului oraș Cernăuți, fabricație austriacă și adăpostul unei adevărate Cosmopolis de nuanță galițiană, catolică, ebraică și pravoslavnică-rutenică”, înălțarea „statuei Austria, o interesantă figură feminină, dintre acele creațiuni sculpturale alegorice, care se pot adapta după împrejurări”, întru fie „rutenic visată” Rusia Mică, fie „închipuire dulceagă a vechei Moldove cuceritoare și stăpânitoare”, fie „putință de Caterina a II-a, eliberatoarea popoarelor”, statuie căreia-i lipseau însă, spre a fi alegoric mai semnificantă, „două podoabe, două figuri esențiale: un funcționar fiscal, la stânga, un rutean, la dreapta”.

Mai toate „creațiunile principale ale Austriei în Bucovina <...> se vedeau” prin implicită „dare uitării” de felul cum „arată ținutul”, după iorghiană „știință”, înainte de „cucerirea” lui de Habsburgi pentru pretinsa de aceștia „cultură”. În momentul „cuceririi”, din 1775, „prin întinderea <unor> semne de hotar și prin bacșișuri la Constantinopol, sub pretextul unei carantine mai sigure și <al> unui drum militar mai scurt către alte țări luate <tot> fără război” de Imperiul Austriei, pe „pământul moldav” de nord-vest „se găseau”, conform „datelor știute” de Iorga, „cinci sute de familii jidovești fiind moșiile «în orândă», vânzând rachiul boerului sau al lor propriu, făcând negoțul cel mic prin târguri” unde le erau „rivali” armenii „vechi cât Moldova”, iar „încolo” de asemenea „insule sociale” țărănimea întruchipantă a „caracterului regiunii de păstorie și plugărie”. Precum de la sinea lucrurilor „de înțeles”, nota Savantul, era, în acel „ținut”, țărănimea „din neamul nostru, care vorbea românește și alcătuia <...> temelia oricărei organizări de Stat”, înainte de Habsburgi, pentru „șesurile și munții” ce s-au tot „întărit” întru drept românesc prin „muncă cuceritoare și învingătoare lupte”, doar „în hotarele unde Bucovina se atinge cu Maramureșul, cu Pocuția”, viețuind „puțini ruși, adică ruteni”, aflați „acolo” de voievozii „descălecători” și, peste timp, de „uzurpatorii” după 1775. Iar dacă pe lângă „puținii ruteni de

baștină” a mai crescut, între „vremile descălecatului Moldovei” și cele ale „uzurpării ținutului” nord-vestic al acesteia de Habsburgi, numărul „de ziși ruși”, așa ceva „s-a putut”, în apreciere iorghiană, prin „obiceiul” Domnilor de „a dăru”, atât „tovarășilor lor de luptă”, cât și „slujbașilor lor de Curte”, locuri „pustii”, unde „voia” Domniei îngăduia „de a se strânge oameni străini pentru a se preface «siliști» în sate”. Prin urmare sau în aceeași apreciere, s-ar fi convenit ca și pentru austrieci „ținutul cucerit” de ei și numit Bucovina să continue a reprezenta, „după dreptate, o fărâmbă istorică din Moldova, întru toate <etnocultural> asemenea cu aceasta”.

Răzbătea, din comentariul iorghian și spre a se induce reală credibilitate unui anumit reper de conștiință istoriografică, *faptul* că toponimului Bucovina i s-a apropiat de la chiar începuturile „ocupăției austriece” semnificația de program de diminuare, dacă nu de chiar dislocare a „elementului” românesc de pe cuprinsul unui „ținut de glorie ale trecutului național”. I-a fost dat „călătorului” Savant „să vadă” cum, din vrere austriacă, „bucovinismul” substituia ori obnubila „moldovenismul” în chiar „ținutul” de unde „venise” pe fir de apă și de legendă însuși numele întregii Țări a Drăgoșeștilor, Bogdăneștilor și Mușatinilor, „bucovinism” ce avea „să capete” după 1775 „nuanțe identitare” artificiale și de durată străbătătoare, am putea spune, până și spre măcar începutul de secol XXI. Sesiza Iorga, la 1902, că „bucovinismul” era fruct al austriecei „fermecătoare *Kultur*”, așa cum *pravoslavnicia* „fariseilor de peste Prut” dădea culoare „basarabianismului” hărăzit, acesta, prin deceniul III al secolului XX, unui „bolșevic roșu moldovenism”, sub inițial chip de R. S. S. Moldovenească și încă înrădăcinat, după 1991, stărilor de spirit antiromânești anevoios diminuate de la Chișinău. Iorga, în *cuvinte* de la 1902, încerca și comparația între Bucovina și Bosnia-Herțegovina, „administrată” sau *de facto* „ocupată” și tot „fără luptă”, de prin 1878, „de catane și *Beamteri*”, grație „socotelilor de la Berlin” urmate de „un tratat <parcă> tăiat cu sabia” de părțile deliberante ale Congresului „găzduit” de capitala Germaniei.

Comparația învedera măcar semne de prosperitate și de „locală” stăruință culturală pentru mai toată „habsburgica Serbie de peste Drina”, iar despre Bucovina „trista stare” a acesteia de a fi „ruptă de trecutul ei, îndepărtată de orice aspirație <identitar> folositoare <și> aruncată” de austrieci „în cea mai strașnică încurcătură de limbi, de legi și de deprinderi”, spre „a se crea, prin răutate, un cafarnaum sălbatec <...>, sub călcâiul unei apăsări brutale și impudice”. Și mai învedera că boierii „locului devenit bucovinean”, refuzând „un sever regim militar și fiscal”, au catadicsit „să fugă la Curtea Domnului «turcesc» de la Iași”, unde cam repede avea „să se uite jaful Bucovinei”; că, la rândul lor, țărani, „legați de pământ până foarte târziu, de brazdă, de sărăcie și umilință <...>, socotiți a fi numai la plug sau în urma vitelor”, spre a se achita „de biruri grele”, au prins „a fugi către Moldova” ori, după 1859, Principatele Unite/România, unde mulți aveau să mai poarte nume „puse lor de străini”.

În „Vavilonul limbilor și haosul raselor” și-au putut afla „loc și rost”, între timp, până spre începutul de secol XX, „*nemți cu meșteșugul, lipoveni cu fanatizmul, evrei cu șiretlicul <...>, unguri, huțuli, cehi, armeni, poloni, zornăind din piteni ca odinioară sleahiticii <...>, și, mai mult decât toți, ruteni <...>, mezinii rușilor <...>, deveniți Veniaminii tuturor cârmuitorilor*”, încât „ținutul Dragoșizilor și Mușăților” să prezinte, de prin 1890, „statistică” înfiorătoare, sub raport demografic și de drept istoric românesc, fiindcă, dintre „locuitori”, se înregistrau 208.300 de români, dar și 265.000 sau 268.397 ruteni, 50.000 germani, 83.000 evrei, 24.000 poloni și slovaci, 8.100 unguri”, reprezentând, asemenea „venetici” de diverse etnii, „dușmanii noștri”. S-au adaptat „împrejurărilor regimului austriac” mazilii „uimiți” de câte „un titlu de baron sau cavaler”, de unde și „nume <...> de baroni români ai pergamentelor goale, sacilor cu hârțoage inutile, alături cu baronii semiți ai lăzilor pline și sacilor cu titluri de rentă, atât de fastuoase”, mai toți expunându-și ostentativ „arme de familie, particula *von*, coroana nobiliară, supremația asupra celorlalți oameni”. Dintre „boierii de neam adevărat”, au rămas „locului”

puțini, între care și Hurmuzăkeștii, al căror „nume” se cuvenea a fi „pronunțat cu osebită recunoștință de orice bun român”, fiindcă vădiseră, la 1848, „crezul curat de românism bucovinean”, dar și, după aceea, „un patriotism român complicat cu alte reminiscențe, cu alte deprinderi de spirit, șovăielnic”, încât, defel întâmplător, „furtul Bucovinei” de la 1775 să fie cumva camuflat de „povestire de răceală voită” în chiar faimoasele *Fragmente de istoria românilor* de Eudoxiu Hurmuzaki⁴¹. Cât despre „preoți și familiile lor, copii crescuți în umbra Bisericii <...>, altarul unde se depunea în scris amintirea sfântă a trecutului”, și „chemați” să îndrume „către conștiință și putere viața românilor”, Iorga le-a putut „observa” starea de subordonare față de austrieci prin „simpla” strămutare a Scaunului Episcopal la Rădăuți, unde „rutenismul” avea să conteze mult întru „înalt prea sfințită întronizare” de Cernăuți și să „umbrească” astfel înfăptuirile de „slujire și scris” ale fostului „sfânt păstor al Moldovei”, Iacob Putneanul. Aveau să fie, totodată, „confiscate” de stăpânirea habsburgică „daniile pentru veșnicie ale Voevozilor” și să se „alcătuiască un fond religios administrat cu scumpătate după toate regulile contabilității moderne <...> pentru scopuri ortodoxe generale <neromânești> și pentru interese politice special austriece”.

În deosebit de interesanți termeni de comparație punea Iorga *românismul* din Bucovina și cel din Ardeal. Spre deosebire de „bucovinism”, „ardelenismul” nu prezenta, „în priveliști de tablou cultural”, semne de „umbrire” a românismului național. Și tot „în priveliști” de acel gen, Biserica Românească din Ardeal „se arăta” cu trăsături de frumoasă și puternică „îndătinare”. Pentru toți românii, înainte de „furtul Bucovinei” de austrieci și de „raptul Basarabiei” de ruși, Biserica „a adus mari servicii, fiind, prin necesitatea timpurilor, singurul focar, care aduna, păstra și răspândea lumina”, mănăstirile reprezentând „o școală, un atelier de copiere și de traducere” atestante de „aceeași lege și același spirit de veacuri”, de chiar „una din formele vieții noastre

---

⁴¹ I-III, București, 1879-1900, trad. de *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, I-V, București, 1878-1886.

naționale”, deși, admitea Iorga, Ortodoxia „nu poate fi națională înainte de toate, căci misiunea ei este alta: de a crește și păstra într-o anume credință”. O situație „bisericească” aparte au avut-o însă românii din Ardeal. Acolo, „când o credință rivală, vrăjmașă, o altă definire a creștinismului a fost reprezentată printr-un popor rival, vrăjmaș nouă, cele două dușmăanii s-au confruntat, alcătuind un factor <național> de neînvinsă putere <...>, românul având în fața lui pe sasul luteran, pe ungurul calvin sau catolic, <încât> Ortodoxia și mai adânc săpa șanțul de izolare, prin deosebirea de limbă, de obiceiuri, de făptură fizică”, tranșantă „deosebire”, care și pentru „uniții cu Roma, trecuți la altă dogmă”, amintea „separația națională”. Iar pe când, la ardeleni, spiritul național „s-a aflat” mai presus ori mai puternic decât „deosebirile religioase”, în Principate, unde „cazacia Țarului <...> au fost totdeauna stropiți cu aghiazma de binecuvântare a clerului moldovean și muntean, și mitropoliții, episcopii, arhieriei în odăjdii și-au făcut o datorie să stea la începutul drumului triumfal străbătut de acei cuceritori”, până spre anii '40 ai secolului XIX, „ne-am apropiat de moartea națională, prin pravoslavnicia noastră”. În seama „închipuirii pravoslavnice” pune, de altfel, Iorga slaba vigoare a spiritului național la clerul român „bucovinean”, ca și, de înțeles, la cel basarabean. O lectură comparativă a articolului *Românismul în Bucovina*, a „cărțicelei” *Sate și preoți din Ardeal* și a textelor de imediat după anul 1902 despre *Neamul românesc în Bucovina* sau *Neamul românesc în Basarabia* ar putea fi, desigur, revelatoare asupra celor sus-comentate.

Și nu doar clericii, ci și elitele intelectuale laice din Bucovina „se arătau”, lui Iorga, ca mai puțin vibrante de spirit național românesc decât cele ardeleni. „Ținutul” unde „se desfășoară veacuri întregi o viață de cultură, în mănăstiri, în casele boierești, la Curte, se dăduse formă literară unei limbi ce se unificase în scris pentru toți românii”, spre a fi de „o frumoasă literatură religioasă și istorică”, a ajuns, după 1775, sub „administratori străini”, pentru care „era o singură cultură <...>, de hotare nouă”, abstractă, răspândită „iluminist” de Franța

asupra Europei și pretabilă „variantei ei nemțești”. Printr-o atare „cultură”, românii, cum „vedea” Iorga, păreau „trecuți în altă formă națională decât a lor”, ceea ce nu s-ar fi „întâmpat” dacă „ar fi rămas locului” boierii, dacă mazilii „ar fi avut încă energie” și s-ar fi „legat îndărătnic” de trecutul lor, „unde, mai mult decât în coroana de baron, le stătea gloria”, dacă „cei mai mulți și mai harnici călugări n-ar fi fugit de stăpânirea dușmanilor legii pravoslavnice”, încât „țărani noștri” să-și fi aflat „conducătorii <...> de neamul lor”. Au fost, de aceea, motive „să se poată zice” că Bucovina era, la început de secol XX, prea puțin „stăpânită de mândrie națională românească”, din pământul ei „cucerit pentru europeană”, abstractă și contrară „frumoaselor îndătinări locale *Kultur*”, neputându-se „înălța” decât rare „chemări către viitorul de mărire al neamului”. Prin „sterilizarea națională”, Bucovina contrasta, în „privirea” iorghiană, cu Ardealul unde „din mormântul inteligenței neamului răsăreau profeți cari anunțau învierea celor ce nu muriră pentru totdeauna, ci adormiseră numai, așteptând glasul Domnului”, unde, de asemenea, „graiul nou și sfânt <al> Evangheliei române” străbătea „din parohie în parohie, dintr-un bordeiu de învățător în altul”, într-un „chemare frățească”. Într-un parcă simulat de el „conspect literar bucovinean”, Iorga „nota”, pentru etnografie, „lucrări jubiliare nemțești”; pentru istorie, „autodidacți” germani, dar și „ceva scris” de Constantin Morariu (*Părți din istoria românilor bucovineni*, I-II, Cernăuți, 1893-1894), *Fragmentele...* lui Eudoxiu Hurmuzaki; pentru „tradiții și folclor”, scrierile „părintelui” Simion Florea Marian (*Tradiții poporane române din Bucovina*, București, 1895, *Sărbătorile la români*, I-III, București, 1898-1901); pentru istoria literară, contribuțiile profesorului de la Universitatea Cernăuți, Ion <al lui Gheorghe> Sbiera (*Mișcări culturale și literare la românii din stânga Dunării, în răstimpul de la 1504-1714*, Cernăuți, 1897).

Se impunea ca, pentru cauza românismului în Bucovina și chiar „la întinderea întregului neam”, să fie inițiată și dusă, cum „opina” Iorga, „o mare mișcare renovatoare”, care să urmărească,

înainte de orice, „cunoașterea trecutului”, pe „temeiuri învrednicibile” într-un răstimp de fie și „vreo cincizeci de ani” și sub „condiția” de a nu se mai conforma cultura română „marginilor subvențiilor ministeriale” și insuflării patriotismului de „numai o virtute de Stat”. Acea „mare mișcare” era iorghian „socotită” și ca „stavilă” de care să se zdrobească *Naționalismul român în formă austriacă*⁴², exponențiat de „bucovineanul” Aurel Onciul, cu „gazeta” sa „Pridvorul”, apărută la Brünn, în Moravia, ca și iluziile de *Eră nouă în Bucovina*⁴³, „deschisă” printr-un „plan”, cam „rău început, spre a sfârși rău”, și străveziu al aceluiași „bucovinean”, de „cooperare româno-germană” contra „pericolului îndeosebi slavo-rutean” asupra Ducatului de sub Coroana Habsburgilor. Acea „mare mișcare” era iorghian „văzută” ca „renovatoare” într-un sens prevalent moral și în expresii profund culturale, intens reflectante de sufletul și valorile „îndătinate” ale neamului românesc. Iar ceea ce nu se înscria pe coordonatele „marii mișcări” era ori „apărea” sever și totodată „colorat” amendat în *Cuvinte adevărate*. De aceea, *Naționalismul român în formă austriacă*, la care „gândea” Aurel Onciul, apărea „punctual” surmontat de „chemarea” într-o „dezvoltarea unei conștiințe exasperate”, care, după exemplul dat de olandezi, danezi și scandinavi, ca de „popoare sănătoase”, să presupună ființarea „neamului nostru” sub deviza „prin noi înșine, în hotare și peste hotare” de drept istoric, atunci, la 1902, „mai aproape, mâne mai departe” decât cum, tot atunci, „se vedeau”. Sever amendate „apăreau”, de aceea, în aceleași *Cuvinte*, și semnele de *Înfrățire româno-maghiară*⁴⁴, date de o „reuniune învățătoarească”, la Turnu-Severin, cu „oaspeții” de rital „supremației arpadiene, regale apostolice”, și „gazdele ortodoxe”, sud-carpatine, „îndrumate” de un Grigore Tocilescu, „primit de unguri <spre> a vorbi pe placul lor” și vădind, astfel, „prejudițiul afin „oamenilor lipsiți de simț național, văzuți petrecând în

---

⁴² N. Iorga, *Cuvinte adevărate*, pp. 127-132.

⁴³ *Ibidem*, pp. 151-156.

⁴⁴ *Ibidem*, pp. 144-150.

plimbări și discursuri acolo unde <ai lor> sufăr și vor suferi și mai mult în urma acelor discursuri și plimbări”. Se amenda, în acele semne de „înfrățire”, păcatul de a fi „uitată” nu doar de „gazdele reuniunii” de la Turnu-Severin, ci și de mulți „regățeni”, „cutremurătoarea” dilemă pentru *toți românii* și „venită” îndeosebi dinspre „soarta fraților ardeleni”, anume, că „dacă perim noi”, de regală Țară, „viitorul românilor de dincolo de munți s-a închis pentru totdeauna”, iar „dacă ei își pierd puternica lor conștiință, noi rămânem un stătuț, fără alt razim, o buturugă în calea uriașului care o înlătură <lesne> cu piciorul”. Se și urgent rostuia, prin urmare, în iorghiene *cuvinte*, „marea mișcare națională renovatoare”, care să stăvilească „pericolul maghiarizării românilor” din Ardeal, al „înstrăinării” celor din Bucovina sau, de înțeles, al „rusificării” celor din Basarabia.

De amendat, cu severitate, la Iorga, „apăreau” gesturile sau scrierile acelor personalități ce se făceau „vinovate”, prin complezențe „față de străini”, de abateri de la „marea mișcare națională renovatoare”. *Supărarea patriarhului ecumenic*⁴⁵, Ioachim, exprimată printr-o „scrisoare înflăcărată”, destinată mitropolitului primat al Bisericii Ortodoxe Române, pe ton de „hiritisire”, fiindcă, deși copleșit de „intrigile la Poartă sau luptele de ambasadă” din Constantinopol, nu i se confirmase încă de „întâiul stătător bisericesc” de la București recunoașterea „prefericitei” supremații „asupra tuturor ortodoxilor”, „apărea”, în iorghiene *cuvinte* de ziar „Epoca”, doar ca „motiv” de deopotrivă ironică și acidă acuzare a felului de a fi „rezonat” unii oameni politici „ai Țării” când s-au pus să vorbească despre implicațiile grave ale „necazului” epatantului „Papă al Răsăritului”: întâi, Take Ionescu, fost ministru al Instrucțiunii Publice și Cultelor, „la un banchet politic servit în Iași pentru A. D. Xenopol”, cu ecou de presă de „luară flăcări gazetele” anunțând prin „litere de corp mare <...> noutatea dezastruoasă”; apoi, D. A. Sturdza, când „om pierdut pentru Ortodoxie și care de mult a primit pe *filioque*”, când „intransigent ortodox” în cabinetul său de care-l lega și

---

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 95-99.

„amintirea” momentului 1885, al oficeriei dinspre Patriarhia de la Constantinopol a autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române. Sub același „motiv” și-a dus Iorga *cuvintele* și întru a acuza audiența „propagandei catolice”, la început de secol XX, în rândurile „claselor desnaționalizate, <ale> boierimii și ciocoimii noastre”, cu emblematic „tip” care „vorbește, citește, cugetă, simte, se îmbracă, se plimbă, se distrează, petrece și, *din fericire*, se stinge franțuzește”, dar și care „uită” că, „dacă am fi primit înainte veacuri” catolicismul, acesta ar fi însemnat „și pentru noi <...> un mare bine de civilizație”, nu însă și pentru „noile vremi”, când, „asupra noastră”, el reprezenta „o formă a influenței străine”, dăunătoare *noului naționalism românesc*. Și-a mai dus, prin antiteză, firește, *cuvintele* și întru a elogia „pe țărani”, care, neprimind „propaganda catolică”, își „arătau” meritul de a fi „*ireductibili* sub raportul religios și care, afară de observarea unor forme, au această credință <...> că divinitatea nu se poate defini, croi după tipare sau închide în săltărașe, cum fac popii cu barbă sau cei fără barbă”. Era, de aceea, în tot iorghiene *cuvinte*, de regretat „că după douăzeci și cinci de ani de Independență <de Stat> se găsesc personaje <și clericale, și intelectuale, dar mai ales> politice cari să încerce o agitație, amenințându-ne cu nemulțumirea străinătății”. Iar prin antiteză cu asemenea „personagii” și ca exemplu de demnitate națională față de „străinătate”, era „arătat”, în aceleași *cuvinte*, *Episcopul Mihail Pavel*⁴⁶ din Oradea Mare și „acoperit de toată cinstea lumii”, fiindcă tocmai răposatul *prea-sfințit* păstorise „o episcopie unită, legată de Biserica Romană, dar românească în forma și limba cultului”.

Iorga „vedea”, așadar, „mișcarea națională de renovare” printr-o identitară raportare a acesteia față de „străinătatea” care „bântuia în primejdii din afara neamului” și-i „strica” acestuia „viața interioară”. Era vorba de un xenofobism în notă prevalent culturală, încă neatingând parametrii naționalismului șovin, agresiv, de politică extremistă. Acea notă se reflecta frecvent în

---

⁴⁶ *Ibidem*, pp. 100-104.

discursul epocii, și nu doar „la români”, ci, cu respectiv specific, la mai fiecare entitate etnoculturală îndeosebi europeană, cu „antrenarea” argumentului istoric și a mesianismului destinal. În notă culturală, conta expresivitatea sau culoarea definirii „genuinului neamului propriu” și, prin contrapuse și îngroșate „tușe”, de conotație aproape exclusiv negativă, a „străinătății”. Iar așa ceva învedera Iorga și prin articolul *O nouă explicare a minciunii în presă*⁴⁷, cu ducerea comentariului asupra „omenescului păcat din oglinda zilnică” înspre a se servi de chiar acesta pentru caracterizarea cazuistic ori categorial sentențioasă a popoarelor: *„Sunt popoare care mint, și din amestecul neamurilor ies mai totdeauna indivizi mincinoși <...>. Pe când românul adevărat socoate minciuna ca un rușinos păcat și se sfiește a-și pângări buzele cu dânsa, iată ce e cu alte nații, ce ne dau ziarști aici, la București. Evreul minte, fiindcă rasa lui e o rasă de negustori, de mici negustori leneși, cu pofta de a câștiga mult și repede. Apoi semitul e lăudăros fără merite, trufaș fără curaj adevărat, magniloquent și megaloman foarte adeseori. Grecul e ușuratec, limbut, iubitor de strălucire ieftină. Și, când nu se poate alt-fel, calcă lesne alături de adevăr. Minciuna bulgarului e mai mult de resort moral; acest popor <al bulgarilor> cu multe însușiri serioase nu deosebește bine astfel de lucruri, și puține alte neamuri au un simț atât de slab pentru ce e drept și ce nu e drept, pentru ce se poate sau nu îngădui, <la ei> neadevărul vine din confuzie, din nepricepere. Iar levantinul, greco-armeano-bulgar, acela e un mic muzeu etnografic de vicii și slăbiciuni. Pe cât e de ager, pe cât se șupurește de lesne și scapă de dibaciu din orice încurcătură, pe atât e de lipsit de puțința cântăririi mature a gândului și măsurării cuvântului. Aceasta fără a socoti pe țigan, care minte dintr-o iubire superioară pentru arta minciunii”*. Erau cuvinte ce parcă anticipau pe cele de sublimă beletristică ale lui Sadoveanu, puse „în gura” lui Nechifor Lipan, din „deschiderea” romanului *Baltagul*.

Noul naționalism, spre a se desprinde de „vechiul românism” romantic și nutritor de un eșichier politic și cultural

---

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 29-31.

întru prioritară edificare de stat modern și de „complicată” emancipare a „individului-cetățean” – încât să și fie marcat de deopotrivă „spirit vizionar pașoptist” și raționalism programatic infuzat de „europene idei abstracte”, de care „să se vadă” periclitată însăși „frumoasa îndătinare a vieții neamului” –, se cuvenea a se redefini prin tranșantă raportare la „neagra străinătate”, iorghian recuzată pe ton istoric-justițiar și cultural expresiv. În dezbatere națională Savantul militant căuta să impună *adevăratele*, pentru „cei buni și harnici de neamul nostru”, *Chestiuni mari*⁴⁸, altele decât cele cotidian viciate de electoralism politic ori de disputele dintre „corupte” partide. Căuta, de aceea, „să se știe” de contemporanii săi că el își dedica multe *cuvinte* scrise ori oral rostite asupra „marilor chestiuni”, de la însăși „temelia” vieții naționale, precum îndeosebi cea *țărănească*, în politică și prin consecință „aprinsă” presupunere, mai ales pentru „zona” Moldovei, cu cea *evreiască*. Prin *Cuvinte adevărate*, incitate de cauza *noului naționalism*, definitoriu reactiv față de „răul străin”, a ținut să se pronunțe pe larg *În chestia evreiască*⁴⁹. Textului astfel intitulat și paginativ foarte întins i s-ar cuveni, desigur, comentarii cu mult mai largi decât cele îngăduite, aici, în câteva rânduri ori paragrafe, cu inerent risc de măcar aparentă diminuare a gamei de expresivitate, prin sinea lor, a iorghienelor *cuvinte*, adeseori suscitante de pur și simplă redare a lor, prin chiar întregi pasaje de vibrantă scriitură. Spre a înlesni ori bine-orienta lectura celui mai întins paginativ și complex tematic text dintre toate cele cuprinse de volumul *Cuvinte adevărate*, autorul și l-a structurat pe capitole: I) *Părerii libere*; II) *Antisemitismul românesc*; III) *Doctrina de apărare economică*; IV) *Tipurile evreiești; proletarul*; V) *Vechimea evreilor în țară*; VI) *Ce cred evreii săraci despre poporul nostru*; VII) *Emigrările*; VIII) *De ce emigrează evreii*; IX) *Supranumerarii evrei*; X) *Prigonirile ca motiv al emigranților*; XI) – neintitulat, dar cu posibil titlu, după conținut, *Răul, născocit sau exagerat, ca adevăr în privința*

---

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 47-51.

⁴⁹ *Ibidem*, pp. 177-264.

evreilor din România; XII) *Clasa superioară evreiască*; XIII) *Evreul străin așezat în țară*; XIV) *Soluțiile curente*; XV) *Oamenii de Stat români și chestia evreiască*; XVI) *O soluție*, capitol, acesta, care, cum infrapaginal menționează autorul, „n-a apărut și în «Epoca»”. Întregul text s-ar cuveni, spre mai bună „lămurire de date, nume ori noțiuni”, să fie evaluat prin comparație cu cel al cărții lui Radu Rosetti-Verax, *La Roumanie et les Juifs* (București, 1903 – an de apariție și a volumului de iorghiene *Cuvinte adevărate*), sau prin completitivă presupunere cu cel al cărții lui Iorga însuși, *Istoria evreilor în țerile noastre* (București, 1913). După cum, s-ar cuveni ca întinsul iorghian text „găzduit”, întâi, de ziarul „Epoca”, să fie considerat ca unul de nuanțare a referințelor implacabil „concentrate” asupra „problemei evreiești” din Cartea a VIII-a de volum II (Achter Abschnitt; Zweiter Band), inclusă de sinteza Savantului *Geschichte des Rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen* (2 vol., Gotha, 1905)⁵⁰.

Părerii libere Iorga a exprimat, de înțeles, asupra a „două mari probleme, de a căror dezvoltare atârnă”, dintr-o perspectivă de an 1902, „ce vom fi în viitor și dacă vom mai fi într-un viitor îndepărtat”, una privind „viața în satele noastre de pretutindeni”, iar cealaltă „traiful în orașele Moldovei”, altfel spus, „chestiunea țărănească” și, respectiv, „chestiunea evreiască”. În „privirea” asupra fiecăreia dintre cele două „chestiuni” apar „tipizări” cam generale ale fie „țăranimii”, fie „evreimii”, unele de căutate „culori locale”, impresive și adeseori incubante de *cuvinte* sentențioase. „La sate”, în „privire” iorghiană, „se găsesc cei mai mulți, cei mai buni din românii liberi, dar și cei mai nenorociți <...>, plătitori pentru <...> o civilizație de forme, care trece asupra lor fără binefacere, lăsându-i în sărăcia lor întunecată <...>, țărani mulți, oțeliți în lupta cu nevoile ce le vin de la Dumnezeu și de la cei mai mari decât dânsii”, rămânându-le să fie „cumpăniți și stăruitori, muncitori și modești”, încât „pe ei” să se poată „răzima o formă de cultură și o formă de Stat trainice” și să se ajungă la „general

---

⁵⁰ În română, N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, ediție Georgeta Filitti, București, 1985, pp. 696-754 (*Starea poporului român în 1900*).

înțeles” că „a-i ridica <...> înseamnă a mântui patria și neamul, și omul de inimă care va înlătura piedicile din calea lor printr-o administrație cinstită, umană, statornică, luminată prin școală practică a lucrurilor folositoare, va fi cel mai mare bărbat al României contemporane”, de atunci, „vrednic” de a pune capăt „marelui rău”, acela de a fi „cârmuită țara de orașe pentru orașe”. Și nu era vorba despre un „mare rău” venind din trecutul „vechi” al țării, când „oaspetele de tot felul de neamuri” asigura, „în târgurile și cetățile noastre, producerea și schimbul bogățiilor”, adică ceea ce nu prea „făcea” românul care, după iorghiene cuvinte, „e <dintotdeauna> fiul ogoarelor și al munților, negrămadindu-se el la meșteșug sau la tarabă”. În acel trecut, „pentru că noi eram stăpâni <...>, sasul, neamțul, ungurul, armeanul, grecul, bulgarul – numai ici și colo evreul – puteau lucra împreună” sau alăturat „nouă” și mai păstrau doar „în nume amintirea străinătății lor”.

Schimbarea „neagră” a stărilor de lucruri a ajuns, cum „vedea” Iorga, serios simțită pe timpul și îndeosebi spre finele de secol XIX și la începutul celui următor, când „statisticile noastre, <nu> tocmai sigure, făcute de agenți cari știu să numere mai bine alegătorii la o zi de luptă pentru putere, decât contribuabilii ce se ascund de recensământ”, admiteau „vreo 400.000 de evrei, locuitori ai pământului îngust al unei țări sărace și puțin culte alături de vreo cinci milioane de români, dintre care câteva zeci de mii se zbat după lefi și gloriole politice, <iar> restul doar me somnul greu al inconștienței”. Mai „vedea” Iorga creșterea „pericolului” reprezentat de „străinătatea din țară”, îndeosebi „prin evrei”, dar și, la scară demografică mai mică, „prin alții”, precum bulgarii dând „motiv” de îngrijorare fiindcă „dincolo de Dunăre se află un Stat bulgăresc, neastâmpărat și trufaș, care nu ne recunoaște o iotă de superioritate”. Cel mai grav „pericol” din partea „străinătății interne”, care atrăgea și una „externă”, îl reprezentau însă evreii, care „nu sunt singuri pe lume, ci cea mai strașnică solidaritate națională îi leagă cu milioane răspândite în toată lumea, unde stăpânesc cea mai mare bogăție și țin frâiele de

aur prin care se strunesc sau se lasă să alerge în avântul lor de civilizație popoarele, <ei>, suveranii împrumuturilor și împărații băncilor; găsind încă timp ca să descopere suferința adevărată a celui din urmă fiu al lui Israel prăpădit în pustia depărtării și-și simt datoria de a-l răzbuna”. Era vorba de un iorghian „văzut” grav „pericol”, care, apăsând îndeosebi asupra „orașelor Moldovei”, tindea să submineze înseși valorile identitare ale „neamului nostru”, atât timp cât „împrejurări triste, venite dintr-o risipă nebună și neghioabă, dintr-o neglijare a organizării muncii naționale, <permit> insulte ce ne lovesc în inimă <prin> glasul ofensator al străinului”.

Antisemitismul românesc era, în iorghiene cuvinte, relevat ca fenomen „aprin” din diverse „motive”: întâi, că devoalarea „partidului antisemit, ce dezonoarează România”, era făcută de „jurnale mari din străinătate, care apără, din întâmplare mai mult prin mâni ebraice, principii <...> veșnice de libertate, egalitate și înfrățire între oameni, ziare <...> pentru care binele tuturor neamurilor, tuturor raselor, tuturor coloniilor umane cu mult mai mult decât interesele secundare și trecătoare ale unei singure grupări de sânge, limbă, origine sau culoarea pielii”; apoi, că, reactiv fiind, din „fire singulară”, națională, față de „universalism” sau „cosmopolitism abstract”, antisemitismul „de la noi” se face „văzut de departe” și pus „de străinătate” în seama când a „claselor conducătoare românești”, care-l ilustrează politic „sălbatec”, când a „neamului nostru”, cu idiosincrazii de *Halb-Asien* și cam lipsit, de aceea, de „suflet nobil”, animat de cauza „dreptății și a valorilor umanitare” general valabile; în fine, că „viața” însăși a „neamului românesc” nutrea „antisemiți *sentimentali* <...>, din preferințe personale și delicatețe estetică”. Spre a disipa „vederea de departe” a antisemitismului românesc, Iorga îl „punea” în imagini „locale”, amestecate coloristic, de expresivitate caldă de partea „antisemiților noștri sentimentali” și severă, sumbră, unilaterală și de aceea cam greu de înțeles pentru un istoric, fie acesta și sub „justificarea” de a se fi dedat „ziaristicii de efect imediat”, înspre evreime. Făcându-se parcă „a uita” că între chiar „antisemiți

sentimentali”, de sus ori de jos „nivel poporan”, se admitea și expresia afabilă de „ovreu de-al nostru”, le atribuia aceloră „crezul” rezumabil „în două cuvinte: *jidan parșiv*”, cel „numit” astfel fiind, înainte de orice, „murdar, nu mai murdar <e drept> decât țiganul <...>, și urât <...>, din haina lui acoperită de crasa intangibilă răsărind cap rău croit, cu gura lacomă, cu nasul prădalnic, cioc de pasăre hrăpăreață, cu ochi bolnavi, însetați de sânge”. Iar față de un atare „tip jidovenesc”, antisemiții „sentimentali, de la noi”, firește, „apăreau”, în tot iorghiene imagini, ca manifestându-se „sub raport moral”, evreul fiindu-le „și înșelător, șiret, «safăr», cum se zice prin Moldova”, negustor „de lucru de meseriaș mai prost, dar și mai ieftin”, vorba lui „neavând credință”, ci trădând înclinația sa naturală „de a disprețui pleava de nații inferioare” și de a le „domina fără arme, fără sceptru și coroană, <fără> milă” sau de a se închina „unui Dumnezeu care e și al nostru”, însă „altfel”, după „lege și moralitate”, decât „facem noi”. Aceiași „antisemiți sentimentali” se mai „vedeau” manifestându-se îndeosebi în termeni culturali, delimitându-se față de „organizare prin cluburi, cu președinți de onoare”, de felul Ligii antisemite ce „n-a făurit pentru apărarea neamului nostru nicio armă de luptă demnă, civilizată și modernă”, ci și-a apropiat „meritul” de a convinge „*prin provincie persoane feminine capabile de entuziasm național, actori cari țin a juca roluri tragice, poeți de imaginație lugubră, cari scot ziare de ațâțare <...> studenți cari n-au răbdare de a-și termina studiile înainte de a voi să ne îndrepte în viața noastră națională <și de a urma> acel lucru <...> de care se cutremură Europa, <acela> de a sparge geamuri, <cum> s-a întâmplat și **Unter den Linden** din Berlin*”.

Doctrina de apărare economică, preconizată de „o carte groasă de economie politică” a lui A. C. Cuza (*Curs de economie politică teoretică și statistică*, Iași, în manuscris, despre care Iorga, la 1902, „știa”), se putea plia ori asimila, iorghian vorbind, „marii mișcări renovatoare”, prin sublinierea importanței „muncii naționale” și a valorilor morale „îndătinate”, ca „pavază contra pericolului jidovesc” revărsat îndeosebi asupra Iașilor, „oraș locuit

în mare parte de evrei, cari au deschis, cu înceată și biruitoare pătrundere, dugheni și ateliere, și au instalat meșteșugul și negoțul triumfător în umbra nenumăratelor biserici și mănăstiri”, încât „în acest al doilea și mai tânăr dintre orașele sfinte ale Moldovei eroice în luptă și suferință”, primul fiind, de înțeles, Suceava „de sub” austrieci, „un neam străin domină <...>, neam lucrând mult pentru contopirea tuturor oamenilor în asociații de stoarcere a bogățiilor lumii” și fiind, astfel, „element” dinamizator al înseși „modernității de gândire abstracte, cosmopolită”, și de „valori” prevalent materiale. *Tipurile evreiești*, îndeosebi *proletarul*, se și iorghian „vedeau” ca desprinzându-se de „românismul sănătos”, „luminat” și de A. C. Cuza printr-un „alt antisemitism decât cel al diletanților, fanfaronilor și secăturilor”. Într-o „priveliște” de comic și de grotesc, „tipul” evreului *proletar* „apărea” purtând „haina lui de <specific iudaic>polon, caftan lung de materii anumite, legat la brâu cu un șal, <iar> pe capul tuns scurt <purtând> o tichie”, tot și toate semnificând „portul «jidovului», de care râde lumea și pe care nu l-ar purta nimeni, nici <măcar> țiganul îmbrăcat în pielea lui mai mult decât în zdrențe nu l-ar purta, <de-ar fi> să i-l dea nou-nouț, degeaba”. De „râs”, același „tip”, era și fiindcă „vorbea stricat românește, cu românii, <iar> acasă, cu ai lui, în nemțească stricată <...>, «graiul evreo-român» putându-se studia din ziare și chiar din operele științifice ale lui Lazăr Șăineanu”. Și tot de „râs” erau și „numele poetice, fiindcă sunt alese după voe, <sub> administrația austriacă <din Galiția>, la crearea stării civile, concetățeanul nostru chemându-se Rosenthal, Honigberg sau Blumenthal, ca și aceia cari joacă un așa de mare rol în monarhia vecină, unde au dominat multă vreme capitala însăși, Viena, și unde, în mare parte, domină <încă> spiritul public”. De „râs” fiind, pe evreu „nu-l urăște nimeni pentru neamul său sau pentru legea sa <...>, țăranul admițând chiar, în judecata lui blândă și supusă, că e firesc lucru ca <...> fiecare să trăiască cum poate și că pe «jidan» așa l-a lăsat Dumnezeu, să facă rău, precum i-a lăsat și pe boier, și pe «fonționar», și ciurma, și holera, și lăcustele, semne ale mâniei lui

Dumnezeu asupra bietului creștin". Iar ceea ce „vedea” țăranul ori românul „simplu” în evreu „se întâmpla cu toți străinii, chiar cu țigani”, fiecare „tip de străin” dând motive de „râs” celor „mai curați și cinstiți locuitori ai țării”, de unde și supralicitarea de Iorga a „păcatului că «zeflemeaua» e un cuvânt străin, căci aplecare spre dansa e firească neamului nostru <...>, norul strălucitor al glumei nelăsând picătură de otravă” și îndreptățind concluzia după care „ura de rasă contra evreului nu există la noi”.

Iorga „se vedea”, așadar, ca exersând cuvinte, „portrete” ori „imagini” asupra unor etnii ori „tipuri” umane reprezentative pentru mai fiecare dintre acelea, în numele unui antisemitism de „buni români”, relevat intens expresiv sau „colorat”, nuanțat când ironic și hazliu, când sumbru, sordid, dar mereu benign, cultural la strânsă rigoare și inapt să se illustreze printr-o politică de „excludere a străinilor”, a evreilor inclusiv, „de pe pământul țării românilor”. Relevarea și a „sentimentelor” ori „vederilor” evreilor față de români completa parcă un iorghian „tablou cultural” al parcă fatalității istorice a presupunerii „viețuirii” celor două „tipuri” etnice, unul iudaic, „de străini”, altul „de autohtoni”, pe aceeași „vatră îndeosebi moldavă de viețuire”, dar și de implacabil dure contraste, precum: oraș – sat, târgoveți – țărani etc. A nu se uita că Iorga „privea”, la 1902-1903, „chestiunea evreiască” de o manieră inerent marcată de „împrejurarea” că Savantul tocmai realiza mai amplul „tablou cultural” sub titlul de sinteză *Geschichte des Rumänischen Volkes...* și „se încălzea sufletește” întru ținerea de conferințe ale căror texte aveau să se regăsească printre cele „reunite” de „volumașele cărțiței” mirific intitulate *Istoria românilor în chipuri și icoane* (București, 2005). În „viziuni sentimentale” pe care și le făceau despre români, evreii „se legitimau” și sub chiar raport istoric. *Vechimea evreilor în țară* „apărea”, din textul de ziar „Epoca”, atât ca „închipuire a evreimii”, cât și după repere istorice critic validabile de un specialist, Iorga, „chemat” însă și spre a se plia comentaristic și „așteptărilor” fie și doar ale unei anumite „părți” de cotidian românesc, la început de secol XX. În „închipuirea lor”, evreii „se arătau” ca „foarte vechi”,

cu „amintiri” de a fi fost, măcar unii, „la descălecare, la colonizare romană, la sciți și la preistorie”, încât să-și facă cumva suportabil adevărul că majoritatea dintre ei ținea de „mulțimea omenească săracă și abătută asupra țării noastre sărace din Polonia, înainte chiar <...> să fie Galiția anexată de austrieci”. *Ce cred evreii săraci despre poporul nostru* „se vedea”, în tot comentariul de acel ziar, ca „venind” din „ideile lui Ițic sau Burăh, cismar mic, croitor ieftin, negustor de mărunțișuri deochiate pentru simplul «haine vechi» pământean”. Conform aceluiași comentariu, evreul, cu limba lui „prefăcută” prin „năvălire” de neologisme și „orânduirea” ei după o sintaxă „desăvârșit străină”, se crede ca „un al treilea tip național”, între boierul purtând haine pe care în Moldova „cel de neamul lui Ițic i le croiește” și țăranul avându-și „portul și limba lui vechi și veșnice”. Și tot evreul, deși legal și moral „reținut în starea lui”, s-ar dori boier, însă „nu poate ajunge”, iar țăran să fie „nu vrea”, fiindcă față de acesta „n-are decât dispreț”. Se încerca, în textul iorghian, o dublă perspectivă, românească asupra „veneticului” evreu și, respectiv, evreiască asupra „vechiului localnic” român, perspectivă definibilă ca a „alterității” după încă relativ recente, pentru final de prim pătrar de secol XXI, repere de istoria mentalităților, între ale cărei *mari teme* s-a preconizat, îndeosebi la Congresul Internațional de Științe Istorice din 1985, de la Stuttgart, să fie și cea de *l’image de l’autre*.

Sub titluri precum *Emigrările* și *De ce emigrează evreii*, Iorga se pronunța, în *Cuvinte adevărate*, asupra respectivului „fenomen” și a cauzelor lui, fie acestea ca ținând fie „de răul nostru”, fie „de *altceva*”, dat de un „al lor” instinct vital „de diaspora”. Savantului dedat ziaristicii nu i se păreau întrutotul de crezut *Prigonirile ca motiv al emigrațiilor*, invocate de evrei și de susținătorii lor din îndeosebi „țări occidentale”, mai toți parcă „uitând” sau „făcându-se a uita” că nu se emigra „numai de la noi” înspre o mereu legendară „țară de aur”. *Clasa superioară evreiască* sau *Evreul străin așezat în țară*, ca „tipuri” de evreime, „se vedeau”, în iorghiene *cuvinte*, sub semn nu atât de „năpăstuire”, cât de aptitudine pentru „a vieții la noi”, cu înfăptuiri, „date și nume”, ce

contraziceau opiniile „europeanului” Bernard Lazare, „socialistul franco-iudaic”, înadins pornit „să dezgroape” prin România „câte un Dreyfus pe zi și a-l spăla înaintea lumii de nedreptatea îndurată”. *Soluțiile curente* în „chestia evreiască”, așa cum „apărea” aceasta „zugrăvită”, se cuveneau, pe iorghian ton de concluzii, a fi prioritar morale, cu adecvare la realitățile românești și prin excluderea „prigonirilor”. *Oamenii de Stat români și chestia evreiască*, reprezentând un „binom” social, „s-ar cere”, pe același ton iorghian, să se îndrepte sub „îndemn” la „prudență” și nu într-un „exagerări” către *soluții* de natură „a integra” evreii unui mod de viață omenească „îndreptat” prin necesare reforme. *O soluție* „se cerea” a fi, de asemenea concluziv, a fi renunțarea la „sistemul român <...> al încetățenirii prin îndoitul vot al Camerei și Senatului”, spre a se asigura „condiții” care să permită evreilor, chiar și într-un timp de „câteva generații”, cunoașterea „desăvârșită” a limbii noastre și „acoperirea” lor de mult așteptate de ei „garanții”, încât „încetățenirea” să le-o poată lesne face „instanța judecătorească”. *Soluția*, deopotrivă juridică și morală, putea, în iorghiană apreciere, să lase fără real „obiect” *Intervenția americano-engleză*⁵¹, prin „nota Hay” și sub pretext suscitant de „simbolicul” titlu de articol de ziar „Epoca”, *Nilul și edictul de Nantes*⁵², într-o „chestie” rezervabilă prevalent competențelor suverane ale Statului român, care „să se ridice” la înălțimea „menirii” de girare a „marii mișcări naționale renovatoare”. Iar ca un mesaj de „însuflețire” a acelei „meniri”, era articolul *Șipca și Plevna*⁵³, plin de „năduf” iorghian față de felul subestimativ în care bulgarii considerau faptele armatei române de pe timpul războiului din 1877, cu ocazia festivităților consacrate de ei și mult agreate de ruși „tregerii” a cincizeci de ani de la marea, sângeroasă și glorioasă înfruntare de creștini a otomanilor. Era un mesaj definitoriu cultural că „nimic bun” nu era de așteptat „din partea

---

⁵¹ N. Iorga, *Cuvinte adevărate*, pp. 312-322.

⁵² *Ibidem*, pp. 329-333.

⁵³ *Ibidem*, pp. 323-328.

străinilor” și că „stătea în puterea noastră mișcarea națională renovatoare”.

Îndemnul lui Iorga prin *Cuvinte adevărate*, într-un „mare mișcare națională”, „apărea” ca destinat prioritar ori chiar preferențial celor „apropiați” sau „înțelegători” de starea țăranilor și de cea a „altor lucrători harnici și cinstiți”, precum și de „cauza fraților de sub stăpâniri străine”. Altfel spus, „apărea” îndreptat înspre înseși temeiurile și energiile omenești ale „mântuirii românimii” sub însemn de *nou naționalism*. „Străinii” de dincolo și de dincoace de hotarele Regatului României de atunci nu făceau „obiect” de acel îndemn. După cum nu făceau nici „conaționalii noștri” înstrăinați prin îndeosebi „franțuzire” de limbă ori de obiceiuri și, de aceea, contravenienți „frumoasei îndătinări a vieții neamului nostru”. *Viitorul partidelor politice*⁵⁴, „apărea socotit” de Iorga ca după cât și cum s-ar putea atașa „marii mișcări renovare” și ar face să fie „umbriți apărătorii *vechiului regim* de ușurință și nepricepere, de căpătuială și trândăvie, de lupte pentru situații și gloriole”, ceea ce nu prea „aștepta să se întâmple” dinspre liberalii și conservatorii „învechiți în rele”. *Studii asupra partidului liberal*⁵⁵, „partizane” și învederante de persistența îndeosebi a „brătieniștilor” în a se legitima și „întări” politic prin „oarba” invocare a „momentelor ca de Facerea Lumii” 1821, 1848, 1866, 1877-1878 și 1881, însă nu și „pe linie” iorghiană de *nou naționalism* și adecvate acestuia și de aceea „necesare” reforme. Și nu doar dinspre elitele politice avea Iorga prea puțin „de așteptat” într-un binele „marii mișcări” inițiate de el. *Universitarii în viața politică*⁵⁶ erau tot de el „văzuți” ca prea încorsetați partidici, „când la liberali, când la conservatori”, și mult sub nivelul „chemării într-un nou ideal național”, de înflorire culturală, de solidaritate panromânească, „de muncă cinstită” ori „de moralitate”. *Cugetări asupra unui banchet de intelectuali* îl și „opreau” de la a avea „cuvénite așteptări” din partea acelor intelectuali dedați „partidismului

---

⁵⁴ *Ibidem*, pp. 32-37.

⁵⁵ *Ibidem*, pp. 265-311.

⁵⁶ *Ibidem*, pp. 52-62.

învechit”, precum un Grigore Tocilescu „benchentuitor” sub lumina politică a lui Tache Ionescu. *Adversarii schimbării morale*⁵⁷, politicieni sau intelectuali „de vechi regim”, se excludeau, așadar, „chemării” iorghiene într-o „nouă și mare mișcare”, asupra unora dintre „acea” fiind și îndreptate aspre *Cuvinte adevărate*. Criticile asupra diverselor „persoane” ori instituții din România începutului de secol XX au contat însă cam puțin pentru articolele lui Iorga „găzduite” de ziarul „Epoca”. Important pentru aproape întregul „ansamblu” de *Cuvinte adevărate* a fost să se imprime „culoare de înțelesuri” diverselor „forme”, „motive” sau „privești”, spre „a se vedea” fie „de partea” ori ca asimilabile „menirii noului naționalism”, fie „în contra” acesteia. Iar lectura atât de impresivelor *Cuvinte adevărate* nici n-ar putea fi altcumva decât într-o bună ori nuanțată înțelegere a modernității de secol XIX și de început de secol XX din cuprinsul sintezelor iorghiene, fie de *istoria literaturii române*, fie mai ales de *istorie națională*. Și n-ar fi o exagerare dacă, concluziv, am admite că, în articolele lui Iorga din „l’Indépendance Roumaine” și „Epoca”, de pe timpul anilor 1899-1902, anumite „forme”, „elemente” sau „imagini” ale acelei modernități „apăreau” cu mult mai expresiv relevate decât prin cât și cum au putut cuprinde ori vădi așa ceva sintezele iorghiene de fiecare gen sus-menționat.

---

⁵⁷ *Ibidem*, pp. 165-176.

DESPRE SITUAȚIA ARMATEI ROMÂNE ÎN DECENIILE PREMERGĂTOARE RĂZBOIULUI DE ÎNTREGIRE AȘA CUM SE REFLECTĂ ÎN PRESĂ, MEMORIALISTICĂ ȘI STATISTICI OFICIALE

Sorin CRISTESCU

Situația armatei române apare ca o preocupare constantă a elitelor intelectuale ale țării în condițiile în care era unanim acceptată ideea că idealul național românesc – unirea tuturor românilor într-o singură țară - nu se va putea realiza decât în urma unor confruntări militare. Preocuparea pentru armată a elitelor capătă un caracter special în deceniile care au urmat cuceririi independenței când devine tot mai clar faptul că lucrurile sunt departe de a fi mulțumitoare.

În cele ce urmează vom prezenta câteva din cele scrise pe această temă de trei reputați jurnaliști – Constantin Bacalbașa¹, Nicolae Iorga și Constantin Mille², plus câteva momente în care au fost implicați militari ce urmau să joace un rol important în istoria Războiului de Întregire și în același timp vom încerca să oferim o explicație de natură economică a problemelor cu care s-a confruntat armata în anii premergători Marelui Război.

---

¹ Constantin Bacalbașa (1856 – 1935) jurnalist și om politic conservator român; a fondat ziarele cotidiene: *Țara*, *Patriotul*, *Românimea* și revista umoristică *Ghiță Berbecul*. A îndeplinit funcțiile de membru fondator al Societății Presei și al Sindicatului Ziariștilor, președinte al Sindicatelor Ziariștilor (din 1919), celebru pentru volumele de memorii *Bucureștii de altă dată*, publicate între anii 1927 și 1932 care a cunoscut două reeditări parțiale după 1990.

² Constantin Mille (1861 – 1927) celebru jurnalist care s-a ilustrat în conducerea ziarului *Adevărul* din 1898 (după moartea fondatorului, Alexandru Beldiman), nuvelist, poet, avocat și militant socialist român, precum și un activist proeminent pentru apărarea drepturilor omului, cunoscut pentru campania sa de presă în favoarea amnistierii țăranilor arestați la răscoala din 1907 și multe altele. În august 1920 va vinde ziarul *Adevărul* lui Aristide Blank. Pe larg despre viața acestui mare jurnalist în lucrările lui Tiberiu Avramescu, *Constantin Mille. Tinerețea unui socialist*, București, Editura Politică, 1973, și *Adevărul, mișcarea democratică și socialistă 1895 – 1920*, București, Editura Politică, 1982.

Situația economică favorabilă a României după obținerea independenței a dat posibilitate regelui Carol I – sprijinit de liderul liberal Ion C. Brătianu – să pornească la îndeplinirea unui obiectiv mai de multă vreme stabilit: construirea unui sistem de fortificații care să sporească importanța strategică a țării în condițiile în care se încheiase o alianță militară „secretă”³ cu Puterile Centrale – Germania, Austro-Ungaria și Italia la 30 octombrie 1883. În acest sens, între anii 1883 – 1899 – sub îndrumarea generalului belgian Henri Alexis Brialmont (1821 – 1903) – a fost realizată fortificarea Bucureștilor printr-un sistem de 18 forturi și 18 baterii intermediare dispuse circular pe o lungime de 72 de kilometri. În final costurile s-au ridicat la uriașa sumă, pentru România, de 111,5 milioane franci aur.

Astăzi mai există 17 forturi și 13 baterii intermediare restul fiind distruse accidental de-a lungul timpului din cauza exploziei depozitelor de muniție.

În aceeași perioadă (1888 – 1893), după planurile inginerului militar german Maximilian Schumann s-a realizat linia fortificată Focșani-Nămoloasa-Galați, între curbură Carpaților și Delta Dunării, unde se considera că o armată mică poate opri pentru mai multă vreme o armată mare (cea rusească). Armatei române îi revenea așadar rolul de a forma aripa dreaptă a armatei austro-ungare într-o eventuală confruntare cu armata rusă. În final costurile liniei fortificate s-au ridicat la circa 26, 5 milioane lei⁴.

Merită menționat faptul că începerea lucrărilor de fortificație s-a făcut fără știrea corpurilor legiuitoare, abia licitația pentru cumpărarea de către stat a 500 de milioane de cărămizi a

---

³ Am pus în ghilimele termenul „secret” deoarece la vremea respectivă s-a aflat imediat de demersul lui Ion C. Brătianu, ceea ce a dus atunci la o polemică înverșunată în camerele legislative, iar prin 1909, Nicolae Iorga a vorbit despre acest demers al politicii externe românești într-un manual de istorie pentru clasa VIII-a, așadar materie pentru examenul de bacalaureat, precizând, în lipsa unei informații precise, doar anul 1883 în care s-a încheiat respectiva alianță.

⁴ Pe larg în *Istoria militară a poporului român*, București, Editura Militară, 1986, vol. V, pp. 214 – 222.

adus chestiunea în discuția opiniei publice⁵, iar continuarea și finalizarea lucrărilor s-a desfășurat în contextul unor aprige dezbateri pro și contra în Parlament și în presă. Așadar au fost destule voci - cea mai sonoră fiind a prințului Georges Bibescu (1833 – 1902, fiului fostului domnitor al Țării Românești Gheorghe Bibescu) - care au încercat să demonstreze atunci inutilitatea acestor proiecte atât de costisitoare în condițiile în care bugetul României la 1877 de 80, 4 milioane lei, iar cheltuielile de 86,3 milioane lei, în 1878 era de 117,28 milioane lei încasări (așadar România câștigase financiar vorbind de pe urma războiului de independență), și 127,9 milioane lei cheltuieli⁶ iar la 1898 ajunsese la 236,78 milioane lei încasări și 225,22 milioane lei cheltuieli⁷, pentru ca anul următor să scadă la 200 milioane de lei la încasări, în vreme ce cheltuielile se ridicaseră la 235,48 milioane lei⁸.

În condițiile în care prioritatea României de atunci era construcția de căi ferate, când inițial un kilometru de cale ferată costa 300.000 lei aur (circa 100 kilograme de aur, așadar fortificațiile din jurul Bucureștilor au costat cât calea ferată de la Iași la București) și atunci când geniștii români au învățat să construiască și ei șine, prețul lor a scăzut la 180.000 lei (circa 60 de kilograme de aur), iar în septembrie 1895 s-a inaugurat podul de la Cernavodă care a costat 35 de milioane de lei aur, ne putem face o idee despre eforturile financiare ale României, susținute, ce-i drept, de împrumuturile masive primite în cea mai mare parte din Germania și Austro-Ungaria, al căror garant principal era regele Carol I.

Seceta catastrofală din 1899 și problemele financiar-bancare din capitalele din centrul Europei au făcut ca România să se confrunte cu o criză financiară de proporții nemaîntâlnite. Partidul care a reușit să impună singura soluție posibilă –

---

⁵ Constantin C. Giurescu, *Curs de istoria contemporană a Românilor*, Universitatea București, 1932 - 1933, p. 603.

⁶ *Almanach de Gotha*, 1880, p. 877.

⁷ *Almanach de Gotha*, 1901, p. 994.

⁸ *Almanach de Gotha*, 1902, p. 1015.

economiile drastice în toate domeniile – a fost partidul liberal condus de D. A. Sturdza în cea de-a treia sa guvernare (14/27 februarie 1901 – 20 decembrie 1904/1 ianuarie 1905)⁹. Criticile vehemente aduse restrângerilor dureroase impuse de D. A. Sturdza s-au dovedit lipsite de temei deoarece în 1904 a venit o secetă și mai aspră¹⁰ care ar fi condamnat la moarte mii de familii țărănești dacă guvernul nu ar fi investit aproape 40 de milioane de lei în porumb importat din America de Sud¹¹, distribuindu-l gratis celor afectați de secetă pentru a se putea evita o catastrofă. De menționat că prețul unui nave mari de luptă, precum celebrul cuirasat rusesc *Potemkin*, era apreciat de regele Carol I la circa 40 de milioane de lei aur¹². În 1919 evitarea unei catastrofe alimentare în România Mare se va face cu prețul împrumutării de cereale mai ales din Statele Unite, o cantitate de 229.175 tone de cereale și derivate în valoare de 390.473.000 lei, „prima oară când s-a înregistrat la noi un import atât de mare”¹³.

În condițiile acestui gen de cheltuieli nu aveau cum să nu apară lipsuri legate de armamentul și echipamentul armatei române. La începutul secolului al XX-lea au început să se vadă cât de grave erau aceste lipsuri când presa românească a informat opinia publică despre pretențiile Bulgariei asupra Dobrogei – publicarea – la nivel semioficial - unor hărți ale Bulgariei care

---

⁹ Despre amploarea crizei financiare și măsurile luate pentru remedierea ei, vezi pe larg în Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți (1866 – 1916)*, Editura Silex, București, 1993, pp. 104 – 112.

¹⁰ Sorin Cristescu, *Scrisorile Regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen 1878 - 1905*, București, Editura Paideia, 2010, p. 507.

¹¹ Declarație a reginei Elisabeta către reprezentatul diplomatic american Jackson la București, în Sorin Cristescu, *King Carol I, D. A. Sturdza and the American Diplomatic Mission in Romania (1902 -1905)* în „Acta Moldavie Meridionalis”, Anuarul Muzeului Județean “Ștefan cel Mare” din Vaslui, XXXVIII, 2017, Iași, Editura Pim, 2018, pp. 173 -207.

¹² Sorin Cristescu, *Carol I – Corespondența privată 1878 - 1912*, București, Editura Tritonic, 2005, p. 431.

¹³ Gh. Christodorescu, *Politica noastră comercială. Regimul exportului României în timpul neutralității și după război*, București, Editura Revistei economice import-export, 1928, vol. II, Perioada de după război, p. 314.

conțineau alipirea acestei provincii în granițele bulgare; atunci politica oficială de la București a formulat clar că nu se va face nicio modificare de statut teritorial în Balcani fără ca România să nu primească o compensație corespunzătoare, subînțelegându-se, iar uneori afirmându-se clar că este vorba de regiunea de la sud de Dobrogea, numită Cadrilater. Au jucat un rol și țărani bulgari care cultivau sezonier legume în jurul Bucureștilor care au putut observa starea deloc îmbucurătoare a soldaților români, expresie a investițiilor reduse pe care România mai putea să le facă pentru soldații ei.

În 1900 are loc conflictul de frontieră dintre România și Bulgaria legat de posesiunea insulei dunărene Bujorescu. „Cazul stă astfel – ne relatează C. Bacalbașa: insula Bujorescu era alipită Bulgariei însă Dunărea schimbându-și cursul, a trecut-o în partea României. Au urmat tratative, dar fiindcă bulgarii amenințau să ocupe insula cu forța, guvernul român a ocupat insula cu o companie de soldați, trimițând în același timp șalupa „Vedea” ca să patruleze și să împiedice un eventual atac bulgar. În presa bucureșteană este agitație. Ziarele spun că guvernul bulgar a trimis celui român o notă prin care acuză România că, în loc să aștepte soluția de la tratativele diplomatice, a procedat necivilizat, întrebuintând forța brutală cu care au fost goniți soldații bulgari. Bulgarii somează România ca să evacueze insula și după aceea să se trateze diferendul”¹⁴.

În aceste condiții în care România se confrunta cu cea mai mare criză financiară din istoria ei, tensiunile dintre cele două state au luat o turnură agravantă. Profesorul aromân Ștefan Mihăileanu (1859 – 1900) stabilit de mai multă vreme la București, susținător înflăcărat la cauzei aromânilor în paginile revistei sale *Peninsula Balcanică*, a fost condamnat la moarte de comitajii din Sofia și asasinat în centrul Bucureștilor, în ziua de 22 iulie 1900. Investigațiile poliției au arătat imediat că era vorba și de un complot îndreptat împotriva regelui Carol I. Reacția presei și a opiniei publice românești nu a întârziat. S-au organizat

---

¹⁴ Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată*, vol. II, ediția originală, p. 279.

manifestații ale cetățenilor indignați care cereau arme pentru a aduce Bulgaria „la rațiune”. Cum stăteau însă lucrurile în realitate atunci aflăm de la jurnalistul Constantin Bacalbașa, autorul unei ample lucrări memorialistice în patru volume *Bucureștii de altă dată*. Autorul ne arată că în acele zile „tunurile de mare calibru de la forturile din jurul Capitalei sunt transportate în Dobrogea unde se fac tranșee și o linie de apărare în fața podului”, demonstrându-se încă de pe atunci inutilitatea fortificațiilor din jurul Capitalei¹⁵. „În calitate de director al ziarului *Patriotul*, cer o audiență ministrului de război, generalul Iacob Lahovary¹⁶. Ministrul îmi comunică câteva lucruri interesante și de mare importanță pentru momentul acela, dar cu condițiunea ca aceste lucruri să nu fie publicate. Era bine înțeles că în acel moment destăinuirile ministrului nu puteau fi împrăștiate prin publicitate. Astăzi [1928] pentru prima oară le încredințez tiparului:

- Situația noastră nu este bună din punct de vedere militar, îmi spune generalul Lahovary. Bulgarii, cari prin spionii¹⁷ lor sunt foarte bine informați, știu că n-avem deloc munițiuni; n-avem munițiuni nici măcar pentru o săptămână. Dacă ar trebui să intrăm în război am fi siliți să luptăm numai cu

---

¹⁵ *Ibidem*, p. 296. Fortificațiile s-au dovedit inutile doar în România, unde nu erau suficiente tunuri care să fie lăsate acolo în așteptarea unui eventual asediu; în Franța apărătorii cetății de pe frontiera franco-belgiană, Maubeuge, aflată la 200 km nord de Paris, și care a fost asediată de la 24 august la 7 septembrie 1914, iar în Belgia apărătorii Anversului, fortificat după planurile generalului Brialmont, cărora li s-au adăugat 40.000 de soldați britanici, au rezistat eroic, cetatea căzând în mâna germanilor abia la 10 octombrie 1914, aveau toate motivele să susțină că rezistența lor i-a lipsit pe germani de efectivele cu care ar fi putut câștiga bătălia de pe Marna (5 – 12 septembrie 1914).

¹⁶ Iacob N. Lahovari (1846 – 1907) general și om politic român. A fost șef al Marelui Stat Major (1 octombrie 1894 – 1 octombrie 1895) ministru de Război (21 februarie 1891 – 21 februarie 1894 și 11 aprilie 1899 – 13 februarie 1901), ministru al Afacerilor Străine (22 decembrie 1904 – 8 februarie 1907). A fost fratele lui Alexandru N. Lahovari și Ion N. Lahovari.

¹⁷ De mai bine de douăzeci de ani se încetățenise obiceiul ca țărani bulgari să vină în fiecare primăvară în jurul Bucureștilor pentru a cultiva și comercializa legume și să plece la venirea toamnei. Așadar de spioni speciali nici nu prea era nevoie.

baioneta. Afară de aceasta artileria noastră nu este în stare să figureze într-o luptă. Mai toate gurile de tun au ghiventurile stricate astfel că, nici în cazul în care am poseda munițiuni nu am avea ce face cu ele. Avem puști bune, dar nu avem cartușe. Am dat ordine urgente, ca pirotehnia să fabrice zi și noapte, cât mai multe cartușe spre a putea salva măcar aparențele. Vinovatul cel mai mare în această privință este Sturdza care, cu spiritul său de economie cu orice preț, a refuzat să prevadă sumele trebuincioase la apărarea țării. Dacă am avea pace permanentă răul nu ar fi fost mare, însă acum a izbucnit un incident neașteptat și țara se găsește cu mâinile goale... Bine înțeles, cum am mai spus nu am fi în stare să ducem un război mai lung, dar e datoria noastră să ne arătăm încrezători și energici. Speranța noastră stă în presiunea diplomatică și în intervenția puterilor străine interesate în menținerea păcii. Noi, însă trebuie să fim dârji și să arătăm că nu ne temem de o luptă cu armele.

Bulgarii sunt provocatori fiindcă cunosc bine proasta stare a armamentului nostru, ei vor să profite de ocazie spre a ne umili. Trecem printr-un ceas greu, dar am deplina încredere că-l vom trece cu bine”¹⁸.

Tot Bacalbașa ne spune: „La Sofia ziarele bulgare începeau să atace mai violent guvernul român. Ziarele bulgare spuneau că guvernul Carp profitase de asasinarea lui Ștefan Mihăileanu spre a încorda relațiunile cu Bulgaria ca să poată mai ușor obține un împrumut în afară.

În adevăr, în protocolul celui din urmă împrumut contractat de România pe piețe străine, se spunea că până la stingerea acestuia, România nu se va putea împrumuta decât pentru trebuințele apărării naționale și în caz de război. Or, România având mare nevoie de bani, profită de conflictul cu Bulgaria spre a susține că statul bulgar vrea să atace România. Era un prilej bine venit spre a putea obține din afară banii de care avea nevoie”¹⁹.

---

¹⁸ *Ibidem*, pp. 298 – 299.

¹⁹ *Ibidem*, pag. 300.

În scurtă vreme însă „conflictul cu Bulgaria s-a calmat și a ieșit de la ordinea zilei, mulțumită mai ales intervenției energice a Germaniei...”²⁰

Jubileul celor 40 de ani de glorioasă domnie a regelui Carol I prilejuiește lui Nicolae Iorga comentarii critice la adresa aspectului armatei române în ziarul pe care savantul istoric începuse să-l editeze de curând, *Neamul Românesc*. În nr. 18 din 9 iulie 1906, Iorga scrie articolul *Pavilionul Regal la Expoziție*:

„Pavilionul regal cuprinde în sine coroana de oțel, turnată din metal de tunuri, a Regelui biruitor, coroana de aur a Reginei, apoi daruri făcute în deosebite timpuri Măriilor Lor, precum și lucrări de artă datorite Reginei și mai ales Principesei Maria. [...]

Așa cum este însă, acest pavilion regal trezește foarte puternic curiozitatea publicului, românesc și străin. S-a prevăzut aceasta și, odată cu măsura de a cere de la vizitatori descoperirea capetelor (oare nu s-ar fi priceput și fără acesta?) s-a hotărât a nu se îngădui intrarea decât în grupe de câte douăzeci de persoane, care se urmează.

De fapt, pot să încapă și să vadă bine și de trei ori pe atâția. Dar ceia ce e mai rău socotit e felul cum se păzește această măsură. Înaintea ușii stă un ofițer, care e veșnic nerăbdător și se ceartă de obicei cu camarazii săi ce nu vreau să ție în samă regula. El comandă un număr de soldați cu baioneta la armă: bieții flăcăi sînt îmbrăcați ca niște cerșitori, în niște bluse murdare de ție-e scârbă, cu niște capele strîmbe și tuflite cum e mai rău. Neștiind bine pentru ce sînt puși acolo, ei întind neconținut, îndârjiți, vîrfurile de fier al armei către bieții nevinovați cari ar fi vrăjmașul. N-ar fi fost mai firesc ca paza să o facă funcționari ai Curții, iar la straja drapelului glorioasă să vie rînd pe rînd soldați din toate armele, în cea mai strălucitoare uniformă nouă?

Oare în acest chip se crește sentimentul de iubire pentru dinastie, sentimentul de mândrie pentru isprăvile războiului, sentimentul de demnitate românească? Oare prin soldați murdari, prin baionetele scoase înainte, prin zăpăceală și

---

²⁰ *Ibidem*, p. 301.

brutalitate putem da străinilor ce vin la Expoziție o idee cuvenită despre civilizația noastră?”²¹

În nr. 25 din 3 august 1906, al aceluiași ziar, la rubrica *Chestia țărănească*, citim un articol despre participarea soldaților la strângerea recoltelor:

„Și în Capitala regatului României libere, în anul jubileului de 40 de ani de domnie glorioasă, s-au trimis soldații la munca câmpului – în concediu. Hainele cele mai proaste, cele mai rupte (fiind ei apoi fără cisme, - desculți – sau cu opinci vechi) li-au fost date să poarte; mâncarea cea mai infectă, fasole veche, stricată, brânza cea mai sfarogită și mai stricată; mămligă făcută cu mălaiu și mai prăfos și mai spurcat; din când în când – Vinerea și Miercurea aveau câte-o pâine neagră, mucedă și câte 12 – 15 măslina infecte și lăncede. Noaptea, dormiau supt corturi mici, fără paie, fără paturi; aveau însă de luptat contra milioanelor de țințari, iar după toate aceste suferințe, munciau din zori până-n noapte, supt arșița soarelui de Iulie. În schimb, nu li s-a plătit nimic. De oare ce regimentul făcuse învoiala cu domnul arendaș sau proprietar ca să iea câte un leu pe zi fiecare soldat, gradatul doi lei; o dată pe săptămână mâncare – mâncarea consta din carne de oaie sau de berbec – mă rog! – plus paiele!

Soldații, din toate acestea, s-au ales numai cu boala, cu patimile și miseriile cele mai grozave; căci, din leul cuvenit fiecăruia, Regimentul lua 37 de bani pentru hrană; 60 de bani pentru cizme și haine – pe care nu le aveau; restul de 3 bani îi mai adăuga Regimentul încă 2 bani – ce milostivire! – și-i dădea solda de 5 bani pe zi, cuvenită unui soldat. Iar domnul Colonel li-a spus sărmanilor, că acesta o face de la el, de oare ce un soldat în concediu n-are dreptul la hrană și soldă; apoi carnea de oaie n-au putut-o mânca de miros.

Pe unii soldați i-au trimes tocmai în Dobrogea, tot la munca câmpului și tot în concediu (arendășul era însă un frate de-al cutărui Colonel).

---

²¹ „Neamul Românesc”, mai -noiembrie 1906, pp. 283 – 284.

La multe Regimente din provincie, soldații înainte de a fi trimiși la munca câmpului – tot în concediu, bine înțeles – au fost învoiți a se duce acasă, ca să-și ia hainele lor, și cu *acestea* au fost trimiși.

Ce rușine! G. Mălăescu”.

Câteva rânduri mai jos ni se oferă câteva date statistice:

„După *Jurnalul Societății Centrale Agricole*, 5.235.762 de locuitori ai României sunt plugarii și familiile lor. Produsul brut al muncii lor a fost în 1903 de 828.473.980 de lei.

Și *restul* guvernează. Ce tare se face un Stat cu un asemenea regim...”²²

În nr. 44 din 8 octombrie 1906 al aceluiași ziar, sub o semnătură falsă, P. Catană, se vorbește despre inutilitatea manevrelor militare care aveau loc cu mare fast an de an:

„Încă o dată: cât suntem de departe de considerațiile care ținesc la stare ce ar fi să se apropie cât se poate mai mult de realitate.

Prin periodicitatea lor, ca și prin forțe, manevrele au ajuns niște cadriluri organizate în mase, care încep la o oară fixă prin focuri de artificii (ca în acest an), și se sfârșesc unde se ordonă. A doua sau a treia zi, se face defilarea, când caii schilozi și oamenii urâți se lasă în cantonament, când se fac cu cosmeticul mustățile soldaților (ca acum trei ani în regimentul 7 de infanterie) când toată lumea se îmbracă în haine nouă, trimise de la casarmă dinadins, când vin muzice, când toată lumea e sătulă, când e cald, când orașul e *splendid pavoasat*, când cei mari s-au așezat bine în băncile tribunelor, supunându-și frumușel poalele redingotelor sau ale rochiilor.

Revistele și defilările să se facă *pe câmp*, unde cei mari văd adevărata stare a oștirii, – de multe ori, adevăratul *hal* în care se găsește. Cercetări să se facă zilnic pe drumurile și șanțurile adânci, prin case, pe afară (la trupele de cavalerie), prin trenuri ce duc spre spitaluri oamenii și caii scoși afară din serviciu. Iar în locul

---

²² *Ibidem*, pp. 399 – 400.

praznicelor de atâtea sute de tacâmuri, n-ar mai trebui nimic decât un: *Să ne vedem sănătoși*.

Ne înșelăm unii pe alții, știm aceasta, și ni-o spunem în față, dar totuși, mergem mai departe. În ce ni-om fi punând nădejdea, nimeni nu poate ști.”²³

Într-o lucrare ce stă mărturie a modului în care Nicolae Iorga a străbătut vechea Românie și a simțului acut al realității cu care a observat detaliile cele mai semnificative, reunind însemnări de călătorie de la începutul anilor 1900, ediția princeps din 1904 și de mai multe ori reeditată, intitulată *Drumuri și orașe din România*²⁴, marele istoric a scris în capitolul intitulat *Spre Câmpulung*:

„Spre vagoanele roșii de clasa a III-a se îndreaptă niște cerșitori în halaturi zdrențuite, având pe cap o bucată de postav murdară cu cusături roșii. Țigani slabi, țărani săraci, cari par tot așa de dezgustați și merg așa de strâmb, de lălâu. Iar bucata de fier ce atârână la coapsa acestor oameni, e arma cu care se apără România, căci acești ticăloși²⁵ - orice alt cuvânt nu și-ar ajunge scopul - sunt... ostașii patriei. Pentru Dumnezeu, ce s-o fi învățând în cazărmi, ce gânduri se vor fi coborând în mintea acestor oameni - țigani cum sunt - pentru ca ei să aibă această înfățișare, care e în așa de strânsă legătură cu un suflet adânc înjosit! Ori oamenii nu văd în această țară, nu *prevăd*, și nu-i doare inima cum mă doare pe mine, care, totuși, n-am răspunderi și plâng numai nenorocul nostru, nedestoinicia noastră!”²⁶

O altă mărturie despre faptul că nepregătirea armatei române s-a menținut ne-o oferă articolul lui Constantin Mille (1861 – 1927) intitulat *Mobilizarea armatei*, din 11 aprilie 1907, la scurtă vreme după înăbușirea sângeroasă a războaielor țărănești:

---

²³ *Ibidem*, pp. 723 – 724.

²⁴ *Drumuri și orașe din România*, ediția a II-a, București, 1916, p. 55; reeditată *România cum era până la 1918*, ediție îngrijită de Lucian Cursaru, Biblioteca pentru toți, București, Editura Minerva, 1972, vol. 1, p. 142.

²⁵ În sensul vechi al cuvântului: nenorociți, amărâți, mizerabili.

²⁶ Observații ca acestea am făcut anul trecut, și vai, în marea înflorire războinică a lumii de acuma, trebuie să fac și azi (1916). (nota autorului).

„Un bine, o parte bună au avut și răskoalele și anume aceea că s-a dovedit cât de ușor s-a făcut mobilizarea. În două zile, s-a pus pe picior de război aproximativ o sută cincizeci de mii de oameni și aceasta într-o țară în plină revoltă și când era lucru hotărât că chemi pe țăran ca să îndeplinească jalnicul rol de-a lovi în fratele său de muncă. Totuși ofițeri și soldați au alergat să-și îndeplinească datoria lor și ne închipuim ce ar fi fost dacă în loc de *dușmanul* din lăuntru ar fi fost vorba de cel din afară.

Avem de făcut însă rezervele noastre cele mai exprese și le-am făcut - și le vom mai face - asupra chipului cum s-au reprimat revoltele și cum s-au comis orori inutile. La Iași, d. Take Ionescu, a declarat Duminica trecută că nu-și simte sufletul încărcat cu ele - fiindcă războiul nu se face cu flori. În complectă deosebire de vederi cu fruntașul conservator, pe mine unul, ca membru al clasei din care fac parte, grozav mă apasă morțile inutile, torturile de la instrucție, execuțiile fără judecată, introducerea pedepsei cu moarte, într-o țară unde ea nu există în chip legal.

Aceste orori însă nu pot cădea asupra armatei. Ele sunt, din fericire, cazuri individuale, cari trebuie să fie urmărite și pedepsite, căci numai dacă nu ar fi constituite o rușine generală asupra acestei țări și în special a claselor stăpânitoare, cari la sălbăticiile de neertat, ce-i dreptul, ale sătenilor, au răspuns cu alte neomenii²⁷.

Armata în sine însă a dat dovadă și de disciplină și de ascultare la glasul datoriei. Ea a făcut nu numai o manevră

---

²⁷ Constantin Mille și-a schimbat părerea din momentul în care regele Carol I a cedat la presiunile opiniei publice conduse de ziarul *Adeverul* și a acordat decretul de amnistie din 9/22 august 1907 și a cerut pedepsirea militarilor care s-au făcut vinovați de crime, invocând faptul că în decretul de amnistie nu se făcea nicio referire la militari. A început astfel o lungă campanie care va dura mai bine de cinci luni de înfierare a regelui și a regimului politic așa-zis constituțional care se făcuseră vinovați de crimele împotriva propriilor cetățeni la 1907, contestând caracterul democratic și demascând falsitatea regimului. Vezi pe larg în *Regele Carol I și campaniile de presă ale ziarului Adeverul (1888 - 1914)*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Sorin Cristescu, București, Editura Tritonic, 2021.

generală, dar a avut de dus un adevărat război, și cu atât mai greu de purtat, cu cât lupta era dată la tine acasă, și cum trebuia să te socoți totuși în țară dușmană, săteanul fatalmente fiind devenit dușman al fratelui său, îmbrăcat în militar.

Dacă s-a dat dovada din partea armatei că se poate conta pe ea, s-a mai făcut însă și o altă probă – aceasta însă negativă, și ea vine din partea celor ce ne guvernează – vorbim, bine înțeles, de toți guvernanții noștri. S-a dovedit că dacă avem oameni admirabili disciplinați pentru război, dacă putem pune imediat pe picior de luptă *o sută cincizeci de mii de oameni*, nu am fost destul de pregătiți ca să-i putem duce într-o campanie. Echipamentul mai ales și în parte chiar armamentul a lăsat de dorit, **și trebuie să o spunem, că dacă nu s-au mobilizat și mai multe forțe, este că n-am avut cu ce echipa oamenii.** (subl. ns. S. C.) Acei pe care i-am trimis să pacifice țara, în mare parte erau lipsiți de toate, fiind de abia îmbrăcați, prost încălțați și în general nefiind cum trebuie să fie o armată, gata să nu-i lipsească – vorba vestitului ministru de război francez²⁸ – nici măcar un nasture.

Orice rău are însă și partea lui bună. Revoltele de la sate au dat la iveală multe lucruri – între cari, relativ la armată, nepregătirea noastră în ce privește echipamentul. Lucrul acesta trebuie de relevat, trebuie de spus, căci a-l tăcea, credem noi, este o crimă tot așa de mare, ca și a acelora cari altă dată – pe timpul războiului eventual cu Bulgaria²⁹ – declarau în plin consiliu de miniștri *că nu suntem gata*.

Cu o astfel de armată, pregătită pentru sacrificiu și repede mobilizabilă ca să-și facă datoria, putem să comptăm în orișice

---

²⁸ Edmond Le Bœuf (1809 – 1888) general și om politic francez (avansat mareșal la 24 martie 1870), ministru de război în perioada premergătoare războiului franco-prusac (21 august 1869 – 20 iulie 1870). Declarațiile sale optimiste din ziua de 19 iulie 1870 („Suntem pregătiți și arhipregătiți. Chiar dacă războiul ar dura doi ani, soldaților noștri nu le va lipsi nici un nasture de la ghetre”) au fost repede dezmințite de dezastrul armatelor franceze. Le Bœuf a fost destituit la 12 august 1870 și a fost luat prizonier de către germani la Metz, la 29 octombrie același an.

²⁹ Vezi relatările de mai sus ale lui Constantin Bacalbașa.

eventualitate – dar cei din capul ei și al țării sunt datori să facă cum zice parabola fetelor înțelepte din noua biblie³⁰: să vegheze cu candelile aprinse deoarece nu se știe când vine Domnul”³¹.

În ce privește problemele de echipament ale militarilor există două însemnări memorialistice. Cronologic prima mărturie se referă la anul 1902 și provine de la Mihail Buttescu (1878 – 1958)³² ofițer în celebrul Batalion 2 vânători³³, unitate creată în 1866, cu drapelul decorat la 1 iulie 1881 cu Marea Cruce a Ordinului „Steaua României” pentru bravura și tenacitatea arătate la luarea redutei Grivița nr. 1 la 30 august 1877, și care a primit la 10 mai 1902 numele Reginei Elisabeta. Evenimentele sunt citate succint în lucrarea în care Petre Otu și Maria Georgescu au tratat biografia lui Alexandru D. A. Sturdza (1869 – 1939) fiul celebrului om politic, lider liberal D.A. Sturdza³⁴. În februarie 1902 tânărul căpitan Alexandru D. Sturdza este repartizat acestei unități care avea pe atunci sediul la Constanța. Când a văzut cum arăta uniforma de instrucție a vânătorilor, degradată atât de mult încât militarii apăreau pe terenul de instrucție ca niște cerșetori, căpitanul a recurs la un gest radical, fără precedent în analele armatei române – arderea ținutei de instrucție a companiei sale - și și-a echipat soldații cu ținuta de oraș, desigur elegantă. Comandantul de batalion a urmat exemplul aprigului căpitan extinzând măsura și la celelalte trei companii. Inițiativa căpitanului Sturdza cădea însă sub incidența *Codului justiției militare*, care prevedea pedeapsa cu închisoarea pentru distrugerea de echipament militar. Numai ofițerii de intendență aveau dreptul să distrugă efecte militare după ce acestea erau casate printr-o procedură

---

³⁰ În sensul de Noul Testament.

³¹ „Adevărul”, Anul al XIX-lea No. 6334, Miercuri 11 Aprilie 1907.

³² Mihail Buttescu, *Vânătorii Reginei Elisabeta. Memoriile unui ofițer din garda regală*, ediție comandor Gh. Vartic, București, Editura Militară, 2012.

³³ Vânători era denumirea dată soldaților de elită, buni ochitori; prima unitate de vânători de munte se va forma în noiembrie 1916.

³⁴ Petre Otu, Maria Georgescu, *Radiografia unei trădări. Cazul colonelului Alexandru D. Sturdza*, București, Editura Militară, 2011.

birocratică specială după care erau vândute prin licitație publică. Faptul că tânărul Sturdza era fiul președintelui Consiliului de miniștri și ministru de război în funcție la acea dată, a făcut să se găsească o soluție prin trimiterea unor medici care au constatat că „efectele fiind infectate cu microbi au dispus ca să fie arse în interes sanitar... Întâmplarea aceasta – consemnează Mihail Buttescu – s-a răspândit ca fulgerul în toată armata, de la Severin la Dorohoi, în toate armele și serviciile, așa încât toți șefii de corpuri și intendenții cereau de la cunoscuții lor din Constanța adevăratul motiv militar – nu simplu capriciu – pentru care s-a înlocuit ținuta de exerciții cu aceea de oraș, la Batalionul nostru de vânători”³⁵.

A doua însemnare o reprezintă memoriile generalului Constantin Pantazi³⁶, *Cu Mareșalul până la moarte*, de fapt declarațiile sale de la Securitate, păstrate în arhiva Serviciului Român de Informații³⁷, care ar fi meritat să fie atent adnotate, ne relatează faptul că la Școala Superioară de Război pe care a urmat-o între anii 1909 -1911, locotenentul Ion Antonescu, viitorul mareșal, nu se sfia să apostrofaze profesorii pentru că predau aceleași cursuri pe care el le memorase în liceu, în școala de ofițeri și la școala de aplicație a armei. „Dar ceea ce era mai tragic, era faptul că aceste cursuri erau predate de cei mai autorizați și mai cunoscuți din ofițerii Marelui Stat Major al Armatei; izbucnirea lui (Antonescu) a fost atât de categorică încât a fost eliminat din școală în trei rânduri și în trei rânduri s-a revenit asupra măsurii luate”³⁸. Revenirea era explicabilă deoarece despre colonelul Nicolae Baranga Savovici (1862 – 1915),

---

³⁵ Petre Otu, Maria Georgescu, *op. cit.*, pp. 38 – 39. Mihail Buttescu, *op. cit.*, p. 156.

³⁶ Constantin Pantazi (1888 – 1958) general și om politic român, colaborator apropiat al mareșalului Ion Antonescu, ministru al Apărării naționale (23 ianuarie 1942 – 23 august 1944). La procesul din aprilie-mai 1946 a fost condamnat la moarte, dar ulterior pedeapsa a fost comutată la muncă silnică pe viață; a decedat în penitenciarul de la Râmnicu Sărat.

³⁷ Constantin Pantazi, *Cu Mareșalul până la moarte*, ediție Alexandru V. Diță, București, Editura Publiferom, 1999, pp. 16 – 17.

³⁸ *Ibidem*, p. 15.

al doilea soț al mamei lui Ion Antonescu, Pantazi ne spune că era comandantul brigăzii din Brăila (*ibidem*), în realitate era comandantul Regimentului Călărași cu garnizoana la Brăila³⁹. Fratele lui Nicolae Baranga, colonelul Mihail Baranga (1866 – 1916) a fost din 1900 aghiotantul regelui Carol I și apoi al regelui Ferdinand, menționat ca atare în *Almanach de Gotha*. De asemenea unchiul lui Ion Antonescu, doi din frații tatălui său natural, erau colonei⁴⁰. Tot generalul Pantazi ne relatează faptul că după absolvirea cu succes a Școlii Superioare de Război în 1911, locotenentul Ion Antonescu, viitorul mareșal, a fost trimis să-și facă stagiul într-o armă alta decât specialitatea sa, cavaleria. Antonescu a cerut să fie trimis la Regimentul 38 de Infanterie din Brăila „pentru a se duce să locuiască iarăși cu doamna Baranga⁴¹, al cărei soț comanda brigada din acel oraș”⁴².

Acolo Ion Antonescu obține rezultate foarte bune la instruirea companiei de infanterie ce-i fusese încredințate – așa relatează Constantin Pantazi, dar... „La un moment dat, se anunță la regiment inspecția generalului Constantinescu Achil⁴³, comandantul Diviziei 10 Infanterie, din care făcea parte Regimentul 38. În regiment, mare fierbere, generalul era foarte sever și temut. Magaziile corpurilor pe vremea aceea nu posedau echipamentul complet după nevoile regimentelor; saturația în

---

³⁹ Organica Regimentului 7 Călărași în *Anuarul Armatei pe anul 1912*, p. 200.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 5.

⁴¹ Chiriachița „Lița”, n. Dobrian (1861 – 1950) căsătorită inițial cu Ion Antonescu, tatăl viitorului mareșal; cei doi au divorțat, iar doamna s-a recăsătorit în 1889 tot cu un ofițer, Nicolae Baranga (1862 – 1915). Fratele lui Nicolae Baranga, Mihail (1866 – 1916) a fost din 1900 ofițer aghiotant al regelui Carol I și apoi al regelui Ferdinand, avansat la gradul de general de brigadă cu puțin timp înainte de decesul său la începutul lui august 1916. Note genealogice întocmite de dl. Mihai Alin Pavel.

⁴² Constantin Pantazi, *op. cit.*, p. 15.

⁴³ În realitate este vorba de Constantinescu Toma (n. 16 aprilie 1854 - 1917), avansat general de brigadă la 10 mai 1906, comandant al Diviziei 10 Infanterie (cu garnizoana la Tulcea) cf. *Anuarul Armatei pe anul 1912*, pag. 270 și 78). Constantinescu Achil (n. 14 mai 1885) era maistru militar clasa a III-a la Școala de Marină (*ibidem*, p. 416).

necesar de efecte era satisfăcută abia în proporție de 1/3. De aceea se obișnuia ca la inspecții regimentele să-și împrumute „pe cauză”, unul altuia efectele. Deși procedeul constituia o nesinceritate și o înșelare a șefilor mai mari asupra realității, totuși reușita inspecției asigura liniștea comandantului de regiment, faima regimentului; probabilitatea dobândirii de noi galoane, concedii, decorații. Toate companiile s-au prezentat, sub raportul aspectului, admirabil la inspecție. Când vine rândul companiei locotenentului Antonescu, oamenii săi sunt îmbrăcați cu vestoane și pantaloni vechi, peticiți; bocancii desigur lustruiți spilcă, însă împodobiți cu tot felul de manifestări de artă de-ale cismarului companiei.

La apropierea generalului, locotenentul Antonescu îi dă raportul. Colonelul Cratero⁴⁴, comandantul regimentului⁴⁵, maiorul batalionului și o suită întreagă de ofițeri îngălbenesc. Toți văd nereușita inspecției și în această nereușită, evaporarea planurilor de liniște și înaintare, dispariția iluziilor de decorație, spulberarea concediilor, încondeierea memoriilor; toți văd catastrofa nereușită a regimentului în inspecție.

După primirea raportului, generalul îl întreabă pe Antonescu:

- Ce este aceasta, domnule locotenent?

- Realitatea, domnule general.

Colonelul Cratero se apropie de general și îi șoptește:

- Dar ați văzut, domnule general, celelalte companii cum s-au prezentat. Locotenentul este un ofițer străin de armă, venit pentru stagiul.

---

⁴⁴ Eroare a autorului: Cratero Alexandru (n. 17 mai 1864), ofițer genist, avansat lt. colonel la 10 mai 1908, se afla la Comandamentul Cetății București, cf. *Anuarul Armatei pe anul 1912*, pp. 276 și 82.

⁴⁵ Comandantul Regimentului 38 Infanterie Neagoe Basarab, cu garnizoana la Brăila, era colonelul Robescu Tiberiu (n. 8 martie 1863). Regimentul 38 fusese creat la 1 octombrie 1911, primise drapelul la 10 Mai 1912, aparținea Brigadei 20 Infanterie (cu garnizoana la București, comandată de la 1 aprilie 1912 de general de brigadă Saegiu Aurel) și era compus din două batalioane, (*ibidem*, p. 160).

- Toată noaptea, replică Antonescu, furgoanele regimentului au cărat echipament de la celelalte regimente din garnizoană. Nimeni n-a dormit astă-noapte pentru pregătirea inspecției; realitatea este însă că regimentul nu posedă efecte, iar noi, la inspecții, căutăm să ne furăm căciula.

Generalul se întoarce către colonel și restul ofițerilor și spune:

- Mi-a fost dat s-o văd și pe aceasta. *De când sunt în armată, mereu am asistat la spectacolul acesta al înșelării realității.*⁴⁶ (subl. ns. S. C.) sunt foarte mulțumit că măcar acum, la sfârșitul carierei, am întâlnit un om care nu se ferește de a spune adevărul. Colonele Cratero, eu îl felicit pe locotenentul Antonescu⁴⁷.

În pofida inexactităților, scena relatată de generalul Pantazi este cu totul specială; dacă chiar așa s-au petrecut lucrurile, acestea arată cât de cunoscut era în armată locotenentul Ion Antonescu, mai ales după cele ce se întâmplaseră în martie 1907 la Galați, când la ordinul tânărului ofițer trupa pe care o comanda împușcase 12 țărani revoltați și răniseră mai mulți, fapt pentru care la ordinul regelui Carol I, principele moștenitor Ferdinand organizase un banchet al garnizoanei pentru a-l felicita personal pe „eroul” momentului⁴⁸. În aceste condiții, când se știa precis – cum altfel? – că Antonescu se va prezenta la inspecție cu compania lui așa cum se afla, nici maiorul batalionului, nici colonelul Regimentului nr. 38, nici însuși generalul comandant al Diviziei 10 Infanterie n-au avut curaj să-l înfrunte pe locotenentul cu relații atât de suspuse, așa cum nimeni nu-l înfruntase pe

---

⁴⁶ Cum generalul Toma Constantinescu se născuse în 1854 și fusese avansat sublocotenent în 1874 este posibil să fi fost de față în decembrie 1877 la revenirea în patrie a soldaților români din războiul de independență care i-a prilejuit lui Mihai Eminescu una din cele mai sfâșietoare pagini din jurnalismul său, în articolul intitulat *Dorobanții*, publicat în ziarul „Timpul” din 30 decembrie 1877.

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 16 – 17. În lucrare alineatul se încheie cu un asterisc care precizează în subsolul paginii: „Mențiunea Cap. II și însemnarea (6. IX '946)”.

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 12 -13. Mai târziu propaganda favorabilă lui Antonescu, ajuns șef de stat, va susține că tânărul ofițer i-a liniștit atunci pe țărani fără să facă uz de armă.

căpitanul Alexandru D. Sturdza. O altă tradiție a tuturor armatelor. În rest, cei care scriau despre lipsurile armatei în ziarele contestatare, semnav cu pseudonime, sau nu semnav deloc, așa cum nici Mihai Eminescu nu a semnat articolele de critică vehementă din ziarul „Timpul” din anii 1876 – 1883.

Următorul mare eveniment care a pus în evidență lipsurile armatei române a venit în 1913: participarea României la cel de-al doilea război balcanic. În ziua mobilizării, declarată prin decretul regal Nr. 4609 din 20 iunie/3 iulie 1913, s-a constatat că nu exista *nici o dispozițiune care să hotărască îndatoririle autorităților civile la mobilizare*. În aceste condiții generalul Constantin Hârjeu⁴⁹, ministrul de război, a scris regelui Carol I că *am însărcinat comitetul consultativ de stat-major să elaboreze un proiect de regulament asupra îndatoririlor autorităților civile la mobilizare*. Acest proiect a fost aprobat de consiliul de miniștri ca regulament de administrație publică. În consecință, suveranul a semnat Înaltul Decret Nr. 4608 din 20 iunie 1913, relativ la regulamentul asupra îndatoririlor autorităților civile la mobilizare⁵⁰. Cu toate că grație entuziasmului popular care vedea în pedepsirea Bulgariei avanpremierea trecerii peste Carpați a trupelor române pentru eliberarea Transilvaniei, armata română a realizat cea mai rapidă mobilizare din istoria războaielor de până atunci⁵¹, lipsurile ei au fost evidente. Ele sunt analizate pe larg în celebra *Enciclopedie a României* elaborată la finele domniei regelui Carol al II-lea⁵². Din ampla analiză

---

⁴⁹ Constantin Hârjeu (1856 – 1928) general și om politic român, ministru de Război în guvernul condus de Titu Maiorescu (14 octombrie 1912 – 31 decembrie 1913) și al Al. Marghiloman (5 martie – 23 octombrie 1918).

⁵⁰ Apud Ion Rîșnoveanu, *Disfuncționalități ale mobilizării efectivelor armatei române la începutul celui de-al doilea război balcanic*, în *Dunărea și Marea Neagră în spațiul euro-asiatic. Istorie, relații politice și diplomație*, Muzeul Marinei, tomul VII, 2019, pp. 61 – 62.

⁵¹ *Istoria militară a poporului român*, București, Editura Militară, 1986, vol. V, pp. 276 -277, arată că mobilizarea armatei române a durat nouă zile: „De altfel până în anul 1913 nici o altă armată nu reușise un asemenea record”.

⁵² *Enciclopedia României*, București, 1938, vol. I, pp. 681 – 683.

prezentată acolo selectăm : „Muniția nu era suficientă decât pentru câteva zile de luptă⁵³... Posibilitățile de fabricație ale munițiilor de către stabilimentele militare erau minime și nu puteau întreține consumul probabil de munițiuni într-un război de durată... Pentru toate unitățile de rezervă echipamentul lipsea aproape în întregime : micul echipament lipsea complet, iar îmbrăcămintea și marele echipament aveau lipsuri de 75 – 90%⁵⁴. Materialul sanitar lipsea, în cea mai mare parte, atât la micile unități, cât și la formațiunile sanitare ale marilor unități”.

La acesta s-a adăugat și flagelul holerei care a secerat mii de vieți și șocul resimțit de țărani români în uniformă la vederea țăranilor bulgari, mai înstăriți în satele lor, acolo unde nu erau nici boieri, nici arendași⁵⁵.

Și cu toate acestea situația gravă a armatei care nu se putea remedia de atâta vreme, nu era atât vina liderilor politici, cât expresia realităților românești. Sărăcia României și a românilor era un lucru de multă vreme recunoscut.

Expresia acestui fapt a fost un șir tulburări la sate, cea mai importantă fiind răscoala din 1894 în urma căreia poetul George Coșbuc a scris celebra poezie „Noi vrem pământ!”. În anul următor însă Academia Română a premiat două lucrări cu același titlu: *Higiena țăranului român*⁵⁶, elaborate de doi oftalmologi celebri în epocă: Gheorghe Crăiniceanu (1853 –1926) și Nicolae Manolescu (1850 –1910). Viața și activitatea celui din urmă a făcut mai târziu, în 1930, obiectul unei ample analize în lucrarea de doctorat a dr.

---

⁵³ Situația armamentului și munițiilor la 1 Ianuarie 1914 întocmită de direcția Armamentului (notă în text).

⁵⁴ Tabel de situația echipamentului la 20. XI. 1912, întocmit de Marele Stat Major (notă în text).

⁵⁵ Vezi pe larg în Lev Troțki, *România și Războiul Balcanic*, traducere de Radu Părpăuță, Iași, Editura Polirom, 1998, dar și în Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. II, București, Editura Humanitas, 1991, pp. 21 – 58.

⁵⁶ Lucrarea lui Gh. Crăiniceanu a apărut într-o nouă ediție în 1908, la Oravița, sub titlul de *Igiena Românului* și a fost reeditată în 2018, în Statele Unite, Romanian Artworks, sub titlul *Obiceiurile, Portul, Hrana, Băutura și Igiena Țăranului Român*, 214 p.

Nicolae Dragomir, susținută la Universitatea din Cluj. Acolo este analizată lucrarea lui Nicolae Manolescu din 1895 și se spune: „Lucrarea este o descriere amănunțită și foarte exactă a modului cum se îmbracă și cum se hrănește țăranul român. Așa cum este concepută, rămâne o lucrare de-o valoare netăgăduită. Sunt într-înșă îngrămădite fapte triste și zdrobitoare. [...] Două sunt cauzele care prezidează la sărăcia țăranului: înapoierea sa, sau lipsa de cunoștințe industriale, și lucrul puțin din timpul anului. În ce privește prima cauză N. Manolescu observă că țărani, ori cât pământ ar poseda, persistă într-o stare de lipsă, din cauza nepriceperii lor în a produce. Lucrul este adevărat. Chiar azi [1930] când prin reforma agrară s-au împărțit loturi de pământ țăranilor, situația lor nu e ameliorată, din cauza lipsei de îmbunătățire a metodelor și mijloacelor de exploatare. Cu privire la a doua cauză a sărăciei, țărani sunt în plină activitate numai în trei anotimpuri ale anului, și acestea presărate cu numeroase zile de sărbători. În plus mai adăugăm că o influență reducătoare asupra timpului de muncă o au condițiile meteorologice, ploile abundente închizând pe țăran în casă, ca și secetele prea mari”⁵⁷.

Sărăcia țăranului român o exprimase cel mai bine tot Nicolae Iorga cu ocazia primului său discurs rostit în Camera Deputaților la 12/25 iunie 1907, în care istoricul a cerut amnistierea țăranilor arestați în urma reprimării răscoalelor din martie acel an: „Că țărănimia noastră este cea din urmă dintre țărănimile din Europa, supt toate raporturile, în această privință nu poate să existe îndoială: în niciuna din țările Europei, nici chiar în Turcia, nici o țărănime nu a rămas înapoi ca țărănimia din regatul român”⁵⁸.

Privind retrospectiv la evenimentul care a oferit pretextul pentru izbucnirea Marelui Război, asasinarea Arhiducelui Franz

---

⁵⁷ Nicolae Dragomir, *Viața și opera prof. Dr. N. Manolescu (1850 –1910)* Teză pentru doctorat în Medicină și Chirurgie prezentată și susținută în ziua de 5 martie 1930, Cluj, 1930, p. 44.

⁵⁸ Nicolae Iorga, *Neamul Românesc*, număr suplimentar din 15 iunie 1907, pag. 5. Text mai accesibil în Nicolae Iorga, *Pagini alese*, ediție îngrijită de Mihai Berzea, Editura pentru Literatură, București, 1965, vol. 2, p. 331.

Ferdinand și a soției sale la Sarajevo, la 28 iunie 1914, Nicolae Iorga va scrie 20 de ani mai târziu: "...nimeni nu-și închipuia că, după atâția ani de fidelitate, aproape servilă față de Centrali, Statul român era să-și recapete libertatea de acțiune, deși din nenorocire, fără armamentul care ar fi fost necesar pentru a o putea apăra și susține"⁵⁹. Și după câteva pagini același autor afirmă: "...*n-avem nici cu ce oameni, nici cu ce mijloace materiale să ne batem*. (subl. N. I.)"⁶⁰.

În aceste condiții dezastrul pe care l-a trăit armata română în primele cinci luni de război și despre care s-au scris enorm de multe lucrări, era previzibil și explicabil. Și totuși se pune întrebarea care a fost soluția pentru ca România să poată intra în luptă de partea puterilor Antantei, la 14/27 august 1916, și să participe efectiv la război? Pentru a răspunde este nevoie de un excurs financiar.

Lucrările cele mai recente și mai documentate prezintă imaginea împrumuturilor din vremea domniei lui Carol I cu care s-a edificat vreme de o jumătate de veac România modernă: „Făcând un bilanț al datoriei externe din perioada 1864 – 1914 reiese că a fost contractată la băncile străine o sumă nominală de 2.161 milioane lei din care s-au primit net 1.860 milioane lei”⁶¹. Bani proveniți în majoritatea din Germania și Austro-Ungaria, grație și încrederii pe care o inspira stabilitatea politicii regelui Carol I, devotat alianței „secrete” cu Puterile Centrale. Bani folosiți în cea mai mare parte pentru construcția de căi ferate și înfrumusețarea orașelor, așa încât în 1904 Nicolae Iorga scria despre „ploaia de aur a împrumuturilor”⁶². Așadar 2,1 miliarde franci au trebuit

---

⁵⁹ Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, București, 1934, vol. II, p. 211.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 215.

⁶¹ Victor Axenciuc, *Introducere în istoria economică a României. Epoca modernă*, București, Editura Fundației „România de Măine”, 1997, p. 182.

⁶² Nicolae Iorga, *Drumuri și orașe din România*, București, 1904, vol. I, p. 132. Savantul se referă la orașul Buzău care „având fericirea - atât de rară! - de a păstra același primar într-un lung șir de ani (Nicu Constantinescu), s-a folosit ca puține alte orașe românești de bielsugul vremilor nouă, de ploaia de aur a împrumuturilor”.

împrumutați pentru edificarea modernității românești în condițiile în care în 1914 România avea o populație de 7,6 milioane locuitori, iar încasările la bugetul statului se cifrau conform celebrului *Almanach de Gotha* la 536.307.702 lei (așadar puțin peste o jumătate de miliard lei) iar cheltuielile se cifrau la aceeași sumă⁶³. Aceeași publicație precizează că datoria externă românească era de 1,9 miliarde lei, în vreme ce datoria externă a Franței, țară cu 39 milioane locuitori, era de aproape 1,3 miliarde franci⁶⁴.

În celebra *Enciclopedia a României* elaborată la finele domniei regelui Carol al II-lea, se estimează că până la intrarea în război a României, la 14/27 august 1916, totalul creditelor pentru înarmare a fost de 838,8 milioane lei⁶⁵. Tot acolo se spune că: „*Din aprilie 1916 până în decembrie 1917, aliații ne expediaseră 119.341 tone material de război, din care majoritatea ne era furnizată de Franța*”⁶⁶. Având în vedere faptul că în convenția militară din 4/17 august 1916 se specifica primirea a 300 de vagoane pe zi, deci circa 3.000 tone de material de război pe zi, vedem că România a primit mai puțin de 300 de tone pe zi (30 de vagoane) în timpul celor 15 luni (469 de zile) de luptă, până la armistițiul de la Focșani din 26 noiembrie/9 decembrie 1917. O participare a armatei române la război fără trimiterea acestor materiale de luptă, așa reduse cum au fost, ar fi fost catastrofală.

Oricum cifra creditelor de război de 838 de milioane lei era enormă pentru România, deoarece în 1914 valoarea bancnotelor B.N.R. în circulație era de circa 578 de milioane de lei, iar acoperirea în aur de circa 153 de milioane de lei, echivalentul a circa 46 tone de aur⁶⁷. Așadar dacă o mână magică ar fi împărțit

---

⁶³ *Almanach de Gotha*, 1914, p. 1091.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 829.

⁶⁵ *Enciclopedia României*, București, 1938, vol. I, pp. 683 – 684.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 687.

⁶⁷ Mihaela Tone, Cristian Păunescu, *Istoria Băncii Naționale a României în date*, București, Editura Oscar Print, 2010, vol. I (1880 - 1914), p. 413. Cât de profitabile au fost pentru statul român tranzacțiile și schimburile economice din cei doi ani de neutralitate o dovedește dublarea cantității de aur din tezaurul BNR. „Valoarea totală a valorilor românești transportate la Moscova în iulie 1917 a fost de 7,5

toți acești bani în mod egal locuitorilor României ar fi însemnat mai puțin de 100 de lei de persoană, în condițiile în care norma de hrană a unui soldat român era de 1,40 lei pe zi!

Din materialul expedit de Aliații occidentali, România a primit până în decembrie 1917: 286 guri de foc, 3.872 mitraliere de 7 sisteme diferite (în majoritatea franceze), 4.675 puști mitraliere, 413.000 arme de 4 sisteme diferite (majoritatea franceze „Lebel” de 8 mm și „Wetterley” de 11 mm), 21.8000 săbii, 94.500 pistoale și revolve, 130 mortiere de tranșee, 3.302.000 proiectile de artilerie, 349 milioane de cartușe sau elemente cartușe de infanterie, 8.500.000 cartușe revolver și pistol, 3 milioane de grenade, 72.000 bombe de mortier, 1.058.000 măști, 313.000 căști, 180 avioane și alt material de război”⁶⁸.

Din totalitatea armamentului și tehnicii de luptă, realizate cu imense eforturi și sacrificii din partea poporului român, cea mai mare parte a fost distrusă în timpul luptelor. Numai în campania anului 1916 pierderile materiale s-au ridicat la 230 tunuri de 75 mm din totalul de 624; 105 obuziere de 105 mm din 120; 24 de tunuri de 150 mm din 60; 364 mitraliere din 453; 293.291 arme de 6,5 mm din 373.936; 137 locomotive din 700; 4.000 vagoane din 18.000 ș.a.”⁶⁹

Creditele și cheltuielile statului român pentru armată erau apreciate la începutul lunii mai 1916 la suma de 918.530.173 lei⁷⁰.

Rămâne întrebarea cât au costat de fapt împrumuturile de tehnică de luptă primite România în cele 16 luni de război, de la mobilizarea din 14/27 august 1916 la armistițiul de la Focșani, de la 26

---

miliarde lei, din care valorile din cele trei vagoane ale BNR au fost evaluate la 1,5 miliarde lei, din care 575 000 lei reprezentau aurul. În ceea ce privește aurul, în total, în decembrie 1916 și iulie 1917, Banca Națională a României a depus la Moscova 91,48 tone de aur fin”. Vezi <https://www.bnr.ro> > Un secol din istoria neterminată a tezaurului bnr de la Moscova

⁶⁸ *România în Războiul Mondial 1916 – 1919*, vol. I, București, 1934, p. 50.

⁶⁹ Apud *România în anii Primului Război Mondial*, București, Editura Militară, 1987, vol. 2, p. 695.

⁷⁰ Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate 1823 – 1933*, 1934, p. 312.

noiembrie/9 decembrie 1917 – de fapt nu ni s-a mai trimis nimic după venirea la putere a bolșevicilor în Rusia la 25 octombrie/7 noiembrie 1917 pentru că toate transporturile se făceau prin această țară, iar bolșevicii și-au exprimat imediat intenția de a face pace separată prin „decretul asupra păcii”, anunțat chiar a doua zi. La această întrebare a răspuns într-un mod aproximativ, în 1922, un reputat economist și bancher al vremii, Aristide Blank⁷¹: „Pe de altă parte, pentru nevoile războiului ne-am împrumutat de la guvernul englez și de la cel francez cu vreo 1.600 milioane franci-aur”⁷². Așadar 2,1 miliarde franci aur au fost necesari pentru modernizarea României în jumătatea de veac ce a precedat Războiul de Întregire - împrumuturi obținute în cea mai mare parte de la Germania și Austro-Ungaria - și 1,6 miliarde pentru cele 16 luni de război. Am prezentat acest excurs financiar pentru a demonstra că acuzele formulate de generalul Al. Averescu în celebrele sale „Răspunderi”, de pildă, nu au un temei solid pentru că la posibilitățile financiare reduse ale României, mai mult pentru armată nu se putea face de către niciuna din guvernările care se succedaseră până atunci la conducerea țării.

---

⁷¹ Aristide Blank (1883 – 1960) celebru bancher român din epoca interbelică. Fiul lui Mauriciu Blank (1848 – 1929) de la care a moștenit banca Marmorosch Blank. În ianuarie 1920 a întemeiat o companie franco-română de transporturi aeriene, CFRNA (Compania franco-română de navigație aeriană) apoi CIDNA (compania internațională de navigație aeriană) - prima companie transcontinentală operativă din istoria aviației. În august 1920 avea să cumpere ziarul *Adevărul*, apoi și-a întemeiat propria editură *Cultura Națională*, promovând naționalismul românesc prin pana lui Nicolae Iorga și a lui Vasile Pârvan. A jucat un rol important în camarila prințului și apoi a regelui Carol al II-lea, dar nu a putut să împiedice falimentul băncii sale în 1931. În 1952 a fost arestat și condamnat de regimul comunist la 20 de ani de închisoare, dar a obținut în 1955 revizuirea verdictului, apoi eliberarea și emigrarea la Paris în 1958, unde a și murit la 1 ianuarie 1960.

⁷² Aristide Blank, *Contribuțiuni la rezolvarea crizei economice*, București, 1922, p. 15. Tot acolo se menționează faptul că „noi am contractat după război, în străinătate, diferite angajamente pe bonuri de tezaur cu scadență scurtă, pentru un total de 1.200 milioane franci-aur, iar consolidarea acestei datorii face parte din programul financiar cel mai urgent de realizat” (*Ibidem*, p. 16). Așadar România devastată de război era o țară care se bucura pe deplin de încrederea financiarilor din Occident, oferindu-i-se împrumuturi în valoare de 1,2 miliarde franci-aur.

Dacă înfrângerea din 1916 a răscolit toate sentimentele elitelor, le-a făcut să-și deteste trecutul din ultima jumătate de veac și să-și dorească o schimbare radicală a vieții politice, vezi spusele lui Argetoianu⁷³ „ce a fost să nu mai fie” - ar fi interesant cum au văzut unii reprezentanți ai elitelor românești dezastrul țării lor din primele patru-cinci luni ale războiului și înfrângerea care părea catastrofală prin pacea impusă prin tratatul de la București de la 24 aprilie/7 mai 1918. În acest sens există două mărturii revelatoare. Prima este cea a memorabilului dialog între regina Maria și Ion I. C. Brătianu, la Iași, la 7/20 decembrie 1916:

„Au venit să vorbească cu mine bătrânul Pherekyde și Dimitrie Greceanu, iar la sfârșit Brătianu, care a ghicit că încerc să provoc o schimbare în starea de acum a lucrurilor. El mereu adulmecă adversarul, și a făcut mișcarea foarte inteligentă de a lua taurul de coarne. Știe că e mai puternic decât mine, dar știe și că eu sunt singura forță care i-ar putea pricinui supărări. Crede că am contribuit la îndepărtarea lui Iliescu⁷⁴. A fost o oră și jumătate foarte stânjenitoare. Nu se poate discuta cu el, fiindcă vorbește tot timpul, măturându-ți la o parte toate argumentele. *Nu a recunoscut nicio greșeală, nici din partea lui, nici din partea alor*

---

⁷³ Constantin Argetoianu (1871 – 1955) celebru om politic român, care și-a început cariera în *Liga Poporului* a lui Al. Averescu, fiind ministru în guvernările generalului din anii 1918 și 1920 – 1921, apoi în Partidul Național Român (1925 – 1926), apoi în Partidul Național Liberal (1927 – 1930), va fi ministru de Finanțe în guvernul condus de Nicolae Iorga (aprilie 1931 – mai 1932), și-a înființat un partid propriu, Uniunea Agrară, în iunie 1932; susținător al regimului de autoritate monarhică al regelui Carol al II-lea, prim-ministru (28 septembrie - 23 noiembrie 1939). Arestat de regimul comunist în noaptea de 5/6 mai 1950, a încetat din viață în închisoarea de la Sighet. Memorialist.

⁷⁴ Dumitru Iliescu (1865 – 1940) general român, favorit al lui Ion I. C. Brătianu, a condus Marele Cartier General până la 5 decembrie 1916, când a fost înlocuit de generalul Constantin Prezan. Ulterior a îndeplinit misiuni diplomatice în străinătate. Principala sa vină se poate considera că a fost principul de a mobiliza un număr dublu de militari - peste 800 de mii - față de numărul de puști disponibile - circa 430 de mii - ceea ce a dus la îngreunarea enormă a mobilității marilor unități, greutăți imense de aprovizionare și pierderi inutile de vieți omenești.

lui, *Antanta singură e răspunzătoare pentru tot dezastrul în care ne aflăm.* (subl. ns. S. C.) discuția nu putea să iasă la niciun liman și era foarte neplăcută, fiindcă îmi e un adversar veritabil aici, în țara aceasta. E obișnuit cu puterea și cu mijloacele de a o păstra, partidul cel mai puternic e al lui și dacă alții încearcă să facă o mișcare are la dispoziție mijloacele de a-i zdrobi, îmi dau bine seama; așadar, e greu de luptat împotriva lui.

Mi-a dat de înțeles politicos că nu e o idee înțeleaptă să intru în luptă contra lui. M-am simțit deznădăjduită – cum ar putea începe o reformă dacă el nici măcar nu recunoaște că ar fi ceva în neregulă?

Crede că eu am provocat căderea lui Iliescu și *nu recunoaște că ar fi lipsit ceva din acțiunile armatei sau că ar fi existat neorânduială și falsitate, ba chiar era gata să tăgăduiască și dovezile* (subl. ns. S. C.) După o vreme n-am mai spus nimic și l-am lăsat să vorbească. Nu am avut nicio intenție de a-l trata ca pe un dușman sau ca pe un rival, nu am făcut decât să sugerez că, de vreme ce s-a ajuns la o criză ar fi bine să o luăm de la capăt cu mijloace mai curate⁷⁵.

A doua mărturie este o recenzie în limba franceză făcută de jurnalistul Victor Ionescu lucrării lui Charles Stiénon, *Le mystère roumain et la défection russe*, apărută la Paris, în ianuarie 1918 – unde vorbește de înțelegerea secretă dintre Germania și Rusia pentru împărțirea României între cele două puteri prin atribuirea Munteniei către prima și a Moldovei către cea de a doua putere, ceea ce ar fi determinat oprirea înaintării germane la jumătatea lui ianuarie 1917 și stabilizarea frontului ruso-român pe Siret. Dacă această presupunere este acceptată, atunci însă când Stiénon consideră că autoritățile militare române poartă răspunderea dezastrului din 1916, Victor Ionescu argumentează că înfrângerea românilor a fost provocată de lipsa de susținere din partea puterilor Antantei⁷⁶.

---

⁷⁵ Maria, Regina României, *Jurnal de război*, traducere Ana Bărbulescu, Editura Humanitas, București, 2014, vol. 1, pp. 268 – 269.

⁷⁶ Arhivele Naționale, Fond Casa Regală- documente oficiale, Dosar 91 din 10 iunie 1918, 20 file.

DRAGOSTE ȘI DATORIE ÎN VREME DE RĂZBOI. JURNALUL ARABELLEI YARCA (1913-1918)

Ligia LIVADĂ-CADESCHI

Despre Arabella Yarca (1888-1953) nu știm, până la urmă, foarte multe. Puținele detalii biografice pe care le vom expune în continuare, le datorăm lui Mihai Dim. Sturdza, care prefațează ediția din 2010 a memoriilor sale¹. Originile familiei Iarca (sau Yarka, după 1870) erau de dată relativ recentă, legate probabil de un negustor sud-dunărean, venit în Țara Românească pe la 1780. Tatăl Arabellei era Scarlat („Charles”) Yarka (1846-1915), căsătorit cu Maria Prejbeanu, dintr-o veche familie boierească. Cei doi soți au înfiat-o pe Arabella, a cărei mamă naturală era, după toate indicațiile - inclusiv cele ale Arabellei - austriacă. Tatăl adoptiv era, cel mai probabil, și cel natural. Arabella își cunoștea originea austriacă și faptul că la un moment dat avusese alt nume, fără a mărturisi însă nimic mai mult. Tatălui adoptiv îi spune în paginile jurnalului „unchiul Scarlat”, iar mamei adoptive i se adresa pe numele de botez, Maria.

Arabella Yarca pare să fi fost o prezență constantă în lumea bună bucureșteană din preajma și din anii următori Marelui Război, pe care o regăsim în cercurile apropiate puterii (familia regală, oameni politici marcanți sau generali ai armatei române). A fost căsătorită cu Carol (Citta) Davila (1888-1963), fiul dramaturgului Alexandru Davila și nepotul medicului Carol Davila, de care a divorțat în 1925. Mariajul a fost unul nefericit, marcat de apetitul soțului pentru jocuri de noroc, lux și extravagante, care, finalmente, i-au ruinat pe amândoi. A murit singură și săracă, iar după schimbarea de regim din 1945 frecventa, se pare, talciocul pentru a putea supraviețui. Carol (Citta) Davila a dus în continuare o viață agitată, cu multe episoade controversate. Prieten cu regele Carol al-II-lea, este numit în anul 1928 ambasador

---

¹ Arabella Yarca, *De pe o zi pe alta. Carnet intim, 1913-1918*, traducere de Denisa Toma, București, Editura Compania, 2010, prefață de Mihai Dim. Sturdza, pp. 5-19.

al României în Polonia, iar în anul 1929 în Statele Unite ale Americii, rămânând în această funcție până în aprilie 1938. Apoi, în urma unei campanii violente îndreptate împotriva regelui, a Elenei Lupescu dar și a camarilei regale, a fost destituit din funcție, iar în cele din urmă i-a fost retrasă cetățenia română. Davila a rămas în Statele Unite. Aceleași metehne, care îi năruiseră căsătoria cu Arabella Yarca, l-au izolat în cele din urmă de mediul diplomatic. A murit uitat și sărac într-un spital din New York.

Spre deosebire de cea care l-a scris, *Jurnalul* pare să nu fi fost prea cunoscut în epocă. Redactat în franceză și editat chiar de autoare în 1937 (*Au jour le jour. Carnet intim, 1913-1918*, Editura Bucovina, București, 1937), beneficia în 1939 de o notă de lectură favorabilă, care dovedea însă că acesta nu avusese vreun ecou în cei doi ani scurși de la publicare. Nota, semnată V.P., vorbește despre o lucrare *simpatică*, o *carte interesantă*, dar care are un *mic defect*, e scrisă în limba franceză, care, oricât ar fi de admirabilă, *nu este însă limba noastră*. Restul aprecierilor sunt laudative: „Este un roman adevărat în sensul pe care tot limba franceză ni-l poate da, **une histoire vraie** (în text, n.n.), un roman puternic de viață pasionantă, într-o epocă pasionantă. [...] Fraza este amplă și armonioasă, observațiile sunt juste și interesante. Preocupările morale frumoase, ironiile subtile. [...] Cartea doamnei Yarka, poate necunoscută încă, va deveni desigur foarte curând o operă citită și discutată”².

Opt decenii mai târziu, destinul pare să suradă acestui jurnal rămas în uitare, care s-a bucurat relativ recent de două ediții, în două traduceri diferite și la două edituri diferite, în 2010, respectiv 2018³. Într-o analiză comparată a mărturiilor rămase de la infirmierele benevole din Primul Război Mondial, Liliana Burlacu îl considera izvorât dintr-o „nevoie spontană de

---

² V.P., *Notițe și ecouri*, în „Universul literar”, anul XLVIII, vol. XLVIII, 1939, nr. 3, p. 4.

³ Arabella Yarca, *De pe o zi pe alta. Carnet intim, 1913-1918*, traducere de Denisa Toma, București, Editura Compania, 2010; respectiv, Arabella Yarca, *Jurnal intim*, traducere de Liliana Sofia Sitaș, București, Editura Orizonturi, 2018.

confesiune”, iar despre „activitatea sa de soră de caritate” credea că „nu se revendică de la modelul devotamentului, ci se constituie mai curând într-o terapie generală, începută ca una personală”⁴.

Jurnalul începe în septembrie 1913, cu vizita autoarei la Golești, la verii socrului ei și se încheie în martie 1918, la Rivallet, o vie lângă Iași, unde se retrăsese împreună cu Carol (Citta) Davila. Până la intrarea României în război, Arabella Yarca își povestește viața și călătoriile între București, Sinaia, Constanța, Techirghiol sau moșia de la Preajba (unde află de izbucnirea războiului în Europa), inclusiv o călătorie în Elveția (dec. 1915-ian. 1916). Intrarea României în război o găsește la București, de unde va pleca la Bacău, după Carol, care fusese mobilizat, pentru a se reîntoarce apoi în capitală. În octombrie 1916 se înrolează ca infirmieră voluntară la Filantropia. În noiembrie 1916 pleacă în refugiu (pe ruta Ploiești, Buzău, Adjud, Huși, Botoșani). Deși parte din călătorie a făcut-o într-un tren-spital, a avut o singură tentativă de a lucra ca infirmieră, la Botoșani, dar a fost nemulțumită pentru că nu i se dădea mare lucru de făcut. În aprilie 1917, pleacă pe front, *incognito*, cu divizia lui Carol; îi este denunțată prezența și este obligată să renunțe. Generalul Averescu, căruia îi ceruse autorizația de a rămâne pe front, o repartizează ca infirmieră la spitalul din Onești, spital din linia întâi (unde ajunge la jumătatea lui mai 1917). Va rămâne la spitalul din Onești (cu două mici detașări la Căiuți, respectiv Coțofenești) până în februarie 1918, când, urmare a armistițiului, spitalul este dizolvat, iar Misiunea Militară Franceză pleacă din România.

Motivația Arabellei Yarca pentru redactarea și publicarea propriului jurnal este greu de distins. Scrisul ei pare rezultatul permanent al unui impuls de moment, ale cărui resorturi intime nu se dezvăluie decât treptat. Afirmatiile Arabellei Yarca, ce-i

---

⁴ Liliana Burlacu, *Infirmiere în Primul Război Mondial. Ecaterina I. Raicoviceanu – sentimentul nemărturisit al datoriei, Arabella Yarka – nevoia confesată a implicării*,

<http://www.philippide.ro/Memorialistica%202020/BURLACU%20Liliana%202018.pdf>, p. 130-131 (consultat la 23. 11. 2022).

prefățează volumul de memorii, au darul de a ne familiariza cu deloc puținele aserțiuni contradictorii și adesea provocatoare prezente în text. Cu atât mai mult cu cât acestea sunt datate în 1929, în condițiile în care cartea va fi tipărită în 1937⁵, ceea ce sugerează că Arabella Yarca, în ciuda a ceea ce afirmă, cochetase câțiva ani buni cu ideea publicării propriilor amintiri: „Nu mi-a venit până acum ideea să-mi public jurnalul intim. Din contră, hotărâsem să fie ars după moartea mea [...] Dar trebuie știut că evenimentele dificile cu care m-am confruntat în ultimii ani m-au determinat să renunț la discreția și delicatețea care nu prea mi-au fost de folos de-a lungul vremii [...] Și, mai ales, să nu credeți că urmăresc să obțin un oarecare succes publicând aceste rânduri [...] nefiind o celebritate, nu mă pot aștepta ca relatarea vieții mele să trezească interesul public. Dar, nu poți fi sigur de nimic și, cine știe? Poate că printre puținii mei cititori se va găsi și un psiholog binevoitor care să analizeze cu indulgență această grămadă de lucruri trăite”⁶.

Recursul la introspecția psihologică este așadar cheia în care Arabella Yarca își va construi asumat memoriile. Încă din primele pagini, ea își leagă inițiativa ținerii unui jurnal de momentul căsătoriei (21 februarie 1913), dar acesta nu are decât valoarea unui jalon pur cronologic, în timp ce motivația intimă, adevărată, rămâne un semn de întrebare inclusiv pentru autoare: „Iată, au trecut deja șapte luni de când sunt măritată. Mă tot întreb de unde mi-a venit dorința asta subită să țin un jurnal intim [...] Și de ce mi-a venit tocmai acum această idee? Totuși viața mea de tânără fată [...] era în alt fel agitată decât cea de acum, de când m-am măritat; numeroasele mele călătorii, mai ales voiajul meu în Indii, mi-ar fi putut inspira niște pagini memorabile [...] Dar

---

⁵ O notă de subsol a autoarei, inserată în ediția originală, dar preluată numai în ediția din 2010, menționează următoarele: „În momentul publicării, înțelesul acestei prefete rămâne în linii mari același ca în urmă cu opt ani, când a fost scrisă”.

⁶ Arabella Yarca, *Jurnal intim*, traducere de Liliana Sofia Sitaș, București, Editura Orizonturi, 2018, pp. 7-8.

când mă întorc cu gândul în trecut, totul mi se pare atât de straniu, de îndepărtat și de neînțeles”⁷.

Răspunsul și-l dă ea însăși, câteva pagini mai târziu, după ce va fi povestit istoria iubirii ei pasionale pentru Carol și a căsătoriei lor, dar acesta e dezarmant de pueril și de livresc: „Nu-i așa că romanul meu e frumos? [...] Toate aceste amintiri [...] îmi vor înfrumuseța întreaga viață”⁸.

Adevăratul sens al jurnalului se va dezvălui abia pe parcurs, foarte probabil nu doar pentru posteritate, ci chiar și pentru cea care-l va fi scris. Pentru că partea a doua a jurnalului, cea care se referă la anii războiului, câștigă mult, nu doar ca scriitură, ci și ca autenticitate. Stilul greoi și livresc din prima parte devine mult mai curat și mai alert, iar aria preocupărilor autoarei, deși continuă să graviteze în jurul iubirii pentru soțul ei, se deschide cumva către lumea din jur. Scrisul, glisat spre introspecția psihologică, devine un refugiu, resortul personal care o va ajuta să treacă anii teribili ai războiului: „Încă o dată, dacă ar fi să fac o paralelă între mersul războiului și ceea ce se petrece cu mine, aş constata poate că devin tot mai frivolă pe măsură ce lucrurile iau o întorsătură gravă ... Să-mi fie rușine? Sincer, nu! Important este să fii conștient de ceea ce simți și în consecință și de ceea ce faci. [...] Ochii mei larg deschiși asupra grozăviilor războiului, [...] nu mă împiedică să exist, să am o mie de dorințe, de entuziasmuri și necazuri personale, pe care nu le pot înăbuși. Cum viața personală – viața propriu-zisă – nu prea contează în aceste vremuri de barbarie, nu e oare firesc ca fiecare să-și dea frâu liber vieții interioare, peste care e stăpân absolut și căreia îi este totodată și rob?”⁹.

Arabella Yarca este un personaj complex, care, așa cum mărturisea încă din *Cuvântul înainte*, se va lăsa antrenată într-o serie de introspecții și judecăți de sine, ale căror rezultate sunt uneori deloc măgulitoare. Orice jurnal este în mod natural

---

⁷ *Ibidem*, p. 13.

⁸ *Ibidem*, p. 22.

⁹ *Ibidem*, pp. 257-258.

tributar subiectivismului celui care îl scrie. Dar istoricul caută în paginile sale nu doar personajul, ci și lumea în care el se construiește și care este la fel de natural tributară vremurilor și conjuncturilor istorice. Or, în cazul Arabellei Yarca, excentricitatea asumată a personajului trece adesea în plan secund contextul istoric. În prima parte a jurnalului, cunoaștem o tânără femeie interesată aproape exclusiv de viața mondenă (petreceri și întâlniri, modă și bijuterii, sporturi de elită – călărie și automobilism - , călătorii). Munca și viața la țară, la propria moșie de la Preajba, i se par plictisitoare (plictisul e de altminteri aproape un leitmotiv al întregului jurnal): „E cald și praf; cât despre muncă, nu mă prea interesează. [...] Au trecut deja două săptămâni de când o fac pe moșierita (gentle woman farmer, cum ar spune englezii!) un rol care nu mi se prea potrivește și pe care îl joc foarte prost”; „De cincisprezece zile nu fac altceva decât [...] mă ocup de vânzări și de încasări, de tot felul de lucruri din care nu pricep nimic. Mă simt însă mai puțin inutilă [...]. Dar uneori mă cuprinde plictiseala, mai precis acest gen de «afaceri» mă plictisesc”¹⁰.

Arabella Yarca se consideră ea însăși *ignorantă* și *superficială*, în ciuda educației primite, mărturisind că a uitat „aproape tot ceea ce învățătorii și profesorii” *i-au băgat* „în capul cam refractar la studiu”¹¹. Această ignoranță asumată poate deveni uneori izvor de furie, dar cauza principală a celei din urmă rămâne totuși timiditatea aproape maladivă, dar foarte bine disimulată, pe care Arabella Yarca o mărturisește: „manifestările caracterului meu «infernă» se datorează adesea numai timidiții care nu se lasă învinsă decât printr-un mare efort sau printr-o izbucnire violentă”¹².

Indiferent însă de momentul sau de circumstanțele în care se află, relația Arabellei Yarca cu soțul ei rămâne fundalul dominant al jurnalului. O relație agitată, sinuoasă, uneori

---

¹⁰ *Ibidem*, pp. 36, respectiv 38.

¹¹ *Ibidem*, p. 49.

¹² *Ibidem*, p. 100.

violentă, alteori marcată de episoade la limita infidelității: „Ne înfuriem adesea unul pe celălalt, voințele noastre se ciocnesc neîncetat”; „De câte ori nu ni s-a întâmplat să ne batem ca țiganii, Carol lovindu-mă cu pumnii, eu zgâriindu-l, smulgându-i părul și cravata! [...] Pe urmă ne este rușine, ca și cum nu noi am fost bătaușii. Și, cu un potop de lacrimi, totul e dat uitării”¹³.

Această dragoste cu năbădăi o va face să-și urmeze soțul pe front, nu fără a mobiliza însă un întreg imaginar, pe cât de romantic, pe atât de livresc : „Să iau parte la o luptă violentă, să aud gloanțele zburând în jurul meu”; „Ce aventură! Sunt nebună de bucurie. [...] inima mea zboară spre iubitul meu. Curajul lui mă exaltă”¹⁴.

Elanul eroic al frontului nu o va împiedica însă să se îndrăgostească de unul dintre medicii militari francezi cu care lucra, motiv de lungi introspecții și de concluzii cel puțin surprinzătoare : „Sunt dominată de firea mea frivolă. Sunt veselă și mă simt în elementul meu: doi băieți drăguți mă plac”; „Mă năpădesc exuberanța și un preaplin de simțire. [...] E imoral să iubești doi bărbați deodată ... de ce este imoral? Firile lor atât de deosebite se completează. Oare nu așa vorbesc bărbații despre femei? [...] O, inimă, de ce ești așa de complicată?”¹⁵.

Deși singurul din jurnal care pare să fi atins momente de paroxism emoțional, episodul nu e totuși singular în viața Arabellei Yarca. În vara lui 1915, avusese deja o scurtă aventură extraconjugală, prilej de introspecții similare, dar și de concluzii cel puțin deconcertante din perspectiva echilibrului psihologic al celei care le asumă: „Nu mă mai înțeleg deloc. Am ajuns să fiu un ghem de contradicții. [...] Cu adevărat rău este că marea încercare nu mi-a servit la nimic: îl iubesc pe Carol cu aceeași disperare [...] Chiar acum îl privesc cum doarme, cufundat în beția nepăsării, cuibărit în acea siguranță sentimentală pe care i-o invidiez și

---

¹³ *Ibidem*, pp. 40, respectiv 59.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 197, respectiv 200.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 213, respectiv 233.

pentru care aş fi în stare să ucid! Să-l ucid ... Parcă așa avea deja în minte un cadavru”¹⁶.

Războiul însuși este perceput într-o manieră care aproape contrariază, pentru că pare să fie doar fundalul pe care se proiectează propriile întrebări personale ale autoarei, un exces de acțiune, fie ea și distructivă, devenită antidotul plictiselii, care apare obsesiv de-a lungul jurnalului (*plictiseală, tristețe; plictiseală cumplită; zi prea lungă, plictiseală; Nu știam ce să mai facem de atâta plictiseală. La spital nu e de lucru; Încep să mă plictisesc grozav; viață obositoare, dar plictisitoare*). Inițial, Arabella Yarca nu poate nici concepe, nici accepta războiul. De la copilărosul „Nu vreau să știu ce e războiul!”, din august 1916¹⁷, va trece la revoltă propriu-zisă, odată cu intrarea efectivă a României în război, dar aceasta nu e determinată neapărat de gravitatea faptului în sine. Arabella Yarca se revoltă la fel de copilărește pentru că războiul se întâmplă, deși ea își dorise să nu se întâmple: „România intră în război! Lovitură de măciucă pentru mine, disperare neputincioasă! [...] Cât îmi e de greu să accept nenorocirile care se abat asupra mea! Eram convinsă, până mai ieri, că nu vom avea război, ba chiar și acum, când evenimentele au demonstrat că m-am înșelat, firea mea încăpățânată se împotrivește realității [...] Nu, încă nu mă pot gândi la ceva rău!”¹⁸.

Două luni mai târziu, războiul devine însă un cadru aproape idilic, doar pentru că rutina unei ocupații suficient de noi, pentru a fi încă incitantă, îi va fi impus Arabellei Yarca o disciplină cotidiană incompatibilă cu atotcuprinzătoarele ei dileme sentimentale. Dar acestea continuă să domine și să determine felul în care ea simte războiul, fie și pe fondul câtorva întrebări retorice provocatoare, care nu au, până la urmă, decât rostul de a o conforta cu propria opinie extrem de personală: „Viața ordonată, trezitul devreme, spălatul de dimineața cu apă rece și truda de la spital mi-au redat energia și mi-au îmbujorat

---

¹⁶ *Ibidem*, p. 62.

¹⁷ *Ibidem*, p. 87.

¹⁸ *Ibidem*, p. 88.

din nou obraji, ca pe vremea când eram fată. Constat chiar că războiul de care mă temeam atât și care pricinuieste într-adevăr atât de cumplite nenorociri mă cruță, oarecum. Îmi îngăduie să redevin stăpână pe mine și, în ciuda aparențelor, mă ajută să mă destind sufletește. Să fiu eu oare altfel plămădită decât ceilalți? Sau egoismul meu este atât de monstruos, încât mă face să fiu mulțumită în împrejurările actuale numai pentru că ele îmi sunt favorabile? Poate că totuși am suferit prea mult din dragoste [...] dacă am ajuns să percep lucrurile într-un mod atât de aberant ... Da, trebuie să mărturisesc că eu una nu sunt foarte nerăbdătoare să se termine războiul! Să fiu o natură criminală?”¹⁹.

În spiritul contradicțiilor pe care Arabella Yarca le cultivă cu bună-știință, al celui delir terapeutic al scrisului pe care ea însăși îl evocase, ajunge chiar să nege realitatea/materialitatea războiului. Pare totuși să înțeleagă că unele limite nu pot fi transgresate, astfel încât imediat simte nevoia de a înregistra concretețea înfiorătoare a rănilor produse de folosirea armelor de distrugere în masă: „Mă simt ca dusă cumva spre alte zări, privind războiul ca pe o aventură ireală, ca pe un efect al imaginarului colectiv. [...] dar unde mi-e capul? [...] Ce e cu acest egoism crescând care mă face să văd războiul ca pe o aventură ireală? [...] Și cum duhul inconștienței nu m-a luat în stăpânire cu totul, îmi e vai, cu neputință, să neg realitatea celorlalte amintiri sfâșietoare cu care voi pleca de aici: mutilările cumplite, în masă, pe care mi-a fost dat să le văd în zilele în care se dădeau cele mai aprige lupte”²⁰.

Pentru o bună bucată de timp, Arabella Yarca a participat la război în linia întâi. Dar această participare rămâne în primul rând o afacere sentimentală. A ajuns pe front și în imediata lui proximitate numai pentru a fi cât mai aproape de soțul ei. Totuși conștiința că aparține elitei, care, la rândul ei, are o datorie patriotică, se conturează treptat și se adaugă motivațiilor personale, mai ales în momentul în care Carol îi propune să părăsească țara și prin urmare să se despartă pentru un timp: „Dar

---

¹⁹ *Ibidem*, pp. 129-130.

²⁰ *Ibidem*, p. 235.

nu mai sunt de acord cu el când mă sfătuiește [...] să plec în Franța [...]. Dar mai întâi, astea sunt vorbe de soț îndrăgostit? [...] Cum mi-ar sta să-mi las țara acum? Aici nu mai e vorba de dragoste, ci de demnitate patriotică. Onoarea trebuie să rămână nepătată ... și chiar și aparențele. Eu sunt cea care vorbește așa?”²¹.

Întrebarea retorică din finalul paragrafului de mai sus e mai mult decât o figură de stil. Pe de o parte, pentru Arabella Yarca războiul rămâne mereu doar fundalul propriilor trăiri și sentimente, adesea foarte contradictorii. Pe de altă parte, atașamentul său pentru cauza românească, asumat explicit, este însoțit de deloc puține tușe critice virulente la adresa românilor. Se consideră româncă, indiferent de originile sale în parte străine. Sentimentul apartenenței la spațiul românesc îi este reconfortat de originile alogene, de dată mai veche sau mai recentă, ale multor familii din protipendada autohtonă, inclusiv cele ale familiei Davila (pentru care va perpetua varianta neconfirmată, dar profund valorizantă, vehiculată asiduu în epocă de fiica lui Carol Davila, Elena Perticari-Davila): „Exceptându-i pe Golești [...], nu găsești aici decât un amalgam de origini: cei din familia Racoviță, de origine tătară; „oncle Vassy”, de origine greacă, familia Karolda descendenți direcți ai marelui Liszt și ai contesei de Agoult. [...] Dar sunt toți, spre cinstea lor, români adevărați. În ceea ce mă privește, în afară de originile mele austriece, mă consider și eu de cea mai pură rasă românească”²².

Dincolo însă de această declarație de principii, Arabella Yarca rămâne un critic acerb al țării și al poporului pe care le asumă ca ale sale. Decalajul cultural (inclusiv de cultură materială) și de mentalitate dintre România și Europa centrală și apuseană, cu toate derapajele cărora acesta le dădea naștere, îi

---

²¹ *Ibidem*, p. 232.

²² *Ibidem*, p. 11; În ediția 2010, traducerea paragrafului respectiv este următoarea : „Cu excepția Goleștilor, care se declară pământeni [...] găsești aici numai români neaoși [...]. N-ar trebui oare să mă înfoi puțin în penele mele austriece, ca să le dovedesc tuturor că și eu sunt de rasă pur românească?” (p. 27-28) – această variantă ni se pare mai inspirată, în raport nu doar cu textul original, ci și cu spiritul adesea ironic și auto-persiflant al autoarei.

oferă foarte adesea autoarei ocazia unor diatribe virulente împotriva conaționalilor săi: „Ah, nu-mi place deloc acest popor! Ce destin nenorocit mi-a hărăzit să fac parte din el, să trăiesc în țara asta când, pe jumătate austriacă prin naștere, [...] totul mă atrage spre țările în care domnesc ordinea, dreptatea, generozitatea, [...]”? Oricât ar fi de mare, dragostea mea pentru Carol nu poate umple golul sufletesc care mă cuprinde când mă trezesc față în față cu jalnica mentalitate românească!”²³.

Pentru Arabella Yarca, lipsa de profunzime și de repere morale a românilor se vede în primul rând în superficialitatea și frivolitatea lor. Deja în 1915, se acomoda greu în capitala țării: „Plictiseală sau desfrâu, asta e tot ce-ți poate oferi capitala țării mele”²⁴. Iar vestea intrării României în război, la 14 august 1916, nu pare să dezmințită, cel puțin într-o primă fază, această judecată deloc măgulitoare: „am cinat cu multă lume. Șampania a curs în valuri, s-a răs în hohote, dar toată ființa mea se revoltă împotriva acestei veselii la comandă, isterice”²⁵.

Superficialitatea, absența reperelor etice, corupția morală sunt, pentru Arabella Yarca, realități românești perene, pe care le face responsabile inclusiv pentru dezastrul militar pe care românii au trebuit să îl îndure: „Am acum trista convingere că n-am fost bătuți în aceste trei luni de război doar din cauza superiorității forțelor inamice; fără doar și poate, la înfrângerea noastră a contribuit masiv descompunerea morală care macină toate clasele sociale din România. Mult prea des, în țara mea, cuvintele „datorie” și „patrie” nu înseamnă nimic: în armată, ca și în administrație domnesc acum o dezordine și o lehamite fără egal. Nimeni nu știe să comande, deci nimeni nu se supune. Fiecare se gândește doar la sine; favoritismul, interesele personale și abuzul de putere înfloresc rușinos”²⁶.

---

²³ *Ibidem*, p. 171.

²⁴ *Ibidem*, p. 70.

²⁵ *Ibidem*, p. 89.

²⁶ *Ibidem*, p. 171.

Vehemența acestor diatribe împotriva conaționalilor săi, este însă parțial atenuată de Arabella Yarca însăși, care, consecventă propriilor contradicții, le plasează voit în contexte a căror banalitate aparentă le diminuează substanța. Pasajele de mai sus, al căror pretext fuseseră cele întâmplute la moșia unor cunoștințe, în contextul retragerii trupelor ruse, sunt puse sub semnul întrebării de chiar cea care le-a scris: „de unde îmi vine oare această revărsare de pesimism și de furie anti-patriotică? Să fie oare pentru că micuța M. a fost maltratată de un nemernic și vreo douăzeci de vite au fost omorâte?”²⁷.

O altă diatribă (din iunie 1916) împotriva lipsei de educație a poporului, a *barbariei*, *brutalității* și *nedreptății* cu care sunt tratate animalele de tracțiune în România, prilejuită de prăbușirea pe caldarâm a unui cal cu insolație și de lipsa de reacție a trecătorilor sau a stăpânului calului, este în cele din urmă aproape dusă în derizoriu: „Oh, dar e prea cald ca să mă gândesc la lucruri atât de revoltătoare! În această țară a contrastelor trebuie să închizi ochii la multe grozăvii, altfel viața ar fi insuportabilă”²⁸.

La fel, revolta față de o serie de afirmații din spațiul public (ziarul *Tribuna*), care sugerau un comportament imoral al personalului din spitalul de la Coțofenești (medici și infirmiere voluntare din rândul protipendadei), o determină pe Arabella Yarca să scrie un articol destinat presei în apărarea colegelor ei de breaslă. Refuzul lui Nicolae Iorga de a publica articolul respectiv în *Neamul Românesc*, dar mai ales poziția defetistă a Cellei Delavrancea, ea însăși una dintre infirmierele de la Coțofenești, o contrariază vehement pe Arabella Yarca. Dar reacția ei legitimă rămâne în registrul furiei sterile, pentru a se stinge în cele din urmă într-o uitare voită: „Dar în țara asta nu poți să faci nimic! Uitând că sunt femeie, am socotit că e de datoria mea să mă lupt ca să le apăr pe unele semene de-ale mele, atacate mârșav, în vreme ce soții, frații, tații lor nu scot nicio vorbă ... Nicio pagubă! Să nu ne mai gândim la asta!”²⁹.

---

²⁷ *Ibidem*, p. 172.

²⁸ *Ibidem*, p. 81.

²⁹ *Ibidem*, p. 283.

Deși vorbește des despre România ca despre *țara mea*, Arabella Yarca pare totuși să păstreze o anumită distanță culturală față de spațiul autohton. Nu e vorba numai despre aprecierile extrem de critice de mai sus. Uneori rândurile sale trădează lipsa unor afinități mult mai profunde. De la bun început mariajul cu un român și prin urmare traiul în România sunt puse pe seama purei întâmplări, fără nicio legătură cu propriul proiect de viață: „Pe vremuri, [...] nici nu voiam să aud că m-aș putea căsători cu un român; nu visam decât la nord-americieni, nu relaționam decât cu ei și cu anglo-saxonii”³⁰. În decembrie 1915-februarie 1916, face o călătorie cu soțul ei în Italia. Felul în care primește vestea acestei călătorii e sugestiv pentru măsura în care Arabella Yarca interioriza de fapt apartenența la spațiul românesc: „iată că se întrevede o schimbare plăcută: o călătorie! În sfârșit o ieșire din mediocritatea de aici! [...]”³¹.

Un indiciu important, credem, despre cât de integrată era în mod real Arabella Yarca în lumea românească, fie ea și a protipendadei, este propria relație cu limba română. Jurnalul este scris în franceză, care era probabil și limba pe care o folosea în cercurile personale. Evidența afacerilor moșiei de la Preajba pare să o țină tot în franceză, deși pasajul respectiv nu este foarte clar. Iar pe front se va integra mult mai bine în colectivul francez, nu doar din perspectiva limbii, ci și a oamenilor: „Ofițerii din divizia lui Carol sunt simpatici [...] Luăm masa împreună foarte des, dar n-aș spune că asta îmi place foarte tare; mă obosește să vorbesc românește [...] încerc să mă adaptez pentru că am intenția să-i însoțesc pe front”; „Acum că iarna s-a instalat de-a dreptul, odaia mea devine un mic centru de recreere pentru sihaștrii din Onești. [...] Întâlnirile cu toți acești străini îmi sunt foarte dragi – mă simt mai în siguranță cu ei decât cu cei mai mulți dintre conaționali mei”³².

Arabella Yarca nu ne spune clar cum a ajuns la ideea de a se înrola ca infirmieră voluntară. Probabil era scenariul uzual prin

---

³⁰ *Ibidem*, pp. 13-14.

³¹ *Ibidem*, p. 73.

³² *Ibidem*, pp. 197, respectiv 256-257.

care femeile din lumea bună înțelegeau să sprijine efortul de război al întregii țări. Hotărârea Arabellei Yarca pare să dateze din primele săptămâni de război, dar entuziasmul ei pentru această ocupație este vădit limitat. În primul rând, îi era necesar consimțământul soțului, situație care îi provoacă sentimente contradictorii: „în cazul în care Carol consimte, am să socotesc că dă dovadă de indiferență față de mine; dacă refuză voi fi la fel de furioasă și mă voi plânge că sunt ținută sub tutelă”³³. Pe de altă parte, percepe depreciativ ocupația de infirmieră, lipsită de eroism și de măreție, de rang secundar, în *spatele frontului*, nu suficient de expusă primejdiilor, a căror înfruntare curajoasă ar fi acoperit-o de o glorie comparabilă cu cea a bărbaților combatanți propriu-zis: „Mă simt umilită că sunt nevoită să stau aici și să nu fac nimic bun, nimic măreț. Când va veni oare ziua în care voi putea și eu să dau dovadă de curaj, săvârșind o faptă eroică? Probabil că niciodată; mă voi învârti prin vreun spital din spatele frontului, îndeplinind niște amărâte de sarcini de infirmieră. E revoltător să fii femeie!”³⁴.

Cu toate acestea, în septembrie 1916, cu ocazia unuia dintre primele bombardamente asupra Bucureștilor, se apropie intenționat de un rănit grav tocmai pentru a-și testa rezistența la scenele de suferință fizică. Deși în cele din urmă mărturisește și compasiune pentru cel rănit, prima reacție este cea de satisfacție față de propria persoană: „Lângă mine zăcea la pământ un nefericit cu o rană oribilă la piciorul stâng. [...] M-am apropiat de el ca să-i observ suferința. Am vrut să-mi testez rezistența nervoasă, ca să mă asigur că pot suporta, fără să-mi pierd curajul, asemenea grozăvii. Era o experiență pe care îmi propusesem s-o fac înainte de a mă înrola ca infirmieră voluntară. Am constatat cu satisfacție că rezistam, așadar aveam să fiu de folos la Crucea Roșie [...] Cu tot sângele meu rece, mă copleșise mila pentru acel nenorocit, a cărui expresie răătăcită mă impresionase mai mult decât hidoșenia rănii lui”³⁵.

---

³³ *Ibidem*, p. 132.

³⁴ *Ibidem*, p. 121.

³⁵ *Ibidem*, p. 108.

Primul contact cu spitalele îl va avea la București, în octombrie 1916, când se va înrola voluntară la spitalul Filantropia. Impresiile de început sunt copleșitoare, muncă oboșitoare și lipsă totală a celei mai elementare igiene, datorată în primul rând lipsei de educație sanitară a infirmierelor angajate pe aceste posturi, fără școală și de extracție socială modestă: „Munca e grea, istovitoare, mai ales pentru mine, care nu sunt obișnuită cu așa ceva. [...] Dezordinea și murdăria de aici sunt cumplite. [...] Curățenia din saloane lasă mult de dorit. [...] Și sterilizarea e vai de capul ei: infirmierele angajate – femei din popor neștiutoare cotrobăiesc cu mâinile murdare prin cutiile cu comprese și cu vată sterilizată. Instrumentele de pansat sunt folosite de la un rănit la altul, fără să fie dezinfectate în vreun fel. [...] Pe scurt, văzând toate astea, nu mă mir că răniții mor cu sutele în acest spital, în care cangrena se răspândește ca o epidemie fulgerătoare”³⁶.

A învățat în timp să iubească această ocupație mai puțin din empatie, cât din sentimentul datoriei („răniții pe care am învățat să-i iubesc, atât pentru ei înșiși, cât și pentru ideea pe care o reprezintă”³⁷), dar se va dedica din ce în ce mai mult răniților și va începe să aplice din proprie inițiativă principii ale îngrijirii medicale profesionale: „La două-trei zile mă străduiesc să mă duc la spital și după amiaza ca să mă ocup de răniți după cum cred eu de cuviință – îi bine dispun nițel, cel puțin încerc. Le ofer tutun [...], caramele [...], iar unora le aduc cărți și reviste ilustrate. Deseori bieții băieți mă roagă să le scriu câte o carte poștală sau o scrisoare pentru acasă. [...]. De câteva zile, însă, doamna Cortazzi [...] și cu mine, hotărâte să acționăm oarecum de capul nostru, nu ne mai îngrijim de răniți decât după ce dezinfectăm noi înșine instrumentele de pansat și nu mai permitem nimănui să umble în cutiile cu comprese pe care le folosim”³⁸.

Pe front, acolo unde își urmase soțul și unde avea deci și o miză personală importantă, Arabella Yarca se transformă într-o adevărată infirmieră. Deși spitalul nu se compară cu ceea ce

---

³⁶ *Ibidem*, pp. 124-125.

³⁷ *Ibidem*, p. 133.

³⁸ *Ibidem*, pp. 127-128.

văzuse la București, lipsa pregătirii de specialitate și a personalului domestic cu care fusese obișnuită (suplinită apoi de Ion, ordonanța lui Carol), sunt la început un handicap destul de serios. În mai 1917, la o săptămână după ce ajunsese la Onești, nota: „Onești este diferit de ceea ce mi-am închipuit, e mai bine. Spitalul mobil a fuzionat cu «Regina Maria» nr. 1. [...] Regina Maria este dirijat numai de medici francezi”; „Nu ies deloc din spital unde munca e adesea destul de grea, deși nu-mi dau nimic serios de făcut. Sunt cam nemulțumită din acest punct de vedere – sau mai degrabă vexată. Medicii francezi sunt foarte pretențioși și mi-au dat clar de înțeles că nu sunt prea bine pregătită ca infirmieră. Din păcate au dreptate. [...] E foarte greu și greșesc mereu. E un întreg protocol de respectat [...]”; „Cât despre menaj, e foarte complicat: trebuie să-l fac eu însămi; cât se poate de odios. Trebuie să mă scol cu cel puțin două ore mai devreme ca să pun lucrurile în ordine. Dar, dragul de Carol m-a salvat; mi l-a trimis pe Ion să mă ajute să-mi curețe în întregime camera, ceea ce și face”³⁹.

Dacă la început lipsa practicii și a cunoștințelor necesare o pun în dificultate, în numai o lună pare să se integreze perfect și să devină un membru important al echipei medicale de la Onești. Un interes însuflețit și aproape naiv ia locul plictiselii, iar compasiunea infirmierei Arabella Yarca se orientează mai mult către oamenii simplii, soldați din păturile populare, priviți până atunci mai curând cu o curiozitate îngăduitoare: „Medicii francezi nu mă mai menajează deloc, mă folosesc în toate operațiile, chiar și la anestezie. [...] În timpul operațiilor medicii francezi ne explică, ținându-ne adevărate cursuri de medicină. [...] totul mi se pare atât de pasionant încât aproape că uit că nu e un «caz», ci o biată ființă vie care va continua să sufere când efectul anesteziei va trece”; „Salonul ofițerilor, unde de fapt e foarte multă suferință, e totuși mult mai vesel decât cel al soldaților [...] Evit să stau prea mult în preajma acestor răsfățați, prefer să mă ocup de bieții soldați

---

³⁹ *Ibidem*, pp. 206, 209-210, respectiv 208.

și de modestele lor cereri. Și apoi, ei nu vorbesc franceza, le servesc drept interpret”⁴⁰.

Singurul aspect dintre cele administrativ-organizatorice denunțat permanent și în cazul tuturor spitalelor în care a funcționat ca infirmieră, este alimentația de foarte proastă calitate, insuficientă și cu repercusiuni dramatice asupra șanselor de recuperare ale răniților: „La popotă nu reușesc să mănânc nimic; mâncarea e groaznică. [...] Suntem într-adevăr foarte prost organizați din punctul acesta de vedere! Salvarea răniților grav este compromisă din cauza proastei alimentații. «Ciorba» care li se servește de două ori pe zi acestor nefericiți nu este decât o apă chioară în care plutesc trei sau patru păstăi la fiecare porție – o rușine. Și cu toate reclamațiile [...] nimeni nu a rezolvat problema”; „Mâncarea, ca și inexistentă, mai era și atât de grețoasă [...] încât era destul s-o vezi ca să te ridici de la masă. [...] Încolo, totul era într-adevăr, de mare ținută”⁴¹.

Munca este grea, extenuantă, adesea la limita rezistenței fizice a Arabellei, care ajunge uneori să îi joace feste. Momentele cele mai dramatice se petrec în iulie-august 1917, în relație directă evident cu evoluția frontului: „E îngrozitor. Nu am ieșit de ieri seara din sala de operații. Ne-au fost aduși sute de răniți [...]”; „Trupele noastre abia mai fac față nemților. Ne temem să nu ne rupă frontul la Oituz. Spitalul nostru seamănă deja cu un post de prim ajutor. Evacuăm cât mai mulți răniți, ca să facem locul noilor serii ce sosesc neconținut”; Munca, deși e foarte metodică aici [Căiuți, n.n.], îmi pare mult mai obositoare: două echipe chirurgicale se schimbă din șase în șase ore. [...] Când ne vine rândul noaptea [...] nu pot sta trează decât cu injecții cu cafeină, atât sunt de sleită”; „Cum ziceam, o muncă infernală [...] Dar eu nu am mai rezistat. La capătul a patru zile mi s-a făcut rău noaptea, în cursul unei operații foarte lungi și complicate. Voința

---

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 211, respectiv 212-213.

⁴¹ *Ibidem*, pp. 213, respectiv 229.

nu mi-a fost de niciun ajutor. A trebuit să rămân la pat până la plecare [de la Coțofenești, n,n,]”⁴².

Ceea ce o determină să reziste sunt sentimentul datoriei împlinite, recunoașterea de care se bucură, mai ales din partea echipei franceze, de care, fie din rațiuni sentimentale, fie din afinități culturale, se simte mai aproape, și nu în ultimul rând apetitul ei adolescentin și aproape livresc pentru fapte de bravură și eroism: „Dar sunt mândră de mine: fac o treabă extraordinară la spital. Oboseala mi-e ușurată de sentimentul datoriei împlinite. [...] Dragii de francezi din echipa spitalului m-au propus pentru «Medalia Epidemiilor»”; „S-ar putea să am acum ocazia să fac un act de eroism – să fiu vitează cum e Carol!”⁴³.

Armistițiul din toamna lui 1917, va pune capăt activității spitalului, dar și unei etape din viața Arabellei Yarca. Considerațiile de viață personală, întotdeauna prevalente în jurnalul său, sunt însoțite de această dată, de o adevărată revoltă patriotică față de pacea înrobitoare care se contura: „Simt că se încheie o epocă din viața noastră, a tuturor. Ieri, 24 februarie, Misiunea Militară Franceză a plecat din România – o Românie redusă la un petic de pământ și obligată să-și plece fruntea în fața acvilei inamice. Mă doare ... Pe mulți, pe foarte mulți, ne doare astăzi îngrozitor de rău. [...] condițiile pe care ni le impun nemții: M-AU FĂCUT SĂ PLÂNG (în text, n.n.), pe mine care mă fac că nu-mi iubesc țara, pe mine care îmi critic neîncetat compatrioții. [...] Această pace rușinoasă nu trebuie tolerată!”⁴⁴.

Războiul Arabellei Yarca s-a încheiat însă atunci. La finalul jurnalului, el pare aproape un armistițiu în relația ei cu Carol, relație care s-a constituit permanent în centrul de greutate incontestabil al întregii narațiuni: „Ne vom reîncepe viața împreună după nouăsprezece luni de despărțire destul de relativă, care, la drept vorbind, mi-a făcut bine”⁴⁵. Ceea ce a urmat în lumea

---

⁴² *Ibidem*, pp. 221, 224, 227, respectiv 230.

⁴³ *Ibidem*, pp. 221, respectiv 222.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 267.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 284.

largă, deși îi este cunoscut („În jurul nostru lupta continuă [...]. Pretutindeni vezi îndârjire, tensiune supraomenească, exasperarea popoarelor sleite”⁴⁶) îi rămâne exterior, pentru că ceea ce își dorește este doar „o destindere, o fărâma de tihnă”, de altminteri și ultimele cuvinte ale jurnalului.

Textul de față s-a dorit în primul rând o prezentare, relativ detaliată a *Jurnalului* Arabellei Yarca. Un prim nivel de lectură, într-o grilă preponderent descriptivă. În ceea ce ne privește, *Jurnalul* ne-a atras atenția prin perioada pe care o acoperă și prin una din calitățile autoarei sale, anume cea de soră de caritate în timpul Primului Război Mondial. El intră astfel în categoria mai largă a memorialisticii de război a medicilor și personalului sanitar din România, unde, cel puțin pentru Primului Război Mondial, numărăm și câteva femei (Marta Trancu-Rainer, medic, respectiv Arabella Yarca și Ecaterina Raicoviceanu-Fulmen, surori de caritate). Toate aceste lucrări au evident puncte de convergență legate de situațiile similare pe care le înregistrează, dar se și deosebesc în multe privințe, de la aspectele pur formale, până la cele legate de personalitatea și subiectivitatea autorilor lor (felul în care aceștia se poziționează față de război, în general și față de condiția lor de participanți direcți, în special, opiniile și opțiunile lor profesionale și politice, sentimentele și trăirile lor individuale). Jurnalele surorilor de caritate, care nu au pregătire medicală propriu-zisă, sunt mai puțin orientate spre aspectele profesionale ale ocupației lor la vremea respectivă și se concentrează mai mult pe felul în care războiul le-a afectat propria existență. Au amprente personale și literare mult mai accentuate. *Jurnalul* Arabellei Yarca este poate cel mai personal jurnal din timpul Primului Război publicat în timpul vieții autoarei, chiar dacă nu aceasta pare să fi fost intenția inițială. Ceea ce îl individualizează însă profund în galeria memorialisticii de război, este felul în care războiul, cu întregul lui cortegiu de mizerie și suferințe fizice, pe care însăși autoarea le experimentează, rămâne doar decorul unor povești sentimentale cu toate bizareriile, fanteziile și capriciile lor.

---

⁴⁶ *Ibidem*, p. 285.

IONEL BRĂTIANU ȘI FILOSOFIA RISCULUI ÎN EXERCITAREA PUTERII POLITICE

Mihai ALEXĂNDRESCU

În general, când ne gândim la omul politic ca „specie” socială ne vin în minte câteva clișee: omul politic este o persoană care face parte dintr-un partid, participă la conducerea treburilor statului, este abil și poate fi cinstit sau corupt. Definiția este corectă, însă nu este acoperitoare.

În istoria tuturor statelor lumii au existat oameni politici a căror anvergură a depășit cu mult clișeele. Ei au reușit să-și conecteze comunitățile la cele mai actuale tendințe de evoluție a lumii, au fost animați de scopuri superioare în dauna victoriilor politice de etapă și s-au ridicat deasupra detaliilor pentru a observa locul societății lor în întregul tablou geopolitic. Mai mult decât atât, au riscat enorm. Ce este, la acest nivel, riscul? Este capacitatea de a lua decizii în situația în care nu există garanții pentru efectele dorite. În politică, asumarea unui risc poate fi sinucigașă. Însă, în plan istoric, asumarea unui risc poate vulnerabiliza o întreagă comunitate. Prin capacitatea de a-și asuma riscuri în exercitarea puterii politice, Ionel Brătianu – fiindcă despre el este vorba în eseul de față – a fost un om de stat care a asigurat evoluția societății românești. Sigur că nu putem vorbi, într-un text limitat ca întindere, despre întreaga sa carieră, dar putem alege câteva momente esențiale.

La data de 4 ianuarie 1914, guvernul liberal venea la conducerea României. Jumătate de an mai târziu, avea să înceapă Primul Război Mondial. Unul dintre riscurile pe care și le-a asumat Ionel Brătianu a fost promovarea unor reforme esențiale pentru evoluția ulterioară a României – este vorba de *reforma agrară* și de cea *electorală*, prin revizuirea Constituției. Aceste reforme au fost șocante pentru o anumită parte a societății. Pe scurt, se dorea *exproprierea* marilor moșieri în scopul înzestrării țăranilor cu pământ și introducerea *votului universal*. Înseși

cuvintele *expropriere* și *vot universal* erau ofensatoare pentru orice conservator mai radical.

Ca om politic, atunci când vîi cu astfel de idei, trebuie să iei în calcul trei tipuri de reacție: reacția opoziției politice, reacția societății în ansamblu și, de loc de neglijat, reacția propriului partid politic.

În ceea ce privește opoziția politică, România încheiase o etapă conservatoare lungă de trei ani, cu Petre P. Carp și Titu Maiorescu, aflați succesiv la președinția Consiliului de Miniștri. Conservatorismului îi suna rău cuvîntul „reformă” și, cu atît mai mult, acest tip de reformă care îi ataca însăși baza doctrinară: *latifundiul* și *colegiul electoral censitar*. Nu mai vorbim de Carol I, regele care se afla la cârma României de 47 de ani și se baza pe boierimea princiară. Opoziția politică a fost, așadar, extrem de virulentă. I. G. Duca scrie: „Filipescu și toți proprietarii mari au dat o luptă disperată. N-a fost violență la care să nu fi recurs, n-a fost calomnie de la care să se fi dat în lături. (...) Filipescu a publicat o broșură căreia, la început, nu i-am dat atenție îndeajuns și a cărei temă era următoarea: <Voi care astăzi sunteți tot, vreți mâine să nu mai fiți nimic – votați pe liberali! Colegiul unic înseamnă egalitatea dintre voi și țiganul care vă mîănă caii pe capră.> Pentru proprietari, formula era: <Vreți să vi se ia avuțiile și să fiți sărăciți, votați reformele liberale!>”¹.

Sigur că toate aceste reacții au avut efecte în societate, iar vizitele electorale pe care liberalii le făceau în diverse comunități nu erau lipsite de conflicte. Așa cum se întîmplă deseori în jocul propagandei politice, oamenii de rînd cred mai degrabă vorbele de spirit și ditirambele tribunilor decît măsurile care sunt luate în folosul lor. Vulgul nu poate fi un reazem real în situația implementării unor reforme, așa că Ionel Brătianu mai avea o dificultate de depășit: reacția propriului partid.

Tot Duca povestește că Brătianu a organizat o întîlnire în casa sa din București. Cele mai importante personalități ale partidului au fost prezente. „Brătianu, adîncit într-un jîlt,

---

¹ I. G. Duca, *Memorii*, vol 1, București, Editura Expres, 1992, pp. 19 – 20.

expunea ideile sale în problema reformelor și răspicat conchidea: <Dacă nu împărtășiți felul meu de a vedea, vă rog, domnilor, să vă alegeți un alt șef>”². Sigur că, în această frază, vedem și presiunea de tip emoțional pe care Ionel Brătianu o exercită atât asupra colegilor mai tineri, aripa de stânga a partidului care ar fi putut să fie împotrivă din spirit de frondă, cât și asupra aripii mai conservatoare a liberalilor, bătrânii care lucraseră, pe vremuri, cu Ion C. Brătianu, căliți de acesta în spirit revoluționar. Toți, indiferent de opiniile personale, și-au urmat liderul.

Sigur că astfel de reforme te pot supune, ca lider, unui risc politic uriaș. Ionel Brătianu și l-a asumat, având ca scop un pas important în modernizarea regatului la realizarea căruia contribuise, în mod decisiv, tatăl lui. În primăvara anului 1919, Duca, ministrul agriculturii, a promulgat faimosul decret-lege prin care a reglementat exproprierea votată la Iași în anul 1917.

În spirit polemic, opoziția politică ilustrată, în acest caz, de un condei extrem de ascuțit cum a fost al lui Constantin Argetoianu, a spus povestea reformei agrare într-o manieră proprie: „Marea eroare a lui Duca, greșeala sa de neiertat, aș putea zice crima pe care a comis-o este de a fi conceput reforma agrară ca o reformă de ordin juridic, iar nu ca o reformă de ordin economic. S-au creat drepturi de proprietate pentru țărani, pe categorii legate de suferințele războiului, iar nu mici gospodari și mici gospodării, cum ar fi trebuit să se facă, alegându-se pentru împroprietărire oameni apți pentru cultura pământului. S-au împărțit pogoanele de pământ cum s-ar fi împărțit pachetele de tutun, fără nicio prevedere, fără să se pună la dispoziția micilor împroprietăriți mijloacele cele mai elementare care să le permită punerea în valoare a noii lor proprietăți. S-a distrus marea cultură tocmai în momentul în care țara trebuia să-și panseze rănila și să-și refacă economia distrusă de război. S-a distrus marea cultură și, în locul ei, nu s-a pus nimic. Noii împroprietăriți s-au înglodat în datorii, marii proprietari au fost ruinați, exportul țării a scăzut

---

² *Ibidem*, p. 5.

catastrofal tocmai în momentul în care, prin prețurile cerealelor, pe piețele mondiale, am fi putut să ne îmbogățim...”³.

Perspectiva pe care o oferă Argetoianu este doar în parte cea reală. Reforma agrară, deși nu a avut toate efectele economice scontate, a avut efecte sociale pozitive. Să nu uităm că societatea românească avea unele răni care trebuiau să se vindece: pe de o parte, rănila răscoalei de la 1907 și, pe de altă parte, rănila unui război care generase criză și victime. Era nevoie ca țărănimea să fie alături de coroană, iar pacea socială nu era de neglijat. Însuși regele Ferdinand susținuse împroprietărirea țăranilor, în aprilie 1917, prin „Proclamația de la Răcăciuni”. În plus, un alt pericol avea să se profileze, în scurt timp, la orizont: pericolul bolșevic. Țărănimea, ca pătură socială importantă, avea nevoie de perspective de dezvoltare, nu de blocaj resentimentar.

Un alt moment important în care Ionel Brătianu a riscat a fost decizia legată de poziția pe care avea s-o adopte România în Primul Război Mondial. Dacă în primul exemplu, cel al reformelor, riscul era mai mult de natură personală și politică, în această situație vorbim de riscul asumat pentru parcursul unei națiuni întregi.

Așa cum știm, la 28 iunie 1914, studentul bosniac Gavrilo Princip îl asasinează pe arhiducele Franz Ferdinand al Austriei, iar marile puteri, în scurt timp, aveau să intre într-un conflict ce se va extinde global. Asumarea unei decizii privind poziția unei țări ca România într-un conflict de asemenea proporții ținea de multe aspecte: tradiția politică, viețile celor care aveau să lupte efectiv pe front, situația economică, starea armatei și, mai ales, obiectivele naționale pe termen lung.

Din punct de vedere al tradiției politice, România era într-o situație delicată, fiind parte a unui tratat secret cu Puterile Centrale – Germania și Austria – semnat încă de pe vremea bătrânului Ion C. Brătianu, în 1883. Nemaivorbând că pe tron era un rege neamț care avea deja 47 de ani de domnie. Acest tratat

---

³ Constantin Argetoianu, *Memorii*, Vol. VI (1919 – 1922), București, Editura Machiavelli, 1996, pp. 56 – 57.

rămăsese necunoscut până și liberalilor care ocupau funcții importante atât în partid, cât și în stat. Singurii care știau tot și chiar citiseră conținutul tratatului erau P. Carp și Titu Maiorescu, dat fiind că tratatul era dezvăluit doar prim-ministrului atunci când se schimba guvernul.

La 21 iulie 1914 are loc la Peleş, la Sinaia, un Consiliu de Coroană pentru a defini clar ce poziție trebuie să adopte România. Și-au exprimat punctul de vedere: P. P. Carp, A. Marghiloman, Ion Lahovari, Ion Grădișteanu, Take Ionescu. Cel care va anunța, însă, că România trebuie să rămână neutră este Ionel Brătianu. Din nou, filosofia riscului! Argumentele pe care le aduce Brătianu sunt că Austria și Germania au pregătit războiul, dar nu ne-au informat, în calitate de parteneri, cu privire la intențiile lor. În plus, România nu avea motive pentru a ridica armele împotriva unei națiuni mici cum era Serbia. Mai mult, problema românilor din Transilvania fusese întotdeauna o vulnerabilitate a alianței cu Puterile Centrale, în special cu Austro-Ungaria. În opinia lui Ionel Brătianu, noi am fi fost obligați să intrăm în război doar dacă Puterile Centrale ar fi fost atacate, pe când în situația de față, ele erau atacatorii. Argumentul de forță pentru o posibilă intrare a României în război împotriva Austro-Ungariei era unul singur: recuperarea Transilvaniei.

În acest Consiliu de Coroană din 21 iulie 1914 toți au votat neutralitatea României, cu excepția bătrânului lider conservator P. P. Carp. El și regele Carol I au fost marii învinși ai momentului. Pe 27 septembrie 1914, regele Carol I înceta din viață la Castelul Peleş din Sinaia. A doua zi, principele moștenitor Ferdinand I a depus jurământul în calitate de Rege al României.

Aveau să treacă doi ani de la acest eveniment. Același Ionel Brătianu, la Consiliul de Coroană din 14 august 1916, va aduce argumente în favoarea intrării României în război și în defavoarea partenerilor tradiționali ai României, aceia pe care îi stabiliseră tatăl lui și Regele Carol I, Germania și Austro-Ungaria.

Argumentele erau următoarele: harta lumii este în prefacere, blocarea României în neutralitate i-ar compromite

întregul viitor, în plus nu se știe dacă va mai apărea șansa istorică de a realiza unitatea națională alături de Antantă, iar românii din Ardeal sunt nerăbdători să lupte pentru acest ideal. În plus, a arătat care sunt noile hotare pe care ni le-au garantat aliații în caz de izbândă, a menționat dreptul pe care îl vom avea de a participa pe picior de egalitate cu ei la viitorul Congres de Pace, dar dacă răspunsul nostru nu va fi pozitiv, aliații vor căuta alte puncte de sprijin, ceea ce ar însemna, pentru noi, ratarea șansei istorice a întregirii.

Tratatul cu Antanta a fost semnat la 4/17 august 1916 la București, în locuința lui Vintilă Brătianu de către Ion I.C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri al României și reprezentanții diplomați ai puterilor Antantei la București. Tratatul avea două părți: un tratat politic în șapte articole și o convenție militară în șaptesprezece articole. Guvernul român urma să declare război Austro-Ungariei pe 28 august cel mai târziu. În schimb, urma să primească următoarele teritorii: Transilvania, Crișana și Maramureș, teritorii guvernate de Ungaria dar cu majoritate etnică românească. De asemenea, avea să primească întregul Banat deținut de Ungaria, cu o populație mixtă maghiară, română, germană și sârbă și, desigur, cea mai mare parte a Bucovinei, cu excepția părții de la nord de râul Prut, guvernată de Austro-Ungaria.

Riscul asumat era unul uriaș. Dar și interesele României, așa cum se vede, erau uriașe. Duca descrie foarte plastic jocul politic riscant la care se angajase Ionel Brătianu: „Ba trebuiau trezite speranțele unui ministru străin, ba ale altuia. Trebuia purtat cu vorba azi unul, mâine altul. Azi trebuia să fii energic cu unul și prevenitor cu celălalt, mâine hotărât cu toți, poimăine evaziv și insinuant. Brătianu jongla cu toate aceste dificultăți ca un prestidigitator neîntrecut și o făcea nu fără o oarecare voluptate. Îmi aduc aminte că-l duceam într-o seară înapoi cu automobilul la Predeal, după o zi în care jonglase cu un număr nesfârșit de chestiuni și de oameni. Era obosit peste măsură și, ca să-și justifice oboseala, îmi rezuma prestidigitațiunile zilei.

Deodată îl aud exclamând cu o vădită satisfacțiune: <Până azi, slavă domnului i-am purtat pe toți cum am vrut și, fără să mă laud, mi s-a părut un joc ușor. Numai de acum înainte de nu mi s-ar înfunda, că e grea situația țării și covârșitoare răspunderea noastră>”⁴. Efectele acestei decizii s-au dovedit a fi cele mai bune pentru România.

Un al treilea exemplu despre filosofia riscului în exercitarea puterii politice este reprezentat de modul în care guvernul condus de Ionel Brătianu, la distanță de câțiva ani de toate cele descrise mai sus, a luat atitudine împotriva insinuării comunismului în România.

Așa cum știm, în anul 1917 are loc Revoluția Rusă în două etape, mai întâi în luna februarie, apoi în luna octombrie. Este un alt moment care avea să schimbe fundamental destinul unei părți a lumii. Pe scurt, regimul țarist a fost răsturnat, iar puterea a fost preluată de bolșevici. Membrii familiei Romanov au fost împușcați sau înjunghiați cu baionetele la Ekaterinburg în noaptea de 16–17 iulie 1918.

Pentru a înțelege mai bine pericolul uriaș care începea să amenințe România, este necesar să descriem, pe scurt, începuturile comunismului în țara noastră. Stelian Tănase scrie: „Grupurile bolșevice au apărut în România ca rețele clandestine, de la început, la București, sub ocupația Puterilor Centrale, în vara anului 1918. Au luat ființă prin decizia câtorva lideri ai partidului Socialist, Alecu Constantinescu, Gheorghe Cristescu, Ilie Moscovici, Heinrich Sternberg, Constantin Popovici”⁵. Aceste grupuri stabilesc legături cu comitetele bolșevice românești înființate la Moscova, Odessa, Petrograd, Harkov, dar și cu cele rusești. Scopul lor este să repete la București, în Basarabia și în Transilvania lovitură dată țarismului în Rusia. Metodele erau simple: complotul împotriva regimului constituțional, preluarea puterii prin mijloace subversive, puciste, insurecționale sau

---

⁴ I. G. Duca, *op. cit.*, p. 77.

⁵ Stelian Tănase, *Clienții lui Tanti Varvara*, București, Humanitas, 2005, p. 60.

teroriste și instrumentalizarea nemulțumirii păturilor sociale defavorizate, predispușe la anarhie și la violență.

Începutul anului 1918 se mai remarcă printr-un eveniment dur: „Guvernul bolșevic trimite la Iași, unde se găseau curtea regală și guvernul, un comando alcătuit din circa 100 de persoane, cu misiunea să-l asasineze pe rege, să aresteze guvernul. (...) Scopul incursiunii era să preia puterea în numele unui soviet de soldați și muncitori. România trebuia declarată <republică roșie>”⁶. Bolșevicul Simion Grigorievici Roșal, conducătorul comando-ului bolșevic, pretindea că este trimis de Lenin să-l asasineze pe rege pentru a arunca țara în haos și a instala un regim comunist condus de Cristian Racovski, un apropiat al lui Lenin și al lui Troțki. Din anturajul lui Roșal mai făceau parte: Mihai Gheorghiu Bujor, Ion Dissescu și Alecu Constantinescu, toți sub controlul lui Cristian Racovski, principalul conducător de activități subversive în România acelor ani. Roșal, însă, este prins de agenții Siguranței, condamnat la moarte și executat.

De menționat sunt și două ultimatumuri, semnate la 1 mai 1919, care arată cât de mult „iubeau” comuniștii România Mare: ultimatumul pe care Cristian Racovski îl trimite Ministerului de Externe la București prin care cerea evacuarea în 48 de ore a Bucovinei pe motiv că era sub jugul moșierilor români și al dinastiei de Hohenzollern și ultimatumul semnat atât de Racovski, cât și de Cicerin, ministrul de externe al Rusiei, prin care se cerea evacuarea Basarabiei. Ionel Brătianu era, la acea oră, premierul României, iar alipirea acestor teritorii României cumva i se datora. Însă, pentru comuniști, România Mare nu era decât un stat imperialist care trebuia dezintegrat prin returnarea Dobrogei către bulgari, a Basarabiei către ruși și a Transilvaniei către maghiari.

În anii 1920 și 1921, una dintre principalele preocupări ale Ministerului de Interne a fost lupta contra comuniștilor. Alexandru Averescu era prim-ministru și, dacă este să-i dăm crezare lui Constantin Argetoianu, acesta a avut unele simpatii de

---

⁶ *Ibidem*, p. 16.

natură utopică față de mișcările de stânga. Cert este că, la acea oră, comuniștii nu se puteau manifesta ca atare, optând să se ascundă sub umbrela social-democrațiilor conduși de Ilie Moscovici care a manifestat o opoziție unii zic fermă, alții zic mimată față de comuniștii conduși de Gheorghe Cristescu. Cei doi, Moscovici și Cristescu, aveau să lupte umăr la umăr pentru organizarea unei greve de proporții, prima grevă generală din istoria României, care nu a fost deloc un succes, așa cum anticipau organizatorii. „În primele trei luni ale guvernării noastre – scrie Argetoianu – agenții Moscovei încercaseră să saboteze întreprinderile statului și să creeze celule sovietice pe unde putuseră. Încercările de sovietizare a atelierelor Căilor Ferate, ale fabricilor de la Filaret dăduseră greș”⁷. Așa că au ales un alt mod de acțiune, declanșarea de greve, mai întâi în întreprinderi particulare mici, apoi în companii ale statului. România nu avea mijloace de rezistență legale în luptele sociale, așa că celulele comuniste s-au întins pe tot cuprinsul țării, în special în centrele muncitorești importante. „La Căile Ferate și la Tramvaiele din București comuniștii pătrunseseră cel mai adânc și izbutiseră să creeze celule bine organizate”⁸. Cert este că, la acea oră, delimitarea nu era foarte clară între comuniști și social-democrați, ambele tabere întreținând confuzia, comuniștii pentru a se apăra de rigorile legii, iar social-democrații pentru că simțeau valul puternic care venea de la Moscova.

De menționat, pe lângă greva ratată din octombrie 1920, ca eveniment important pentru începuturile comunismului în România este și atentatul cu bombă din Senat de la data de 8 decembrie 1920 organizat de Max Goldstein, un terorist profesionist zis „ciungul”, avându-i ca țintă pe Constantin Argetoianu și pe Octavian Goga. Victime au fost, însă, ministrul Justiției Dimitrie Greceanu, episcopul greco-catolic Demetriu Radu și senatorul Spirescu. Mai multe persoane au fost rănite. Printre acestea a fost și președintele Senatului, generalul Constantin Coandă, tatăl savantului Henri Coandă. S-a organizat

---

⁷ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 148.

⁸ *Ibidem*, p. 151.

o anchetă, în urma căreia au fost identificate grupările comuniste responsabile. Goldstein a fost singurul condamnat la închisoare pe viață. Două zile mai târziu, pe 10 decembrie, Alexandru Dobrogeanu Gherea a fost primit de către însuși tartorul revoluției, I. V. Lenin, în biroul său de la Kremlin. Greu de presupus că nu s-a discutat și despre acest sângeros atentat.

După eșecul grevei generale și după sângerosul atentat al lui Goldstein, comuniștii români, oarecum compromiși în ochii opiniei publice, au continuat să sporească numărul celulelor clandestine din uzine și ateliere, axându-se mai mult pe propagandă și mai puțin pe atentate, iar liderii lor discutau cu Moscova încercând să afilieze partidul comunist la Internaționala a III-a. Această intenție comuniștilor a fost bine speculată de către Constantin Argetoianu care le-a permis să organizeze un Congres în mai 1921, adunare în cadrul căreia urma să fie votată afilierea la Komintern. Argetoianu le întinsese o capcană, întrucât „subordonarea față de o organizație străină care nu recunoștea tratatul de la Versailles și complota pentru schimbarea regimului prin metode teroriste era un pericol direct pentru siguranța statului”⁹. Toți delegații care au votat afilierea la Komintern a fost, astfel, arestați sub un motiv întemeiat.

În anul 1924, în cel de-al patrulea mandat de premier al lui Ionel Brătianu sunt destructurate mai multe rețele de spionaj rusesc. La acea dată, Ionel Brătianu este și ministru de interne, deci la curent cu toată agitația comunistă. Cea mai importantă rețea de spionaj, destructurată în 1924, este cea din care face parte fostul ministru al Ucrainei la București, contele Georges de Gasenko. Această rețea avea sediul la Berlin.

Astfel de acțiuni de combatere a mișcării comuniste din timpul guvernării lui Ionel Brătianu nu au fost puține, dar sunt mai puțin cunoscute. Ele se află la originea deciziei politice de a scoate PCdR în afara legii, în aprilie 1924, în baza Legii persoanelor juridice, cunoscută drept legea Mârzescu, care fusese adoptată în 6 februarie 1924.

---

⁹ Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 43.

Presiunea mediatică pusă de grupurile de influență aflate în solda Moscovei nu slăbește pe tot parcursul celui de-al patrulea mandat de premier al lui Ionel Brătianu. În broșura „*Au pays du dernier Hohenzollern. L'histoire d'un crime*” editată de Henri Barbusse și Panait Istrati, Ionel Brătianu este reprezentat ca un călău, victima sa fiind comunistul Pavel Tcacenco, membru al Biroului Politic și al Secretariatului PCdR. Acesta fusese arestat pentru organizarea mai multor acțiuni subversive. Ionel Brătianu a fost, deasemenea, victima predilectă a gazetarului N.D. Cocea, socialist care a făcut carieră atacându-i pe liberali, familia Brătianu și monarhia.

Propaganda împotriva familiei Brătianu a continuat și după cel de-al Doilea Război Mondial. Comuniștii au reușit prin forță, abuzuri și teroare să acapareze puterea și s-o mențină timp de peste patru decenii. În tot acest timp, numele lui Ionel Brătianu, creatorul României Mari, abia a mai fost amintit în istoriografia comunistă, fiind prea antibolșevic pentru a mai prezenta vreun interes, iar din cariera politică a tatălui său au fost păstrate doar câteva momente: revoluția de la 1848, unirea principatelor la 1859, restul care sunt strâns legate de aducerea prințului străin la cârma României și de evoluția ulterioară a statului sub dinastia de Hohenzollern, fiind trecute sub tăcere; Brătienii deveniseră indezirabili.

Am prezentat, pe scurt, trei momente din cariera politică a lui Ionel Brătianu. Concluzia poate fi una singură: când îți asumi calitatea de lider politic și, în consecință, exerciți puterea, va trebui să ții seama de cel puțin două lucruri: există o filosofie a riscului fără de care obiectivele înalte nu pot fi îndeplinite. Din luptă există posibilitatea să ieși înfrânt ca persoană, dar există și șansa ca națiunea pe care o reprezinți să fie învingătoare o dată cu tine.

INFLUENȚE INTERNAȚIONALE, ELITA POLITICĂ ȘI GUVERNAREA ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

Constantin HLIHOR

După realizarea idealului de unitate națională la 1 Decembrie 1918 și recunoașterea Marii Unirii prin sistemul de Tratat de la Paris (1919-1920), în fața elitei politice românești a reapărut, ca țel și ideal politic, modernizarea societății românești. Se redeschidea, astfel, lupta de idei cu privire la cadrul doctrinar și ideologic care să fundamenteze acțiunea modernizatoare și la ce modele sunt cele mai potrivite pentru o Românie care nu atinsese modernizarea specifică societății occidentale în nici un domeniu. Competiția pentru a impune propria doctrină și ideologie, dintre liderii politici ai principalelor partide s-a purtat într-un context european deosebit de complex. Încă din primul deceniu postbelic apar germenii crizei regimurilor de democrație liberală și ai ascensiunii regimurilor totalitare. În Rusia, pe fondul revoluției, se impune regimul bolșevic de stânga, iar în Italia cel fascist de dreapta. Deși, așa cum sublinia și Ernst Nolte, din punct de vedere ideologic partidele erau în competiție (un „război civil” între fascism și comunism¹), în practica politică s-au situat pe aceeași platformă a luptei împotriva regimurilor de democrație liberală. Pătrunderea masivă a maselor populare în arena politică a pus la încercare și a testat ideile liberale² în cele mai multe dintre societățile europene, inclusiv în România. Elita politică română a fost printre primele din Europa care a trebuit să acționeze direct

---

¹ Ernst Nolte, *Războiul civil european (1917-1945). Național-socialism și bolșevism*, București, Editura Vivaldi, 2009, *passim*.

² *Ibidem*, p. 356.

împotriva totalitarismului bolșevic internațional, atât la granița de est³, cât și la cea din vest⁴.

Astfel că la dezbaterea de idei de pe scena politică românească dintre europeniști și tradiționaliști în ceea ce privește modernizarea României s-a adăugat cea legată de modernizarea societății cu regim democratic versus regim totalitar (în special fascismul și nazismul) care au captat și influențat o bună parte din elita politică românească⁵. Timp de trei decenii au existat „două Europe”. Una în care modernitatea a fost construită de regimuri autoritare și o alta care a rămas liberal-democrată și a continuat această linie de modernitate. Astfel, principala ipoteză de lucru a cercetării se referă la influența asupra elitelor românești exercitată de dezbaterea doctrinară dintre cele două Europe privind modernizarea și cum această dezbatere a erodat însăși esența încrederii românilor în clasa politică și partidele care își disputau lupta pentru putere la sfârșitul acestei perioade. Plecăm de la premisa că, în ciuda obiectivului unanim recunoscut de către toți oamenii politici ai perioadei interbelice - anume că era nevoie de consolidarea statalității și modernizarea României

---

³ A se vedea, Nichita Smochină, *Republica Moldovenească a Sovietelor*, București, Cartea Românească, 1938; Ludmila Rotari, *Mișcarea Subversivă din Basarabia în anii 1918-1924*, București, Editura Enciclopedică, 2004; Nicolae Enciu, *Basarabia în anii 1918-1940. Evoluția demografică și economică*, Chișinău, Civitas, 1998; Svetlana Suveică, *Basarabia în primul deceniu interbelic (1918-1928): modernizare prin reforme*, Chișinău, Editura „Pontos”, 2010.

⁴ Gheorghe Mărdăresu, *Campania pentru desrobirea Ardealului și ocuparea Budapestei(1919)*, Editura a 2-a, rev., Baia Mare, Editura Marist, 2009; Traian Moșoiu, *Ocuparea Budapestei în legătură cu operațiunile militare din Ardeal 1918-1919*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2012; Viorel Ciubotă, Gheorghe Nicolescu, Cornel Țucă (editori), *Jurnal de operațiuni al Comandamentului Trupelor din Transilvania (1918-1921)*, vol. 1-2, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1998; Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918-1919*, București, Editura Enciclopedică, 1994.

⁵ Cristian Alexandru Boghian, *Democracy Versus Authoritarianism: A Romanian Interwar Debate*, în „Journal of Romanian Literary Studies”, Issue no. 15, 2018, p. 747.

Mari - , a existat o axă a clivajelor dreapta-stânga care s-a reflectat în dezbateri publice și politice ale vremii despre cum să fie realizat acest obiectiv.

Dinamica interacțiunii dintre procesele externe de difuziune a ideilor privind guvernarea democratică și cea autoritară și efectele acestora asupra modului de funcționare a sistemului politic național a primit tot mai mare atenție în ultimii ani. Au fost studiate procesele de difuziune a doctrinelor și a ideologiilor democratice și rolul lor în contracararea influențelor autoritare externe⁶. Istoricul Constantin Iordachi a propus, cu mai bine de un deceniu în urmă, o nouă perspectivă în care cercetătorii să-și regândească unitățile de analiză și să renunțe la comparația teleologică, încă predominantă în istoriografie, după care Europa de Vest este unitatea de măsură, iar evaluarea normativă identifică elementele negative sau cele care lipsesc din societatea comparată cu cea occidentală. Constantin Iordachi consideră că trebuie să fie studiat și modul producerii transferului de idei și practici politice din mediul în care acestea au luat ființă în alte societăți⁷. Thomas Ambrosio a fost și el preocupat de înțelegerea prin care s-au difuzat ideile autoritarismului și ale doctrinelor de extremă dreapta – modul în care apariția dictaturii într-o țară afectează probabilitatea ca aceasta să apară într-o altă

---

⁶ Pentru cercetarea schimbărilor produse în ultimul timp în studiul fascismului mai ales nevoia de a fi abandonate vechile paradigme și reorientarea spre alte cadre de interpretare a se vedea, printre altele, Răzvan Ciobanu, *Legionarismul și "noua ordine" fascistă în gândirea lui Ion I. Moța/The Legionary Movement and the New Fascist Order in Ion I. Moța's Thought*, în „Astra Salvensis”, an IV, nr. 8, 2016, pp. 161-176; Constantin Iordachi, *Fascism in inter-war east central and southeastern Europe: Toward a new transnational research agenda*, în „East Central Europe”, Vol. 37, Issue 2-3, 2010, pp. 161-213; Valentin Săndulescu, *Generation, Regeneration, and Discourses of Identity in the Intellectual Foundations of Romanian Fascism: The Case of the Axa Group*, în Diana Mishkova, Balázs Trencsényi, Marja Jalava, eds., *Regimes of Historicity in Southeastern and Northern Europe, 1890-1945: Discourses of Identity and Temporality*, Palgrave Macmillan, New York, 2014, pp. 210-232.

⁷ Constantin Iordachi, *op.cit.*, în *loc cit.*, p. 195.

țară.⁸ Pentru perioada avută în vedere în acest studiu, considerăm că difuzarea ideilor și a viziunilor privind guvernarea atât cea specifică democrației occidentale, cât și cea specifică regimurilor autoritare și totalitare s-a făcut prin câteva canale importante. În primul rând este vorba de *locația* din Europa în care elita politică și-a desăvârșit pregătirea și cum mediul cultural și politic din țara în care s-a format se regăsește în discursul public al acesteia. Analiza celor mai importante și vizibile o sută de personalități ale societății interbelice românești ne arată că optzeci și unu au studiat în străinătate și nouăsprezece în țară. Este interesantă și lista țărilor în care au studiat politicienii români. Din cei care și-au format gândirea politică în afara societății române, 50 au făcut studii în Franța și Belgia, țări cu sistem politic caracteristic democrației liberale, 17 în Germania, 10 la Viena și Budapesta, 2 în Italia și 2 în Rusia (este, evident, vorba despre basarabeni⁹. În aceste state elita politică era mai degrabă înclinată spre sisteme politice de sorginte conservatoare. Difuzarea de lucrări de politologie, sociologie politică sau cu vădit caracter doctrinar care au pătruns, prin traducere, în spațiul românesc a permis multiplicarea în societatea românească a ideilor cu caracter modelator, indiferent cum acestea au fost definite în epocă, „sincronism”, așa cum a propus Eugen Lovinescu¹⁰, sau europenism, cum era definită mișcarea de idei ce promova idealurile liberal-democratice de factură occidentală, lansate de Revoluția Franceză în 1789: „*Libertate, Egalitate, Fraternitate*”¹¹. Problema de fond a fost în ce măsură aceste idei și valori doctrinare venite din Occident au găsit solul fertil de manifestare

---

⁸ T. Ambrosio, *Constructing a framework of authoritarian diffusion: Concepts, dynamics, and future research*, in „International Studies Perspectives”, II, 2010, pp. 375–392.

⁹ Gheorghe Iacob, *op. cit.*, in *loc. cit.*, pp. 191–192.

¹⁰ A se vedea pe larg, Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, Ediție, studiu introductiv și note Z. Ornea, București, Editura Științifică, 1972.

¹¹ Dr. Vladimir Crețulescu, *Marea dezbatere a interbelicului românesc. Autohtoniști vs europeniști*, in Adrian Majuru, Editura, *Bucureștii în primele decenii ale României Mari*, București, Editura Muzeului Municipiului București, 2018, pp. 133–148.

în România interbelică. De multe ori acestea s-au transformat în anomalii ale democrației. Dacă în societatea occidentală guvernul era rezultatul alegerilor și era validat de o majoritate parlamentară, în România interbelică formula guvernamentală era rezultatul voinței regale. Regele, când dorea, desemna din rândurile partidului politic aflat în opoziție un nou prim ministru pentru a forma un nou guvern care organiza noi alegeri parlamentare pe care, fără nici o problemă, le câștiga prin manipularea și/sau furtul voturilor¹². Orice analiză a proceselor externe de difuziune a ideilor politice democratice și totalitare ar fi, desigur, incompletă fără a lua în considerare influențele interne asupra răspândirii tendințelor autoritare sau, alternativ, rezistența democratică în anumite state¹³. Când democrația n-a avut anticorpii necesari combaterii autoritarismului/dictaturii au existat lideri politici care au atras atenția asupra pericolului. O notă a Serviciului Special de Informații, din 3 octombrie 1933, preciza că în discursul pronunțat în fața susținătorilor săi din Bădăcin, liderul național-țărănist Iuliu Maniu a vorbit despre posibilitatea apariției unei dictaturi în România¹⁴. La aproape doi ani distanță de afirmațiile lui Iuliu Maniu, un alt om politic, Constantin Argetoianu nota în însemnările sale, pentru ziua de 8 februarie 1935, că jurnaliștii de la „Adevărul” cred că țara merge „spre o dictatură. Partidele sunt într-un hal de anarhie care nu mai poate da nimic”¹⁵.

---

¹² Paul H Stahl, Editura, *Cum s-a stins Țara Vrancei. Nereju, sat din Vrancea*, București, Editura Paideia, 2002, pp. 39-48; 58.

¹³ Tomila Lankina, Alexander Libman, Anastassia Obydenkova, *Authoritarian and democratic diffusion in post-communist regions. Comparative Political Studies*, in **LSE Research Online**, May 2016, p. 6, online http://eprints.lse.ac.uk/65559/1/_lse.ac.uk_storage_LIBRARY_Secondary_libfile_shared_repository_Content_Lankina%2C%20T_Authoritarian%20and%20Democratic%20Diffusion%20in%20Post-Communist%20Regions_Lankina_Authoritarian_and_Democratic_Diffusion.pdf accesat la 20 octombrie 2022.

¹⁴ Arhiva CNSAS, fond Documentar, dosar 5527, f. 166.

¹⁵ Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. I, 2 februarie 1935-31 decembrie 1936, ediție și indice Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1998, p. 13.

În acest articol relaționăm cele două tipuri de influențe internaționale, unul de sorginte liberal-democratică și altul de autoritarism și dictatură care au venit în România din Europa interbelică într-un context în care democrația a fost susținută mai întâi de o hegemonie liberală în afacerile internaționale, dar care ulterior a fost pusă sub stres de către ascensiunea extremei drepte, care a facilitat autocrația și dictatura. Scopul nostru principal este să evidențiem modul în care schimbările din mediul internațional produc manifestări empirice pro-democratice și/sau pro-autoritare în România interbelică. Scopul secundar al articolului este de a arunca o nouă lumină asupra evoluțiilor din sistemul politic intern și a evidenția cauzele care au permis înlocuirea regimului de democrație liberală, cu toate limitele sale de manifestare, cu unul de dictatură personală, urmată de dictatura politico-militară pentru scurt timp (septembrie 1940-ianuarie 1941) și militară, sub conducerea generalului Ion Antonescu.

1. *Definirea cadrului conceptual al analizei: România - de la „democrația mimetică” la „totalitarism original”*

Nevoia unui minim cadru teoretic este imperios necesară, având în vedere faptul că, în istoriografia consacrată evoluției politice a României pentru perioada interbelică, aprecierile privind sistemul și regimul politic din anii finali ai acestei epoci sunt extrem de diverse¹⁶ și uneori diametral opuse, deși, se fac aprecieri asupra aceluiași segment de timp, fie că vorbim de regimul instituit de Regele Carol al II-lea, fie că se fac referiri la regimul Ion Antonescu. Astfel s-au (de)construit, în ultimii ani, adevărate clișee istoriografice ale unei epoci în care democrația s-a manifestat plenar, iar economia românească a cunoscut o perioadă de reală dezvoltare, or lucrurile sunt departe de a fi stat așa¹⁷.

---

¹⁶ Florin Müller, *Perspective teoretice și atitudini politice față de monarhie în România interbelică*, în „Revista istorică”, tom XXIII, 2012, nr. 3-4, pp. 343-344.

¹⁷ Bogdan Murgescu, *op.cit.*, pp. 212-221.

Alegerea conceptului adecvat permite construirea unui instrument de analiză eficient și astfel poate fi evitată distorsionarea evenimentelor istorice în re-construcția narațiunii a unui segment de timp istoric. „Conceptele dețin o dimensiune activă; reprezintă momente veritabile ale formării voinței umane și ale stilului de viață; generează și induc orizonturi de așteptare și acționează în procesul realității istorice ca surse de interpretare”¹⁸. Conceptele de *regim politic*, *dictatură*, *regim autoritar*, *legionarism*, *fascism*, *nazism* etc., au o largă utilizare în re-compunerea trecutului istoric din perspectiva evoluției vieții politice în România interbelică, dar nu întotdeauna sunt folosite cu aceeași semnificație. Acest fapt conduce la imagini și reprezentări diferite, deși, în esență, este vorba despre aceleași fapte și evenimente istorice.

Cel mai des concept utilizat în analiza vieții politice românești este cel de *regim politic* pentru a se analiza practica guvernării pentru un anumit segment de timp istoric. Există o foarte bogată și diversă literatură privind definirea regimului politic specific societății contemporane¹⁹. Considerăm că definiția dată regimului politic de Robert Fishman oferă o bună înțelegere caracteristicilor vieții politice interne din România. Potrivit acestuia, „*Un regim politic constă din structura organizatoric instituțională, formală și informală a unui grup/elite și relațiile acestuia cu societatea în ansamblul ei. Un regim politic desemnează cine are acces la exercitarea puterii politice și modul în care aceasta este gestionată în relație cu cei care nu o dețin. (...) Regimurile politice sunt forme mai constante de organizare politică decât guvernele care funcționează la un moment dat, dar de obicei sunt mai puțin permanente decât statul. Statul, dimpotrivă, este o structură (în*

---

¹⁸Alexandre Escudier, *Semantica istorică, modernitatea politică și istoria României (1780-1939)*. Câteva considerații în Victor Neumann și Armin Heinen, eds., *Istoria României prin concepte: perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Iași, Editura Polirom, 2010, p. 55.

¹⁹Svend-Erik Skaaning, Skaaning, *Political Regimes and Their Changes: A Conceptual Framework*, in „CDDRL Working Papers”, No. 55, 2006, No. 55, pp. 13-14.

mod normal) *permanentă*²⁰. Tipologia regimurilor politice ocupă un spațiu larg în literatura social-politică. Începând cu Aristotel și terminând cu cei mai importanți analiști ai vieții politice contemporane, toți au fost preocupați de construirea de tipologii ale regimurilor politice, ele constituind instrumente importante în cunoașterea realității politice dintr-o societate. O clasificare devenită clasică distinge între trei tipuri de regimuri politice semnificative: democratic, autoritar și totalitar. Și totuși, la o analiză mai aprofundată se poate observa că această clasificare nu ajută să înțelegem caracteristicile de bază ale regimului politic din România interbelică. Niciunul dintre aceste tipuri de regim politic nu s-a manifestat în forma sa clasică.

Profesorul Steven Levitsky, de la Harvard University și Lucan A. Way, profesor de științe politice la Universitatea din Toronto, au introdus ca grilă de lectură pentru analiza regimurilor democratice nefuncționale conceptul de *regim autoritar competitiv*. În opinia acestora, acest tip de regim politic trebuie să fie distins atât în raport cu democrația, cât și cu totalitarismul clasic. Regimurile democratice moderne trebuie să îndeplinească patru criterii minime²¹: 1) executivul și legislativul gestionează puterea prin alegeri care sunt deschise, libere și corecte; 2) toți adulții trebuie să aibă drept de vot; 3) drepturile politice și libertățile civile, inclusiv libertatea presei, libertatea de asociere și libertatea de a critica guvernul fără represalii trebuie să fie protejate pe scară largă și 4) autoritățile alese posedă o autoritate reală de a guverna, prin aceea că nu sunt supuse controlului tutelar al unor lideri militari sau ai unor biserici. Profesorii Levitsky și Way observă că uneori și în regimurile pe deplin democratice pot fi încălcate unul sau mai multe dintre aceste criterii dar astfel de încălcări nu sunt suficient de ample sau

---

²⁰ Robert Fishman, *Rethinking State and Regime: Southern Europe's Transition to Democracy*, in „World Politics”, No. 3, 1990, p. 428.

²¹ Steven Levitsky, Lucan A. Way, *Elections Without Democracy. The Rise of competitive authoritarianism*, in „Journal of Democracy”, vol. 13, no. 2, April 2002, p. 53.

sistematice pentru a crea guvernelor democratice în exercițiu provocări majore. Cu alte cuvinte, aceste încălcări nu modifică în mod fundamental câmpul de joc dintre guvern și opoziție. În schimb, în regimurile autoritare competitive, încălcările acestor criterii sunt atât de frecvente, și atât de grave pentru a crea un teren inegal între guvern și opoziție. Deși alegerile au loc în mod regulat și sunt în general lipsite de fraude masive, titularii abuzează în mod obișnuit de resursele statului, neagă opoziției o acoperire mediatică adecvată, hărțuiesc candidații opoziției și susținătorii acestora și, în unele cazuri, manipulează rezultatele electorale. Jurnaliștii, politicienii de opoziție și alți critici guvernamentali pot fi spionați, amenințați, hărțuiți sau arestați. Membrii opoziției pot fi închiși, exilați sau, mai puțin frecvent, chiar atacați sau uciși. Regimurile caracterizate de astfel de abuzuri nu pot fi numite democratice.

Prin urmare, autoritarismul competitiv trebuie să fie distins de tipurile de regimuri instabile, ineficiente sau defectuoase, care, totuși, îndeplinesc standardul de bază al democrației, iar acesta include ceea ce Guillermo O'Donnell a definit „democrații delegate.” Potrivit lui O'Donnell, democrațiile delegate sunt caracterizate prin niveluri scăzute de responsabilitate orizontală (controluri și echilibre) și, prin urmare, prezintă directori puternici, plebiscitari și ocazional abuzivi. Totuși, astfel de regimuri îndeplinesc standardele minime pentru democrație. Democrația delegativă se aplică astfel cazurilor precum Argentina și Brazilia, la începutul anilor 1990, dar nu și Peru după auto-lovitura prezidențială a lui Fujimori, din 1992²².

Regimul politic din România interbelică a fost doar în forma sa juridică o democrație care să se apropie de standarde, nu și în practica politică. Alexandru Vaida Voevod a identificat cauza care a condus la asemenea manifestare în însuși modul cum s-a construit noua Constituție în 1923. Acesta observa că *„În loc de o dezvoltare născută din firea genuină a populației băștinașe și clădind etapă după etapă – cum își clădesc albinele fagurii spre a-*

---

²² *Ibidem*, p. 53.

și depune miera -, s-a improvisat o constituție de împrumut, copiind *Apusul*. Având creat statul, trebuia și o constituție”²³ pe care liderii partidelor politice considerau că trebuie să fie respectată doar atunci când se aflau în opoziție. Societatea română interbelică în raport cu cea occidentală n-a reușit să ardă etapele, fiind și după marele război încă „un spațiu lipsit de cultură civică, de valori burgheze și de exercițiul libertății individuale. Nutrind speranța creării unei societăți moderne, modernizarea românească nu poate să împământenească chintesența modernizării: crearea consensului social în jurul ideii de stat și fortificarea solidarităților sociale. Iar lipsa acestui fundament va perpetua imaginea unui stat paralel intereselor societății, unul care are la bază ideea de dreptate socială”²⁴. Istoricul american Keith Hitchins, bun cunoscător al istoriei moderne a românilor, consideră că „*Perspectivile consolidării sistemului parlamentar bazat pe practica Europei Occidentale* păreau luminoase la începutul anilor '20. Introducerea votului universal pentru bărbații adulți a întreținut speranța că guvernarea oligarhică va deveni curând o relicvă a trecutului. [...] Apatia și lipsa de experiență a maselor de țărani, determinate în principal de excluderea lor aproape totală din viața politică, nu au fost niciodată depășite în întregime și, drept rezultat, impactul votului universal s-a diminuat”²⁵. Mattei Dogan, analizând modul cum era aplicată Constituția în perioada interbelică și mai ales cum funcționau cele trei puteri în statul român din perioada interbelică, constata că în România n-a existat un regim parlamentar, ci un „*regim guvernamental în formă parlamentară*” sau, mai precis, o „*rotativă guvernamentală*”

---

²³ A se vedea Al. Vaida Voevod, *Memorii*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, p. 267.

²⁴ Dragoș Sdrobiș, *Limitele meritocrației într-o societate agrară. Șomaj intelectual și radicalizare politică a tineretului în România interbelică*, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 26.

²⁵ Keith Hitchins, *România. 1866-1947*, București, Editura Humanitas, 1994, p. 403.

în formă parlamentară”²⁶. Un astfel de regim politic n-a existat în nici o altă țară din Europa. Concluzia sociologului român era că „nu se poate susține că în România în perioada dintre cele două războaie mondiale a existat un autentic regim democratic”²⁷, ci o democrație mimată. Puterea care se exercita de un partid prin guvernul desemnat nu era un rezultat al voinței electoratului, deoarece elementul cheie al regimului politic românesc era monarhul care decidea cine preia puterea și mai ales când se întâmplă acest lucru. Regele Carol al II-lea recunoștea, cu franchețe, acest aspect al vieții politice românești din perioada interbelică într-un interviu acordat unui jurnalist britanic: „Rolul suveranului în România diferă de rolul altor monarhi. În celelalte țări, regele trebuie să se încline în fața directivelor miniștrilor săi. Aici, miniștrii fac numai ce le spun eu. Asta din cauza partidelor și a politicii din România. Singurul element din stat, capabil să țină o limită strictă între ele și astfel chiar stabilitatea regimului este suveranul”²⁸.

Profesorii Paul Negulescu și George Alexianu au identificat, în epocă, mecanismele unui astfel de regim politic care, în esența lor, nu difereau de cele prezentate de Mattei Dogan: „Pentru ca să putem avea regim parlamentar, s-a creat, cu timpul, printr-o falsă funcționare, un regim nou, regimul guvernamental, în care guvernul avea predominanța. Guvernul chemat la putere prin încrederea regelui, alegea parlamentul. Când Regele retrăgea încrederea Guvernului, deși acesta avea o imensă majoritate în parlament, noul guvern obținea de la rege dizolvarea parlamentului și facerea de noi alegeri, în care partidul căzut de la putere de abia obținea 2-3 mandate”²⁹. Toate alegerile care s-au ținut în perioada 1919-1937 au fost organizate „după numirea de

---

²⁶ Mattei Dogan, *Analiza statistică a „democrației parlamentare” din România*, Editura Partidului Social-Democrat, București, 1946, p. 109.

²⁷ *Ibidem*, p. 110.

²⁸ Apud, Radu-Florian Bruja, *Originea și înființarea Frontului Renașterii Naționale*, în „Codrul Cosminului”, nr. 10, 2004, p. 232.

²⁹ Paul Negulescu, George Alexianu, *Tratat de drept public*, tomul I, București, Editura Casa Școalelor, 1942, p. 368.

către Rege a unui nou prim-ministru; odată desemnat, acesta câștiga scrutinul, oferindu-și o Adunare docilă”³⁰. Așa se explică de ce, pe întreaga perioadă interbelică, „nici un guvern nu a căzut și nici un ministru nu a trebuit să își înainteze demisia din cauza unei interpelări”³¹. În aceste condiții, reformele și măsurile administrative din primul deceniu interbelic care au pus bazele sistemului politic al României Mari n-au putut schimba fizionomia de ansamblu a societății românești interbelice, admirabil creionate de istoricul militant pentru cauza națională³², Vasile Pârvan. În *Lecția de deschidere a cursurilor de istorie antică și de istorie a artelor*, ținută în ziua de trei noiembrie, pentru semestrul de iarnă al anului școlar 1919-1920, la Universitatea din Cluj, Vasile Pârvan afirma: „Călcarea cuvântului dat e astăzi lege. Iar înlăuntrul țării tale, nu vezi decât necinste, cățărare desperată către locurile cele mai de sus, goană după avere, murdărire a tuturor numelor curate de luptători fără frică împotriva răului, aprobare stupidă a mulțimei, dată nu celor care-i cer virtute, ci celor ce-i laudă vițiile. Și în atmosfera aceasta îmbâcsită de miasmele putreziciunii, rece de lipsa oricărei iubiri, chiar cei odinioară deschiși avântului cald spre idéal, devin reci, ne mai putând înțelege decât gândul rațional, logica faptelor brute...”³³. După două decenii de evoluție a societății românești, Mattei Dogan constata că situația nu s-a îmbunătățit: „S-a luptat prea puțin pentru libertăți, pentru a putea fi înțelese (...). Educația politică lipsea. Existau multe principii, dar nu se realiza un progres. Abuzuri și rea credință a guvernanților, indolență și neputință a guvernaților, poporul român nu înțelesese valoarea principiilor înscrise în constituție și nu-și integră cu adevărat sensul virtuților democratice...”³⁴.

---

³⁰ Cristian Preda, Sorina Soare, *Regimul, partidele și sistemul politic din România*, București, Editura Nemira & Co., 2008, p. 13.

³¹ Mattei Dogan, *Analiza...*, p. 52.

³² Ioan Mitrea, V. Pârvan - un militant al cauzei naționale împlinite la 1918, în „Carpica”, XXXII, 2003, p. 177.

³³ Vasile Pârvan, *Idei și forme istorice. Patru lecții inaugurale*, București, Editura Cartea Românească, S.A., MXMXX, p. 19.

³⁴ Matei Dogan, *Analiza...*, p. 110.

Influența modelului occidental de regim politic democratic, dorit a fi implementat în societatea românească interbelică a fost minimă, deși istoriografia postdecembristă a idealizat în mare măsură acest fenomen. Este relevant „dialogul” purtat între Onisifor Ghibu și Octavian Goga. Iată ce îi spunea Onisifor Ghibu prietenului său, la 28 februarie 1924, într-o scrisoare deschisă: *„O înaltă și penibilă datorie de conștiință mă obligă să mă adresez pe această cale către tine. Am urmărit cu interes articolele tale publicate în revista „Țara Noastră” asupra diferitelor manifestări bolnave ale vieții noastre publice și îți mărturisesc că constatările din aceste articole m-au umplut și pe mine, ca și pe atâția alții, de o legitimă durere și îngrijorare. Ele prezintă țara noastră la marginea falimentului, de la care aproape că nu mai e nicio scăpare. Am cetit cu adevărată grijă cuvintele tale, după care România se prezintă astăzi ca o „mașină hodorogită, cu șuruburile ruginite, mașină care nu umblă” și am reținut cu spaimă sinistrele tale constatări că, „cu tot aparatul nostru de stat, suntem într-o situație de grozăvie descompunere” și că ne „nămolim tot mai adânc în barbarie”, cu „destrămarea absolută” a tuturor ramurilor de viață publică, cu „criminala inconștiență, cu înfățișarea asiatică, cu resorturile noastre de viață cari par tot mai cuprinse de o paralizie progresivă”, cu „decăderea morală care s-a abătut ca un înfricoșat flagel pe biata țară românească” etc. etc. Încheierea ta că nu crezi „să fie un stat pe continent care să prezinte un asemeni tablou de desagregare sufletească”, oricât ar putea părea de subiectivă, nu poate să nu zguduie și pe cel mai nesimțitor suflet de român”³⁵. Octavian Goga a prezentat aceste fenomene ce țineau de o profundă boală a regimului politic românesc și în Parlamen, într-un discurs rostit în Adunarea Deputaților, în ziua de 7 iulie 1926. „Odinioară era o mare meteahnă de care a suferit România veche, a fost meteahna marii proprietăți a latifundiarilor. Era primejdioasă pentru că*

---

³⁵ Onisifor Ghibu, *După cinci ani dela Unire. De ce mergem spre dezastru. Două scrisori deschise adresate d-lui Octavian Goga, fost ministru, însoțite de documente*, Cluj, Tipografia națională, Soc., anon., 1924, pp. 3 - 4.

reprezenta în această țară dezechilibrul economic. Ei bine a trebuit să dispară și a fost strivită. Pe urma potențailor dispăruți însă, pentru moment, în actuala perioadă turbure, s-a instituit o nouă tagmă de mari proprietari, sunt marii proprietari de voturi prin demagogie. Cei dintâi erau antipatici, cei de al doilea sunt și mai nesuferiți. Cei dintâi încurcau țara printr-o perturbare materială, cei de al doilea sguduie în permanență resorturile morale ale societății noastre în vremuri de mari prefaceri”³⁶.

Onisifor Ghibu era supărat nu pentru că Octavian Goga scotea în evidență o realitate deprimantă în raport cu aspirațiile noii societăți române, ci pentru că în calitatea sa de om politic nu oferea și soluții. „În articolele tale tu nu arăți în mod practic nici remediile prin care țara s-ar putea reface, nici cauzele care au adus cu sine stările de îngrijorare de astăzi, iară fără de punere în deplină lumină a cauzelor și fără indicarea mijloacelor de îndreptare, simpla constatare a relelor nu numai că nu ajută nimic, dar ea strică și mai mult, provocând descurajare și panică”³⁷.

Om politic și fost primar al Bucureștiului în perioada 1929- 1934, Dem. I. Dobrescu, în broșura „Păcatele dictaturii și păcatele democrației”, afirma că „pe de-o parte o democrație care anihilează și ridiculizează sufragiul universal, prin neputința lui, și care nu ia măsuri pentru a face din el un instrument politic real, este o democrație stearpă. (...). Democrația neputincioasă a timpurilor noastre, lucrează fără să vrea pentru reacțiune și pentru dictatură. Pentru că se poate întâmpla ca poporul, descurajat de păcălelile democrației formale, să vadă tocmai în dictatură, realizatoare și creatoare, un sprijin mai real și mai efectiv”³⁸. Aceste opinii erau exprimate când acesta nu mai deținea vreo funcție în administrația de stat.

Opinii asemănătoare se fac tot mai des auzite în societatea românească spre sfârșitul anilor 40 și apare tot mai des ideea de se schimba regimul politic. Intelectuali de prestigiu

---

³⁶ ANR, fond Casa regală Ferdinand, Diverse, dosar 1, 1926, ff. 10 – 11.

³⁷ Onisifor Ghibu, *După cinci ani dela Unire....* pp. 3-4.

³⁸ Apud, Cristian Alexandru Boghian, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 751.

și unii oameni politici din principalele partide ale țării au văzut în Regele Carol al II-lea singura persoană capabilă să rezolve tarele și limitele regimului de democrație din România interbelică. Octavian Goga îi cerea istoricului și omului politic Nicolae Iorga, în toamna anului 1934, „o colaborare între noi pentru o <dictatură> pe care o definește însă ca un act de autoritate”³⁹ iar Mihail Manoilescu cheama alături de el pe toți cei care nu mai credeau în «vechile metode»⁴⁰. Regele Carol al II-lea a fost sprijinit, paradoxal, chiar și de lideri cu educație și cultură democratică de netăgăduit, membri ai partidelor politice cu vechi tradiții democratice, printre care amintim pe Armand Călinescu, Gheorghe Tătărașcu, Constantin Argetoianu, Alexandru Vaida Voevod, Nicolae Iorga etc.

Pentru o bună înțelegere a rolului jucat de personalitățile politice ale epocii în structurarea regimului politic și în echilibrul/dezechilibrul diferitelor instituții și structuri de putere din acest segment de timp istoric, este necesară o bună înțelegere a conceptului de elită/contra elită și a mecanismelor psiho-sociale care permit ascensiunea/prăbușirea lor în ecuația de putere a unui regim politic. Elitele sunt personalități cu o puternică imagine și acceptabilitate în societate, care au puterea de a afecta în mod substanțial sistemul politic și administrarea puterii politice, ca urmare a accesului lor disproporționat la resurse⁴¹. Aceste

---

³⁹ N. Iorga, *Memorii. Sinuciderea partidelor politice (1932-8)*, vol. VII, București, 1939, p. 189.

⁴⁰ Mihail Manoilescu, *România, Stat corporativ*, București, Tipografia Modernă, 1933, p. 6.

⁴¹ A se vedea, John Higley, Michael Burton, *Elite Foundations of Liberal Democracy*, Rowman&Littlefield Publishers, INC., Lanham, Boulder, New York, Toronto, Oxford, 2006, p. 7; Mircea Platon, *Elitele și conștiința națională. De la naționalitatea genetică la personalitatea națională: Despre rolul elitelor în articularea conștiinței naționale*, București, Editura Contemporanul, 2017; Richard Zweigenhaft, William G. Domhoff, *Diversity in the Power Elite*, New Haven, CT, Yale University Press, 1999; Shamus Rahman Khan, *The sociology of elites*, în „Annual Review of Sociology”, no.38, 2012, pp. 361-377; Vilfredo Pareto, *Les Systèmes socialistes*, Cours professés à l' Université de Lausanne, V. Giard & Brière, 1902.

personalități nu pot fi tratate în bloc, deoarece unele au jucat un rol fast și n-au abandonat convingerile politice funcție de evoluțiile (ne)favorabile din politica interbelică, iar altele au practicat fără scrupule un joc politic imoral, au fost deseori lipsite de substanță și de o minimă morală publică, au practicat un subversiv maniheism și au demonstrat o aversiune furibundă față de democrație, față de cadrul legal și normele firești, ceea ce a condus la erodarea regimului politic și a încrederii opiniei publice în partide și instituții politice și publice specifice democrației. Acești lideri politici au contestat partidele și Parlamentul din momentul proclamării ca rege a lui Carol al II-lea. Aparent, grupurile contestatatoare ale democrației parlamentare și cele care au solicitat lichidarea formulei „fără fond” a regimului democratic „sunt marginale în spațiul public”⁴², dar efectul asupra societății a fost puternic.

În momentul în care s-a produs anularea regimului de democrație liberală, cu toate limitele și carențele sale, nu s-a constatat o largă opoziție din partea societății. Erodarea sistemului politic românesc în percepția publică și-a spus cuvântul și a fost accentuată de influența prăbușirii unor regimuri de democrație liberală de pe continentul european.

2. România în anii 1938-1940: O dictatură originală

La sfârșitul anilor treizeci, criza politică a democrației occidentale s-a manifestat cu putere, ceea ce a permis instaurarea de regimuri de autoritate și totalitare în întreaga Europă. În 1919, din 28 de țări europene 26 erau state democratice în care era ales un parlament, existau partide politice care respectau voința electoratului și se respectau drepturile și libertățile individuale. Excepția au fost, pe de o parte, Rusia, cu un regim bolșevic totalitar de extremă stângă și Ungaria, pe de alta, cu un regim de extremă dreapta. Un deceniu mai târziu, în 16 dintre aceste democrații au fost instaurate dictaturi în care

---

⁴² Florin Müller, *Perspective teoretice și atitudini politice față de monarhie în România interbelică*, în „Revista istorică”, tom XXIII, 2012, nr. 3-4, pp. 343-344.

opozitia a fost suprimată, libertățile personale au fost restricționate și cetățenii au fost obligați să se supună liderilor care dețineau puterea absolută. Doi ani mai târziu, în 1941, mai erau doar cinci țări cu regim democratic: Marea Britanie, Irlanda, Suedia, Finlanda și Elveția⁴³.

Romania avea să intre și ea în această tendință general europeană din momentul în care Regele Carol al II-lea rupe „cutuma” după care funcționase aproape șapte decenii sistemul politic în România. După încheierea mandatului de premier al lui Gheorghe Tătăreanu nu mai „desemnează” un nou premier care să organizeze alegerile. Astfel că la 20 noiembrie 1937 guvernul liberal condus Gheorghe Tătăreanu a dizolvat Parlamentul și a fixat data alegerilor pentru 20 decembrie același an. La acest scrutin nici unul dintre partide n-a reușit o performanță electorală bună care să-l împiedice pe Regele Carol al II-lea să-și pună în aplicare planul de instaurare a unui regimul politic personal. Chiar înainte de a fi publicate rezultatele alegerilor (28 decembrie 1937) a desemnat un nou premier în persoana poetului Octavian Goga, al cărui partid câștigase doar 9,15% din voturi⁴⁴. În jurnalul său, Carol al II-lea explica de ce a recurs la acest gest: *„Mi-a rămas deci o singură soluție constituțională, aceea de a face apel Național-Creștinilor lui Goga și Cuza. Este desigur o soluțiune proastă, dar totuși cea mai puțin. Sunt perfect conștient că o guvernare cu aceste elemente, destul de hotărât antisemite, nu va putea fi una de lungă durată și că după aceea voi fi liber să pot lua alte măsuri mai forte, măsuri care să descătușeze, atât țara cât și*

---

⁴³ Robert L. Bloom et al., *"The Democracies Between the Wars (1919-1939). Pt. XVIII: The Western World in the Twentieth Century: The Historical Setting."* Ideas and Institutions of Western Man (Gettysburg College, 1958), p. 11, online, https://cupola.gettysburg.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1004&context=contemporary_sec18 accesat la 7 noiembrie 2022.

⁴⁴ *Românul*, Anul XXI, no.1, 9 ianuarie 1938, p. 4.

pe mine, de tirania, adesea atât de nepatriotică, a meschinelor interese de partid".⁴⁵

La 10 februarie 1938, Carol al II-lea a recurs la o lovitură de stat și a schimbat din temelii sistemul politic din România. A fost demis guvernul condus de Octavian Goga și investit Patriarhul Miron Cristea cu formarea unui guvern de „uniune națională” din care urma să facă parte foști prim miniștri în guvernele anterioare fără portofoliu și alte personalități desemnate de Regele Carol al II-lea. Administrația statului a fost preluată de armată, prin ofițeri superiori și generali numiți de rege⁴⁶. A urmat decretarea stării de asediu⁴⁷ și organizarea unui „plebiscit” (24 februarie 1938) pentru a valida o nouă Constituție. A fost o consultare nedemocrată, cu vot verbal, nominal și cu listă separată pentru înregistrarea voturilor contra.⁴⁸ Adoptarea Constituției (27 februarie 1938) care legitima noul regim a precedat cu o lună scoaterea în afara legii a partidelor politice din viața publică. Constituția avea drept principal scop „crearea condițiilor pentru ca Regele să obțină toate puterile în Stat”⁴⁹. Noua lege fundamentală a sporit rolul instituției monarhice în dauna tuturor celorlalte⁵⁰. Articolul 5 prevedea egalitatea în fața legii, indiferent de etnie și religie, însă la articolul 7 se prevedea că „*nu este îngăduit niciunui român a propăvădui prin viu grai sau în scris schimbarea formei de guvernământ....ori lupta de clasă*”⁵¹. Principiul separației în stat era desființat. Un capitol întreg intitulat *Despre rege* (de la art. 34 la 47) stipula puterea

---

⁴⁵ Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. I (1904-1939), ediția a II-a revăzută și completată de Marcel-Dumitru Ciucă și Narcis Dorin Ion, București, Editura Curtea Veche, 2003, p. 233.

⁴⁶ Narcis Dorin Ion, *Carol al II-lea al României. Un rege controversat*, vol. III, Onești, Editura Magic Print, 2020, pp. 9-11.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 24.

⁴⁸ Eleodor Focșeneanu, *Istoria constituțională a României (1859-1991)*, București, Editura Humanitas, 1992, pp. 72-73.

⁴⁹ Petre Țurlea, *Partidul unui Rege: Frontul Renașterii Naționale*, București, Editura Enciclopedică, 2006 p. 6.

⁵⁰ Cristian Preda, Sorina Soare, *op.cit.*, p. 18.

⁵¹ Apud, Narcis Dorin Ion, *op.cit.*, p. 43.

excepțională ce revenea *Capului Statului*. Având în subordonare directă atât puterea legislativă, cât și cea executivă (art 45) regele instaura un regim de dictatură originală, chiar dacă acesta a fost proiectat de propagandă ca „o autentică eră a consensului național. Opozanții regimului erau prezentați în media ca un grup restrâns de indivizi, format îndeosebi din vechii politicieni, comuniști, minorități sau membri ai sectelor religioase”⁵².

O problemă, care nu a fost rezolvată în istoriografia română, este aceea a rolului jucat de influențele externe în schimbarea regimului politic în 1938. Este tot mai mult acceptată ideea că „Regimul autoritar din România anilor 1938-1940, ca și alte regimuri asemănătoare, a fost modelat într-o măsură considerabilă de influența și prestigiul politic de care se bucură acum în Europa Italia fascistă și Germania nazistă”⁵³. Credem că este supralicitat factorul extern pentru a prezenta într-o lumină favorabilă oamenii politici care au administrat puterea politică în România interbelică, în special instituția monarhică. Referindu-se la acest aspect, istoricul și profesorul Stephen Fischer-Galati consideră că „factorii externi legați de stabilitatea statelor naționale din Europa de Est au avut în general o importanță mai mică în promovarea eliminării instituțiilor și practicilor democratice. Nici Germania nazistă, nici Italia fascistă nu au căutat, înainte de 1939, să-și impună propriile ordini politice în Europa de Est, deși forțele antidemocratice, cu un caracter fascist distinct, au emulat modelele germane și italiene în căutarea puterii”⁵⁴. Un bun cunoscător al scenei politice, dar mai ales al

---

⁵² Doru Adrian Lixandru, *Le monarchisme carliste dans la Roumanie des années 1930: autoritarisme, nationalisme et modernisation*, Thèse de doctorat de l'Université Paris Sciences et Lettres Préparée dans le cadre d'une cotutelle entre L'Ecole des hautes études en sciences sociales et l'Université de Bucarest, 2018, p. 343, online

<https://scanr.enseignementsup-recherche.gouv.fr/publication/these2018PSLEH002>;
accesat la 23 decembrie 2022.

⁵³ *Ibidem*, p. 142.

⁵⁴ Stephen Fischer-Galati, *Sources of Authoritarianism in Eastern and South-Eastern Europe*, in Dirk Berg-Schlosser, Jeremy Mitchell, eds., *Authoritarianism*

culiselor acesteia, Constantin Argetoianu observa cu mult timp înainte (8 mai 1935) de a se manifesta activ partidele de extrema dreaptă și de a se fi instaurat dictatura originală a Regelui Carol al II-lea, că „așa-zisele grupări fasciste n-au nimic comun în simpatiile lor față de o ideologie cu Hitler și cu Germania”⁵⁵. În cazul mișcării comuniste, directivele de la Moscova și intervențiile Kominternului în cadrulul partidului comunist l-a făcut mai puțin receptiv la contextul politic național și astfel n-a depășit faza unui partid de cadre fără influență în societatea română. Acest fapt explică de ce pînă în 1937, nici Mișcarea Legionară și nici Partidul Comunist n-au obținut un procent mai mare de 3% în alegerile care au avut loc în România.⁵⁶

Dictatura originală a regelui Carol al II-lea n-a fost nici „*de tip fascist, nici nazist*”⁵⁷, deși s-a sprijinit pe o instituție fundamentală a acestor regimuri politice, cea a partidului unic. Armand Călinescu explică atât contextul, cât și necesitatea unui partid pentru regimul regelui Carol al II-lea. „Prin urmare, este indispensabil ca noul regim să-și formeze un instrument politic din timp organizat (...) După părerea mea, a sosit momentul să se inițieze o mișcare populară. Nu poate fi vorba de crearea unui partid în sensul vechi; nu poate fi vorba nici de preocupări electorale. Ea ar fi o mișcare intelectuală, o mișcare sufletească, o mișcare ce ar oferi opiniei publice un ideal, o preocupare de viitor (...) Această mișcare ar avea pecetea unei mișcări de generații: generația Măriei Sale. Ea ar da imediat un suport ideologic și social noului regim. Prin această mișcare vechile partide primesc lovitura definitivă, iar regimul actual se va consolida”⁵⁸. A copiat

---

and Democracy in Europe, 1919–39. Comparative Analyses, PALGRAVE MACMILLAN, London, 2002, p. 73.

⁵⁵ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 61.

⁵⁶ Radu Florian Bruja, *op. cit.*, in *loc. cit.*, p. 231.

⁵⁷ Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini pînă în zilele noastre*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 224.

⁵⁸ Apud, Radu Florian Bruja, *op.cit.*, in *loc. cit.*, p. 235.

formele exterioare ale partidelor de extremă dreapta⁵⁹ care dădeau baza ideologică a regimurilor totalitare- organizaiile paramilitare, uniforme, salutul roman, mistica tradiționalistă - nu și ideologia acestora, nici măcar „a legionarismului autohton”⁶⁰.

Transformarea Frontului Renașterii Naționale în Partidul Națiunii n-a produs o schimbare de esență în definirea sa din punct de vedere doctrinar și ideologic. În referatul înaintat către Rege de reprezentanții FRN, se sublinia ideea că statul și partidul trebuie să fie „două fețe ale unei unice realități”⁶¹, ceea ce întărea ideea de dictatură, dar nu oferea și o platformă ideologică. Aceasta a fost în continuare alcătuită din „fragmente din orice program de dreapta din anii treizeci”⁶². Reprezentanții Partidului Națiunii, având în fruntea lor pe Rege, au intensificat retorica naționalistă și antisemită din discursul legionar care, în esența sa, se baza pe latura emotivă și mai puțin pe cea rațional doctrinară. Clișeele discursive ale noii organizații politice nu se schimbau, în esența lor propagau principiile subordonării individului în fața intereselor superioare ale statului, fără să se structureze într-o doctrină și ideologie politică în sensul clasic al cuvântului. Merită continuată cercetarea începută cu decenii în urmă de Alexandru Gheorghe Savu, care lansa conceptul de *carlism* ca fiind un curent politic extrem de neomogen⁶³, rămas nede dezvoltat din punct de vedere al doctrinelor politice. Prin ce se deosebește ideologia *carlismului* de liberalism, conservatorism, social-democrație, fascism, marxism etc., este o întrebare care își va găsi cu certitudine răspunsul.

Regimul impus de regele Carol al II-lea a fost o construcție politică eclectică, apărută în condiții interne și externe favorabile și

---

⁵⁹ Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelului Mihail”. Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, Ediția a-II-a, București, Editura Humanitas, 2006, p. 395.

⁶⁰ Michele Rallo, *România în perioada revoluțiilor naționale din Europa (1919-1945). Mișcarea legionară*, București, 1999, p. 72.

⁶¹ Petre Țurlea, *op.cit.*, p. 237.

⁶² Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, București, Editura Univers, 1998, p. 129.

⁶³ Alexandru Gheorghe Savu, *Dictatura regală 1938-1940*, București, Editura Politică, 1970, p. 38-43.

care au fost exploatate cu inteligență de suveran și apropiații săi. Din perspectiva intereselor personale a fost un om al timpului său dar văzut prin prisma nevoilor societății în care a domnit a fost un om al unor epoci revoluate. Academicianul Dan Berindei l-a plasat excelent în evoluția timpului istoric: *„Carol al II-lea nu s-a născut la timpul potrivit. Ar fi fost un reușit prinț al Renașterii italiene. Intelligent, ambițios, având arta de a înțelege dimensiunile unor probleme, preocupat de binele țării, dar numai în măsura în care ea era sau rămânea a sa. Iubind fastul și știind să se vedetizeze – ceea ce poporului îi place îndeobște! – dar totodată dominator, necolaborând bine decât cu cei care-l serveau și-l laudau, necinstit, căutând a trage profituri materiale din orice și crud ca un rege asirian”*.⁶⁴

Viața politică românească din perioada interbelică a fost parte a realităților și evoluțiilor politice din Europa, cu bune și relele sale. După drama primei conflagrații mondiale și realizarea Marii Uniri, societatea românească a sperat că se va intra într-o nouă eră, în care democrația să nu mai fie doar clamată, ci să devină și o realitate. Politicianismul și alte ”boli” ale sistemului politic, modernizat prin Constituția din 1923 și legislația care i-a urmat, au făcut ca guvernarea țării să fie inefficientă în cele mai multe domenii ale societății, ceea ce a creat nemulțumire și insatisfacție pentru o largă categorie de cetățeni. Această stare a dat naștere unui proces lent, dar constant de erodare a încrederii în regimul democratic și a permis ascensiunea partidelor de extremă dreaptă, care au fost favorizate, dar nu impuse de factorul extern. Astfel că, la sfârșitul deceniului patru al veacului trecut, democrația imperfectă, administrată de o elită politică instruită în Occident, dar adânc înrădăcinată în metehnele societății românești, își va da obștescul sfârșit, lăsând loc unei dictaturi *originale*, care a copiat formele exterioare de manifestare ale totalitarismului german și italian, dar s-a manifestat cu un pronunțat specific românesc.

---

⁶⁴ Dan Berindei, *Vlăstarul teribil al dinastiei de Hohenzollern Sigmaringen – Carol al II-lea al României*, în „Dosarele Istoriei”, nr. 5 (45), 2000, p. 4.

CONSTANTIN STERE ȘI CONSTITUȚIA ROMÂNIEI DIN 1923

Cătălin TURLIUC
Marius BĂLAN

Cu o biografie bine cunoscută de mulți investitori ai câmpului social și ai trecutului, cu segmentele ei luminoase și părțile ei de umbră, Constantin Stere rămâne, fără îndoială, un reper de considerabile proporții în societatea română angajată pe calea modernizării sale. Din motive evidente, generate de însuși subiectul intervenției noastre, nu vom zăbovi inutil reluând informații redundante în context despre viața și activitatea celui care astăzi primește cu deplină îndreptățire omagiile noastre (în chiar ziua în care se împlinesc 150 de ani de când a intrat în această lume). Politician, jurist, profesor universitar, ideocrat, literat, om de spirit și cărturar mereu implicat, Constantin Stere este congenerul unei pleiade de mari români care au trăit momentul sublim al nașterii României întregite, dar și vitregiile unei tulburate perioade din istoria țării și umanității, perioadă suprapusă primei noastre integrări și sincronizări cu Europa. Un emancipator prin acțiune și vocație, un militant al cauzei naționale dar și a celei sociale în politică și gazetărie, Constantin Stere își caută încă locul meritat în panteonul național. Chiar dacă realizările sale au fost notabile în anumite domenii – ne referim aici cu predilecție la cele care presupuneau matură și serioasă reflecție precum și înzestrare cu talent și alonjă intelectuală – limitele sale au fost evidente când a fost vorba de implicare în politica concretă, în efervescenta și mereu capricioasa viață publică românească mănătită și ghidată de pulsuni specifice unei *forma mentis* care nici astăzi nu ne-a părăsit în întregime. O tardivă consolare față de această realitate o putem găsi și în faptul că mulți alți cărturari români, remarcabili prin gândirea și opera lor, au avut o evoluție mai degrabă tristă și plină de umilințe pe marea scenă politică a țării

(Nicolae Iorga, Octavian Goga sau, de ce nu, Petre Andrei, ca să ne rezumăm doar la aceste exemple). Se vede, de aici, că demofilia specifică intelectualilor combinată cu aplecarea spre un meliorism social neconectat la realitățile curente și conjuncturile politice ale epocii nasc tragismul unor traiectorii politice asumate cu entuziasm. Considerăm că aceste scurte și poate prea generale considerații constituie o prolegomenă suficientă la subiectul abordat de noi. Fără a avea pretenții de deschizători de drumuri și nici ambiții exhaustive și, firește, cu rezervele necesare pentru un astfel de demers, ne propunem să evocăm aici, pe scurt, câteva din considerațiile noastre cu privire la chestiunea Constituției din 1923 și viziunea lui Constantin Stere față de această importantă problemă.

Așa cum bine se știe o constituție nu este nici pe departe un simplu act juridic de valoare fundamentală ci, deopotrivă un act politic și un cadru definitoriu important pentru evoluția unei societăți moderne. Ea este, în fond, nu numai o consacrare a unei realități palpabile și rezultatul unei necesare negocieri, ci și o promisiune pentru un anumit tip de viitor considerat dezirabil și predictibil. În aceeași măsură, o constituție este și o inevitabilă retrospectivă dând seama de evoluțiile din societate de până la momentul adoptării ei fiind un bun barometru al proceselor desfășurate la nivelul culturii politice a acesteia și, deopotrivă, o măsură a gradului de democratizare la care a ajuns acea societate. Constituția oferă în termeni de formalizare, de neutralizare și de obiectivare a problemelor politice și ceea ce actorii politici cer sau caută la un moment dat în vederea atingerii propriilor obiective¹. Formula unui „pact” la care s-a ajuns în urma unui complex proces de negociere între forțele vii și dinamice ale țării care au căpătat și o expresie politică, un „pact” care vizează ansamblul societății cu trecutul, prezentul și viitorul ei rezumă ideea unei constituții dezirabile și viabile în același timp.

---

¹ Ion Deleanu, *Drept constituțional și instituții politice*, București, Editura Europa Nova, 1996, p. 275.

Reputația postumă a Constituției din 1923 este una neașteptat de bună – atât de bună, încât mai degrabă critica ar fi de natură să surprindă. Chiar și literatura din anii ultimi ai comunismului a fost relativ favorabilă în aprecieri. În ochii istoriografiei parazitată ideologic din „Epoca Ceaușescu”, legea fundamentală din 1923 avea numeroase merite: propensiunea etatistă, emanând din voința unui singur partid, ai cărui lideri aveau tendința să controleze ferm statul și economia, sensibilitatea (justificată) față de problemele sociale, caracterul centralizator și ostilitatea față de ideea de autonomie, precum și lipsa de receptivitate față de consacrarea constituțională a obligațiilor internaționale. Pentru dușmanii comunismului, același act reprezenta simbolul ordinii constituționale liberale și democratice a unui stat național unitar independent. Constituția din 1923 contrasta, atât cu cea din 1938 („Constituția salvării naționale” cum a fost numită în epocă), cât și cu domnia fărădelegii din anii comunismului (mai cu seamă față de ceea ce numim astăzi drepturile omului); ba, mai mult, a fost contrapusă ca un exemplu pozitiv Constituției din 1991, căreia i-au fost găsite multe neajunsuri, nu numai sub aspectul circumstanțelor politice și procedurii prin care a fost adoptată, ci și în privința conținutului normativ.

Dacă în 1866, în ciuda rivalităților și adversităților personale sau doctrinare, a existat un consens fundamental în privința modului și a formei de existență a statului român, adoptarea Constituției din 1923 a fost marcată de dispute politice și ideologice înverșunate în parte explicabile atât prin polarizarea politică rezultată ca urmare a lărgirii considerabile a spectrului electoral, cât și a noilor realități complicate ale României proaspăt întregite.

Noua situație de după încheierea primului război mondial, bulversarea raporturilor politice, sociale și economice produsă de acesta, precum și unirea celorlalte provincii istorice locuite de români au impus cu mare necesitate reconsiderarea legii fundamentale. Circumstanțele ideologice și politice ale

primilor ani interbelici au fost cu totul speciale. Soluțiile liberale ale constituționalismului clasic erau puse în discuție, ca și unele principii - considerate atunci - fundamentale ale gândirii juridice. Una dintre temele predilecte de dispută era „problema socială” – conturată și percepută cu mai mult de o jumătate de secol înainte, dar resimțită cu deosebită acuitate în acei ani. Oferta doctrinară a epocii era de o mare diversitate – liberalism, conservatorism, socialism, austro-marxism, fascism, corporatism, anarho-sindicalism, bolșevism/comunism – iar potențialul distructiv și caracterul totalitar al unora dintre aceste soluții nu se manifestaseră fățiș sau nu erau încă percepute și înțelese ca atare. Pe moment, oroarea față de trecutul recent se asocia cu așteptările cele mai optimiste în privința viitorului apropiat, iar diversitatea stridentă a unei oferte de soluții politice și economice dintre cele mai contradictorii era contrabalansată de împrejurarea că toate ideile noi ale timpului păreau să convergă în a respinge – sau măcar relativiza – soluțiile constituționale ale liberalismului clasic. În opinia unora, o situație cu totul nouă reclama o nouă constituție. Chiar și cele mai prudente și rezervate luări de poziție reclamau o revizuire amplă și consistentă a Constituției din 1866.

În ceea ce privește necesitatea unei noi constituții putem rezuma câteva din argumentele solide formulate atunci și mai târziu astfel: Constituția „Vechiului Regat” nu putea fi extinsă mecanic în noile provincii deoarece populația acestora (cu o mare pondere în noua realitate demografică a țării) nu participase prin reprezentanții săi la adoptarea pactului fundamental din 1866; România întregită trebuia să răspundă unui set de condiționări impuse și acceptate prin sistemul de tratate de la Paris Versailles; procesul unificării, a celei legislative în primul rând, impunea o nouă formulă constituțională; democratizarea țării promisă și deopotrivă solicitată în cursul și mai apoi în sîajul primei conflagrații mondiale trebuia să-și găsească expresia într-o nouă constituție; procesul general al modernizării, a celei administrative –teritoriale cu precădere, trebuia facilitat și printr-o nouă constituție.

Se poate aprecia că e existat un consens în epocă între principalele forțe politice cu privire la necesitatea adoptării unei noi constituții, dar acest consens lipsea cu desăvârșire în cazul formulei constituționale propuse de partidele reprezentative de pe eșichierul politic al țării. S-a ajuns astfel la mai multe ante-proiecte de constituție generate de disputele între forțele politice.

Sunt cunoscute patru ante-proiecte de lege fundamentală elaborate în primii ani de după Unire: Ante-proiectul Cercului de Studii al PNL din 1921; Ante-proiectul Partidului Național Român din Transilvania, elaborat de universitarul clujean Romul Boilă; Ante-proiectul profesorului cernăuțean Constantin Berariu și, în fine, Ante-proiectul Partidului Țărănesc, elaborat de Constantin Stere.

Guvernul liberal format în 19 ianuarie 1922 a stabilit data alegerilor parlamentare, anunțând totodată că noile camere vor forma Adunare constituantă și vor adopta noua Constituție. Nu s-a respectat nici de data aceasta cerința din art. 128 al Constituției încă în vigoare, conform căruia trebuia adoptată o lege de revizuire care să fixeze articolele care urmau a fi modificate, după care urma actul de dizolvare de drept a Parlamentului și alegerea camerelor care urmau a face revizuirea propriu zisă. Dezbaterile parlamentare au fost aprinse și înverșunate. Așa cum bine se știe, nu s-a realizat un consens politic general și transpartinic în privința legii fundamentale, care a fost impusă de majoritatea liberală și respinsă ferm de țărăniști și de naționali ardeleni. Tehnic, avem de-a face cu o revizuire substanțială a Constituției din 1866 și nu cu o nouă constituție. Structura constituției revizuite rămâne neschimbată: opt titluri, consacrate, în ordine, teritoriului român, drepturilor românilor, puterilor statului, finanțelor, puterii armate, dispozițiilor generale, revizuirii și normelor tranzitorii și suplimentare. Succesiunea logică a secțiunilor este păstrată, ca și conținutul majorității articolelor (unele suferind adaptări sau modificări minore); datorită eliminării unor articole și inserării altora noi, articolelor legii fundamentale li s-a dat o nouă

numerotare. În fapt, Constituția din 1923 cuprindea 138 de articole, cu șapte mai multe decât Constituția modificată în 1917. Din totalul articolelor 76 au fost menținute în forma inițială din 1866 iar restul au fost modificate sau reformulate.²

Deși preocupările privind conținutul Constituției României întregite nu au lipsit, proiectele venind din partea unor formațiuni politice diverse, accesibile publicului larg și dezbaterilor pe durata mai multor ani (1922-1923), rezultatul avea să fie un act adoptat aproape în mod unilateral de către partidul de guvernământ, cu desconsiderarea ideilor și soluțiilor avansate de adversarii politici. Iată cum, într-unul din momentele semnificative ale istoriei contemporane, partidele politice au fost incapabile de dialog și negociere, Constituția din 1923 nefiind rezultatul unui acord politic general ci impunerea unui singur punct de vedere în detrimentul celorlalte. Nu ne îndoim că poziția precumpănitoare a liberalilor era și rezultatul faptului că acest partid a reușit să capitalizeze politic cel mai bine realizarea României întregite și să se bucure de acordul deplin și încrederea monarhului. În contribuția sa la ciclul de conferințe organizat de Institutul Social Român, Nicolae Iorga – critic înverșunat al Constituției din 1866 și a filosofiei politice care a determinat adoptarea acesteia – își exprima regretul că această lege fundamentală a fost redactată în absența personajului politic cel mai calificat în această privință: Mihail Kogălniceanu. Noua Constituție din 1923 avea să se nască în circumstanțe similare, prin neluarea în considerare a experienței celui mai calificat doctrinar în drept constituțional al momentului: Constantin Stere.

Pierderea este dublă: pe de o parte ideile solid articulate exprimate în Ante-proiectul său de Constituție și în *Expunerea de motive* a acestuia nu au fost puse în aplicare, iar pe de altă parte, datorită deciziei luate de conducerea principalelor partide de opoziție (Partidul Țărănesc și Partidul Național), parlamentarii acestor formațiuni politice nu au participat la dezbateri. Astfel, a

---

² Vezi, V. Pușcaș, V. Vesa (coord.), *Dezvoltare și modernizare în România interbelică*, București, Editura Politică, 1988, p. 13

fost pierdută ocazia de avea o critică sistematică asupra textului Constituției din 1923, expusă de la tribuna reprezentanței naționale³. O asemenea expunere ar fi avut fără îndoială un impact politic major și ar fi marcat profund evoluția doctrinei și a practicii dreptului constituțional, atât în anii interbelici, cât și în perioada postcomunistă. Așa cum vom vedea mai jos, anteproiectul realizat de Constantin Stere a fost și atunci și în perspectiva timpului considerat a fi mai democrat și mai bine realizat din punct de vedere tehnico-legislativ.

Anteproiectul Partidului Țărănesc

Dintre proiectele de lege fundamentală anterior amintite, cel al Partidului Țărănesc se distinge prin coerență și rigoarea redactării. Expunerea de motive semnată de Constantin Stere constituie un adevărat curs de teorie a constituției în miniatură, atestând atât profundele cunoștințe în materie ale autorului, cât și consecvența sa doctrinară.

Prima problemă luată în considerație de autor este cea a **necesității convocării unei adunări constituante**. Problema adunării constituante este examinată din perspectiva doctrinei suveranității naționale, privită atât sub aspectul dreptului națiunii la autodeterminare, cât și în contextul evoluțiilor recente pe planul dreptului internațional și al constituirii *Societății Națiunilor* potrivit Tratatului semnat la Versailles la 28 iunie 1919. Cu această ocazie, Constantin Stere abordează delicata problemă a angajamentelor internaționale privind drepturile minorităților, în privința căreia primul ministru Ionel Brătianu a fost și a rămas cât se poate de rezervat, atât în timpul Conferinței de Pace de la Paris (1919-1920), cât și după aceea. Constantin Stere se arată favorabil punctului de vedere exprimat de autorii tratatelor

---

³ În afară de Anteproiectul de Constituție, însoțit de *Expunerea de motive* redactată de Constantin Stere, relevante mai sunt considerațiile lui Stere referitoare la necesitatea convocării unei Adunări Constituante, publicate în „Viața Românească” din 1922, în nr.9 (*Suveranitatea națională și Constituanta*). În privința contextului participării lui Stere la legislatura din 1922-1926 a Parlamentului României (în care a fost adoptată Constituția), vezi Zigu Ornea, *Viața lui Constantin Stere*, vol. 2, București, Editura Cartea Românească, 1991.

minorităților, conform căruia stipularea prevederilor privind drepturile minorităților sunt justificate în cazul „națiunilor tinere” (al statelor nou apărute) și al celor care au dobândit „sporiri însemnate teritoriale”. El privește dispoziții prin grilă liberală, ca obligație a „României de a se guverna ca națiune liberă, sub garanția Societății Națiunilor”.⁴ Personajul nostru preia argumentația de sorginte liberală a marilor puteri, susținătoare ale tratatelor minorităților, în baza căreia clauzele privitoare la minorități nu ar fi decât corolarul principiilor libertății și egalității, demult intrate în uzul politic și juridic al națiunilor occidentale⁵. Această argumentație⁶ insista în primul rând pe teza că impunerea unor asemenea obligații de către noile state constituia o practică destul de veche pe plan european, iar în al doilea rând pe ideea că clauzele respective nu conțineau decât norme de organizare politică și constituțională general acceptate și aplicate în practică de națiunile europene. În mod ingenios, Constantin Stere preia fundamentul acestei argumentații, extinzând-o însă la întreaga națiune română, pentru a revendica în favoarea acesteia dreptul de a-și exprima voința în mod expres, prin intermediul unei adunări constituante. El speculează inteligent împrejurarea că filosofia tratatelor de pace, asumată de marile puteri, postula o ordine politic și constituțională democratică, bazată pe libertatea individului și pe egalitatea în drepturi a cetățenilor. Tratatelor nu cuprind prin urmare doar drepturi punctuale în favoarea minorităților, ci impun și asumarea unui anumit mod de a organiza statele noi și pe cele considerabil mărite teritorial.

„Regatul Român, ca stat al *întregului* popor românesc, renăscut astfel *prin afirmarea principiului de suveranitate*

---

⁴ *Ante-proiect de constituție* întocmit de secția de studii a Partidului țărănesc cu o expunere de motive de C. STERE, *Viața Românească*, București, 1922, p. 15.

⁵ Ceea ce ar justifica neasumarea de către acestea a unor obligații internaționale privind minoritățile, similare celor din tratatele impuse noilor state sau celor care au dobândit creșteri teritoriale semnificative.

⁶ Expusă în forma cea mai pregnantă în nota adresată la 24 iunie 1919 de premierul Clémenceau ministrului polonez de externe Paderewski.

națională, este ținut să-și rezidească edificiul politic pe această temelie, în conformitate cu normele noii ordini de drept public și cu obligațiunile lui internaționale”⁷. „El s-a angajat și formal printr-un tratat internațional *«de a da garanții sigure de libertate și de dreptate atât tuturor locuitorilor din vechiul regat al României, cât și celor din teritoriile de curând transferate, fără deosebire de limbă și religie»*”⁸.

În al doilea rând, Constantin Stere se arată ostil ideii de adunare constituantă bicamerală. Reamintim că adunările alese la începutul anului 1922 au fost declarate constituante, eludând astfel prevederile Constituției încă în vigoare, prevederi care reclamau ca revizuirea să se facă în doi pași: adoptarea legii de revizuire indicând articolele care urmau a fi modificate, ceea ce ducea la dizolvarea de drept a ambelor camere, urmată de alegerea unor camere noi care trebuiau să modifice articolele respective. „O constituantă bicamerală – susține profesorul ieșean –, care este o vădită contradicție în termenii înșiși, ar constitui dar și o flagrantă violare a principiului suveranității naționale”⁹.

În finalul pledoariei sale pentru o adunare constituantă unicamerală, Stere citează pasaje din programul Partidului Țărănesc (redactat cu contribuția sa majoră), ilustrând implicit contrastul dintre poziția acestui partid și cea a Partidului Național Liberal. „Statele mici și mijlocii, în sfera raporturilor internaționale, nu se pot sprijini atât pe forța lor materială, cât pe forța lor morală. Revendicările unei noi ordini internaționale, întrupate în Liga Națiunilor ca organ reprezentativ al tuturor Statelor, fără deosebire de rang și putere, nu pot fi justificate decât în numele democrației și al dreptății, ca principiu de ocârmuire a lumii”¹⁰.

În privința „**principiilor diriguitoare**”, profesorul ieșean face o succintă incursiune în istoria și teoria constituției, insistând

---

⁷ *Ibidem*, pp. 15-16.

⁸ *Ibidem*, p. 17.

⁹ *Ibidem*, p. 19.

¹⁰ *Ibidem*, p. 21.

asupra conceptului de **stat de drept** (*Rechtsstaat/rule of law*), dezvoltat cu precădere în literatura juridică britanică și germană; de prisos să menționăm că spre deosebire de mulți dintre contemporanii săi juriști universitari ai României, Constantin Stere era familiarizat cu ambele școli de gândire.

O atenție deosebită este acordată lui Albert Venn Dicey (și acum unul din cei șase autori „canonici” ai doctrinei britanice de drept constituțional). Este reprodus un celebru pasaj din lucrarea sa *„The Law of the Constitution”*: „Nimeni în Anglia nu poate fi atins în persoana sau în bunurile sale decât în virtutea legii și în formele prescrise de ea. Dar și nimeni nu e deasupra legii. Oricine poate fi chemat în fața tribunalelor ordinare, oricine, de la prim-ministru și până la sergentul de stradă sau receptorul este supus acelorași responsabilități, ca oricare cetățean, pentru orice act săvârșit fără justificare legală”¹¹. Această prezentare succintă, dar realistă a filosofiei, riguros pusă în practică, a supremației legii din Marea Britanie este pusă în contrast cu realitatea deprimantă de la noi, sub regimul Constituției din 1866. Concepția parlamentar-democratică a acestei legi fundamentale și catalogul amplu al drepturilor fundamentale alcătuiau doar o fațadă în spatele căreia opera nestingherit o practică neîntreruptă a arbitrariului administrativ și polițienesc, în care prevalau ordinele, chiar și ilegale, ale superiorilor direcți sau, nu rareori, voința lor implicită, prompt intuită și executată de subordonați. „Din studiul instituțiilor engleze – constată Constantin Stere – reiese însă că aparatul central, parlamentarismul, constituie numai o suprastructură și că întreg edificiul lor constituțional se reazemă pe cei doi stâlpi ai dreptului anglo-saxon cutumiar – *common law* –: *garanția drepturilor și a libertăților individuale și autonomia locală*.”¹²

În privința drepturilor și libertăților individuale, dificultatea nu constă în proclamarea lor într-un document constituțional, ci în a le asigura respectul. Efectivitatea acestor

---

¹¹ *Ibidem*, p. 29.

¹² *Ibidem*, p. 28.

drepturi constă mai ales în elaborarea mecanismelor procedurale și în punerea lor în aplicare în practica judiciară și administrativă.

Autonomia locală are conținut și consistență prin conservarea vechilor comunități locale: „«Unitățile administrative din Anglia, cum arată un cunoscut istoric al constituționalismului englez, nu sunt simple circumscripțiuni create artificial, în vederea acțiunii administrative. Ele nu sunt de loc *diviziuni*: ele nu sunt niște *împărțiri* ale Regatului, Anglia este mai nouă decât Comitatul Yorkshire, sub numele lui vechi de Deira, iar Deira este mai puțin vechi decât districtele din care se compune». Și cea mai veche dintre toate e unitatea inferioară, «nucleul întregii noastre vieți politice, *adunarea parohială*», care s-a dezvoltat din străvechile adunări ale triburilor teutonice”¹³. Constantin Stere preia elementele esențiale ale acestei filosofii administrative, preocuparea lui fiind de a găsi o formulă prin care să dea formă juridică provinciilor istorice și comunităților locale. Astfel, în primul articol din anteproiectul său se consacra unitatea și indivizibilitatea Regatului Român, cu toate provinciile sale istorice: Muntenia, Moldova, Ardealul, Basarabia, Bucovina și Dobrogea. Articolul 2 alin. 1 stabilea că teritoriul provinciilor este împărțit în județe, județele în plăși, plășile în comune, care pot cuprinde eventual mai multe sate sau cătune.

În capitolul IV al Titlului III (*Despre puterile Statului*)¹⁴ sunt prevăzute în detaliu **instituțiile de autonomie locală** (art. 137). Satele și cătunele cu o populație de până la 500 de locuitori urmau o fi conduse de *Obștea satului*, iar cele cu o populație mai mare de un *Sfat sătesc* ales. Și în aceste sate, hotărârile impunând vreo sarcină fiscală urmau a fi confirmate prin sufragiu obștesc. Satele și comunele erau grupate în comune rurale, având ca organ

---

¹³ *Ibidem*, p. 34.

¹⁴ Este de făcut precizarea că, la fel ca și celelalte demersuri de acest gen, anteproiectul elaborat de Stere păstrează structura de ansamblu a vechii Constituții din 1866, împărțită în 8 titluri: *Teritoriul României, Românii și drepturile lor, Despre Puterile Statului, Despre Finanțe* (la Stere: și *Administrațiunile economice autonome*), *Despre Puterea armată, Dispozițiuni generale, Despre revizuirea Constituției și Dispozițiuni tranzitorii*.

deliberativ un *Consiliu comunal* ales. Comunele urbane – orașele (până la 50.000 de locuitori) și municipiile (peste 50.000 de locuitori) aleg de asemenea Consilii comunale. Municipiile formau o unitate egală în rang cu județele. Județele și provinciile se administrau prin consilii electiv; consiliile județene și organele lor executive constituiau prima instanță de control și tutelă administrativă pentru administrațiile sătești și comunale, iar consiliile provinciale constituiau prima instanță de control și tutelă administrativă pentru cele dintâi și cea de-a doua pentru cele din urmă. Instance superioare de supraveghere erau Tribunalele administrative provinciale și Consiliul de Stat. Sfaturile sătești și consiliile comunale, municipale, județene sau provinciale puteau fi trase la răspundere pentru încălcări ale legii, dar nu puteau fi dizolvate de guvern.

Garanțiile drepturilor și libertăților fundamentale sunt dezvoltate pe larg în titlul II al anteproiectului. Dispozițiile referitoare la cetățenie („Despre calitatea de Român”) sunt grupate într-un capitol distinct (art. 5-8), cuprinzând și prevederi detaliate în materie de procedură; competența în materie de acordare a cetățeniei (naturalizare) este statornicită în favoarea tribunalelor. Această soluție se îndepărta considerabil de la cea stabilită sub regimul vechii Constituții, unde acordarea cetățeniei se făcea prin lege, în mod individual. Atenția pentru detaliu și pentru fixarea unor reguli procedurale amănunțite, ancorate în legea fundamentală, se vede mai ales în textul celui de-al doilea capitol al acestui titlu: Despre drepturile Românilor. Consacrarea egalității în fața legii este însoțită de dispoziții exprese referitoare la drepturile femeilor și la abrogarea incapacității lor civile, la egalitatea în materie de drepturi indiferent de confesiune sau credință și la inexistența deosebiriilor de clasă (art. 9).

Libertatea individuală este reglementată amplu, în forma cea mai elaborată, după modelul asumat explicit în expunerea de motive, al dreptului la *Habeas corpus* din sistemul constituțional britanic. Textul articolului 10 consacrat acestui drept acoperă aproape trei pagini din anteproiect și cuprinde

referiri la interdicția arestării arbitrare, la interdicția de a urmări pe cineva altfel decât în cazurile și în formele prevăzute de lege, la interdicția arestării fără mandat judecătoresc (cu excepția cazului de flagrant delict) și la dreptul celui arestat de a face imediat reclamație contra arestării sale. Durata arestării preventive este limitată la cel mult două luni. Totodată textul acestui articol stipulează explicit răspunderea directorilor de închisoare și ai altor centre de detenție în caz de arestare ilegală (în absența ordinului judecătoresc) precum și dreptul celui arestat și al oricărui alt cetățean de a reclama o asemenea arestare. Sunt stabilite instanțele cărora li se poate adresa o asemenea reclamație, procedura rezolvării ei și sancțiunile care urmau a fi aplicate celor responsabili de detenție ilegală (pierderea serviciului și „amendă de 25.000 de lei în folosul celui arestat ilegal, fără prejudiciul acțiunii în daune propriu zise”). Aceeași amendă era prevăzută și pentru magistratul care ar fi refuzat arbitrar să dea curs unei reclamații în privind arestarea ilegală. Interdicția abuzurilor și relexelor tratamente din timpul detenției este consacrată în articolul următor, care mai prevede și obligația directorilor de închisoare, pe răspunderea lor personală, de a-l pune în măsură pe cel arestat de a se adresa avocatului. O reglementare minuțioasă întâlnim și în ceea ce privește garanțiile inviolabilității domiciliului (art. 15), cuprinzând dispoziții detaliate asupra desfășurării percheziției, cu indicarea posibilității de a contesta ordinul de percheziție, precizându-se și instanța competentă cu judecarea acestor contestații. Libertatea cuvântului și libertatea conștiinței (art. 19 și 20) sunt de asemenea reglementate în detaliu, urmând însă liniile generale ale legii fundamentale din 1866, unde aceste drepturi erau de asemenea consacrate pe larg. Spre deosebire de Constituția în vigoare, proiectul lui Stere acordă o atenție deosebită și libertății învățământului (art. 22), fiind consacrate elemente de autonomie locală (provincială, județeană și comunală), obligația statului și a comunităților locale de a crea burse pentru copiii săraci, precum și înființarea de școli în

limbile minorităților. Dispozițiile privind **proprietatea** (art. 26) și **proprietatea funciară** (art. 27) reflectă concepțiile demult cunoscute ale lui Constantin Stere și profesate de acesta de decenii. Acum însă, după revizuirea din 1917 a Constituției, ele nu mai contrastează față de opinia generală a clasei politice și a specialiștilor în drept public. De altfel, nici versiunea care va fi adoptată în Constituția din 1923 a articolului referitor la garanția proprietății (art. 17) nu va diferi radical cu cea a proiectului lui Constantin Stere. Interesant este textul articolului privind proprietatea funciară, un adevărat expozeu doctrinar al concepției etatiste / (poporaniste?) a profesorului ieșean: Art. 27 [1] „Pământul fiind factorul de căpetenie al vieții naționale și de Stat, circulația proprietății funciare, repartitia și folosința solului sunt sub controlul Statului spre a se împiedica abuzurile și a se îndruma evoluția țării spre structura agrară întemeiată pe proprietatea de muncă, precum și spre a se asigura cetățenilor ei locuințe sănătoase.[3] Cultura și exploatarea rațională a solului sunt o datorie a proprietarului funciar față de societate”.

Receptând tendințele politice ale epocii, marcate de ascensiunea politică a maselor muncitoare, proiectul lui Constantin Stere acordă un spațiu amplu consacării în detaliu a garanției dreptului de asociere în **sindicate** și **organizații cooperatiste** (art. 31: „libertatea coalițiunii și a asociațiunii pentru apărarea și îmbunătățirea condițiilor de muncă și pentru propășirea gospodăriilor economice”). Totodată este alocat un spațiu larg garantării **dreptului minorităților** („cetățenii români de orice origine etnică”) de a-și cultiva limba și cultura națională (art. 32). Minorităților li se garantează și dreptul de a-și forma „reprezentățiunea lor legală, spre a se putea îngriji, în cadrul vieții de Stat Român, de toate interesele lor culturale, confesionale, în condițiunile prescrise de lege”.

Dispozițiile privind protecția străinilor și limitarea accesului în funcții publice la cetățenii români sunt similare celor din legea fundamentală existentă. În plus însă, sunt inserate

prevederi detaliate referitoare la drepturile funcționarilor publici și la regimul sancțiunilor disciplinare aplicabile acestora¹⁵.

În privința **puterilor statului** (Titlul III, art. 36-137), principalele inovații constau în:

- Instituirea unui parlament unicameral (art. 37, alin. 2: „Reprezentățiunea națională e constituită din Adunarea Deputaților, liber aleși de națiune”). Scrutinul urma să fie organizat pe liste, „prezentate de diferitele partide sau grupuri de alegători”, iar coeficientul electoral era de 15.000 de voturi (art. 43, alin. 2 și 4). Mandatul Adunării era de patru ani (art. 49). Organizarea și funcționarea Adunării, precum și drepturile deputaților erau reglementate în detaliu (art. 50-70).
- Instituirea plebiscitului și a inițiativei [legislative] populare (Capitolul I, Secțiunea a II-a, art. 71-76). După modelul german al Constituției de la Weimar (11 august 1919), proiectul lui Stere prevedea posibilitatea ca șeful statului sau Adunarea Deputaților să supună plebiscitului proiectele de lege. Inițiativa Adunării Deputaților se declanșa atunci când 30 de deputați solicitau ca un proiect de lege votat, înainte de a fi înaintat Regelui spre promulgare, să fie supus plebiscitului. Adunarea putea aproba propunerea, caz în care plebiscitul avea loc negreșit, iar caz de acceptare de către cel puțin o treime din deputați, proiectul era suspendat pe termen de trei luni, interval de timp în care trebuia să se obțină sprijinul a cel puțin 100.000 de alegători.

---

¹⁵ Aceste dispoziții, care-și au locul mai degrabă într-o lege a funcționarilor publici, au fost probabil inserate în textul proiectului de constituție după modelul german al Constituției de la Weimar (11 august 1919). Aici corpul funcționarilor publici a avut o susținere și o reprezentare consistente în adunarea constituantă, reușind ancorarea în legea fundamentală a unor dispoziții ce-i garantau drepturile.

Regele putea decide organizarea plebiscitului și în lipsa suportului popular al celor 100.000 de cetățeni. O propunere legislativă putea porni din inițiativa a cel puțin 200.000 de alegători.

- Instituirea Sfatului economic superior și a Consiliului legislativ (Secțiunea a III-a, art. 77-86). Sfatul economic superior era înființat ca organ de reprezentare a intereselor economice și profesionale, ales de către „reprezentațiunile legale ale tuturor organizațiunilor muncitorești, țărănești, patronale și profesionale” (art. 77). Urmau a fi reprezentate: agricultura (56 de reprezentanți), industria mare și transporturile (28 de reprezentanți), comerțul, băncile și societățile de asigurare (24 de reprezentanți), meseriile și industriile mici (28 de reprezentanți) și profesiunile liberale și funcționarii publici (20 de reprezentanți). Acest organ avea drept de inițiativă legislativă. Ideea acestui sfat economic nu a fost pe deplin împărtășită nici în rândurile Partidului Țărănesc, anexe la expunerea de motive cuprinzând indicarea poziției economistului Virgil Madgearu, care susținea eliminarea acestor dispoziții din textul anteproiectului de constituție.
- Instituirea unor instanțe speciale de contencios administrativ: Tribunalele administrative și Consiliul de Stat (Secțiunea a IV-a, art. 116-123).
- Dispozițiile referitoare la puterea judecătorească (Cap. III, art. 124-136) sunt mult mai ample decât ale vechii legi fundamentale, cuprinzând garanții minuțioase ale inamovabilității judecătorești.

Concluzii

Măsură a calităților sale de jurist și cărturar, om angajat în viața cetății, anteproiectul de constituție propus de Constantin Stere nu a fost doar un exercițiu steril ci, a demonstrat cu forța argumentelor juridice, modernitatea gândirii sale. În mod evident modernitatea nu echivalează cu democrația și, de aceea, trebuie subliniată și gândirea profund democratică – la nivelul timpului său – oglindită de Constantin Stere în demersul său.

Putem remarca cu ușurință orizontul juridic larg și cuprinzător al personajului nostru precum și claritatea viziunii sale. În mod evident însă nici timpul și nici conjunctura nu au permis o discuție amplă a contemporanilor săi asupra acestui document. Transpare însă cu forța evidenței faptul că profesorul ieșean nu a fost doar un teoretician desprins de practica constituțională curentă a vremurilor în care a trăit și doar contextul nefavorabil a domolit posibilul ecou al anteproiectului său.

Anteproiectul este o creație juridică remarcabilă, denotând vastă și bine asimilată sa cultură juridică europeană, precum și grija pentru detaliile de tehnică legislativă. Profund cunoscător al lumii politice și al practicii instituționale românești, profesorul ieșean nu s-a limitat la consacrarea în legea fundamentală a unor declarații de drepturi, ci a fost preocupat să redacteze dispoziții de ordin material și procedural care să dea substanță drepturilor și libertăților cetățenilor. La curent cu racilele sistemului administrativ și polițienesc românesc și având experiența abuzurilor represive din Rusia țaristă, Constantin Stere a găsit și a formulat remedii concrete contra acelor încălcări ale drepturilor individului, care în lumina practicii încetățenite a autorităților noastre de stat, apăreau ca probabile sau predictibile. Totodată, spre deosebire de alți autori, profesorul ieșean a alocat un loc important în proiectul său deschiderii față de cooperarea internațională, contextualizării legii fundamentale pe planul mai larg al ordinii internaționale și al dreptului internațional și respectării drepturilor minorităților.

Autorul știa prea bine că proiectul său – însușit, nu fără rezerve, de un singur partid politic – nu se va putea impune integral. Nu era de conceput ca toate inovațiile, soluțiile și formulările sale să devină partea legii fundamentale. El însuși admitea cu realism acest lucru la începutul expunerii de motive. Noua constituție din 29 martie 1923 nu preia mai nimic din ideile și soluțiile avansate de el. Acesta este poate, implicit, marele defect al anteproiectului. În mod radical putem conchide că privându-se de considerabila cultură juridică și de experiența politică a lui Constantin Stere, constituantul român s-a condamnat pe sine însuși la insuficiență și improvizatie. Este acest lucru un posibil *caveat* pentru toți cei preocupați de revizuire constituțională de la noi și de aiurea.

COMISIA PREGĂTITOARE A CONFERINȚEI DEZARMĂRII (1926-1930) ÎN RAPOARTELE GENERALULUI TOMA DUMITRESCU (1877-1936)

Cornel MĂRCULESCU

În cadrul forului genovez, în cea de-a VI-a adunare din 25 septembrie 1925, și având ca sursă de inspirație articolul 8 al Pactului Societății Națiunilor¹, precum și recomandarea dată membrilor de a încheia convenții particulare de arbitraj sau de reglementare

---

¹ Articolul 8 al Pactului Societății Națiunilor, prevedea următoarele: „*Membrii Societății Națiunilor recunosc că menținerea păcii cere reducerea armamentelor naționale la minimum compatibil cu siguranța națională și cu executarea obligațiunilor impuse de o acțiune comună. Consiliul ținând seamă de situațiunea geografică și de condițiunile speciale ale fiecărui stat pregătește planurile acestei reduceri în vederea examenului și deciziunii diferitelor guverne. Aceste planuri, trebuie să facă obiectul unui nou examen și dacă este locul, la o revizuire din 10 în 10 ani cel puțin. După adoptarea lor de către diferite guverne, limita armamentelor astfel fixată, nu poate fi depășită fără consimțământul consiliului...*”. Vezi: Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe (în continuare, A.D.M.A.E.), *fond Geneva. Societatea Națiunilor. Comisia pregătitoare a conferinței dezarmării 1926*, vol. 118, *Lucrările pentru conferința pregătitoare a dezarmării. Memoriul întocmit de generalul Toma Dumitrescu*, f. 41; Arhivele Militare Române (în continuare, A.M.R.), *fond Școala Superioară de Război*, microfilme II 3.2645, dosar 229, *Correspondență adjunctatură - generalul Toma Dumitrescu*, f. 22-23. Textul integral al articolului 8 din Pactul Societății Națiunilor, este redat și în: Nicolae Dașcovici, *Dezarmarea, arbitrajul și siguranța statelor - ce s-a urmărit și ce s-a putut realiza la Geneva*, în „Societatea de Măine. Revistă săptămânală pentru probleme sociale și economice”, Anul I, nr. 28, duminică 26 octombrie 1924, Cluj, p. 551; *Politica externă a României. 19 Prelegeri publice organizate de Institutul Social Român*, prefață de Dimitrie Gusti, București, Editura Cultura Națională, 1925, p. 398; Mihai Antonescu, *Organizarea Păcii și Societatea Națiunilor*, vol. I, Tipografia Școalelor Militare de Geniu, București, 1929, pp. 322-323; A. Soreanu, *Dezarmarea*, București, Tipografia ziarului „Universul”, 1934, pp. 135-136; *Interesele și drepturile României în texte de drept internațional public*, Studiu introductiv de Nicolae Dașcovici, Iași, Tipografia concesionară Alexandru Țerek, 1936, p. 55; Nicolae Titulescu, *Politica externă a României (1937)*, ediție îngrijită de George Potra, Constantin I. Turcu, Ioan M. Oprea, București, Editura Enciclopedică, 1994, pp. 379-380; Constantin Vlad, *Istoria diplomației secolul XX*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014, p. 74.

judiciară din care ar rezulta un mare avantaj pentru securitatea acestora, a fost creată „Comisia Pregătitoare a Conferinței însărcinată a proceda la reducerea armamentelor naționale la minimum compatibil cu securitatea națională și cu executarea obligațiilor internaționale impuse de o acțiune comună”².

Pentru prima întrunire a Comisiei Pregătitoare a Conferinței Dezarmării, preconizată a se desfășura la Geneva în 15 februarie 1926, trebuia supus soluționării problemei dezarmării, un chestionar în 7 puncte, de inspirație franceză:

1. „Ce desemnează conceptul de armamente?
2. Ar fi posibilă o reducere a armamentelor de război sau numai a celor de pace? Ce trebuie să înțelegem prin reducere sau limitare de armamente?
3. Care ar putea fi standardele de care să se țină cont în compararea armamentelor diverselor state?
4. S-ar putea vorbi de armamente ofensive sau defensive?
5. Conform căror principii s-ar putea stabili proporția armamentelor permise diferitelor state? Putem ajuta la determinarea reducerii de armamente examinând posibilitatea de a căuta procedeele specifice care să faciliteze punerea rapidă în aplicare în momentul în care s-ar produce o agresiune, a unui sprijin economic și militar reciproc prevăzut în articolul 16 al Pactului?
6. Se poate stabili vreo deosebire între aviația civilă și cea militară?
7. Acceptând că dezarmarea depinde de securitate, ar fi posibil să se înceapă printr-o dezarmare regională pentru a se ajunge astfel la dezarmarea generală? Sau trebuie să spunem că orice proiect de dezarmare este irealizabil cu excepția cazului în care este de o extindere generală? Dacă dezarmarea regională este realizabilă, putem ajunge pe această cale la dezarmarea generală?”³.

---

² Ion Bitoleanu, *Din istoria României moderne 1922-1926*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 227.

³ A.M.R., fond Școala Superioară de Război, microfilme II 3.2645, dosar 229, Corespondență adjunctură - generalul Toma Dumitrescu, f. 48; Frederick

Asupra acestor întrebări privind reducerea și limitarea armamentelor, delegatul României în comisia militară, generalul de brigadă Toma Dumitrescu care funcționa ca ofițer activ al armatei române⁴, detalia într-un raport din 18 ianuarie 1926, adresat Ministerului Afacerilor Străine, conținutul acestora ce urma a fi dezbătut în cadrul Comisiei Pregătitoare a Dezarmării. Astfel, definirea conceptului de armamente, era prezentat de generalul Toma Dumitrescu, ca fiind „totalitatea forțelor pe care le pregătește un stat și de care poate dispune și pe care poate să le întrețină pe timp de război în raport cu puterea de război a țărilor vecine, cu care există probabilități de conflicte armate. Prin acest mijloc putem reuși să precizăm minimum de armamente de care o țară are nevoie pentru a-și asigura securitatea proprie și ajutorul suplimentar care ar trebui să i se asigure pentru a face față unui asalt”⁵. În ceea ce privesc caracteristicile particulare ale diverselor elemente ce pot constitui armamentele unei țări pe timp de pace, acestea pot fi precizate cu mai multă ușurință decât armamentele de război, deoarece „putem găsi în bugetele și în legile speciale ale fiecărui stat organizarea militară de pace respectivă, și, cunoscând depozitele de material de război pe care le posedă fiecare țară, putem aprecia forțele armate respective ce pot fi mobilizate imediat”⁶.

Maurice, *Disarmament*, în „Journal of the Royal Institute of International Affairs”, vol. 5, No. 3, May 1926, p. 120; Nicolae Dașcovici, *Spre Conferința dezarmării*, în „Societatea de Măine. Revistă săptămânală pentru probleme sociale și economice, cuprinzând Buletinul secției social-economice a Astreii”, Anul III, nr. 3, 17 ianuarie 1926, Cluj, pp. 35-36; Mihai A. Antonescu, *Organizarea păcii și Societatea Națiunilor*, vol. II, partea I..., pp. 136-137; Elena Daniela Nica, *România și politica securității colective. Pactul Briand-Kellogg*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012 p. 158.

⁴ *Anuarul Ofițerilor Activi ai Armatei Române pe anul 1926-1927*, Tipografia Militară „Ministerul de Război”, București, 1926, p. 19.

⁵ A.D.M.A.E., fond Geneva. *Societatea Națiunilor. Comisia pregătitoare a conferinței dezarmării 1926*, vol. 118, Raportul întocmit de generalul Toma Dumitrescu din 18 ianuarie 1926, adresat Ministerului Afacerilor Străine, *Questions concernant le probleme de desarmement*, f. 23.

⁶ În România, organizarea militară de pace era fixată prin legi speciale și se afla în întregime prevăzută în bugetul statului, prin care recrutarea era personală și

La cea de-a doua întrebare, privind posibilitatea limitării armamentelor de război eventuale ale unei țări sau dacă măsurile de dezarmare ar trebuie să vizeze doar armamentele de pace, din raportul generalului Dumitrescu, se desprinde ideea că reducerea armamentelor de război, ar avea „*ca rezultat sigur diminuarea forțelor ce pot fi mobilizate imediat și, pentru aceasta, trebuie început cu diminuarea armamentelor de pace și a materialelor de război disponibile din timpul păcii, precum și prin controlul sau supravegherea activității unităților industriale*”⁷. În privința comparării armamentelor diverselor state, generalul Toma Dumitrescu, aprecia că trebuie realizată o machetă, în care să se pornească de la organizarea militară a unei puteri, ce poate servi ca model pentru fiecare categorie de armamente: Franța pentru armamentele terestre; Anglia pentru armamentele navale; Franța sau Anglia pentru armamentele aeriene; Germania pentru armamentele țărilor în care reducerea de armamente a fost impusă de tratatele de pace; Elveția pentru armatele cu sistemul de miliție națională⁸.

O observație pertinentă, era făcută în amintitul raport, asupra clasificării armamentelor ofensive sau defensive, delegatul României în comisia militară, precizând că „*orice armament servește în mod egal pentru defensivă ca și pentru ofensivă, cu mențiunea că „doar fortificațiile au un rol pur defensiv, în ciuda faptului că indirect ele pot ajuta și ofensiva*”, în timp ce, „*raportul dintre forțe și folosirea lor utilă este determinat de atitudinea ofensivă sau defensivă a unei armate*”⁹. În privința stabilirii proporțiilor între armamentele care ar putea fi atribuite

---

obligatorie, durata reală a serviciului militar fiind de 18 luni, iar cea nominală de doi ani. Sistemul: armata cadru. Vezi: A.D.M.A.E., fond Geneva. *Societatea Națiunilor. Comisia pregătitoare a conferinței dezarmării 1926*, vol. 118, Raportul întocmit de generalul Toma Dumitrescu din 18 ianuarie 1926, adresat Ministerului Afacerilor Străine, *Questions concernant le probleme de desarmement*, f. 23.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

fiecărei țări, și a gradului de securitate pe care acestea, în caz de agresiune, ar putea să le primească în virtutea dispozițiilor Pactului Societății Națiunilor, orice țară are nevoie de armamente strict necesare pentru a-și asigura propria securitate¹⁰. În plus, menționa generalul Toma Dumitrescu, armamentele „*trebuie comparate pentru fiecare stat cu aceleași elemente ale țărilor învecinate și să ții cont de armatele mobilizabile și de potențialul de război al acelor vecini cu care există probabilitatea de conflict armat, printr-o agresiune din partea lor*”, cu scopul de a putea deduce ulterior, „*proporțiile de armamente pe care fiecare stat trebuie să le aibă, singur sau ajutat de aliați și de Societatea Națiunilor pentru a le opune agresiunilor eventuale ale acestor țări învecinate și în orice caz a avea minimul de armament pentru a interzice invazia teritoriului național, până în momentul în care intervenția Societății Națiunilor ar fi eficace*”¹¹. În continuare, se preciza, că având în vedere situația geografică a României, aceasta „*nu posedă nici măcar armamentele necesare apărării sale. Așteptând ca Bulgaria și Ungaria să execute clauzele militare ale Tratatelor de pace, ca o destindere politică să se producă pe frontiera sa orientală și ca dezarmarea să fie sincer acceptată de Rusia, România înțelege să-și conserve întreaga libertate necesară pentru a-și asigura apărarea națională. În schimb, ea declară formal să nu recurgă la vreo agresiune împotriva niciunui dintre vecinii săi*”¹².

---

¹⁰ A.D.M.A.E., fond Geneva. Societatea Națiunilor. Comisia Pregătitoare a Conferinței Dezarmării 1926, vol. 118, Commission préparatoire de la Conférence du Désarmement. Compte rendu stenographique de la 6-ème séance (publique). Tenue le jeudi 20 mai 1926, à 11 heures, président: M. Loudon (Pays-Bas), Questions V et VII, Le général Dumitresco (Roumanie), f. 44; Idem, vol. 119, Documents de la Commission préparatoire de la Conférence du Désarmement. Chargée de la préparation de la Conférence pour la réduction et la limitation des armements, Série II, f. 26.

¹¹ Ibidem.

¹² A.D.M.A.E., fond Geneva. Societatea Națiunilor. Comisia Pregătitoare a Conferinței Dezarmării 1926, vol. 118, Raportul întocmit de generalul Toma Dumitrescu din 18 ianuarie 1926, adresat Ministerului Afacerilor Străine, Questions concernant le probleme de desarmement, f. 23.

În ceea ce privește problema rezervelor instruite, generalul Dumitrescu, reamintește că, atunci când Comitetul a studiat această problemă, „mai multe delegații au recunoscut necesitatea acestor rezerve pentru anumite țări mici care au nevoie, în momentul unei mobilizări, să poată pună în linie o armată suficientă pentru a face față efectivelor de pace ale unui mare stat învecinat”¹³. Completări judicioase în privința materialul stocat și a pregătirilor de orice natură întreprinse în vederea războiului, erau prezentate în cadrul comisiei militare a Subcomisiei A, din 26 iunie 1926, de către generalul Toma Dumitrescu, care menționa că, pentru studierea acestei probleme, trebuie să se țină cont de faptul că „anumite țări au o industrie de război foarte puțin dezvoltată și sunt în imposibilitatea de a-și reînnoi rapid materialul în caz de necesitate, în timp ce alte țări au o industrie de război foarte importantă care le permite să stocheze mult mai puțin material și muniții”¹⁴.

Referitor la alineatul b al întrebării V, privind sprijinul economic și militar prevăzut în art. 16 al Pactului Societății Națiunilor, acordat unui stat agresat, generalul Dumitrescu, aprecia că „eventuala aplicare a sancțiunilor economice și financiare contra unui stat de o prea mare întindere și de o rezistență dovedită, nu poate da rezultate apreciable și, prin urmare, întărirea sprijinului militar trebuie luată în considerare ca legitimă și indispensabilă pentru a garanta securitatea țărilor învecinate cu un asemenea stat”¹⁵.

---

¹³ A.D.M.A.E., fond Geneva. Societatea Națiunilor. Comisia Pregătitoare a Conferinței Dezarmării 1926, vol. 119, Commission préparatoire de la Conférence du Désarmement. Comité militaire de la sous-commission „A”, Procès verbal provisoire de la sixième séance tenue à Genève, le samedi 26 Juin 1926, à 16 heures 30, President: Le colonel Nygren (Suède), *Critères relatifs aux armements préparés en vue de la guerre*, Le général Dumitresco (Roumanie), f. 24.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ A.D.M.A.E., fond Geneva. Societatea Națiunilor. Comisia Pregătitoare a Conferinței Dezarmării 1926, vol. 118, Commission préparatoire de la Conférence du Désarmement. Compte rendu stenographique de la 6-ème séance (publique). Tenue le jeudi 20 mai 1926, à 11 heures, president: M. Loudon (Pays-Bas), Questions V et VII, Maior Dumitresco (Roumanie), f. 44; Idem, vol. 119,

Concluzionând asupra celor șapte întrebări supuse atenției Societății Națiunilor, generalul Toma Dumitrescu, era în asentimentul general al forului genovez, apreciind că dezarmarea depinde de securitate, și că securitatea regională poate ajuta la securitatea generală, dar cu mențiunea că, „*interdependența de ordin politic, economic și militar, în lumea și generalizarea posibilă a conflictelor armate, mai ales când marile puteri intră în linie, ne face să ne gândim că securitatea trebuie să fie generală pentru ca și dezarmarea să fie generală*”¹⁶. De altfel, acesta era punctul de vedere exprimat de guvernul României la Geneva, prin delegatul său în comisia militară, generalul Toma Dumitrescu, care aprecia, că, cea mai bună metodă de urmat pentru asigurarea securității prin dezarmarea generală, este aceea de a multiplica acordurile regionale și asigurarea securității regiunilor în ansamblu¹⁷.

Inițial, Comisia Pregătitoare a Conferinței Dezarmării, reunea doar delegații statelor reprezentate în Consiliul Societății Națiunilor, pentru ca ulterior să fie invitați să participe cu drepturi depline și delegați aparținând U.R.S.S., S.U.A., Germaniei Poloniei, României, Iugoslaviei, Bulgariei, Olandei și Finlandei, ajungându-se ca la lucrările comisiei să participe 26 de state.

Treptat, structura Comisiei pentru limitarea armamentului, a suferit noi modificări, în sensul că acelor delegați ai statelor care părăseau Consiliul Societății Națiunilor, li

---

Documents de la Commission préparatoire de la Conférence du Désarmement..., Série II, f. 26.

¹⁶ A.D.M.A.E., fond Geneva. Societatea Națiunilor. Comisia Pregătitoare a Conferinței Dezarmării 1926, vol. 118, Raportul întocmit de generalul Toma Dumitrescu din 18 ianuarie 1926, adresat Ministerului Afacerilor Străine, *Questions concernant le probleme de desarmement*, f. 23.

¹⁷ A.D.M.A.E., fond Geneva. Societatea Națiunilor. Comisia Pregătitoare a Conferinței Dezarmării 1926, vol. 118, Commission préparatoire de la Conférence du Désarmement. Compte rendu stenographique de la 6-ème séance (publique). Tenue le jeudi 20 mai 1926, à 11 heures, president: M. Loudon (Pays-Bas), Questions V et VII, Maior Dumitresco (Roumanie), f. 44; Idem, vol. 119, *Documents de la Commission préparatoire de la Conférence du Désarmement...*, Série II, f. 26.

se permitea totuși, să participe la lucrările Comisiei Pregătitoare a Dezarmării¹⁸. În urma demersurilor întreprinse de Secretariatul român de la Geneva, prin reprezentantul său Edmond Ciuntu¹⁹, precum și a Ministerului Român de Externe²⁰, a fost admisă și România pentru a participa la lucrările Comisiei Pregătitoare a Dezarmării²¹, Secretariatul Ligii Națiunilor solicitând în acest sens, componența delegației românești²². În aceste condiții, România a fost acceptată să participe la lucrările Comisiei pregătitoare pentru conferința dezarmării, alături de alte state mici, cum ar fi Bulgaria, Finlanda, Olanda, Polonia și Regatul Sârbo-Croato-Sloven²³.

Astfel, în cadrul Comisiei Pregătitoare a Conferinței Dezarmării, componența delegației române a fost următoarea: Șeful delegației – Dimitrie Ghica, ministrul de Externe; Membri: ministrul Nicolae Titulescu, ministru plenipotențiar la Londra; ministrul Constantin Antoniadă, ministru plenipotențiar pe lângă Societatea Națiunilor; Ion Petrovici, profesor universitar; general Nicolae Samsonovici, șeful Marelui Stat Major; Ministrul Alexandru Zeuceanu; Ministrul Savel Rădulescu, șeful diviziei economice din Ministerul Afacerilor Externe; general Toma Dumitrescu, comandantul Corpului I Armată; Supleanți:

---

¹⁸ A.M.R., fond *Cabinetul Ministrului 1930-1931*, dosar 9, raportul șefului delegației militare române la Comisia pregătitoare a dezarmării, generalul Toma Dumitrescu, din 23 decembrie 1930, f. 47.

¹⁹ A.D.M.A.E., fond *Geneva. Societatea Națiunilor. Corespondența delegației române cu M.A.E.*, vol. 4, 1925-1926, Telegrama nr. 2 din 24 octombrie 1925, adresată din Geneva de ministrul Nicolae Petrescu Comnen, către Edmond Ciuntu, f. 8.

²⁰ *Idem*, Telegrama nr. 22, 23, 32 din 5, 6 și 8 decembrie 1925, prin care I. G. Duca și Constantin Diamandy, purtau discuții cu oficialități importante europene, în vederea admiterii României la Comisia Pregătitoare a Conferinței Dezarmării, f.35, 36, 41.

²¹ *Idem*, Telegrama nr. 29 din 8 decembrie 1925, adresată din Geneva de către Edmond Ciuntu, f. 40.

²² *Idem*, Telegrama nr. 46 din 15 decembrie 1925, adresată din Geneva de către Edmond Ciuntu, f. 45.

²³ *Idem*, Telegrama nr. 23 din 6 decembrie 1925, f. 36.

Vespasian V. Pella, profesor universitar; Consilieri tehnici și experți: comandor Eugeniu Roșca, colonel av. adj. regal I. Stoicescu, lt. colonel Gheorghe Potopeanu, lt. colonel B. Alinescu, maior Corneliu Teodorini, secretarul delegației militare; Secretari: Edmond Ciuntu, prim secretar al legației române pe lângă Societatea Națiunilor; Dimitrie G. Buzdugan, prim secretar al Legației din Londra; P. Zănescu, atașat de legație. În plus, secretari particulari și dactilografi²⁴.

În sesiunea I-a desfășurată între 18-26 Mai 1926 și a II-a din 22-26 Septembrie 1926, Comisia Pregătitoare a Conferinței Dezarmării, luând în discuție generală studiul celor 7 chestiuni fundamentale care-i fuseseră fixate de a 6-a Adunare a Societății Națiunilor din 1925, a recunoscut caracterul de tehnicitate militară și economică a acestor chestiuni, creând în acest sens două subcomisii care să le studieze din punct de vedere tehnic:

- Subcomisia A, pentru chestiuni tehnice militare, navale și aeronautice, și

- Subcomisia B, pentru chestiuni politice și economice²⁵.

În plus, era creată și o comisie mixtă pentru cercetarea aspectului economic al tuturor chestiunilor privitoare la dezarmare,

---

²⁴ Corneliu Teodorini, *Amintiri din cariera generalului Corneliu Teodorini*, în „Arhiva Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I” (în continuare, Arhiva M.M.N.), colecția *Manuscrise*, p. 21; Valeria Bălescu, *Dezarmarea în atenția Societății Națiunilor: Problematika militară românească, consecință a dezbaterilor comisiei militare*, în *Armata Română și Patrimonial Național*, volum editat de Statul Major General. Serviciul Istoric al Armatei și Centrul de studii și păstrare a Arhivelor Militare Istorice, București, 2010, p. 347; Luminița Giurgiu, *Statul Major General și poziția României față de problema dezarmării în perioada interbelică*, în „Gândirea Militară Românească”, serie nouă, Anul XXI, Nr. 1, Ianuarie-februarie, București, 2010, p. 192.

²⁵ A.D.M.A.E., fond Geneva. *Societatea Națiunilor*. Comisia Pregătitoare a Conferinței Dezarmării 1926, vol. 118, *Lucrările pentru Conferința Pregătitoare a Dezarmării. Memoriul întocmit de generalul Toma Dumitrescu*, f. 22 ; Nicolae Dașcovici, *Greutățile dezarmării*, în „Societatea de Măine. Revistă săptămânală pentru probleme sociale și economice”, Anul III, nr. 31-32, duminică 1 și 8 august 1926, Cluj, p. 529.

alcătuită din membrii organizațiilor economică, financiară și de tranzit a Societății Națiunilor²⁶.

Așa cum reiese din memoriul întocmit de generalul Toma Dumitrescu asupra lucrărilor din cadrul Comisiei Pregătitoare a Dezarmării, aflăm că delegația română a susținut atât în sesiunile I-a și a II-a, dar și în cadrul subcomisiilor tehnice, următoarele chestiuni:

- Dependența intimă și absolută între arbitraj, siguranță și dezarmare, primele două trebuind să fie organizate și realizate ca o condiție prealabilă indispensabilă pentru limitarea și reducerea armamentelor;

- Libertatea absolută pentru România, Polonia și statele baltice de orice restricțiune în ce privește armamentele lor, atât timp cât Rusia rămâne în afară de o eventual convențiune de dezarmare și dacă nu ni se asigură un supliment de garanții de siguranță în afară de cele ale pactului, vagi și inoperante;

- La discuțiile de detaliu, delegația română a sprijinit toate propunerile care au eșuat din cadrul principiilor de la punctele 1 și 2 și a căutat să păstreze libertatea de a putea apăra interesele României chiar și în eventualitatea că Rusia ar putea participa la lucrările viitoare ale Comisiei Pregătitoare și la o conferință de dezarmare, fără să ni se poată imputa vreo contradicțiune.²⁷

Delegatul României pe probleme militare la Comisia Pregătitoare a Dezarmării, generalul Toma Dumitrescu, descrie amănunțit în raportul său și în concordanță cu Documentul nr. 28 al Comisiei Pregătitoare a Dezarmării (C.P.D.), despre divergențele apărute în subcomisia tehnică militară. Neînțelegerile s-au produs asupra tuturor punctelor principale în legătură cu limitarea și reducerea armamentelor, și anume:

---

²⁶ Nicolae Dașcovici, *Dezarmarea s-a amânat!*, în „Societatea de Măine. Revistă săptămânală pentru probleme sociale și economice”, Anul IV, nr. 18, duminică 8 mai 1927, Cluj, p. 232.

²⁷ *Ibidem*.

- Asupra întinderii acestor limitări și reduceri; unele state vroid să impună de la început o reducere radicală a rezervelor instruite, a materialelor de război depozitate, etc. , iar altele mai expuse și fără garanții de siguranță neputând accepta decât limitări proporționale cu gradul de siguranță de care se bucură;

- Asupra interdependenței limitării armamentelor militare, navale și aeronautice, respinse de puterile mari maritime, care doreau să păstreze pentru înarmările navale un regim deosebit și superioritatea pe care o poseda de fapt;

- Asupra metodelor de limitare principale pentru toate categoriile de armamente, în ce privește efectivele, materialul și bugetul;

- Asupra metodelor de aplicare a viitoarei convențiuni unele state reclamând controlul internațional, altele refuzându-l²⁸.

În cadrul celei de a treia sesiuni a Subcomisiei A, din 20 octombrie 1926, așa cum reiese din raportul generalului Toma Dumitrescu, a fost luat în discuție memorandumul înaintat cu întârziere secretariatului comisiei pregătitoare de către guvernul Ungariei la 19 octombrie 1926, care dat fiind conținutul memorandumului și al anexelor, apărea clar că distribuindu-l atât de târziu membrilor Subcomisiei A, se urmărea un scop de propagandă politică împotriva tratatului de la Trianon, pretextând dorința de a colabora sincer la lucrările Comisiei Pregătitoare a Conferinței Dezarmării²⁹. Dat fiind conținutul important al memorandumului maghiar, și mai ales a acelor chestiuni prevăzute în acesta, care nu corespundeau cu realitatea, delegația română³⁰, prin generalul Toma Dumitrescu, a făcut

---

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ A.D.M.A.E., fond Geneva. *Societatea Națiunilor*, Comisia Pregătitoare a Conferinței Dezarmării 1926, vol. 125, iunie-decembrie 1927, Commission préparatoire de la Conférence du Désarmement (3-ème session). Sous – Commission A (militaire, navale et aérienne). Procès verbal de la dix-huitième séance, tenue à Genève, le mercredi 20 octobre 1926, Président: L. de Brouckere, f. 37.

³⁰ La lucrările Subcomisiei A, delegația României a fost reprezentată de generalul Toma Dumitrescu, Colonel Lazăr Rădulescu, căpitan Popovici și lt. col. Ion Stoicescu. Vezi: A.D.M.A.E., fond Geneva. *Societatea Națiunilor*,

unele precizări privind corectarea acestora, concluzionând: „în ceea ce privește anexa 5 a Memorandumului, semnalăm faptul că Guvernul ungar oferă detalii –care de altfel nu sunt exacte- asupra secretului mobilizării statelor învecinate. Aceasta demonstrează că acest Guvern înțelege să conducă investigații ilicite pe teritoriul Statelor vecine ca să violeze secretul apărării lor”³¹.

Activitatea prodigioasă depusă de către generalul Toma Dumitrescu în cadrul Comisiei Pregătitoare a Dezarmării este deosebit de importantă, având în vedere că acesta era membru activ al revistei *România Militară*³² și îndeplinea în același timp și funcția de comandant al Școlii Superioare de Război din București³³. În momentul în care nu se putea achita de îndatoririle ce-i reveneau în cadrul comisiei militare, generalul Toma Dumitrescu delega a-l reprezenta cu puteri depline privind alcătuirea documentației necesare pentru întrunirea Comisiei Pregătitoare a Dezarmării, pe colonelul Savel Rădulescu. Așa cum reiese dintr-o scrisoare din 30 noiembrie 1926, adresată lui Nicolae Titulescu, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Londra, delegat permanent al României la Societatea Națiunilor, generalul Toma Dumitrescu, îl asigură de priceperea și devotamentul colonelului Rădulescu: „L-am însărcinat să urmărească de aproape chestiunile în legătură cu problema

---

Comisia Pregătitoare a Conferinței Dezarmării 1926, vol. 121, noiembrie-decembrie, f. 26.

³¹ *Ibidem*.

³² Având în vedere activitatea pe care o desfășura la Geneva în cadrul Comisiei Pregătitoare pentru Conferința Dezarmării, generalul Toma Dumitrescu își onora cu devotament atribuțiile ce-i reveneau în noua calitate de comandant al Școlii Superioare de Război, dar și de membru activ al revistei *România Militară* între anii 1924-1929 și 1930-1931. Vezi: *Din trecutul „României Militare”*. Cu prilejul comemorării a șaptezeci și cinci de ani de la apariția ei în viața armatei 1864-1939, coord. Tomița Razașul, București, Tipografia Marelui Stat Major, 1939, p. 324.

³³ Mircea Agapie, Dănuț Mircea Chiriac, Ion Emil, Constantin Hlihor, *De la Școala Superioară de Război la Academia de Înalte Studii Militare. Comandanți, profesori, absolvenți. (1889-1995)*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1995, p. 89.

*dezarmării și să vină cu documentele toate, pentru ca să lucrăm la un memoriu detaliat pe care să vi-l prezentăm la întrunirea Comisiei Pregătitoare a Dezarmării care va avea loc probabil în luna martie 1927. Țin personal foarte mult să vă încredințez, domnule ministru, că mă simt foarte onorat și mulțumit de a putea avea ocaziunea să servesc sub ordinele domniei voastre, pentru care am o veche simpatie și o constantă admirațiune*³⁴.

Ministerul Afacerilor Străine, Direcțiunea executării tratatelor, prin adresa nr. 19120/1927, cu acordul Ministerului de Război (adresa nr. 5116 din 2 aprilie 1927), trimitea delegatului român la comisia pregătitoare a conferinței dezarmării, generalul Toma Dumitrescu, instrucțiuni precise cu privire la atitudinea ce trebuie adoptată de România la Geneva³⁵. Delegatul român, trebuia să țină seama de următoarele considerațiuni, trasate de către ministrul Ion Mitileneu: situația specială a statelor limitrofe cu Rusia; alianța României cu Polonia și interesele comune de apărare ale acestora față de Rusia; desființarea comisiilor de control din Ungaria și Bulgaria, pentru ca aceste țări să poată pe viitor să-și mărească treptat înarmările; dreptul pentru ofițerul român de a putea negocia sarcinile primite și de a se alinia tezelor susținute de către marile puteri, atât timp cât România nu putea fi acuzată de îngreunarea bunului mers al conferinței³⁶.

Generalul Toma Dumitrescu - reprezentantul delegației militare române încă de la înființarea Comisiei Pregătitoare a Conferinței Dezarmării³⁷, informa la începutul anului 1929,

---

³⁴ Nicolae Titulescu, *Opera politico-diplomatică. Corespondență, volumul I (1921-1931), partea I*, volum îngrijit de George G. Potra, colaboratori: Delia Răzdolescu, Gilbert Monney Câmpianu, Daniela Boriceanu, Cristina Păiușan, doc. Nr. 145, București, Fundația Europeană Titulescu, 2004, pp. 710-711; *Pro și contra Titulescu*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Ediție îngrijită, selecție, cuvânt înainte și postfață, note biografice, adnotări și explicații, indice de George G. Potra, volumul I, București, Fundația Europeană Titulescu, 2012, pp. 533-534.

³⁵ A.D.M.A.E., *fond Geneva. Societatea Națiunilor. Comisia Pregătitoare a Conferinței Dezarmării*, aprilie-mai 1927, vol. 124, f. 6.

³⁶ *Ibidem*, f. 8.

³⁷ Din delegația militară a României, participantă la Comisia Pregătitoare a Conferinței Dezarmării, alături de generalul Toma Dumitrescu, mai făceau

despre starea de spirit de la Geneva, afirmând că din anul 1925, până la sfârșitul anului 1929 când s-a consumat a VI-a sesiune a Conferinței, „*lucrurile se mai decantaseră și dezbaterile erau pe cale de a ajunge la un numitor comun*”³⁸. Începând cu 26 august 1929, generalul Toma Dumitrescu a fost delegat din partea României să participe la Geneva alături de ministrul Constantin Antoniadă³⁹, la a IV-a sesiune a Comisiei speciale însărcinate cu redactarea unui proiect de convenție pentru fabricarea de arme, muniții și material de război⁴⁰.

De altfel, prezența generalului Toma Dumitrescu la Geneva, era una necesară, având în vedere că acesta era însărcinat, ca în perioada 17 iunie-13 octombrie 1930, să asigure președenția subcomisiunii militare, drept care era direct interesat a se pune la curent cu tratativele Marilor Puteri în chestiunea dezarmării, întreprinse de la închiderea ultimei sesiuni a Comisiei pregătitoare a dezarmării⁴¹. Având în vedere activitatea desfășurată cu mult tact și abilitate diplomatică din anii anteriori de către Toma Dumitrescu în cadrul Comisiei Pregătitoare a Dezarmării, legația română de la Geneva solicita ministrului afacerilor externe Alexandru Vaida Voevod, să i se prelungească

---

parte, colonelul Gheorghe Liteanu, comandorul Eugeniu Roșca și colonelul Ion Stoicescu. Începând din 12 octombrie 1928, comandorul Eugeniu Roșca și colonelul Ion Stoicescu deveneau delegații României în Comisia permanentă și consultativă pentru studiul chestiunilor navale și aeriene. Vezi: Victor Gabriel Osăceanu, *Pagini de diplomatie românească. România și Societatea Națiunilor*, Craiova, Editura Aius Print 2009, p. 69.

³⁸ Valeria Bălescu, *op.cit.*, p. 348.

³⁹ Din inițiativa lui Nicolae Titulescu, la 21 decembrie 1927, Parlamentul României adopta în unanimitate, înființarea unei Legații a României pe lângă Societatea Națiunilor, începând cu 1 ianuarie 1928, iar ca șef cu rang de ministru plenipotențiar a fost numit Constantin Antoniadă. Vezi: Victor Gabriel Osăceanu, *Pagini de diplomatie românească...*, p. 57.

⁴⁰ A.D.M.A.E., fond Geneva. *Societatea Națiunilor. Corespondența delegației române cu M.A.E.*, vol. 10, iulie-decembrie 1929, Raportul nr. 486 din 27 iulie 1929 adresată din Geneva către ministrul afacerilor externe Alexandru Vaida Voevod, f. 27.

⁴¹ *Idem*, Adresa nr. 48916 a Ministerului Afacerilor Externe. Direcția Politică către Ministrul plenipotențiar la Geneva, Constantin Antoniadă, f. 51.

activitatea generalului Dumitrescu la Geneva, pentru a putea participa și la lucrările Adunării Societății Națiunilor, iar în cazul în care acesta ar fi reținut cu alte probleme, să fie înlocuit de către lt.col. Gheorghe Liteanu⁴².

La 7 octombrie 1929, generalul Toma Dumitrescu își informa din nou superiorii despre evoluțiile de la Societatea Națiunilor în problema dezarmării, redactând un adevărat raport – bilanț al evenimentelor derulate pe parcursul celor 6 sesiuni extraordinare ale Conferinței, din care spicuim: *„În anul 1925 s-a elaborat și semnat de peste 50 de state o Convențiune privind controlul și publicitatea comerțului internațional de arme, munițiuni și material de război. Această convenție nu a fost ratificată însă decât de un număr foarte mic de state (4), deoarece, dacă s-ar fi pus în aplicare, numai țările neproducătoare ar fi fost supuse controlului și s-ar fi găsit astfel în inferioritate față de țările producătoare. Pentru a fi satisfăcut această dorință de echitate a țărilor neproducătoare, s-a prevăzut în partea finală a convenției de mai sus, ca să se stabilească și o convenție asupra controlului și publicității fabricațiunilor private de arme etc., convențiune cerută de Art. 8 din Pactul Societății Națiunilor și absolut necesară pentru a se putea pune în vigoare prima convenție a controlului de arme etc., din 1925. S-a creat, în consecință, de Societatea Națiunilor o Comisiune specială, care a elaborat în sesiunile din 1927/1928 un Proiect de Convențiune asupra fabricațiunilor private de arme etc., având ca bază dispozițiile cuprinse în Convențiunea din 1925”. În general, pentru România, generalul Toma Dumitrescu, menționa că „aplicarea atât a Convenției din 1925 (traficul) cât și cea a fabricațiunilor - proiectul din 1929, nu ne sunt favorabile atât timp cât nu dispunem de armamentul necesar siguranței noastre, căci în acest timp am fi supuși obligațiunilor de publicitate prevăzute în ambele convenții, fie că am cumpăra materiale din străinătate, fie că le-am fabrica în țară”, în timp ce „statele care posedă*

---

⁴² *Idem*, Raportul nr. 522 din 12 august 1929, adresat de legația română la Geneva ministrului Afacerilor Externe, Alexandru Vaida Voevod, f. 52.

actualmente armamentul de care au nevoie, nu vor fi atinse de dispozițiile acestor convenții ”⁴³.

Concluzionând, generalul Toma Dumitrescu, raporta: „am căutat și am obținut ca în ambele convenții să se suspende pentru România, Polonia și țările Baltice aplicarea obligațiilor de publicitate, atâta timp cât Rusia nu aderă la aceste convenții. Pe de altă parte, în sesiunea din august 1929, cu ocazia discuțiilor Proiectului de convenție asupra fabricațiilor am susținut, de comun acord cu Franța, Polonia și Cehoslovacia, restrângerea publicității fabricațiilor de stat și în același timp am susținut propunerea franceză ca să se amâne convenția fabricațiilor, până după terminarea lucrărilor Comisiei Pregătitoare a Conferinței Dezarmării. Toate acestea, în scopul de a câștiga timp și a evita neajunsurile pe care ni le-ar aduce în situația actuală aplicarea acestei convenții. Proiectul de convenție prezentând aceste divergențe a fost transmis Adunării Generale, unde a fost supus Comisiei a III-a (a dezarmării) și s-a aprobat o rezoluție prezentată de delegația noastră, în sensul (de a avea loc) o nouă reuniune a Comisiei speciale, pentru redactarea definitivă a Proiectului de convențiune, numai după ce Comisia Pregătitoare a Conferinței Dezarmării va hotărî asupra Capitolului „Publicității”⁴⁴. Comisia și-a desfășurat lucrările între anii 1926-1930 în cadrul a șase sesiuni extraordinare privind controlul și comerțul de material de război, limitarea și reducerea armamentelor: două în 1926, două în 1927, una în 1928, iar a șasea începută la 15 Aprilie 1929 și suspendată la 6 Mai, a fost reluată la 6 Noiembrie 1930 și a durat până la 9 Decembrie 1930, datorită suspendării sale ca urmare a desfășurării Conferinței navale de la Londra (1930)⁴⁵.

---

⁴³ Valeria Bălescu, *op.cit.*, p. 348.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ A.D.M.A.E., *fond* Societatea Națiunilor, vol. I, Studiu asupra Conferinței Dezarmării elaborat de Ministerul Afacerilor Externe, Direcția politică orientală; A. Soreanu, *Dezarmarea...*, p. 56; Viorica Moisuc, *Premisele izolării politice a României (1919-1940)*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 291.

În perioada 28 aprilie - 9 mai 1930, s-a desfășurat la Geneva, a IV-a sesiune a Comitetului de Arbitraj și Securitate a Societății Națiunilor, la care România a fost reprezentată de ministrul Constantin Antoniadă și generalul Toma Dumitrescu, în calitate de expert tehnic desemnat de Marele Stat Major. Astfel, din adresa nr. 25 din 24 mai 1930, înaintată către Marele Stat Major, de generalul Toma Dumitrescu, aflăm că în cadrul celei de-a IV-a sesiuni a C.A.S., au fost dezbătute următoarele probleme: Proiectul de Convenție pentru Asistența Financiară statelor victime ale unei agresiuni; transformarea modelului de tratat privind întărirea mijloacelor de a preveni războiul într-un proiect de Convenție generală și facilitățile de zbor pentru aeronavele care ar asigura comunicațiile Societății Națiunilor în timp de criză⁴⁶.

După cum reiese din rapoartele generalului Toma Dumitrescu către Marele Stat Major, ar fi fost de dorit ca delegația românească să nu sprijine tendința de transformare a Modelului de tratat într-o Convenție generală, acest punct de vedere fiind susținut chiar și de Nicolae Titulescu⁴⁷. De altfel, despre bunul mers al lucrărilor în cadrul comisiei pregătitoare a dezarmării, generalul Toma Dumitrescu îl informa regulat și pe Nicolae Titulescu, în desele întâlniri dintre cei doi dintre anii 1928-1930, care se derulau atât la București, cât și la Paris sau Geneva⁴⁸.

Într-un alt raport al generalului Toma Dumitrescu din 8 mai 1930, Marele Stat Major era înștiințat despre textul proiectului de **Convenție pentru asistența financiară** stabilit de Comitetul de Arbitraj și Siguranță: „*Scopul Convențiunii de asistență financiară, este următorul: să se dea unui stat membru al Societății Națiunilor în caz de război, sau de conflict*

---

⁴⁶ A.D.M.A.E., *fond Societatea Națiunilor*, vol. 26, nepaginat.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Nicolae Titulescu, *Opera politico-diplomatică*, iulie 1927-iulie 1928, partea a II-a, volum îngrijit de George G. Potra și Costică Prodan, colaboratori: Daniela Boriceanu, Delia Răzdolescu, Cristina Păiușan, București, Fundația Europeană Titulescu, 2003, p. 1047; George G. Potra, *Nicolae Iorga-Nicolae Titulescu. Interferențe*, București, Fundația Europeană Titulescu, 2011, p. 139.

*internațional susceptibil de a antrena o ruptură, un ajutor prompt și eficace, în vedere de a restabili pacea sau de a o salvagarda*⁴⁹.

Pentru cea de-a XI-a sesiune a Societății Națiunilor de la începutul lunii septembrie 1930, delegația României era reprezentată la Geneva, de: Nicolae Titulescu (ministru plenipotențiar la Londra, fost ministru al Afacerilor Externe); Virgil Madgearu (ministru al industriilor și comerțului); Constantin Antoniadă (ministru plenipotențiar la Societatea Națiunilor); membri supleanți: M. J. Lugoșianu (subsecretar de stat și fost ministru al instrucțiunii publice); M. D. Cesianu (ministru plenipotențiar la Paris); Elena Văcărescu (membră a Academiei Române); consilieri tehnici: Eugen Neculcea (ministru plenipotențiar, membru în comisia economică la Societatea Națiunilor); general de divizie Toma Dumitrescu; Savel Rădulescu (director al diviziei economice în cadrul Ministerului Afacerilor Străine); Mihail Ralea (profesor universitar, deputat); Alexandru Buzdugan (director al Băncii Naționale); Eugen Filotti (directorul serviciului cu presa în cadrul Consiliului președenției); Jean Christu (membru al diviziei economice în cadrul Ministerului Afacerilor Străine); Constantin Vișoianu (consilier tehnic al legației României la Societatea Națiunilor); Corneliu Teodorini (comandant în Marele Stat Major); Edmond Ciuntu (secretar general al legației României la Societatea Națiunilor); Dumitru Buzdugan (prim secretar al legației României la Londra)⁵⁰.

Tot în septembrie 1930, generalul Toma Dumitrescu era desemnat de către Ministerul de Război, șeful delegației militare al României la Adunarea Generală a Societății Națiunilor, fiind însoțit în acest sens, de către maiorul Corneliu Teodorini, șeful Biroului Tratatelor din cadrul Marelui Stat Major, delegat pentru

---

⁴⁹ A.D.M.A.E., *fond Geneva. Societatea Națiunilor. Comisia Pregătitoare a Conferinței Dezarmării 1930*, vol. 129, *Raportul întocmit de generalul Toma Dumitrescu către Marele Stat Major din 8 mai 1930*, Geneva, f. 15.

⁵⁰ A.D.M.A.E., *fond Geneva. Societatea Națiunilor. Corespondența delegației române cu secretariatul Societății Națiunilor*, vol. 29, 1930, ff. 120-121.

chestiunile privind armata de uscat⁵¹. Pe lângă cei doi, Marele Stat Major, i-a desemnat ca făcând parte din delegația militară română, pe comandorul Eugeniu Roșca, pentru chestiunile de marină, și colonelul adjutant Ion Stoicescu, pentru chestiunile de aeronautică⁵². În ceea ce privește componența delegației României la Comisia Pregătitoare a Conferinței Dezarmării, aceasta era adusă la cunoștința lui Eric Drumond, secretarul general al Societății Națiunilor, în următoarea componență: generalul de divizie Toma Dumitrescu, comandorul Eugeniu Roșca, colonelul adjutant Ion Stoicescu și comandantul în Marele Stat Major, maior Corneliu Teodorini⁵³. În plus, legația română de la Geneva solicita ministrului Afacerilor Externe, ca generalul Toma Dumitrescu să participe și la sesiunea din 6 noiembrie 1930 a Comisiei pregătitoare a Conferinței dezarmării, care avea ca scop redactarea ante-proiectului de Convenție, pe baza căruia să se convoace ulterior Conferința pentru reducerea și limitarea armamentelor⁵⁴. Numirea generalului Toma Dumitrescu ca șef al delegației militare române la Geneva, coincide în mod fericit cu alegerea lui Nicolae Titulescu ca președinte al celei de-a XI-a sesiuni a adunării Societății Națiunilor⁵⁵, drept o recompensă

---

⁵¹ A.D.M.A.E., *fond Geneva. Societatea Națiunilor*. Corespondența delegației române cu M.A.E., vol. 12, iulie-decembrie 1930, Adresa nr. 53417 din 25 august 1930 adresată de Ministerul Afacerilor Externe. Direcția Politică Orientală, către ministrul plenipotențiar Constantin Antoniadă, la Geneva, f. 66.

⁵² A.D.M.A.E., *fond Geneva. Societatea Națiunilor*. Corespondența delegației române cu secretariatul Societății Națiunilor, vol. 29, 1930, Adresa nr. 64699 din 25 octombrie 1930 adresată de Ministerul Afacerilor Externe. Direcția Politică Orientală, către ministrul plenipotențiar Constantin Antoniadă, la Geneva, f. 161.

⁵³ *Ibidem*, f. 162.

⁵⁴ A.D.M.A.E., *fond Geneva. Societatea Națiunilor*. Corespondența delegației române cu M.A.E., vol. 12, iulie-decembrie 1930, Raportul nr. 685 din 3 octombrie 1930, adresat de legația română la Geneva ministrului Afacerilor Externe, Alexandru Vaida Voevod, f. 90.

⁵⁵ Referitor la alegerea lui Nicolae Titulescu ca președinte al Societății Națiunilor, ministrul de externe al Marii Britanii, Arthur Henderson, declara la 1 octombrie 1930, că „Adunarea va recunoaște fără îndoială că postul de președinte este o funcțiune pentru care alegerea trebuie să se facă în persoana cea mai calificată, în afară de orice considerații de naționalitate și că talentul

acordată de forul genovez față de politica pacifistă promovată de România⁵⁶.

Datorită adâncirii și prelungirii crizei mondiale, Comisia Pregătitoare a Conferinței Dezarmării, a adoptat după lungi dezbateri la 8 decembrie 1930, un proiect de convenție care avea ca scop reducerea și limitarea armamentelor, preconizând totodată convocarea unei conferințe mondiale care să soluționeze această chestiune a dezarmării⁵⁷.

O activitate deosebit de laborioasă în rapoartele trimise în România, a desfășurat generalul Toma Dumitrescu și în perioada 1930-1932, când s-a aflat la Geneva ca membru supleant alături de colonelul Stoicescu și lt.col Gomoescu, în echipa condusă de Savel Rădulescu⁵⁸. Astfel, generalul Toma Dumitrescu, a întocmit un amplu Raport asupra lucrărilor Comisiei Pregătitoare a Dezarmării, datat 10 decembrie 1930, expediat din Geneva către

---

personal este prima calitate de care trebuie să se țină socoteală”. Vezi: *Pro și contra Titulescu*, vol. II, p. 154.

⁵⁶ Nicolae Titulescu, *Îndemn la acțiune creatoare*, în vol. „Discursuri”, studiu introductiv, texte alese și adnotări de Robert Deutsch, Editura Științifică, București, 1967, p. 339. Aprecieri de felicitare pentru numirea sa ca președinte al Societății Națiunilor, a primit Nicolae Titulescu și din partea lui Nikolas Sokrates Politis, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al Greciei la Paris. Vezi: Nicolae Titulescu, *Opera politico-diplomatică. Corespondență, volumul I (1921-1931), partea a II-a*, volum îngrijit de George G. Potra, colaboratori: Delia Răzdolescu, Gilbert Monney Câmpeanu, Daniela Boriceanu, Cristina Păiușan, doc. Nr. 338, București, Fundația Europeană Titulescu, 2004, p. 1027; *Pro și contra Titulescu*, vol. III, p. 90. În plus, președintele Asociației Uniunilor pentru Societatea Națiunilor din Marea Britanie, Philip-John Noël-Baker, într-un discurs din 15 decembrie 1930, spunea că „Domnul Titulescu trebuie, în interesul Societății Națiunilor, să fie președinte permanent sau cel puțin ales pe un număr de ani”. Vezi: *Pro și contra Titulescu*, vol. II, p. 477.

⁵⁷ Proiectul de Convenție privind reducerea și limitarea armamentelor, adoptat de Comisia pregătitoare a dezarmării, era împărțit în șase capitole: I: Personal; II: Materiale; III: cheltuieli bugetare; IV: Schimburi de informații; V: Arme chimice și VI: Dispoziții generale, cuprinzând 60 de articole, la care se adăugau rezervele formulate de Germania, Turcia, Norvegia și Irlanda. Vezi: Mihai A. Antonescu, *Organizarea păcii și Societatea Națiunilor*, vol II, partea I, pp. 155-164.

⁵⁸ Arhivele Naționale Istorice Centrale București, fond *Societatea Națiunilor*, dosar 31/1930, *Conferința pentru reducerea și limitarea armamentelor*, f. 131.

generalul Nicolae Samsonovici, Șeful Marelui Stat Major, din care aflăm că a fost elaborat un Proiect de convenție privind limitarea și reducerea armamentelor. Detalii asupra elaborării proiectului, în sesiunea din 1930 sunt cuprinse și în rapoartele întocmite de Maiorul Teodorini, pentru armamentele terestre, cheltuieli bugetare, războiul chimic și dispoziții generale; Comandorul Eugeniu Roșca, pentru armamentele navale, și Colonelul Adjutant Stoicescu, pentru armamentele aeriene⁵⁹.

În raportul său, generalul Toma Dumitrescu, descrie principalele etape ale elaborării proiectului de convenție, afirmând că: *„Proiectul de Convențiune alcătuit, reprezintă punctul de vedere al majorității delegațiunilor participante în Comisiune. O parte din articolele convenției au fost acceptate de unanimitatea delegațiilor, parte reprezintă numai texte tranzacționale, asupra cărora majoritatea membrilor au putut cădea de acord, în fine sunt unele puteri care au făcut rezerve formale asupra întregii Convențiuni. În această din urmă categorie intră delegațiunile sovietică și germană, care găsesc proiectul de Convențiune în ansamblul său insuficient și fără valoare, pentru că nu ar prevedea o reducere sensibilă a armamentelor existente”*.

Conform relatărilor generalului Dumitrescu, legătura dintre securitate și dezarmare, cerută și de delegația română, era expres prevăzută în raportul asupra proiectului respectiv (paragraful 40), fiind astfel formulată: *„Reprezentanții mai multor guverne acceptând principiul limitării și reducerii în spiritul acestui articol al pactului (art.8 al Pactului Societății Națiunilor), au ținut să declare că reducerea tuturor sau a unor categorii de armamente nu era posibilă pentru ele, armamentele pe care le posedă actulamente fiind departe de a fi suficiente în vederea garantării securității lor naționale. Această rezervă a fost făcută cu precizie mai cu seamă în privința armamentelor navale și*

---

⁵⁹ A.D.M.A.E., fond Geneva. Societatea Națiunilor. Comisia Pregătitoare a Conferinței Dezarmării 1930, vol. 129, *Raportul generalului Toma Dumitrescu către generalul Samsonovici, Șeful Marelui Stat Major*, Geneva, 10 decembrie 1930, f. 68.

aeriene, acestea din urmă fiind puțin dezvoltate în cea mai mare parte a statelor”⁶⁰.

În ceea ce privește durata serviciului militar, în raportul generalului Dumitrescu, se precizează că acesta, *„variază de la stat la stat și chiar în interiorul aceluiași stat, la diferite arme și servicii”,* și că, *„obligația de a nu depăși durata serviciului nu ne poate jena, căci durata actuală a serviciului la noi este destul de ridicată...”*⁶¹.

Potrivit aceluiași raport al generalului Toma Dumitrescu, către generalul Samsonovici, Șeful Marelui Stat Major, privind limitarea indirectă a materialelor de război, prin cheltuielile bugetare și extraordinare, se preconiza grăbirea achiziționării „tuturor materialelor de care avem nevoie sau cât mai posibil în cursul anului 1931, pentru a evita sporirea ulterioară a cheltuielilor de armament față de propunerile inițiale ce vom aduce la conferință”⁶².

În vederea stabilirii coeficienților și a cifrelor justificative cu care guvernul român urma să se prezinte la Conferința Dezarmării, generalul Toma Dumitrescu, în finalul raportului, făcea propunerea ca lucrările pregătitoare să fie gata până la 1 septembrie 1931, cu scopul de a rămâne timp de consultări și negocieri, atât cu aliații, cât și cu celelalte state. În plus, generalul Toma Dumitrescu venea și cu o remarcă pertinentă, conform căreia punctele de vedere ale diverșilor participanți la Comisia Pregătitoare a Conferinței Dezarmării, aveau caracterul ad referendum, drept care, guvernele diferitelor state erau libere la conferință să modifice sau să-și mențină aceste puncte de vedere. Fiind delegat al României încă de la debutul lucrărilor conferinței pregătitoare privind reducerea și limitarea armamentelor,

---

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem, f. 54; Gheorghe Matei, *Dezarmarea în contextul problemelor internaționale și atitudinea României (1919-1934)*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971, p. 70.

⁶² A.M.R., fond Cabinetul Ministrului 1930-1931, dosar 9, f. 56-57; Gheorghe Matei, *Dezarmarea în contextul problemelor internaționale...*, p. 70.

generalul Toma Dumitrescu putea face și un bilanț în privința succesului conferinței, dovedind un real simț al realității: „Nu putem preciza de acum dacă conferința va izbuti ori nu. Desigur, problema în sine este foarte grea; interesele statelor, deosebite și greu de conciliat; vor fi negocieri multe și lungi și grele”⁶³.

Prin desfășurarea lucrărilor comisiei pregătitoare și implicit, prin redactarea unui proiect de convenție care să conducă la dezarmare, generalul Toma Dumitrescu considera că o etapă deosebit de importantă fusese deja consumată, dar cu precizarea că era atrasă atenția voalat, a factorilor cei mai de răspundere din țară, privind obligațiile ce le reveneau în acest sens⁶⁴.

Despre importanța stabilirii unui proiect de convenție pentru limitarea și reducerea armamentelor, generalului Toma Dumitrescu, considera că acesta, „constituie un eveniment de o importanță politică foarte mare, pentru că atrage după sine, cu certitudine, convocarea în scurtă vreme a Conferinței generale de dezarmare. Chiar și statele care au făcut obiecțiuni sau rezerve asupra textului convențiunii au cerut prin delegații lor convocarea cât mai urgentă a conferinței...Problema dezarmării iese de acum din cadrul studiilor preliminare și, o dată cu invitarea la conferință, guvernele statelor și organele superioare în drept își asumă răspunderea pregătirii și prezentării propunerilor respective, precum și a negocierilor ce vor urma cu celelalte state, în general, și cu cele vecine, în special. Chestiunea este de o importanță considerabilă, căci propunerile ce vom face angajează în gradul cel mai înalt apărarea și integritatea teritoriului național, fiindcă interesează armata, marina și aviația, precum și cheltuielile de toate categoriile ce vom avea dreptul să facem pentru aceste forțe pe tot timpul duratei convențiunii”⁶⁵.

---

⁶³ A.M.R., fond Cabinetul Ministrului 1930-1931, dosar 9, f. 46; Gheorghe Matei, *Dezarmarea în contextul problemelor internaționale...*, p. 71.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 44-45; Gheorghe Matei, *Dezarmarea în contextul problemelor internaționale...*, p. 72.

⁶⁵ *Ibidem*.

Chiar dacă în cadrul Comisiei Pregătitoare a Conferinței Dezarmării, nicio delegație nu se opusese fățiș principiului limitării și reducerii armamentelor, singurele deosebiri constând în modalitatea de realizare a acestuia, generalul Toma Dumitrescu era optimist în privința succesului apropiatei conferințe a dezarmării: *„Într-o conversațiune ce am avut cu domnul Massigli, delegatul Franței, asupra viitoarei Conferințe a Dezarmării și în care expuneam grija pe care ne-o criza economică, financiară, socială agravată de cererile de revizuire a tratatelor, declarațiile citate mai sus ale contelui Bernsdorf etc., domnia sa mi-a răspuns că un acord pentru limitarea armamentelor în cadrul prevederilor proiectului de convențiune se speră că va aduce o destindere politică serioasă...așadar trebuie să ne pregătim serios în vederea conferinței”*⁶⁶.

---

⁶⁶A.M.R., fond Cabinetul Ministrului 1930-1931, dosar 9, f. 47; Gheorghe Matei, *Dezarmarea în contextul problemelor internaționale...*, p. 72.

Spre Montreaux (de la stânga la dreapta):
maior Corneliu Teodorini, general Toma Dumitrescu, Nicolae
Titulescu, Savel Rădulescu, colonel adj.av. Ion Stoicescu, lt.col.
Gheorghe Potopeanu⁶⁷

---

⁶⁷ Arhiva Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I”, București.

Spre Montreaux (de la stânga la dreapta): maior Corneliu Teodorini,
Nicolae Titulescu, general Toma Dumitrescu⁶⁸

---

⁶⁸ Arhiva Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I”, București.

**„ADUNĂTURĂ DE OAMENI FĂRĂ LEGĂTURĂ”,
„MAJORITATE DE STRÂNSURĂ”, „MOZAIC DE FRIPTURĂ”.
NOTE DESPRE PARLAMENTUL UNIUNII NAȚIONALE (1931)**

Mihai GHIȚULESCU

În ciuda faptului că despre viața politică românească interbelică s-au scris, de-a lungul vremii, biblioteci întregi, componența „Reprezentățiunei naționale”, în cele 9, 10 sau 11 legislaturi¹ dintre cele două războaie mondiale, rămâne în mare parte necercetată sistematic. Există, încă din epocă², din perioada imediat postbelică³ sau din zilele noastre⁴, destule și valoroase „analize statistice”, dar care nu trec prea mult dincolo de problema repartizării pe partide a mandatelor parlamentare și a distribuției lor geografice. Sunt foarte puține cercetările asupra „personalului

---

¹ Depinde dacă punem la socoteală parlamentul ales în decembrie 1937, dar niciodată convocat, și/sau pe cel carlist, „ales” în iunie 1939.

² E vorba, în primul rând, de „statisticile electorale” publicate în *Buletinul Statistic al României* după fiecare rundă de alegeri generale; pentru cazul nostru, interesează în principal Dr. I. Teodorescu, *Statistica electorală. Rezultatele alegerilor pentru Adunarea Deputaților din 1 iunie 1931*, în „Buletinul Statistic al României/Bulletin Statistique de la Roumanie”, nr. 2, aprilie-iunie 1931, pp. 3-27. Lucrarea de referință, deși nu acoperă decât perioada de până în 1932, este Marcel Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice (1919-1932). Studiu comparativ al rezultatelor oficiale ale alegerilor pentru Camera Deputaților din 1919-1932*, Sibiu, Editura și tiparul Kraft & Drotleff s.a., f.a. E de menționat și mult mai ambițioasa, mai pătimăsa și mult mai puțin citată (încă netradusă în română), Crișan T. Axente, *Essai sur le régime représentatif en Roumanie*, Paris, Recueil Sirey, 1937.

³ Lucrarea „clasică”, de departe cea mai citată în materie, este Matei Dogan, *Analiza statistică a „democrației parlamentare” în România*, București, Editura Partidului Social-Democrat, 1946. Cam în același timp, a apărut mai modesta și vădit partizana Mihail Florescu, *Alegerile parlamentare în lumina cifrelor și a faptelor (1918-1937)*, București, Editura Partidului Comunist Român, 1946.

⁴ Sunt de menționat, în primul rând, lucrările lui Cristian Preda, *România postcomunistă și România interbelică*, București, Editura Meridiane, 2002 și *Rumâni fericiți. Vot și putere de la 1831 până în prezent*, Iași, Editura Polirom, 2011 (ediția a II-a, 2021).

politic” și, în special, asupra celui parlamentar⁵. În privința acestuia, de bază rămâne, cu toate semnele de întrebare care se pot ridica astăzi, studiul lui Mattei Dogan, din urmă cu șapte decenii, despre originea socială și statutul profesional al parlamentarilor români interbelici⁶. În ultimii ani, remarcabile sunt contribuțiile istoricului Ovidiu Buruiană, care a cercetat în detaliu personalul politic liberal, reușind atât o „descriere socială”, cât și una a „relațiilor și practicilor de putere” în rândul acestuia⁷.

Sunt încă multe necunoscute. Dar dacă despre marea majoritate a parlamentarilor interbelici avem informații doar la nivelul intrării de dicționar, sau nici măcar atât, ne amăgim că măcar lucrurile sunt clare în privința apartenenței lor politice la fiecare rundă electorală. O trăsătură generală a legislaturilor

---

⁵ În privința personalului guvernamental, principalul instrument de lucru îl reprezintă volumul Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor României de la începuturi – 1859 până în zilele noastre – 2012*, ediția a III-a definitivă, București, Editura Machiavelli, 2013. Chiar dacă nu conțin cercetări cantitative, sunt utile și diversele enciclopedii/dicționare/albume precum Constantin Gheorghe, Miliana Șerbu, *Miniștrii de interne (1862-2007) – mică enciclopedie*, București, Editura Ministerului Internelor și Reformei Administrative, 2007 sau *Miniștrii de finanțe (1859-2022). Album realizat de Serviciul de comunicare, relații publice și mass-media din Ministerul Finanțelor*, 2022 (disponibil online la <https://mfinante.gov.ro/album-ministri-de-finanțe>). O contribuție analitică importantă este studiul Alexandra Ionașcu, „Volatilité et stabilisation du personnel gouvernemental: les cabinets roumains; 1919-1939 et 1989-2004”, în *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, vol. VII, no. 1, 2007, pp. 71-94. Oarecum surprinzător, situația este mai bună pentru eșalonul al doilea, al reprezentanților guvernului în teritoriu, unde există foarte cuprinzătoarea cercetare Andrei Florin Sora, *Servir l'Etat Roumain. Le corps préfectoral, 1860-1940*, Editura Universității din București, 2011 și altele particulare precum Nicolae Băbălău, Dinică Ciobotea, Ion Zarzără, *Din istoria instituțiilor administrative ale județului Dolj*, Craiova, Editura Sitech, 2004 sau Zoltán Györke, *Prefectura județului Cluj (1923-1938)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013.

⁶ Mattei Dogan „Piramida răsturnată. Originea socială a parlamentarilor din România dintr-o perspectivă comparativă”, în Idem, *Sociologie politică. Opere alese*, traducere Laura Lotreanu, Nicolae Lotreanu, București, Editura Alternative, 1999, pp. 173-206.

⁷ Ovidiu Buruiană, *Liberalii. Structuri și sociabilități liberale în România interbelică*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2013.

interbelice este omogenitatea, atât cadrul legislativ, cât și practicile electorale permițând crearea de majorități solide și reducând opoziția la grupuri mici parlamentari, cu grad ridicat de trasabilitate. Ca excepții, pot fi menționate scurta legislatură 1919-1920 (rezultată din primele alegeri prin sufragiu universal masculin, cu sisteme diferite pe provincii, pluripartidism extrem și o doză de considerabilă de proporțional)⁸, legislatura din 1931-1932 și cea, neîntrunită, din 1937-1938 (rezultată din faptul că niciun partid nu a atins pragul de 40% pentru a beneficia de prima electorală și, deci pentru a-și asigura majoritate mandatelor). În aceste cazuri, a existat ceea ce, în termeni anglo-saxoni, se numește *hung parliament*. Aparent, cea de a doua dintre legislaturile menționate nu s-ar încadra în această categorie. Formațiunea electorală numită *Uniunea Națională*, creată în jurul primului-ministru Nicolae Iorga, a câștigat 47,5% din voturi și cca. 75% din mandate. În realitate, lucrurile au fost mult mai complicate decât au fost dispuși să rețină istoricii și parlamentul a fost chiar mai divizat decât în celelalte două cazuri.

În cele ce urmează, pornind de la informații foarte disparate (oficiale, jurnalistice, memorialistice), voi încerca – fără pretenții teoretico-metodologice și fără ambiții de exhaustivitate – câteva observații asupra componenței parlamentului ales în 1931, punând în centrul atenției ceea ce ar trebui să fie cel mai clar, afilierea politică a deputaților și senatorilor.

În primăvara lui 1931, în timpul discuțiilor pentru formarea unui guvern Titulescu, Nicolae Iorga se pronunțase pentru menținerea „Parlamentului Restaurației”, ales în 1928 și dominat de național-țărăniști, în ciuda tensiunilor dintre ei. La numirea sa în fruntea guvernului, pe 18 aprilie 1931, a pus

---

⁸ Asupra acestei legislaturi avem mai multe informații datorită lucrărilor apărute cu ocazia centenarului alegerilor din 1919: Bogdan Murgescu, Andrei Florin Sora (coordonatori), *România Mare votează. Alegerile parlamentare din 1919 „la firul ierbii”*, Iași, Editura Polirom, 2019; 1919. *Primele alegeri parlamentare din România Mare*, volum coordonat de Alexandru Radu și Camelia Runcescu, București, Editura „Monitorul Oficial”, 2019.

condiția dizolvării⁹. Totuși, aceasta a fost amânată aproape două săptămâni, căci, după cum avea să își amintească primul colaborator Constantin Argetoianu (inițial, ministru de finanțe și interimar la externe, apoi, din 7 mai, interimar la interne), „dl. prim-ministru nu se hotăra să supuie Regelui decretul de dizolvare”, existând „mai multe păreri cu privirii la procedura dizolvării”¹⁰. În cele din urmă, Camerele au fost dizolvate prin decretul din 30 aprilie, alegerile fiind convocate pe 1 (Adunarea Deputaților), 4 (Senat, universal), 6 (Senat, consilii comunale și județene) și 8 iunie (Senat, universități și camere de comerț/industrie și agricultură), corpurile nou alese fiind convocate pe 15 iunie¹¹. Au urmat campania electorală și „tradiționalele” pregătiri administrative ale guvernului pentru alegeri. Au fost mai agitate ca de obicei. Mai întâi, prin decret, au fost suspendate „funcțiunea și atribuțiunile președintele delegațiunii județene” (așa-numitul „prefect administrativ” sau

---

⁹ „Între condițiile cu care luasem puterea era disolvarea Camerelor, care de fapt erau compromise în opinia publică...” (N. Iorga, *Doi ani de Restaurație. Ce a fost, ce am vrut, ce am putut*, ediția a VI-a, Vălenii de Munte, Tiparul „Datina Românească”, 1932, p. 46). „Două lucruri fuseseră convenite în momentul constituirii Guvernului: că Ministerul Iorga nu era Minister de partid și că Parlamentul național-tărănist va fi dizolvat”, avea să noteze și Argetoianu (Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. IX, partea a VIII-a (1930-1931), ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1997, p. 222).

¹⁰ *Ibidem*, p. 223. Merită amintită și conversația avută, imediat după numire, de Iorga cu Ion Cămărășescu (național-tărănist de filieră takistă, pe care, în primele zile credea că îl va putea numi ministru de interne): „îi explic că nu e vorba de o disolvare a Parlamentului și, oricum, nu din dușmănie” (N. Iorga, *Doi ani...*, p. 43) sau „îi spun că nu am dorința de a disolva Parlamentul și, în orice caz, nu cu o demonstrație de dușmănie” (Idem, *Memorii*, vol. VI., *Încercarea guvernării peste partide (1931-2)*, București, 1939, p. 87). E greu de crezut că Iorga ar fi avut intenția de a induce în eroare, pentru a câștiga bunăvoință, căci, oricum, planul real ar fi fost devoalat în câteva zile. Cel mai probabil, deși convenise asupra dizolvării, avea încă ezitări asupra acesteia. E posibil ca refuzul de a colabora al conducerii PNT (în primul rând, Maniu), chiar în condițiile menținerii vechiului parlament, să îl fi determinat pe noul prim-ministru să cedeze insistențelor din jur și să facă pasul spre dizolvare.

¹¹ *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 99, 1 mai 1931, p. 4122.

„prefect ales”, care dubla prefectul numit de guvern), așa cum fuseseră prevăzute în legea administrativă din 1929. Oficial, s-a vorbit despre „o stare de incertitudine și de încălcare de atribuțiuni care influențează întreg aparatul de stat” și despre „confuziune administrativă” care favoriza „toate ideile subversive și toate tendințele de desagregare”¹². De fapt, rațiunea acestei măsuri, de o legalitate cel puțin discutabilă, era pur politică, după cum nota însuși Iorga: „Alegerile ar fi fost imposibile dacă se păstra, potrivit cu legea administrativă, prefectul ales, care și începuse a face agentură pentru candidații regimului căzut”¹³. În aceeași logică, au fost suspendați directorii ministeriali locali (funcție creată, de asemenea, prin legea din 1929), la conducerea directoratelor (deconcentrate cu rol de coordonare a județelor) fiind delegați secretari generali sau inspectori generali administrativi de încredere¹⁴, deși, la preluarea puterii, primul-ministru spusese că „directorii, afară de cel din Craiova, nu sânt de schimbat”¹⁵. Mai spusese și că „nu m-aș atinge, afară de casuri de incorectitudine, de Consiliile comunale și județene”¹⁶, dar, pe parcursul lunii mai și chiar la începutul lui iunie, a urmat o sarabandă de dizolvări de consilii (alese în 1930, în timpul guvernării național țărăniste) și numiri de comisii interimare. Pe lângă rolul strict administrativ, acestea erau importante și din punct de vedere electoral, membrii lor alegând câte un senator în fiecare județ. Dar cea mai mare provocare a fost înlocuirea prefectilor, practica obișnuită a fiecărui guvern imediat după instalare și înainte de alegeri. Nebazându-se pe un aparat de partid și pe structuri teritoriale solide, guvernul Iorga a dovedit o gravă lipsă de personal, dublată de nepricepere și de nevoia de a satisface diverse interese, ceea

---

¹² *Ibidem*, nr. 108, 12 mai 1931, p. 4410

¹³ N. Iorga, *Doi ani...*, p. 50.

¹⁴ *M.O.*, partea I, nr. 115, 20 mai 1931, p. 4651.

¹⁵ N. Iorga, *Memorii...*, p. 87.

¹⁶ *Ibidem*; Idem, *Doi ani...*, p. 43. „O circulară către prefectii administrativi”, în *Neamul Românesc*, anul XXVI, nr. 94, 30 aprilie 1931, p. 2.

ce a creat un adevărat haos, cu numiri, delegări, neprezentări la post, demisii, revocări, transferuri etc.¹⁷.

Marea problemă, de așteptat după experiența încercării lui Titulescu de a forma un guvern „de concentrare”, a fost întocmirea listelor de candidați ai guvernului, care, după cum s-a stabilit imediat după dizolvare, urmau să poarte numele de *Uniunea Națională* și semnul „un dublu pătrat”. Se dorea o largă coaliție, nu cu totul „în afară de partide”, dar peste ele, reunind

---

¹⁷ Vezi *M.O.*, partea I, nr. 108, 12 mai 1931, p. 4410. Reținem două cazuri relevante pentru modul în care s-au petrecut lucrurile. Pe 24 aprilie, la prima numire de prefecți (sub controlul Regelui), pentru județul Fălciu a fost desemnat Panait Lupu (fost prefect și în vremea guvernării liberale din 1927-1928), fratele dr. N. Lupu, șeful Partidului Țărănesc, cu care Iorga și Argetoianu se aflau în negocieri pentru cartelul electoral. „Foarte cald Lupu”, notase Iorga, câteva zile mai înainte (*Memorii...*, p. 88), iar ziarele anunțaseră deja cartelarea (*Dimineața*, anul XXVII, nr. 8748, 3 mai 1931, p. 1). Oricât s-ar fi zis că numirea nu avea „nicio semnificație politică” („Partidele mici și situația politică”, în *Lupta*, anul X, nr. 2841, 28 aprilie 1931, p. 3), că dr. Lupu a fost surprins și „n-a vrut să-și dea asentimentul decât după intervenții stăruitoare”, el a dat, a doua zi, „deslegarea cuvenită” și a continuat să negocieze încercând să obțină cât mai mult. Până la urmă, nu a obținut. Pe 11 mai, Iorga nota: „Dr. Lupu vine pentru a-mi anunța că merge singur” (*Memorii...*, p. 101). A doua zi apărea decretul prin care Panait Lupu era înlocuit, urmând „a trece în altă funcțiune” (nu a fost cazul, dar în toamnă a trecut printr-o experiență aproape identică). În locul său, la Fălciu, a fost transferat Toma Metaxa (avocat bucureștean, devenit politician „țepist”/„filipescan”, care, în septembrie, avea să devină prefect de Ilfov, după demisia șefului său Gr. Filipescu). Până atunci, fusese prefectul județului Trei-Scaune, unde l-a înlocuit Grigore Popescu, lăsând astfel vacantă prefectura Turda, unde a fost delegat Virgil Ciobanu (medic clujean, care părăsise PNL în siajul lui Gheorghe Brătianu, dar ajunsese lângă Constantin Argetoianu). La fel, la 24 aprilie, în județul Neamț a fost numit prefect Mircea Manoilescu, fratele lui Mihail Manoilescu, ministru al industriei și comerțului, atât în vechiul guvern Mironescu, cât și în noul guvern Iorga. Demisul, național-țărănistul Duțu (Gheorghe) Isăcescu a intrat în conflict, pentru primul loc pe listă, cu șeful organizației locale și și-a anunțat disponibilitatea de a sprijini „lista guvernamentală” (*Dimineața*, anul XXVII, nr. 8752, 8 mai 1931, p. 7). Considerat un câștig important, la 12 mai a fost repus în funcție. Mircea Manoilescu a rămas să candideze din partea guvernului pentru Senat – colegiul universal, dar și Victor Isăcescu, fratele vechiului și noului prefect, a fost susținut la colegiul consiliilor comunale și județene.

„60 la sută reprezentanții organizațiilor profesionale și partizanii guvernului” și „40 la sută reprezentanți ai partidelor care ar intra în cartel cu guvernul”¹⁸. Într-o primă fază, toate partidele inclusiv cel „iorghist” – în ciuda pretențiilor, mulți au perceput Uniunea ca pe „un partid ad-hoc, etalând ca platformă electorală lupta contra partidelor”¹⁹ – au depus măcar capi de listă²⁰, urmând, după negocieri, să își completeze listele sau să le abandoneze. Dorind să creeze impresia că listele sale nu au deloc caracter de partid, primul-ministru a anunțat că „nu închee nici un cartel electoral, cu nici unul din partide”, primind „numai candidaturi izolate”²¹, ceea ce, evident, nu avea cum să fie adevărat.

Singurul partid cu care nu a existat nicio șansă de înțelegere a fost PNȚ. Cu toate celelalte s-a negociat. De la început, a intrat în cartel Liga „Vlad Țepeș”²², înființată în 1929 de Grigore Filipescu, care până atunci, făcuse vâlvă strigând „jos democrația integrală!”, declarându-se contra ideii de partid, „contra guvernului, contra tuturor politicianilor” și pentru instaurarea dictaturii. Deși forța electorală a Ligii nu

---

¹⁸ „Listele guvernului”, în *Curentul*, anul IV, nr. 1172, 3 mai 1931, p. 4. Vezi și Petre Țurlea, *Nicolae Iorga în viața politică a României*, București, Editura Enciclopedică, 1991, 283.

¹⁹ Gheorghe I. Bodea, *Octavian Goga. Cronicarul unei vremi trăite*, Cluj-Napoca, Editura Vremi, 2009, p. 248.

²⁰ „Candidaturile partidelor la Ilfov”, în *Dimineața*, anul XXVII, nr. 8748, 3 mai 1931, p. 1; „Guvernul va depune azi liste în toată țara”, „Georgiștii depun candidaturi”, în *Ibidem*, p. 4.

²¹ *Lupta*, anul X, nr. 2845, 3 mai 1931, p. 4. De altfel, privind în ansamblu presa centrală din timpul campaniei electorale, putem observa că singurul ziar care se referă la candidaturile Uniunii Naționale în bloc, evitând să indice afiliere de partid, este organul iorghist, *Neamul Românesc*.

²² *Dimineața*, anul XXVII, nr. 8748, 3 mai 1931, p. 1; *Lupta*, anul X, nr. 2845, 3 mai 1931, p. 4. Acum, acuzați de „flagrantă contrazicere cu ei înșiși”, „țepiștii” spuneau că nu ar fi cerut niciodată până atunci „moartea partidelor politice, ci îndreptarea lor”, nu „desființarea acestor partide, ci bazarea lor pe oameni capabil a pune interesele țării deasupra intereselor personale” („Atitudinea «țepiștilor»”, în *Lupta*, anul X, nr. 2848, 7 mai 1931, p. 4).

fusese niciodată testată, i s-au promis inițial 40 de mandate²³. S-a alăturat și Liga Agrară a lui Constantin Garoflid (ruptă din Partidul Poporului, în 1929, și considerată, nu chiar întemeiat, „asociație de profesioniști”²⁴), având promiși cinci capi de listă²⁵. Destul de repede au mers lucrurile și în privința Partidului German, pe 9 mai anunțându-se că acesta a primit 15 locuri eligibile (13 de deputați și două de senatori)²⁶. În primele zile, părea certă și colaborarea cu Partidul Țărănesc al dr. Lupu, care avea anunțați capi de listă guvernamentală în nouă județe²⁷. Mai apoi, din lăcomie, excentricul lider a rupt discuțiile, deși obținuse 30 de locuri eligibile²⁸, din care, se pare, 11 capete de listă²⁹. Asemănător s-a întâmplat și în cazul PNL-Gheorghe Brătianu, apropiat, la început de guvern³⁰. Numai că, nemulțumindu-se cu cele 30 de locuri oferite și cerând paritate pe listele Uniunii cu PNL-ul mare, al lui I.G. Duca, și acesta a ales să se prezinte în alegeri cu liste proprii. Cu Partidul Poporului, al generalului Averescu, relațiile au fost ostile, dar, se pare că și în acest caz s-a încercat racolarea taberei ardeleni, în frunte cu Octavian Goga, prin oferirea a 15

---

²³ *Lupta*, anul X, nr. 2845, 3 mai 1931, p. 4. Trebuie precizat că, în condițiile legii din 1926, nu se puteau face calcule anticipative perfecte. Chiar în perspective obținerii primei majoritare de către Uniunea Națională, niciun candidat, cu excepția capilor de listă, nu putea fi sigur de reușită.

²⁴ *Neamul Românesc*, anul XXVI, nr. 109, 19 mai 1931, p. 2.

²⁵ *Lupta*, anul X, nr. 2845, 3 mai 1931, p. 4.

²⁶ „Cartelul electoral cu germanii”, în *Dimineața*, anul XXVII, nr. 8757, 12 mai 1931, p. 3.

²⁷ *Ibidem*, nr. 8748, 3 mai 1931, p. 1. E de observat că, din cele nouă, în patru (Fălciu, Tighina, Bălți și Suceava), lupiștii obținuseră mandate în 1928, deci aveau o oarecare bază electorală, dar numai în două (Fălciu și Tighina) aveau să obțină și în 1931, candidând pe liste proprii.

²⁸ N. Iorga, *Memorii...*, p. 99; Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 240; *Curentul*, anul IV, nr. 1181, 12 mai 1931, p. 4.

²⁹ Petre Țurlea, *op. cit.*, p. 283; Gheorghe I. Bodea, *op. cit.*, p. 278.

³⁰ Încă dinainte de dizolvare, pe 25 aprilie, Iorga nota: „[Gh. Brătianu] vorbește ca și cum un cartel ar și exista între noi” (N. Iorga, *Memorii...*, p. 92). Și chiar în ziua dizolvării, 30 aprilie: „Gh. Brătianu vine pentru a cere conlucrare” (*Ibidem*, p. 99).

mandate de deputat și șapte de senator³¹. Deși nu s-a reușit cartelarea acestor partide – sau poate tocmai de aceea – unii dintre membrii lor marcanti au ales să se alăture individual Uniunii Naționale³².

Marele aliat al guvernului Iorga în alegerile din 1931 și cel mai puternic partid raliat Uniunii Naționale a fost Partidul Național Liberal condus de I.G. Duca. Nu insist aici asupra mobilurilor înțelegerii, ci asupra numărului liberalilor înscriși pe liste. În campanie, s-a vorbit de un acord pentru 100 de mandate de deputat, stabilite la 7 mai, suplimentabile după eșecul colaborării cu lupiști și georgiști³³, chiar 110³⁴, sau, cel mai modest, 80 de mandate³⁵. Oricât ar părea de bizar, cred că, dată fiind instabilitatea situației politice din acea vreme, nu se poate stabili cu exactitate numărul și e înșelător să reținem o variantă, din epocă, sau din istoriografie.

Spre deosebire de multe alte cazuri, nu avem de ce să ne îndoim de relatarea lui Argetoianu privitoare la înțelegerea sa cu Duca: „Cartel electoral pentru Cameră. Candidaturi pe liste comune ale căror alcătuiți rămâneau de fixat (locul pe listă), Partidul Liberal având dreptul la un candidat pe județ, în total 71 candidați (Duca pretindea cu dreptate că nu putea pune în mișcare organizațiile sale județene fără cel puțin un mandat de fiecare”. Cel mai probabil, mandatele urmau să revină șefilor de organizații. Pentru Senat, nu exista o înțelegere formală, dar

---

³¹ Gheorghe I. Bodea, *op. cit.*, p. 287.

³² Tratatve eșuate au mai avut loc și cu mici formațiuni precum Liga contra Cametei sau Gruparea „Om liber”, a disidentului liberal I. Th. Florescu, care până la urmă, se vor cartela cu Partidul Țărănesc Democrat”, al lui Constantin Stere (*Adevărul*, anul XLIV, nr. 14533, 18 mai 1931, p. 4).

³³ „Candidaturile liberale. Liberalii și frământările din gruparea georgistă”, în *Curentul*, anul IV, nr. 180, 11 mai 1931, p. 8; Valeriu Pop, *Amintiri politice*, Cuvânt înainte: Florin Constantiniu, Introducere: Sanda Pop, București, Editura Vivaldi, 2018, p. 246.

³⁴ „Se fac, se refac și se desfac”, în *Dimineața*, anul XXVII, nr. 1187, 18 mai 1931, p. 3.

³⁵ *Dreptatea*, anul V, nr. 1082, 18 mai 1931, p. 6; „Miluiții. Ce spun întrunirile electorale”, în *Lupta*, anul X, nr. 2863, 26 mai 1931, p. 1.

ministrul de finanțe și de interne să angaja „că-i voi mai da pe unde voi putea, 10-15 locuri în tot, ca să poată caza câțiva fruntași de la centru”³⁶. Numai că acest total de 71 nu trebuie considerat bătut în cuie. A fost, probabil, o bază pentru „alcătuirile” concrete, nu o regulă. Din chiar felul cum era lăsată deschisă chestiunea la Senat, putem intui că mai era loc de înțelegere și la Cameră, mai ales că afilierile, politice, dar nu numai, puteau fi multiple și discutabile, după cum se va vedea.

În declarația „Către țară” din 16 mai, Iorga scria: „Guvernul dorește ca în Parlamentul viitor să fie cât mai mulți oameni de frunte, cari să însemne ceva prin ei înșiși. Aș fi vrut ca ei să vie și din toate partidele; mi-a părut rău că unele au refuzat ajutorul lor la opera de pace, înfrățire și muncă, pe care am început-o și cu orice preț căutam a o duce la capăt”³⁷. Se referea la partide, într-un moment în care înțelegerile politice la nivel general erau deja perfectate. Se știa care forță politică merge cu guvernul în alegeri și care pe cont propriu. Dar nu doar partidele reprezentau o problemă. Iorga nu renunțase la ideea corporativă, a formării unui parlament pe baze preponderent profesionale, ceea ce lui Argetoianu nu avea cum să îi convină: „Dacă tata Iorga s-ar fi mulțumit cu atât! A mai tipărit – fără să consulte pe nimeni – un apel către toate breslele, către toate asociațiile culturale și economice, oferindu-le fără alte condiții, colaborarea și locul în Parlament!”³⁸. Era o exagerare, dar nu departe de realitate. În *Manifestul Guvernului*, publicat imediat după convocarea

---

³⁶ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 238. Varianta este confirmată și de un liberal de la vârf: „Liberalilor li s-a rezervat câte un loc, mi se pare, de județ pe aceste liste electorale” (C. Brătianu, „Declarație”, în Florian Tănăsescu, Nicolae Tănăsescu, *Constantin (Bebe) I.C. Brătianu – Istoria P.N.L. la interogatoriu*, cuvânt înainte de Radu Ciuceanu, Pitești, Editura Paralela 45, 2005, p. 317. De asemenea credibilă e și bucuria lui Argetoianu legată de eșecul altor tratative, căci „dacă Brătianu ar fi primit cele 30 de locuri oferite, mi-ar fi fost imposibil să mai dau 70 lui Duca” (Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 239). Evident, avea nevoie de mandate pentru a satisface destule alte interese.

³⁷ M.O., partea I, nr. 112, 16 mai 1931, p. 4514.

³⁸ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 240.

corpului electoral, se spunea că „în ea [Uniunea Națională] trebuie să fie represintate cu o majoritate însemnată asociațiile cetățenești, coprinzând pe oameni legați prin temeinicele legături de îndeletniciri, de breaslă”³⁹, ceea ce se pare că a determinat o adevărată isterie a cererilor de candidatură. O mulțime de „asociații profesionale” au încercat să își plaseze oamenii pe listele guvernamentale și o mulțime de oameni au încercat să își găsească un loc în virtutea pretensei apartenențe la o asociație⁴⁰. Evident, în condițiile „cartelării” cu PNL și cu celelalte partide mai mici, reprezentarea profesională în proporție de 60% nu se mai putea realiza – oricum, nu fără a-i lăsa pe liderii guvernamentali fără posibilitatea de a-și aranja apropiații. Amintirile lui Argetoianu se potrivesc cu relatările din ziare: „Mi-a albit părul până am descurcat și această încurcătură și ca să nu mai încurce din nou lucrurile, am rugat pe domn Profesor să plece în provincie și să cutreiere țara, mai ales ținuturile alipite, să ducă printre triburile

---

³⁹ *Cuvântul*, anul VII, nr. 2164, 2 mai 1931, p. 1.

⁴⁰ Mai mult pentru amuzament amintim câteva dintre organizațiile care s-au prezentat la ministerul de interne (unde la butoane se aflau subsecretarii D. Munteanu-Râmnic, omul lui Iorga, și N. Ottescu, omul lui Argetoianu) pentru a solicita locuri pe liste: Societatea Pensionarilor Militari, Asociația Inginerilor Români, Asociația Asistenților Universitari, Uniunea Micilor Industriași, Uniunea Funcționarilor Particulari, Asociația Inginerilor Hotarnici, Asociația Nivel Metru C.F.R, Asociația de pescari-vânători din jud. Tulcea, Sindicatul oltenilor „Tudor Vladimirescu”, Asociația Farmaciștilor, Sindicatul Instalatorilor, Asociația „Stația” a șefilor de gară, Asociația Șomerilor, Asociația Fanfarelor și Corurilor din Ardeal ș.a. („Tratatative cu asociațiile profesioniste”, în *Universul*, anul XLIX, nr. 118, 6 mai 1931, p. 8). După unele surse, ar fi fost peste... 70 (M.I. Costian, *Regele Carol II și partidele politice*, București, Tipografia „Lupta” N. Stroilă, 1933, pp. 87-88. Atmosfera a fost descrisă plastic de un ziarist de un reporter din epocă: „La Ministerul de interne, în birouri, pe săli, în curte, se constituiau rapid «asociații», de vânători, de cojocari, de pescari, de geamgii etc., se alcătuiau liste de candidați, se negociau «capi de listă». În fiecare zi, zarvă mare: curtea era plină, iar bodegile și cofetăriile din jur făceau o treabă grozavă: oamenii veneau aci să mai discute, să scrie actul de «constituire», să alcătuiască listele. În unele instituții, oamenii dispăreau de la serviciu și se duceau să se constituie...” (A.P. Samson, *Memoriile unui gazetar [1927-1937]*, București, Editura Cartea Românească, 1979, p. 199).

deznădăjduite Cuvântul Mântuirii. A fost încântat...”⁴¹. În acest timp, cele mai multe „asociații” au fost anunțate că nu li se puteau satisface dorințele sau, dacă li se promisese ceva, că vor fi excluse de la împărțeală. Presa observa cum grupări despre care se anunțase că vor face parte din Uniunea Națională dispăreau de pe liste⁴². Argetoianu a încercat să păstreze aparențele de independență politică/reprezentare profesională și, în același timp, să satisfacă interese politice și/sau personale. A inclus pe liste, ca independenți/profesioniști, o serie de apropiați („prieteni de la «Jockey-Club, Clubul Agricol și Clubul Automobil»”, care puteau avea și ei o afiliere politică; după adversari, cam 45 de oameni⁴³) și chiar... liberali duciști („liberali camuflați sub diferite titluri «independente»”⁴⁴).

Nu sunt de ignorat nici acuzațiile opoziției că încă importantul Mihail Manoilescu, care ar fi avut rezervate locuri pentru „prieteni personali” (cam 35?) i-ar fi promis și el lui Duca niște „liberali camuflați”⁴⁵. Aflând de toate acestea, Iorga „s-a îngrozit” și „înfuriat... a șters toate numele propuse”⁴⁶. Probabil că s-a îngrozit, că s-a înfuriat, dar nu credem că a procedat atât de

---

⁴¹ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 240.

⁴² „Se fac, se refac și se desfac”, în *Dimineața*, anul XXVII, nr. 1187, 18 mai 1931, p. 3. Una dintre cele mai importante asociații, Uniunea Sfatuirilor Negustorești, căreia se pare că inițial i se promisese 10 locuri, văzându-se exclusă, adresa memorii primului-ministru și chiar Regelui, cerând amânarea alegerilor cu două săptămâni pentru a-și putea depune liste proprii („După ruperea tratatelor cu «Sfatul Negustoresc». Concluziile sugestive ale unor texte de telegrame”, în *Dimineața*, anul XXVII, nr. 1186, 17 mai 1931, p. 5). În zadar, negustorii erau nevoiți să intre într-un cartel al piticilor cu steriștii, Liga contra Cametei și „Omul liber”. La fel, Uniunea Evreilor Români, a dr. W. Filderman, neonorându-i-se promisiunile, a depus liste proprii (*Dreptatea*, anul V, nr. 1081, 17 mai 1931 p. 6.)

⁴³ „Grav conflict Iorga-Argetoianu”, în *Dreptatea*, anul V, nr. 1080, 16 mai 1931, p. 5.

⁴⁴ „Situția tragică a Partidului Liberal”, în *Ibidem*, nr. 1081, 17 mai 1931, p. 1

⁴⁵ „Liberalii camuflați ai d-lui Manoilescu”, în *Ibidem*, nr. 1082, 18 mai 1931, p. 6.

⁴⁶ „Asociațiile profesionale demască jocul perfid și politicianist al guvernului. În ultimul moment d. Iorga descoperă pe liberalii camuflați”, în *Ibidem*, nr. 1081, 17 mai 1931, p. 6.

radical. Chiar în ziua în care se presupunea că ar fi șters numele „camuflaților” (16 mai), primul-ministru nota „neconținute plângeri contra listelor electorale. Nu vreau să înțeleagă caracterul guvernului”, iar *Neamul Românesc* publica un scurt și discret anunț: „Listele de candidaturi ale guvernului publicate de unele ziare, nu sunt oficiale, deci nu corespund realității”⁴⁷. S-a mai negociat, s-a mai revizuit și listelele pentru Cameră au fost definitive cu puțin înainte de termenul legal (10 zile înainte de alegeri, planificate pe 1 iunie). Oricum, larga reprezentare profesională, chiar dacă nu mai corespundea întru totul listelor, a continuat să fie vehiculată propagandistic⁴⁸.

Însă nu doar afilierea candidaților a făcut multă vâlvă, ci și repartizarea lor în județe. Era o veche problemă a alegerilor românești, care, cu un termen inspirat din Caragiale, ar putea fi numită „dandanachism”: trimiterea de candidați în zone cu care aceștia nu aveau nicio legătură. Am văzut că și înțelegerea Argetoianu-Duca a prevăzut locuri pentru „cazarea unor centrali”. Se practica, așa cum se practicau și candidaturile multiple, dar, de regulă, pentru personalitățile marcante. De această dată, a atras mai mult atenția pentru că numeroși candidați erau necunoscuți electoratului, pentru că în Ardeal, Basarabia, Bucovina au fost desemnați foarte mulți candidați regăteni și pentru că, în timpul „alcătuirii listelor” s-au petrecut numeroase transferuri de la un județ la altul. Asta a stârnit reacții de nemulțumire din partea

---

⁴⁷ *Neamul Românesc*, anul XXVI, nr. 107, 16 mai 1931, p. 2

⁴⁸ Erau enumerate, ca incluse „fără nici o considerație de partid” pe listele Uniunii, următoarele categorii/asociații: „Liga Agrară; Viticultorii; Profesorii Universitari; Sfaturile Negustorești; Uniunea Micilor Industriași; Invalizii de Război; Uniunea Ofițerilor de Rezervă; Asociația Medicilor; Corpul Avocaților; Clerul; Funcționarii Publici; Meseriași; Inginerii; Industria Mare; Comerțul; Presa; Funcționarii Particulari” (*Ibidem*, nr. 110, 20 mai 1931, p. 2). Cu câteva zile înainte de alegeri, într-un articol de fond al organului guvernamental, se amintea că „în materie de reprezentanță națională d. profesor Nicolae Iorga a făcut, în viața politică contemporană, primul pas spre restaurarea unei vechi tradițiuni: aceea a profesiunilor reprezentate în adunările cari au să hotărască despre buna rânduială a țării” (Emil Socec, „Rostul asociațiilor profesionale”, în *Ibidem*, nr. 115, 27 mai 1931, p. 1).

prefecților (mulți dintre ei aflați în situații asemănătoare), care se plângeau că astfel „nu pot garanta cel mai neînsemnat succes listelor guvernamentale”⁴⁹. Nu știm dacă ministerul a răspuns în vreun fel. Cert este că problema era prea mare pentru a fi rezolvată. Exemplul, într-adevăr ilustrativ, dat de opoziție, era cel al șefului liberal, I.G. Duca, despre care se știa că are fief electoral în județul Vâlcea. De această dată, „nu se știe din ce motive” (pentru a lăsa primul loc pe listă „țepistului” Costin Sturdza), a ales să candideze la Bacău. Sigur, Duca nu avea cum să fie trimis în teritoriu ca oricare altul, schimbarea trebuie să fi fost parte a înțelegerii politice, dar concluzia era justă: „dacă nici d. Duca nu a putut candida în județul d-sale, este ușor de închipuit pe cam unde au încăput alți candidați”⁵⁰.

Au urmat alegerile. A doua zi, Iorga nota: „am trecut de 40 la sută, s-a crezut chiar de 50 la sută. Iese 30 de țărăniști, mulți georgiști, ceva averescani, destui cuziști și câțiva represintanți ai micilor grupări”⁵¹. Observăm că, deși, de la adoptarea legii din 1926, era cel mai slab rezultat obținut de un guvern, aceasta nu părea să îl afecteze. Informațiile erau corecte, dar situația era, din nou, mai bizară ca de obicei. Inițial, după calculele de la ministerul de interne, s-a crezut că Uniunea Națională (47,49% din voturi) a obținut 287 de mandate de deputat⁵² (din 387), iar, apoi, după calculele oficiale ale Comisiei Centrale Electorale, a

---

⁴⁹ „Scandalul cu depunerea listelor guvernamentale”, în *Dreptatea*, anul V, nr. 1081, 17 mai 1931, p. 6. Se pare că un prefect ar fi zis: „Județul meu e colonie africană? Trimiteți oameni fără să ne consultați? Cum vreți să luăm alegerile în condițiile aceste?” („Protestul prefecților”, în *Dimineața*, anul XXVII, nr. 1187, 18 mai 1931, p. 3).

⁵⁰ *Dreptatea*, anul V, nr. 1081, 17 mai 1931, p. 6

⁵¹ N. Iorga, *Memorii...*, p. 113. Mai târziu, avea să scrie „am luat cele patruzeci la sută, care, după legea liberală, ni dau dreptul șaizeci” (Idem, *Doi ani...*, p. 51), arătând că sistemul de calcul nu-i era chiar familiar (40% din voturi, dădeau, după legea din 1926, 70% din mandate).

⁵² „Rezultatul general al alegerilor la Cameră”, în *Curentul*, anul IV, nr. 1205, 6 iunie 1931, p. 6. Povestea încurcăturii în numărători și calcule poate face obiectul unui articol distinct.

avut 289⁵³. Mai mult, în urma excluderii aleșilor Blocului Muncitoresc Țărănesc, la 20 iunie, a mai primit două, ajungând deci, la 291 de mandate⁵⁴.

„La Senat rezultatele sunt și mai favorabile”⁵⁵. În ceea ce privește senatorii, presa a putut intui imediat repartizarea mandatorilor⁵⁶, confirmată de rezultatele oficiale⁵⁷. Uniunea Națională a obținut prin „sufragiu universal” 110 senatori din 113, plus 60 din cei 71 aleși de consiliile județene și comunale, patru din cei 12 senatorii camerelor de agricultură, industrie și comerț⁵⁸ și unu din patru senatori ai universităților⁵⁹. Însumat, veneau 175 din cei 200 de senatori aleși (cărora li se adăugau 50 de drept).

---

⁵³ M.O., partea I, nr. 131, 10 iunie 1931, p. 5127

⁵⁴ Excluderea comuniștilor s-a făcut prin anularea voturilor lor din trei județe (Mureș, Bihor, Satu-Mare), pentru a fi aduși sub pragul de 2% și a pierde toate cele cinci mandate câștigate (mai aveau dreptul la câte un deputat în Cernăuți și Timiș-Torontal). Aceasta a presupus refacerea calculelor pe întreaga țară. Astfel, Uniunea Națională a primit cinci mandate noi (în județele „eliberate” de comuniști), dar a și pierdut trei, deja validate, în favoarea altor partide (PNT, PSD și UER), în Prahova, Câmpulung și Someș (*Neamul Românesc*, anul XXVI, nr. 136, 23 iunie 1931, p. 3).

⁵⁵ N. Iorga, *Doi ani...*, p. 51. Însemnarea din 6 iunie era justă: „Alegerile generale pentru Senat sânt un mare succes pentru guvern” (Idem, *Memorii...*, p. 113). Rezultatul mai bun decât cel de la Cameră este explicabil prin scrutinul diferit, majoritar într-un singur tur (pluralitar), chiar și în circumscripțiile plurinomiale. Practic, la Senat lista cu cel mai mare de voturi lua toate mandatele. Nu insistăm aici asupra tradiționalelor practici, mai mult sau puțin legale, prin care guvernele interbelice își asigurau victoria în alegeri. Guvernul Iorga nu a făcut excepție, ba chiar, după unele surse din epocă, le-ar fi dus la extrem.

⁵⁶ „Rezultatul alegerilor pentru Senat”, în *Curentul*, anul IV, nr. 1206, 7 iunie 1931, p. 6.

⁵⁷ M.O., partea I, nr. 134, 13 iunie 1931, p. 3219.

⁵⁸ Pentru colegiile restrânse, dominate încă de reprezentanții PNT, guvernul a trebuit să opereze cu dizolvări și/sau racolări, dar timpul scurt, nepriceperea etc. nu i-au permis să se impună

⁵⁹ La colegiile restrânse, cartelarea nu a mai funcționat perfect. Doi dintre independenții câștigări la consilii (I. Rusu Abrudeanu, de la Olt, și V. Alimăneșteanu, de la Alba) erau, de fapt, liberali. De asemenea, la universitățile din București și Cernăuți, liberalii I. Bălăcescu și D. Marmeliuc au învins candidații susținuți de guvern, iar la Cluj, n. Bănescu, liberal notoriu, a câștigat atât împotriva guvernului, cât și a propriului partid.

Dar niciodată nu s-au mai întâlnit majorități atât de neomogene. Încă dinainte de alegeri, opoziția vorbise de „ghiveciul național”⁶⁰. S-au adăugat etichete precum „adunătură de oameni...”, „majoritate de strânsură”⁶¹, „mozaic de friptură” (dr. N. Lupu)⁶², „amalgam iorghisto-argetoianist-ducist”⁶³. Presa a încercat să calculeze câți parlamentari (și, în special, deputați), avea de fapt guvernul, arătând că majoritatea era foarte slabă sau chiar nu era deloc. Era clar că din totalul Uniunii Naționale trebuiau scăzuți liberalii, care imediat după alegeri, au anunțat că făcuseră „un cartel electoral, atât și nimic mai mult” și, prin urmare, PNL „își reia libertatea de acțiune” și „își va conforma atitudinile sale de partid de opoziție după actele guvernului”⁶⁴. Numai că, pentru a fi scăzuți, trebuiau numărați și, pentru a fi numărați, trebuiau identificați om cu om. Cum nu se știuse precis câți fuseseră pe liste, nu se știa nici câți erau aleși. S-a vorbit de 68⁶⁵, 71⁶⁶, 73⁶⁷, 75⁶⁸, 80⁶⁹ sau chiar 90 („80 oficial și încă vreo 10 anexe”) ⁷⁰ de liberali. Dincolo de faptul că ziariștii nu aveau timpul,

---

⁶⁰ *Dreptatea*, anul V, nr. 1075, 10 mai 1931, p. 6.

⁶¹ „Visul Dictaturei. O desamăgire generală”, în *Lupta*, anul X, nr. 2918, 30 iulie 1931.

⁶² *Dimineața*, anul XXVII, nr. 8802, 28 iunie 1931, p. 8.

⁶³ *Adevărul*, anul XLIV, nr. 14556, 16 iulie 1931, p. 4.

⁶⁴ *Viitorul*, anul XXIII, nr. 7000, 7 iulie 1931, p. 3.

⁶⁵ *Curentul*, anul IV, nr. 1206, 7 iunie 1931, p. 6.

⁶⁶ „Repartiția mandatelor pentru Cameră. Lista nouilor aleși”, în *Universul*, anul XLIX, nr. 149, 7 iunie 1931, p. 6. Deși se preciza că erau aleși 71 de liberali, nu se identifica mai mult de 62.

⁶⁷ „Aspectul noului Parlament”, în *Curentul*, anul IV, nr. 1207, 8 iunie 1931, p. 3; Petre Țurlea, *op. cit.*, p. 290.

⁶⁸ Ion Constantinescu, *Din însemnările unui fost reporter parlamentar. Camera Deputaților. 1919-1939 (note și memorii)*, București, Editura Politică, 1973, p. 277.

⁶⁹ *Dimineața*, anul XXVII, nr. 8782, 6 iunie 1931, p. 9; „Repartiția definitivă a mandatelor”, în *Gazeta Transilvaniei*, anul XCIV, nr. 6, 11 iunie 1931, p. 4. „80 de liberali” este și varianta dată de organul „iorghist”, care însă nu identifica decât 60 (*Neamul Românesc*, anul XXVI, nr. 124, 6 iunie 1931, p. 4). Se poate întâlni și varianta, cu totul exagerată, a „peste 100 de deputați liberali” (A.P. Samson, *op. cit.*, p. 201).

⁷⁰ „Guvernul nu va avea majoritate în viitoarea Cameră. Aceasta e sentința calculelor posibile acum”, în *Adevărul*, anul XLIV, nr. 14548, 6 iunie 1931, p. 6.

mijloacele și, probabil, nici dorința de stabili cu precizie cifrele, mergând pe intuiții și pe vorbe, pot fi găsite unele explicații pentru această confuzie – explicații insuficiente, dar relevante, cred, pentru ambiguitatea/pluralitatea afilierilor membrilor acestui parlament. Printre categoriile profesionale chemate să candideze pe listele guvernului au fost și ziariștii⁷¹ – nu era o inovație a „parlamentului corporativ”, țărâniștii, în 1928, o făcuseră la scară mai mare. Numai că printre noii gazetari deputați s-au aflat și directorii organului liberal *Viitorul*, Al. Mavrodi și N. Maxim⁷², pe care unii i-au numărat la categoria ziariști, iar alții, la categoria liberali. De fapt, apartenența lor la partid era certă, întrebarea era dacă trebuiau considerați „oficiali” sau „camuflați”/„anexe”. O altă sursă de confuzie poate fi și faptul că, în mai, după eșecul tratativelor lui Gheorghe Brătianu cu Iorga și Argetoianu, mai mulți membri părăsiseră partidul înființat de mai puțin de un an, căutându-și locuri pe lista Uniunii. Patru dintre ei au și reușit⁷³. Odată aleși, unii i-au numărat ca „liberali independenți”⁷⁴ și au dat totalul „duciștilor” în jur de 70; alții nu, și au urcat la 80 și mai mult⁷⁵. Sigur, cei 2, 4 sau 6 deputați numărați într-o parte sau în alta nu poate explica decât în parte variația estimărilor numărului

---

⁷¹ Se pare că au fost aleși în Parlament peste 10 ziariști (inclusiv cei doi liberali), printre care Pamfil Șeicaru (*Curentul*), Nae Ionescu, Al. Kirițescu (*Cuvântul*), iar alți câțiva, printre care Cezar Petrescu, „au căzut” („Ziariști aleși în Parlament”, în *Lupta*, anul X, nr. 2873, 6 iulie 1931, p. 4). Oricum, ziariștii cu greu puteau fi considerați independenți. Pe lângă cei care lucrau la ziare de partid (*Viitorul*, *Neamul Românesc*), și ceilalți aveau legături cu grupări ori personalități politice. De exemplu, „C. Argetoianu nu avea un ziar al lui, dar avea câțiva partizani ziariști” (A.P. Samson, *op. cit.*, p. 202).

⁷² *Dimineața*, anul XXVII, nr. 8782, 6 iunie 1931, p. 9.

⁷³ „Candidații grupării liberale independente”, în *Curentul*, anul IV, nr. 1187, 18 mai 1931, p. 7.

⁷⁴ „Aspectul noului Parlament”, în *Curentul*, anul IV, nr. 1207, 8 iunie 1931, p. 3.

⁷⁵ Din cei patru plecați din PNL-G. Brătianu și aleși în Camera din 1931, doar doi aveau să revină în PNL-Duca (Istrate Micescu și V.G. Ispir), ceilalți, I. Vasilescu-Valjean și Constantin Ifrim, intrând în Partidul Național Agrar, fondat de Goga în 1932, respectiv Uniunea Agrară/Partidul Agrar, înființat(ă) de Argetoianu, în același an.

de liberali aleși. Aceste discuții au precedat deschiderea Camerelor, așa că nu au avut cum să țină seama de o altă întâmplare: ca urmare invalidărilor și a optărilor, invalidărilor și a „optărilor”, în componența Parlamentului s-au mai produs mici schimbări, la trei săptămâni după alegeri. Astfel, excluderea comunistului Imre Aladar, de la Bihor, a dus la urcarea unui liberal, iar „optarea” lui Iuliu Hațieganu, de la Făgăraș, a încă unuia.

În încercarea personală de a identifica deputații liberali aleși pe listele Uniunii Naționale, am ajuns la un număr de 75, pe care îl cred foarte aproape de adevăr⁷⁶. La aceștia se adaugă cei patru „independenți” care îl părăsiseră pe Gheorghe Brătianu, patru „lupiști”, care părăsiseră Partidul Țărănesc și se înțelesesă cu guvernul⁷⁷, 11 reprezentanți ai germanilor și 10 ziariști care nu au declarat afiliere de partid. Dacă îi scădem pe toți aceștia din totalul de 291, rămân 187, deci mai puțin de jumătate din membrii Camerei (387). Numai că nici aceștia nu puteau fi considerați în bloc „oamenii guvernului”. Gruparea era foarte eterogenă. În primul rând, în comparație cu toate celelalte legislaturi (cu excepția celei din 1919-1920), sare în ochi numărul mare de oameni care intrau pentru prima dată în legislativ (cel puțin 50 de deputați și 25 de senatori) și, cum spunea (nu fără îndreptățire) opoziția, pentru singura dată. Pe categorii profesionale, sare în ochi numărul mult mai mare decât de obicei al profesorilor universitari, învățământul superior fiind bazinul predilect de recrutare al profesorului Iorga. Erau în ușoară creștere profesorii

---

⁷⁶ Pentru identificare am confruntat listele oficiale cu *Anuarul parlamentar* (15 iunie 1931), București, Tip. „Dimitrie Cantemir”, 1932 (sursă extrem de utilă, dar, din păcate, incompletă și nu întotdeauna credibilă, pentru că e întocmită pe baza declarațiilor parlamentarilor), Ovidiu Buruiană, *op. cit.*, listele de la alegerile din 1927, 1928 și 1933 (*M.O.*, partea I, nr. 153, 14 iulie 1927; nr. 283, 19 decembrie 1928; nr. 300, 29 decembrie 1933) și diverse alte surse ocazionale. Numărul de 75 îi cuprinde pe cei doi ziariști de la *Viitorul*, deoarece ei s-au declarat liberali (cf. *Anuarul...*). Presupusa înțelegere 1 liberal/județ nu a fost respectată, existând unele județe fără niciun aveau niciun reprezentant PNL, iar altele cu câte doi sau mai mulți, Ilfov având șapte (din 19).

⁷⁷ Ion Buzdugan (Bălți), Sebastian Radovici (Romanai), Ion Florea (Satu-Mare), Ion Leon (Tighina).

secundari și medicii și în ușoară scădere juriștii, care, oricum, rămâneau categoria cea mai numeroasă⁷⁸. Dar ceea ce ne interesează aici este „afilierea” politică.

Încercându-se crearea unei majorități fără un partid puternic, lucrurile nu aveau cum să meargă simplu și nici cum să iasă bine. În mare, au existat două direcții, nu chiar convergente: cea a lui Iorga, care dorea o reprezentare a tuturor regiunilor și a tuturor „breslelor” și cea a lui Argetoianu, care dorea să strângă politicieni din toate partidele. Cel din urmă, oricât de dur a fost în *Memorii...* cu fostul său șef, a recunoscut că „a fost ferm și... «cum trebuia» față de *valurile de partizani* care-i dau asalt”, explicând că „nu fusese chemat la Putere ca partid, că nu făcuse Guvern de partid, că... *nu mai avea partid*”⁷⁹. Nu era chiar așa, Iorga încă mai avea partid și era într-o situație foarte grea: partidul său era prea mic pentru a putea face o majoritate, dar prea mare pentru putea fi mulțumit în întregime cu funcții și mandate. Era nevoie de mulți oameni din afară pentru a câștiga alegerile și, pentru a le face loc, trebuiau dați la o parte unii dinăuntru.

Astfel, din cei 187 de deputați despre care vorbeam mai sus, Iorga avea un grup de circa 50 partizani, oameni care făcuseră și aveau să mai facă politică „iorghistă”, mai candidaseră pe listele Partidului Național/Naționalist-Democrat. Erau cei care, întrebați ce orientare politică aveau, răspundeau: „național iorghist”, „vechea gardă iorghistă”, „partizan convins și nedeslipit de dl. Profesor Iorga”, „neclintit lângă dl. Iorga”⁸⁰. Acestora li se mai puteau adăuga alți cel mult 30 care, în virtutea unor varii

---

⁷⁸Vezi Mattei Dogan, *op. cit.*, pp. 98-99.

⁷⁹Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 226. I-a reproșat însă foarte dur slăbiciunea față de rude și apropiați, dar chestiunea înrudirilor „iorghiste” și, în general, a raporturilor de familie din legislatura 1931-1932 e un subiect separat.

⁸⁰ *Anuarul...*, *passim*. Nucleul dur l-au reprezentat D. Munteanu-Râmnic (subsecretar de stat la interne, singurul „iorghist” din guvern) și fiul său, Mircea Iorga, care își asumase un fel de rol de *whip* - „controlor sever al adunării” (N. Iorga, *Memorii...*, p. 232) - în Cameră. Mai pot fi amintite nume ca: D. Pompei, Traian Țino, Petre Țopa, Anton Chemale, N.D. Chirescu, Radu Stanciu, Grigore Cristescu, Șt. Meteș, D. Perianu, N. Bosnief Paraschivescu ș.a.

colaborări anterioare (de exemplu, în cadrul Ligii Culturale) i-ar fi putut fi considerați apropiați.

La fel, exista o tabără „argetoianistă”, de circa 35 de deputați, cu care ministrul de finanțe și interne se intersectase în diversele partide printre care trecuse (ultima oară, chiar PNL) și pe care îi cooptase în noua „construcție politică”, iar pe mulți avea să îi păstreze alături și după crearea Uniunii Agrare⁸¹.

Și urmau „grupurile”. Cel mai numeros era cel al Ligii „Vlad Țepeș” (devenită, din martie 1932, Partid Conservator), cu 16 deputați⁸². Un grup de „manoilescan” a existat de la început (deși liderul a părăsit Camera și guvernul imediat după alegeri, pentru a deveni guvernator al BNR) incluzându-i, în primul rând, pe frații Florin și Mihai Zaharia⁸³, dar a devenit mai vizibil după ce șeful a intrat în conflict deschis cu guvernul pe teme Marmorosch-Blank și conversiunea datoriilor agricole. Manoilescu își amintea că „în ziua de 1 decembrie s-a constituit la mine în casă *Grupul parlamentar Manoilescu* în frunte cu prietenul și fostul meu secretar general Florin Zaharia... în total 10 deputați”, din care menționa însă doar opt⁸⁴. Liga Agrară, deși

---

⁸¹ „Argetoianiști” de marcă erau subsecretarii N. Ottescu, Al. Radian, I. Pangal, plus I. Șoneriu, C. Stoianovici, I. Rosetti-Bălănescu, August Filip (șeful de cabinet), Radu Matei ș.a.

⁸² Andrei Popescu, *Grigore Filipescu. Viața, activitatea și năzbâțiile unui om politic controversat*, București, Editura Vremea, 2020, p. 123. Printre figurile „țepiste” cunoscute erau: gen. Gh. Cantacuzino-Grănicerul, gen. Iacob Potârcă, Costin Sturdza, Constantin R. Sturdza, Emil Ottulescu, N. Missir, N. Miculescu, N. Enescu-Fierbinți ș.a. Poate fi numărat și Leon Sculy, care deși inițial nu figura printre ei și nu se știe cum a ajuns deputat, e menționat în cercurile Ligii (*Dimineața*, anul XXVIII, nr. 9070, 26 martie 1932, p. 5) și a candidat pe listele Partidului Conservator în iulie 1932.

⁸³ Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. II, ediție îngrijită, prefață, note și indice de Valeriu Dinu, București, Editura Enciclopedică, 1993, pp. 317-318.

⁸⁴ În afară de liderul Florin Zaharia, mai erau amintiți: „Alexandru Marcu, conferențiar universitar, Mihail Zaharia, avocat, Alexandru Vellan inginer, [Ion] Joldea Rădulescu ziarist, căpitan [Al.] Bârcă din Oravița, preotul [Coriolan] Zuiac din Oravița, publicistul Marin Stănoiu etc.” (*Ibidem*, p. 299). Iorga nota și el, pe 2 decembrie, că „amicii lui Manoilescu s-au constituit, fără a rupe cu majoritatea, un grup autonom în jurul «îndrumătorului». Cu ei și Al. Marcu, ca

se vehiculaseră cifre mai mari, avea doar trei mandate (C. Garoflid, D. Busuiocescu, N. Cornățeanu). Există chiar și un „grup Petrovici”, format din doi deputați, ieșenii Ion Petrovici și Omer Popovici, plecați din Partidul Poporului și în drum spre Partidul Național-Agrar pe care avea să îl formeze Octavian Goga⁸⁵.

Neexistând grupuri parlamentare formalizate prin vreun regulament, contururile formațiunilor erau fluide și, de aceea, ambiția identificărilor precise este deșartă. Și așa, rămân câteva zeci de deputați a căror încadrare, dincolo de eticheta Uniunii Naționale, chiar și cu aproximație, e imposibil de realizat fără a-i întocmi practic biografia fiecăruia. Erau unii cooptați probabil ca reprezentanți de „bresle” sau ca personalități („electori”) locale, dar erau și foști „averescani” pe cale de a deveni „gogiști”⁸⁶ și foști național-tărăniști care schimbaseră rapid barca⁸⁷. Dintre aceștia, figura cea mai importantă este cea a profesorului clujean Iuliu Hațieganu, cunoscut ca țărănist, care acceptat să intre ca ministru de stat, pentru Ardeal, în guvernul Iorga, și, mai mult și-a asumat rolul de recrutor de candidați în regiune, unde Uniunea Națională era greu de extins⁸⁸. Hațieganu a intrat repede în conflict cu Iorga, acuzând că a fost tratat cu neîncredere, ca și când ar fi fost suspectat de joc dublu, cerând libertate de acțiune în Ardeal și amenințând cu demisia⁸⁹. În încercările sale de a forța lucrurile,

---

văr al lui Manoilescu” (N. Iorga, *Memorii...*, p. 245). La sfârșitul anului 1931 și începutul lui 1932, consistența grupului Manoilescu era mult supraevaluată, vorbindu-se de cam 20 de parlamentari. Erau menționați ca „manoileșcani”: C. Mardaloescu, M. Stănoiu, C. Basarab Brâncoveanu (de fapt, „argetoianiști”). Spre finalul legislaturii, se mai vorbea însă doar de cinci membri („Va mai fi convocat actualul Parlament?”, în *Lupta*, anul XI, nr. 3144, 27 aprilie 1932, p. 4).

⁸⁵ *Ibidem*; *Anuarul...*, p. 89.

⁸⁶ Pavel Guciuja (Orhei), Albert Popovici-Tașcă (Suceava).

⁸⁷ Panait Cantili (Argeș), Gheorghe Moroianu (Bihor), Mihail Gheorghiu (Cahul).

⁸⁸ „Lipsă totală de organizații iorghiste în Ardeal. Iuliu Hațieganu face apel la doctori, foști studenți și la prieteni personali să candideze ca independenți pe listele guvernului” (Valeriu Pop, *op. cit.*, p. 246).

⁸⁹ Ministrul de stat dorea și să fie ministru cu portofoliu, lucru dificil, pentru că presupunea scindarea unui minister („Demisia ministrului Ardealului”, în

imediat după alegeri, ministrul Hațieganu a agitat ideea unei posibile rupturi. S-a vorbit de „un grup parlamentar ardelean independent” sau chiar de posibilitatea ca „hațieganiștii” „să se alipească opoziției național-țărăniste”. Câți membri avea acest grup? Poate „20-25 de deputați și 15 senatori”⁹⁰, poate „30 de parlamentari”⁹¹. După plecarea șefului, lucrurile s-au calmat, dar numărul și afilierea ardelenilor „independenți” nu s-au clarificat.

Lucrurile nu au stat diferit nici la Senat, unde Uniunea Națională a adunat 170 din cele 184 de mandate de la colegiul universal plus colegiul consiliilor. Liberalii au luat mai mult decât cele 10-15 mandate presupus convenite de Argetoianu și Duca. Totalul a trecut de 25⁹². Au mai fost doi reprezentanți ai germanilor și unu al ucrainenilor. Iorga a avut și el un grup „dur” de cam 20 oameni (dintre cei care se declarau „partizan neclintit al dlui Iorga încă de pe băncile școalei”), iar Argetoianu, în jur de 10. O precizare se impune. Am mai spus deja că, în 1931-1932, afilierile politice au fost mult mai personalizate ca de obicei. Declarațiile de partizanat sau „amiciție politică” față de un lider nu erau ceva deosebit, dar, în cazul „argetoianiștilor”, au fost câțiva care au recunoscut că își datorau alegerea calității de „amic personal al d-lui Argetoianu”⁹³. Liga „Vlad Țepeș” avea și ea nouă senatori, iar restul, ca și la Cameră, ajunseseră acolo pe căi greu de reconstituit.

Adevărul, Anul 44, No. 14556, 16 iunie 1931, p. 3). Până la urmă, a demisionat, reușind însă să își impună succesorul, în persoana lui Valeriu Pop (N. Iorga, *op. cit.*, p. 119-120, 140).

⁹⁰ „Acțiunea d-lui ministru Hațieganu. Se va constitui un grup independent al parlamentarilor ardeleni”, în *Lupta*, anul X, nr. 2879, 14 iulie 1931, p. 4.

⁹¹ „Atitudinea grupului Hațiegan”, în *Adevărul*, anul XLIV, nr. 14557, 18 iulie 1931, p. 4.

⁹² Pe lângă doi liberali care au candidat ca independenți și au învins candidații Uniunii, ezitarea mea vine în acest caz din bănuiala că unii liberali nu au fost puși pe liste de partid, ci personal de Argetoianu, deci nu ar fi chiar liberali.

⁹³ Senatorii Gh. Miclescu (Ialomița), Gr. Rioșeanu (Romanați), dar și subsecretarul de stat și deputatul N. Ottescu (Vlașca). Excentricul Ion Pangal, subsecretar și deputat (Lăpușna), mergea mai departe, declarându-se chiar „amic și colaborator intim al d-lui C-tin Argetoianu” (*Anuarul...*, *passim*).

Cu o asemenea „majoritate”, nu e greu de imaginat cum s-a descurcat guvernul timp de un an. Procesul legislativ a fost foarte chinuit. E de reținut un moment care arată cam cum erau raporturile între „grupuri”. În noiembrie 1931, la deschiderea sesiunii, trebuiau alese birourile Camerelor, iar Mircea Iorga dorea să fie reales chestor. La alegerea vicepreședinților, „iorghiștii” au încercat să saboteze, contrar cutumei, candidații „argetoianist” și „țepist”. Prin urmare, „argetoianiștii, de acord cu grupul manoilescian și țepist au trecut la contra-ofensivă, pentru a se răzbuna de lucrătura iorghiştilor împotriva candidaţilor lor”. Așa că, Mircea Iorga a luat doar 62 de voturi din 172 exprimate⁹⁴. Tatăl său nota amar: „Fiul meu, Mircea... rămâne în balotaj, și nu în prima linie”⁹⁵. Nu era o dramă. A fost ales a doua zi: „La Cameră se revine asupra votului privind pe fiul meu. Se votează în liniște”⁹⁶.

Uniunea Națională (Iorga-Argetoianu) a supraviețuit guvernării, prezentându-se și la alegerile din iulie 1932, când abia a mai trecut pragul, iar Iorga nu a mai fost ales deputat. În anii următori, partidul „iorghist” a dispărut cu totul din Parlament, dar președintele său a continuat să fie prezent, ca senator de drept. În 1937, când un fost „țepist”, N. Miculescu, îl tachina că a rămas fără partid, Iorga a rostit de la tribună: „Eu am partid risipit. Numai eu știu câți vin la mine când voi ajunge la guvernare... (*ilaritate*)”⁹⁷.

---

⁹⁴ „Argetoianiștii și iorghiştii s-au lucrat reciproc. Ce s-a petrecut la alegerea birourilor Camerei”, în *Lupta*, anul X, nr. 3010, 18 noiembrie 1931, p. 3.

⁹⁵ N. Iorga, *Memorii...*, p. 232. Argetoianu, malițios, își amintea altfel: „La deschiderea sesiunii de toamnă a camerei în 1931, Mircea Iorga a încercat să candideze la o vicepreședinție [sic]. Toți iorghiştii s-au coalizat cu opoziția și au trântit candidatura «diadocului» odios tuturor” (C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 227).

⁹⁶ N. Iorga, *Memorii...*, p. 233.

⁹⁷ Idem, *Discursuri parlamentare*, vol. V (1931-1940), partea a II-a (1 aprilie 1932-18 martie 1940), îngrijirea textului, prefață și note de Georgeta Filitti, București, Editura Karta-Graphic, 2016, p. 410.

CAMERELE PROFESIONALE. UN REPER AL AUTORITARISMULUI MODERAT ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

Victor RIZESCU

Evoluția autoritarismului de dreapta din România interbelică și din anii celui de-al Doilea Război Mondial a fost marcată de tensiunea stabilită între dinamica radicalizării și pledoaria în favoarea moderației. Unul dintre tronsoanele confruntării dintre cele două tabere cu contururi schimbătoare a fost cel al dezbaterii despre virtuțile modelului corporatist de reorganizare a statului și a corpului social. Cu rădăcini în sfera mișcărilor de reprezentare a intereselor profesionale – unde s-a cristalizat ca o alternativă a sindicalismului socialist, dar și a celui de factură liberală – și formulată în această privință ca o revendicare de remodelare a solidarităților profesionale pe verticală și sub egida statului, ca un antidot deopotrivă al fașionalismului luptei de clasă și al individualismului dizolvant, ideea corporatistă a îmbrățișat și viziunea restructurării de ansamblu a corpului politic, prin înlocuirea reprezentării parlamentare întemeiate pe organizarea de partid – denunțată ca factor favorizant al parazitismului bugetiv și al corupției cronicizate – printr-un parlament al profesiunilor (menit să acționeze ca un instrument de asanare a vieții publice și să favorizeze mai buna mobilizare a energiilor naționale).

Susținută de formațiuni politice ca Blocul Cetățenesc pentru Mântuirea Țării al lui Grigore Forțu – contopit cu legionarismul de la sfârșitul anului 1937¹ – și Liga Național-Corporatistă a lui Mihail Manoilescu – apropiată până în pragul fuziunii cu același partid fascist în vremea alegerilor din 1937, dar

---

¹ Grigore Forțu, *Blocul Cetățenesc pentru Mântuirea Țării. Chemare*, în „Drum nou”, vol. 3, nr. 12, 15 iunie 1932, p. 2. Victor Rizescu, *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, București, Editura Universității din București, 2018, pp. 95-210.

niciodată identificată cu el până la capăt² –, doctrina corporatistă a fost vehiculată doar în mod episodic de însăși organizația lui Corneliu Zelea Codreanu³, ea înregistrând însă prozeliti și în rândurile grupării naționalist-creștine⁴ și ale Frontului Românesc⁵. Promovată de Carol al II-lea și pusă între paranteze fără a fi abandonată de Ion Antonescu, în constelația economiei de război care a impus desființarea breslelor carliste și, prin aceasta, întreruperea prematură a experimentului constituit în jurul lor, ea a cunoscut interpretări și nuanțe diverse, de la primele ecouri românești ale fascismului italian cu fundamente de acest fel, în 1926⁶, până în 1944⁷.

---

² Mihail Manoilescu, *Sensul antiburghez al revoluției naționale*, în „Lumea nouă”, vol. 6, nr. 10-11, octombrie-noiembrie 1937, pp. 315-334; Christian Petrescu, *Instituționalism și spiritualitate. Legionarism și corporatism*, în „Lumea nouă”, vol. 6, nr. 1, ianuarie 1937, pp. 22-23; Mihail Manoilescu, *Știința economică față de statul legionar*, partea I, în „Chemarea vremii”, vol. 14, nr. 26, 26 noiembrie 1940, p. 5.

³ Petre Șt. Creștinu, *Finalități corporative*, în „Buna vestire”, vol. 1, nr. 40, 8 aprilie 1937, p. 2; Idem, *Problema corporatismului*, în „Buna vestire”, vol. 1, nr. 89, 13 iunie 1937, p. 2; *Spirit corporativ*, în „Buna vestire”, vol. 1, nr. 9, 3 martie 1937, p. 1.

⁴ Ioan Milescu, *Rânduri pentru breslașii români creștini*, în „Apărarea națională”, vol. 15, nr. 3-4, 7 februarie 1938, p. 3.

⁵ Stere I. Ionescu, *Noua constituție și asociațiunile profesionale*, în „Politica socială”, vol. 5, nr. 146, 1 martie 1938, p. 1; Mircea Nuțescu, *Economia corporativă. Principii și realizări*, în „Politica socială”, vol. 5, nr. 154, 22 mai 1938, pp. 1-2.

⁶ Ion Biciolla, *Sindicalismul fascist*, în „Cuvântul”, vol. 3, nr. 500, 8 iulie 1926, p. 1; Titus Enacovici, *Statul corporativ. «Charta muncii»*, în „Cuvântul”, vol. 3, nr. 746, 29 aprilie 1927, p. 1; *Al treilea congres al sindicatelor fasciste. Dl. Mussolini despre sindicalismul italian*, în „Curentul”, vol. 1, nr. 116, 10 mai 1928, p. 5.

⁷ Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, *Anteproiect de decret-lege pentru organizarea profesiunilor*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1942; Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale. Subsecretariatul de Stat al Muncii, *Anteproiect de decret-lege pentru organizarea profesiunilor*, București, Imprimeriile Casei Naționale a Asigurărilor Sociale, 1944.

Evoluția camerelor profesionale în România până la comunism

Unul dintre reperele favorite ale vocilor moderației tehnocratice în sfera pledoariei corporatiste a fost reprezentat de instituțiile camerelor profesionale, de Comerț și Industrie⁸ (ca țintă principală a discuției), precum și de Agricultură și de Muncă. Constituite începând din anii 1860, înaintea decretului de dizolvare a instituțiilor tradiționale de breaslă de la 1873, cu scopul de a facilita exprimarea și manifestarea intereselor profesionale în relație cu factorii guvernamentali, în paralel cu breslele, corporațiile și sindicatele, ele au fost invocate insistent și în cadrul eforturilor românești de a stabili formula optimă de temperare semiautoritară a democrației cu baze individualiste și partinice

---

⁸ Câteva dintre Camerele de Comerț și Industrie din prezent au elaborat, pe parcursul ultimelor decenii, lucrări asupra evoluției lor istorice. Ele nu sunt constituite potrivit unui plan unitar, prezentând structuri foarte diferite și incluzând, altminteri, multe date de istorie economică generală: vezi Eugen Petrescu-Prodan, *Istorie, economie, afaceri. Camera de Comerț și Industrie din București*, București, Camera de Comerț și Industrie a României și a Municipiului București, 2000; Ludovic Bathory et al., *Camera de Comerț, Industrie și Agricultură Cluj. 100 de ani de la înființare*, Cluj-Napoca, Camera de Comerț, Industrie și Agricultură Cluj, 2000; Dinică Ciobotea, Ion Zarzără, *Camera de Comerț și Industrie „Oltenia”. 140 de ani de istorie*, Craiova, Agora, 2005; Aurelian Gogulescu et al., *Camera de Comerț și Industrie Prahova. Tradiție și continuitate*, Ploiești, Editura Ploiești-Mileniul III, 2020; Corneliu Iacobov, *Camerele de Comerț și Industrie din România*, Craiova, Sitech, 2015 (tratând sub acest titlu evoluția instituției de profil din Bacău); Dănuț Jugănar et al., *Monografia Camerei de Comerț, Industrie, Navigație și Agricultură Constanța*, Editura a II-a, Constanța, Editura Dobrogea, 2015. Altminteri, bibliografia din timpul comunismului și de după comunism a subiectului este foarte sporadică: vezi Matei Ionescu, *La fin des corporations et les débuts des chambres de commerce et d'industrie*, în „Revue roumaine d'histoire”, vol. 6, nr. 6, 1967, pp. 881-905; Dana Ramona Popescu, *Scurt istoric al Camerelor de Comerț și Industrie din România și transformarea instituțională a acestora până la cel de-al Doilea Război Mondial*, în „Revista română de drept al afacerilor”, nr. 5, 2014, pp. 137-147; nr. 6, 2014, pp. 133-141. Cea mai cunoscută prezentare din perioada anterioară comunismului este, desigur, N. Arcadian, *Camerele profesionale*, în *Enciclopedia României*, vol. I: *Statul*, București, Cultura Națională, [1938], pp. 613-618.

prin includerea în corpul legislativ a structurilor cristalizate în cadrul societății pe baze profesionaliste. Clarificarea acestei posturi specifice a camerelor necesită, însă, lămuriri cu privire la contururile de ansamblu ale instituțiilor în cauză.

Preconizate pentru prima oară printr-o lege din mai 1864, în continuarea unor proiecte legislative eșuate din 1859 și 1861 (acestea promovate pe rând de Ștefan Golescu – în calitate de ministru al finanțelor – și, respectiv, C. A. Rosetti – ca prim staroste al negustorilor din București), camerele au fost concepute ca instituții publice cu rol consultativ subordonate prefectilor și funcționând pe lângă Ministerul Internelor, al Agriculturii și al Lucrărilor Publice⁹. Un decret din octombrie 1864 a prevăzut organizarea a 15 entități de acest fel (Turnu Severin, Craiova, Turnu Măgurele, Ploiești, București, Giurgiu, Brăila, Focșani, Galați, Bârlad, Iași, Bacău, Piatra Neamț, Botoșani și Ismail)¹⁰. Ele au început să ia ființă, însă, abia în ianuarie 1868, odată cu înființarea celei bucureștene (inițial doar cu o secțiune comercială, fără reprezentarea intereselor industriale, având 7 membri, cu Miron S. Vlastov ca președinte și plasată, în conformitate cu restructurarea departamentelor ministeriale, sub autoritatea noului Minister al Agriculturii, Comerțului și Lucrărilor Publice)¹¹.

Începând să se răspândească pe cuprinsul Vechiului Regat în succesiunea unei noi legi, din mai 1886¹² – bazinul lor electoral fiind acum lărgit astfel încât să cuprindă clasele I-IV de patentari,

---

⁹ *Camera de Comerț și Industrie din București. 70 de ani de activitate, 1868-1938*, București, Atelierele Luceafărul S. A., [1938], pp. 13-15; Petrescu-Prodan, *Istorie, economie, afaceri. Camera de Comerț și Industrie din București*, pp. 18-21.

¹⁰ Gh. Christodorescu, *Reforma Camerelor de Comerț și de Industrie. Studiu*, București, „Cartea Românească”, 1922, p. 8; Petrescu-Prodan, *Istorie, economie, afaceri. Camera de Comerț și Industrie din București*, p. 22; Iacobov, *Camerele de Comerț și Industrie din România*, p. 17.

¹¹ *Camera de Comerț și Industrie din București*, p. 20.

¹² *Lege asupra camerelor de comerț și industrie*, în C. Hamangiu, coord., *Codul general al României*, vol. 2: *Legi uzuale, 1860-1903*, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, 1903, pp. 2120-2126.

spre deosebire de așezământul anterior ce le lua în considerare doar pe cele două superioare (cu limita de vârstă pentru eligibilitate coborâtă și ea de la 30 la 25 de ani) – camerele (în număr de 10) au fost așezate acum, mult mai potrivit, în conexiune cu proaspăt creatul Minister al Comerțului și Industriei (fiind înzestrate totodată cu o mai mare autonomie, deopotrivă în raport cu respectiva instituție și cu prefectii locali)¹³. Dreptul de vot a fost extins în 1905 asupra tuturor profesioniștilor cu firme înregistrate și plătitori de cotizații, femeile – împuternicite până atunci să voteze prin mandatar – , putând vota direct, din acel moment, în cadrul structurilor respective. Tot cu această ocazie au fost introdusă instituția membrilor corespondenți¹⁴. A 11-a cameră (la Tulcea) a fost adăugată în 1909 și a 12-a (la Bacău) în 1919¹⁵.

Această formă de organizare a fost apoi extinsă în Basarabia pe baza unei legi din octombrie 1918, urmată de formarea camerei din Chișinău, în mai 1919¹⁶. O statistică din 1921

---

¹³ *Camera de Comerț și Industrie din București*, pp. 35-37. Un fapt exemplificator semnificativ pentru situația de până atunci este acela că „între anii 1865 și 1879, Camera de Comerț Craiova nu a funcționat deoarece majoritatea membrilor ei, sub diferite pretexte, «nu au primit însărcinarea ce li s-a dat», căci doreau «a fi aleși, iar nu numiți»” de către prefect. Ca atare, potrivit datelor furnizate de ministerul de resort, primii membri au acceptat numirea în noiembrie 1879, ei solicitând cu această ocazie prefecturii județului Dolj „să precizeze «care era jurisdicția [Camerei] și ce sume de bani se încasaseră până atunci din zecimea pusă asupra patentarilor, comercianților și industriașilor de clasele I și II»”: Ciobotea, Zarzără, *Camera de Comerț și Industrie „Oltenia”. 140 de ani de istorie*, pp. 42-43. Altminteri, potrivit rapoartelor prefecturii județului Prahova referitoare la situația de până la momentul 1868, „nici un comerciant nu voia să-și asume o asemenea responsabilitate, atât pentru că ea presupunea timp și răspundere, cât și pentru că printre aceștia nu exista experiența necesară unei asemenea funcții”: Gogulescu et al., *Camera de Comerț și Industrie Prahova. Tradiție și continuitate*, p. 16.

¹⁴ Christodorescu, *Reforma Camerelor de Comerț și de Industrie*, pp. 147, 173; *Camera de Comerț și Industrie din București*, pp. 35-36.

¹⁵ Christodorescu, *Reforma Camerelor de Comerț și de Industrie*, p. 8.

¹⁶ *Legislația Camerelor de Comerț și de Industrie din țara noastră*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1939, p. 16.

asupra compunerii camerelor din Regat și din Basarabia înregistrează un total de 288 de membri, din care 234 comercianți, 40 industriași și 14 aparținând altor profesii¹⁷, ea descoperind și repartizarea defectuoasă a membrilor între diversele segmente profesionale (comercianții de cereale având astfel doar 9 reprezentanți, iar farmaciștii nu mai puțin de 20)¹⁸.

Primul congres al camerelor din Vechiul Regat a avut loc la Ploiești în mai 1889¹⁹, alte 12 manifestări de acest fel succedându-se apoi, până la cea organizată la Tulcea în iunie 1911²⁰. În septembrie 1922 s-a întrunit la Constanța primul congres al Camerelor de Comerț și Industrie din România Mare²¹, el beneficiind de participarea corpurilor de același fel funcționând în Transilvania și Bucovina, în temeiul unor legi din 1868 (evoluțiile din domeniu debutând în ambele provincii mai devreme, pe făgașul unui act legislativ din 1850, când au fost înființate camere la Timișoara, Cluj, Brașov și Cernăuți)²². La acea vreme (1922) existau 20 de camere în întreaga țară (12 în Vechiul Regat și 6 în Transilvania, plus cele de la Cernăuți și Chișinău), durata mandatelor pentru membrii lor fiind de 3 ani în Regat și Basarabia și de 5 ani în Transilvania și Bucovina²³.

Atunci când un cadru legislativ unificat a fost adoptat, în iunie 1925²⁴ (pentru a suferi apoi modificări în februarie

---

¹⁷ *Legea pentru reorganizarea Camerelor de Comerț și Industrie*, București, Institutul de Arte Grafice „Eminescu” S. A., [1925], p. 65.

¹⁸ Christodorescu, *Reforma Camerelor de Comerț și de Industrie*, p. 70.

¹⁹ *Camera de Comerț și Industrie din București*, p. 58; Gogulescu et al., *Camera de Comerț și Industrie Prahova. Tradiție și continuitate*, p. 27.

²⁰ *Camera de Comerț și Industrie din București*, p. 93.

²¹ Gh. Christodorescu, *Camerele noastre de comerț și industrie. Organizație. Activitate. Gospodărie. Propuneri de îmbunătățire*, f. I., Uniunea Camerelor de Comerț și Industrie, 1931, p. 6; Jugănarul et al., *Monografia Camerei de Comerț, Industrie, Navigație și Agricultură Constanța*, p. 24.

²² Gh. Christodorescu, *O privire asupra camerelor de comerț din lumea întreagă*, București, Atelierele Grafice „Răsăritul” S. A., 1931, p. 4; Bathory et al., *Camera de Comerț, Industrie și Agricultură Cluj. 100 de ani de la înființare*, pp. 38, 45-46.

²³ Christodorescu, *Reforma Camerelor de Comerț și de Industrie*, p. 83.

²⁴ *Legea pentru reorganizarea Camerelor de Comerț și Industrie*.

1929), el era menit să permită mai buna administrare a unui segment al vieții sociale ce cuprindea 26 de camere din sfera comerțului și industriei (15 în Regat – la București, Ploiești, Pitești, Craiova, Brăila, Galați, Focșani, Iași, Bacău, Botoșani, Constanța, Tulcea, Vaslui, Silistra și Bârlad – , 7 în Transilvania – la Cluj, Timișoara, Brașov, Arad, Târgu-Mureș, Oradea-Mare și Deva – , una în Bucovina – la Cernăuți – și 3 în Basarabia – la Chișinău, Ismail și Cetatea Albă)²⁵. Noua organizare – în baza căreia era creată o structură de 43 de camere²⁶ – era impusă nu doar de cerințele integrării naționale, dar și de nevoia de a racorda instituțiile de profil la noul regim fiscal creat prin adoptarea legii impozitelor directe din 1923, ce desființase sistemul claselor de patentari din Regat²⁷, demolând astfel baza electorală de până atunci a camerelor. A fost invocat și imperativul alinierii la legislația internațională, fiind menționate legi din domeniu recente din Franța (1919, după ce instituțiile vechi de secole fuseseră reorganizate prin reglementări din 1898 și 1908), Austria (1920) și Italia (1924, în continuarea altor legi din 1862 și 1910), dar și inovații semnificative din spațiile Greciei (1921) și Cehoslovaciei (1920)²⁸.

Examinarea orizontului internațional le-a permis cu această ocazie legislatorilor să reafirme îndatorarea sistemului românesc al camerelor față de modelul francez – inaugurat de regele Henric al IV-lea la Marsilia în 1599 – , model întemeiat pe principiul organizării lor ca instituții de drept public, aflate sub controlul statului (aplicat și în Italia, Germania, Austria, Ungaria, Olanda, Grecia, Bulgaria, Serbia sau Brazilia, în același fel cum cel englez, al camerelor structurate ca syndicate libere – și inaugurat la New York în 1768 – , funcționa și în Belgia, Spania, Portugalia,

---

²⁵ *Ibidem*, p. 60.

²⁶ Jugănaru et al., *Monografia Camerei de Comerț, Industrie, Navigație și Agricultură Constanța*, p. 20.

²⁷ *Legea pentru reorganizarea Camerelor de Comerț și Industrie*, p. 61.

²⁸ *Ibidem*, pp. 61, 79.

SUA și Japonia)²⁹. Actul legislativ reglementa și regimul camerelor românești extrateritoriale, iar un bilanț din 1930 înregistra entități românești de acest fel la Paris, Berlin, Milano, Genova, Viena, Varșovia, Pireu, Praga și Budapesta (alături de camerele româno-germană, româno-italiană și româno-ungară de la București și de 48 de instituții românești uzuale, cu venituri de 260 milioane de lei obținute din impozite)³⁰. Uniunea Camerelor de Comerț și Industrie a fost și ea creată în baza aceluiași document, „Buletinul” său oficial începând să fie publicat tot în 1925. „Buletinul” Camerei din București fusese publicat din 1889, cu o întrerupere doar în perioada august 1916-octombrie 1918³¹.

Cadrul legislativ pentru formarea Camerelor de Agricultură – împreună cu Uniunea lor – a fost elaborat în aprilie 1925³². Constituirea Camerelor de Muncă a fost întârziată, în principal din cauza dezacordurilor cu privire la compoziția lor. Concepția reprezentării în structurile lor a elementului patronal, împreună cu cel al salariaților și cu exponenții instituțiilor de stat, a prezidat asupra unui proiect eșuat din 1925 și a unei legi din aprilie 1927, adoptată atunci fără a putea fi aplicată³³. Așa cum se spune într-un comentariu din epocă ce dă glas acestei viziuni, „scopul și atribuțiunile Camerelor de Muncă arată

---

²⁹ Christodorescu, *Reforma Camerelor de Comerț și de Industrie*, pp. 14-20. *Legea pentru reorganizarea Camerelor de Comerț și Industrie*, p. 76; Christodorescu, *O privire asupra camerelor de comerț din lumea întreagă*; Petrescu-Prodan, *Istorie, economie, afaceri. Camera de Comerț și Industrie din București*, pp. 16-17. Din bibliografia comparativă internațională: E. Pendleton Herring, *Chambres de Commerce: Their Legal Status and Political Significance*, în „The American Political Science Review”, vol. 25, nr. 3, 1931, pp. 689-699; Robert J. Bennet, *Local Business Voice: the History of Chambers of Commerce in Britain, Ireland and Revolutionary America, 1760-2011*, Oxford, Oxford University Press, 2011.

³⁰ Christodorescu, *Camerele noastre de comerț și industrie*, p. 11.

³¹ *Camera de Comerț și Industrie din București*, pp. 40-41.

³² *Lege pentru organizarea Camerelor de Agricultură, însoțită de expunerea de motive a d-lui ministru I. Mihalache, avizul Consiliului Legislativ și rapoartele de la Cameră și Senat*, București, Editura „Curierul Judiciar” S. A., 1930.

³³ *Lege pentru înființarea și organizarea camerelor de muncă și a Consiliului Superior al Muncii*, în „Monitorul oficial”, nr. 83, 14 aprilie 1927, pp. 5049-5057.

intenția legiuitorului de a face din aceste instituții organe de legătură permanentă și armonioasă între capital și muncă, urmărind de aproape desfășurarea condițiilor de muncă și colaborând cu statul în vederea unei politici sociale sănătoase”³⁴. Este semnificativ că, prin opoziție cu teza astfel enunțată, înseși Camerele de Comerț și Industrie, reprezentante ale elementului patronal, au discutat proiectul respectiv avansând opinia că „o Cameră de Muncă, concepută pe bază de reprezentare paritară – patroni și salariați – astfel cum se prevede în anteproiect, n-ar face alta decât să dubleze rolul reprezentativ al patronilor și să creeze o stare de permanentă nemulțumire în rândurile muncitorilor, paralizând orice activitate a unei asemenea camere”³⁵. În virtutea unor asemenea pledoarii, concepția formării instituțiilor în cauză doar prin reprezentarea muncii, fără cea a capitalului, a avut apoi câștig de cauză, o lege din octombrie 1932 făcând posibilă, în cele din urmă, organizarea lor pe lângă Ministerul Muncii și al Ocrotirilor Sociale (fiind compuse din reprezentanți ai salariaților din marea industrie, din comerț și din sfera micilor industriași și meseriași patroni)³⁶.

Camerele profesionale ca reper al autoritarismului moderat

Vocația camerelor profesionale de a funcționa în sensul organizării corporatiste de factură moderată a fost vădită prin plasarea lor în cadrul unor dispozitive instituționale menite să

---

³⁴ V. M. Ioachim, *Camerele de muncă și asigurările sociale*, București, Institutul de Arte Grafice „Tiparul Românesc”, 1926, pp. 7-8. Vezi și Idem, *Reorganizarea camerelor de comerț și industrie din Vechiul Regat și din noile teritorii*, București, Tipografia „Hașdeu”, 1920.

³⁵ *Camera de Comerț și Industrie din București*, p. 147.

³⁶ *Lege pentru înființarea camerelor de muncă*, în „Monitorul oficial”, nr. 238, 11 octombrie 1932, pp. 5887-5893. O abordare recentă a evoluției Camerelor de Muncă până la comunism la Dan-Alexandru Săvoaia, *Forme de organizare muncitorească în spațiul românesc (1921-1947). Între internaționalism sindical și corporatism național*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2022, pp. 150-166.

permite intervenția regulată a statului, cu caracter de arbitraj, în relațiile dintre capital și muncă, dintre patroni și angajați, cu scopul de armonizare a intereselor conflictuale. Prima întrupare a unei asemenea viziuni a fost Consiliul Superior al Muncii, creat prin legea neizbutită a Camerelor de Muncă din 1927 menționată mai sus, dar având o funcționare sporadică în anii următori. Menit „să-și dea avizul pentru toate deciziile privind organizarea, reglementarea și ocrotirea muncii”, el era constituit din 26 de delegați ai patronatelor și din toți atâția salariați (în ambele cazuri câte 8 delegați din comerț, 12 din industria mare și 6 din industria mică), împreună cu reprezentanți ai statului și o echipă de experți, fiind condus în calitate de președinte de ministrul în funcțiune al Muncii³⁷. O altă structură de acest fel a fost cea a Consiliului Superior Economic, a cărui lege de constituire, din aprilie 1936, a cuprins și o secțiune de reorganizare a camerelor profesionale (după reducerea lor numerică din 1934³⁸). Compus din 5 delegați ai Camerelor de Agricultură, 8 delegați ai Camerelor de Comerț și Industrie, 3 ai Camerelor de Muncă și 10 delegați guvernamentali, el a fost constituit pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri³⁹. (O instituție de acest fel fusese de fapt

---

³⁷ *Lege pentru înființarea și organizarea camerelor de muncă și a Consiliului Superior al Muncii*; Grigore Trancu-Iași, *Camerele de Muncă și Consiliul Superior al Muncii*, București, Imprimeria Statului, 1927; Nicolae Romanescu, *Camerele de muncă*, București, Imprimeria Statului, 1927.

³⁸ În sistemul Camerelor de Comerț și Industrie au fost lăsate doar 20 de unități în baza legii din 1934, pentru ca legea din 1936 să prevadă, din nou 44 de entități din categoria respectivă: Petrescu-Prodan, *Istorie, economie, afaceri. Camera de Comerț și Industrie din București*, pp. 65-66.

³⁹ *Lege pentru înființarea Consiliului Superior Economic și organizarea camerelor profesionale*, Editura a II-a, cu modificările din 19 februarie 1937, București, Editura Librăriei „Universala” Alcala, [1937]; Gh. Christodorescu, *O operă profesională. Colaborarea Uniunii Camerelor de Comerț și de Industrie cu puterile publice, 1926-1936*, vol. II: *Politica socială. Legislația comercială. Proprietatea industrială. Organizarea profesională. Executarea legilor*, București, „Cartea Românească”, [1937], p. 358-359.

preconizată deja în legea de înființare a camerelor din 1864, fără ca proiectul să poată fi pus în practică⁴⁰.)

Este grăitor faptul că un adversar al viziunii corporatiste precum Gromoslav Mladenatz putea prezenta consiliul creat în 1936 ca pe dovada faptului că în România „se poate constata o tendință puternică către organizarea profesională obligatorie” și girată de stat, deci ca pe un vehicul al evoluției spre o structură de tip corporatist⁴¹ (subliniind prin aceasta complicitatea insidioasă pe calea autoritarismului dintre politica tehnocrată cu obiective fezabile – chiar dacă discutabile – și pledoariile radicale a căror respingere constituie principalul obiectiv al criticilor sale⁴²). Abordând problema dintr-o perspectivă întrucâtva diferită, un comentator altminteri favorabil al rolului jucat de camere în procesul de ajustare semicorporatistă a politicilor publice și a vieții parlamentare – asupra căruia se va reveni mai jos – , se referea într-o conferință din mai 1935 la proiectul consiliului ce avea să fie instituit în anul următor, respingând ideea ca parte componentă a unui „sistem autoritar și în flagrantă contradicție cu organizarea pe care constituția a înțeles să o dea camerelor existente”, de natură „să împingă statul la o politică economică care, exercitată prin intermediul acestor «consilii economice» constituite după norme antieconomice, n-ar fi în ultimă analiză decât traducerea în fapt a nebuloasei doctrine a «economiei dirijate», ceea ce ne-ar duce în realitate la o economie birocratizată, cu toate păcatele funcționarismului”⁴³. Fără a nega

---

⁴⁰ *Camera de Comerț și Industrie din București*, pp. 16, 203.

⁴¹ Gromoslav Mladenatz, *Întreprinderea în economia actuală*, București, Independența Economică, 1937, p. 105.

⁴² Vezi și Idem, „Noile fundamente” ale științei economice, Editura a II-a, București, Independența Economică, 1945; Rizescu, *Development, Left and Right*, pp. 253-281.

⁴³ M. I. Barasch, *Camerele profesionale în organizarea statului modern*, București, Cartea Românească, 1935, p. 11. Constituirea consiliului a fost întâmpinată cu acuze de neconstituționalitate din interiorul structurii instituționale a camerelor profesionale: vezi Camera de Comerț și Industrie Turnu Măgurele, *Consiliul Superior Economic și reorganizarea Camerelor de Comerț și de Industrie (observațiuni și propuneri la proiectul de lege întocmit de*

ambiguitatea unei inițiative situate, la acea vreme, în strânsă interpenetrare cu dezideratele corporatiste de factură autoritară ale dreptei fasciste și semifasciste, este indiscutabil că aceleași experimente pot fi judicios revendicate ca anticipări românești ale

---

Ministerul de Industrie și Comerț), Turnu Măgurele, Tipografia „Tiparnița”, 1936, pp. 5-6, unde sunt avansate astfel de argumente: „Se poate crea Consiliul Superior Economic printr-o lege, când el nu este prevăzut în constituția țării [...]? Răspunsul poate fi afirmativ, doar dacă „se creează ca o anexă a guvernului, pentru documentare, studii, etc., așa cum au fost create anumite organisme [...]”. Iată, însă, că prin actualul proiect de lege se prevede printre atribuțiunile Consiliului Superior Economic, următoarele: «Își dă avizul asupra proiectelor de legi cu caracter economic, financiar sau social, fie ale guvernului, fie din inițiativă parlamentară [...]». Deci, avizul Consiliului Superior Economic este obligatoriu și fără el nu se poate vota o lege. Ei bine, tocmai această obligativitate și condiționare de aviz [...] este (sic!) neconstituțională, deoarece ele nu sunt prevăzute de constituție. Constituția prin articolul 76 prevede înființarea Consiliului Legislativ și darea avizului privitor la constituționalitatea legilor, însă nu găsim prevăzută înființarea Consiliului Superior Economic”. O astfel de obiecție a rămas însă minoritară. Încă din 1931, Uniunea Camerelor de Comerț și Industrie revendica obligativitatea consultării lor de către guvern. Vezi, astfel, Christodorescu, *Camerele noastre de comerț și industrie*, p. 4: „Consultarea Camerelor fiind [...] facultativă, guvernele, intenționat sau dintr-o apatie de neînțeles, evită aproape sistematic să ceară părerea instituțiunii pentru soluționarea diferitelor probleme comerciale și industriale. [...] Pentru înlăturarea acestei lacune, Camerele și Uniunea lor [...] au propus ca părerile lor să fie cerute în mod obligatoriu de guverne”. În cadrul dezbaterilor purtate în jurul legii din 1936, ministrul în funcțiune al Industriei și Comerțului, I. Costinescu, a prezentat astfel chestiunea avizului invocată mai sus: „Veți spune: dar acest aviz nu este obligator. Puterii executive nu poți să-i impui numai decât să execute așa cum i-ai propus. Da, dar am prevăzut în lege că nici o lege nu poate să fie prezentată, nici Consiliului Legislativ, nici Parlamentului, dacă nu are acest aviz”. [...] Și Consiliul Legislativ își dă numai un aviz. Cu toate acestea, este cu totul excepțional ca un ministru [...] să nu țină seama de observațiile pe care le face Consiliul Legislativ, pentru că este o competență de ordin juridic, în ce privește întocmirea unei legi, față de Constituție și de legile țării. Numai în cazuri excepționale, când trebuie să dai și explicații de ce nu ai ținut seama de avizul Consiliului Legislativ, se poate face aceasta. Evident că și în ce privește Consiliul Superior Economic, nu se poate ca un ministru să nu țină seama de părerea acestui Consiliu”: vezi Christodorescu, *O operă profesională*, pp. 450-451.

politicii cu caracter neocorporatist practicate în numeroase contexte naționale ale perioadei postbelice (și cu precădere în spațiul democrațiilor avansate aflate în căutarea unor dispozitive stabilizatoare în sfera acelorași relații, fie și dramatic reconfigurate, dintre muncă și capital)⁴⁴.

Problematica restructurării parțiale sau totale a parlamentului pe baze profesionaliste a ocupat o poziție mult mai pregnantă, însă, printre preocupările epocii dintre războaie, iar reflecțiile asupra posibilei instrumentări a camerelor în sensul depășirii a ceea ce segmente largi de opinie considerau a fi o formă disfuncțională a democrației parlamentare au fost și ele, în mod corespunzător, foarte numeroase.

Stă dovadă pentru aceasta un articol din martie 1939 publicat de unul dintre participanții la dezbaterea asupra căii de evoluție deschise de constituția din februarie 1938 – cu prevederea conținută în articolul 61 privind organizarea corpului electoral în cele trei grupări profesionale ale „agriculturii și muncii manuale”, ale „comerțului și industriei” și ale „ocupațiilor intelectuale” – și precizate prin legea pentru organizarea breslelor din luna octombrie a aceluiași an⁴⁵. Aparținând lui Petre Alexandrescu-Roman, un specialist al Partidului Național Liberal în domeniul politicii sociale, textul a apărut în „Revista de studii sociologice și muncitorești”, în paginile căreia principiul libertății sindicale fusese apărat, prin opoziție cu ascensiunea pledoariilor corporatiste, până la sfârșitul lui 1937⁴⁶. Ridicând dubii în legătură

---

⁴⁴ Philippe C. Schmitter, *Still the Century of Corporatism?*, în „The Review of Politics”, vol. 36, nr. 1, 1974, pp. 85-131; Victor Rizescu, *Statul bunăstării pe filiera românească. Fracturi ale dezvoltării și rupturi ale memoriei*, București, Pro Universitaria, 2019, pp. 31-42.

⁴⁵ *Legea breslelor din 12 octombrie 1938*, București, Editura Ziarului „Universul”, 1938.

⁴⁶ Roman F. Moldovan, *Eșecul politicii sociale a lui Roosevelt*, în „Revista de studii sociologice și muncitorești”, vol. 2, nr. 8, octombrie 1935, pp. 24-27; Marco I. Barasch, *Tendențe noi în dreptul muncitoresc*, în „Revista de studii sociologice și muncitorești”, vol. 2, nr. 9, decembrie 1935, pp. 12-14; *Libertatea sindicală în discuția celui de-al 2-lea Congres Internațional de Politică Socială din Paris*. Discours de M. Marco I. Barasch (Roumanie), în „Revista de studii sociologice și muncitorești”, vol. 4, nr. 16, octombrie 1937, pp. 11-16.

cu vocația autentic autoritar-corporatistă a noului act fundamental, autorul afirma că „reprezentarea în adunările legislative a intereselor profesionale [...] nu constituie un semn neîndoielnic al prezenței unui stat corporativ”. Pentru a argumenta aceasta, el rememora faptul că așezământul constituțional din 1923 „stabilise pentru Senat o importantă reprezentare a corpurilor constituite cu caracter cultural (universitățile), cu caracter administrativ (consiliile județene și comunale) și cu caracter profesional (camerele de muncă, agricultură, comerț și industrie)”. Iar „concesiunea făcută de o constituantă cu concepție individualistă și liberală ideii de reprezentare profesională, încă din 1923, adică într-o epocă în care statul corporativ nu era realizat în nici o țară de pe glob, învederează că, dacă reprezentarea profesională și statul corporativ sunt noțiuni înrudite, ele nu sunt încă identice”⁴⁷.

Dispozitivul constituțional invocat era cuprins, în ceea ce privește camerele, în articolul 70 al actului din 1923, ce prevedea că „membrii camerelor de comerț, de industrie, de muncă și de agricultură, întruniți în colegii separate, aleg din sânul lor câte un senator de fiecare categorie și pentru fiecare circumscripție electorală” (cu corpurile constituite ale administrației locale și ale universităților tratate, tot astfel, în articolele 69, respectiv 71). Constituția a prevăzut un număr de 12 senatori aleși astfel în 6 circumscripții electorale, pentru ca legea electorală din 1926 să prevadă doar 8 senatori aleși în 4 circumscripții, iar legea de reorganizare a camerelor din 1931 să revină, apoi, la prevederile inițiale⁴⁸. Așa cum se rememorează într-o carte de doctrină corporatistă din 1935, „încă din 1923, Ion I. C. Brătianu, fostul șef al partidului național-liberal, autorul introducerii votului universal în România și al constituției din acel an prin care se consfințea noul regim, s-a gândit, în chiar clipa când dădea regimului celui nou o bază juridică legală, să-l corecteze, făcând

---

⁴⁷ Petre Alexandrescu-Roman, *Noua constituție și statul corporativ*, în „Revista de studii sociologice și muncitorești”, vol. 5, nr. 21, martie 1939, pp. 19-21.

⁴⁸ Christodorescu, *Camerele noastre de comerț și industrie*, p. 9.

să se voteze articolele 69 și 70 din constituție (sic!)⁴⁹ prin care un număr anumit de senatori urma să fie ales de către colegiile electorale ale camerelor de comerț, industrie, muncă și agricultură. Cu acel prilej au avut loc în parlament discuții interesante din care se poate deduce înclinarea pe care o aveau încă de pe atunci nu numai șeful guvernului, dar și alți oameni politici, pentru instituirea cel puțin a unui Senat «de competențe», așa cum i s-a zis, adică a unui Senat profesional, care să dea expresie politică legală diferitelor categorii de muncă, din cele mai de seamă, ale vieții social-economice naționale”. Se spune în continuare și că „omul politic și omul de gândire care s-a manifestat în acele împrejurări ca fiind partizanul cel mai convins al ideii de reprezentare profesională a fost domnul profesor N. Iorga”⁵⁰. Supralicitând cu siguranță rolul de suporter al ideii îndeplinit de Iorga în acel moment – așa cum arată dezbaterilor constituționale asupra problemei⁵¹ –, remarca avea cu siguranță în vedere, altminteri, felul cum acesta avea să se manifeste ca un susținător al organizării corporatiste parțiale și ca un critic al corporatismului fascist italian, înaintea, în timpul și după încheierea guvernării sale din 1931-1932, cu sinuozități și inconsecvențe reproșate de adversarii și de susținătorii mai frecvenți ai crezului⁵².

La câțiva ani după adoptarea constituției, prevederile articolului 70 au fost plasate de juristul I. V. Gruia în cadrul unei

---

⁴⁹ Este vorba, desigur, despre o inadvertență.

⁵⁰ I. Joldea-Rădulescu, *Sistem de politică corporativă*, București, Atelierele Grafice Socec & Co, S. A., 1935, p. 16.

⁵¹ A. Lascarov-Moldovanu, Sergiu D. Tomescu, coord., *Constituțiunea României din 1923 adnotată cu dezbateri parlamentare și jurisprudențe*, București, Editura Tipografiei „Curierul Judiciar”, 1925, pp. 328-361.

⁵² *Întrunirea cetățenească de la «Dacia». O manifestare călduroasă pentru o politică scăpată de politicianism. Cuvântarea d-lui profesor N. Iorga*, în „Neamul românesc”, vol. 24, nr. 269, 7 decembrie 1929, p. 2; *Spre o nouă viață politică. Discursul d-lui profesor N. Iorga*, în „Neamul românesc”, vol. 24, nr. 272, 11 decembrie 1929, pp. 1-2; *Sensul românesc al statului corporativ. Conferința dlui profesor N. Iorga*, în „Drum nou”, vol. 1, nr. 6, 13 decembrie 1930, p. 4; *DI. Nicolae Iorga și statul corporatist*, în „Viitorul”, vol. 24, nr. 7228, 4 martie 1932, p. 1.

ample cercetări istorice și comparative, într-o serie de articole din „Revista de drept public”, unde „teoria reprezentării intereselor” în corpurile parlamentare este prezentată ca o „concepție unitară, integrală și distinctă” în raport cu alte doctrine ale epocii, fiind rezumată după cum urmează: „Fiecare organizație corporativă, fiecare categorie funcțională, fiecare interes profesional, economic, social, organizat, aleg (sic!) reprezentanți în adunările legiuitoare; reprezentarea intereselor impune ca interesele cele mai importante să fie reprezentate conform cu însemnătatea lor economică și socială. Cu alte cuvinte se înlocuiește reprezentarea politică printr-o reprezentare organică”. Se precizează în continuare că „sistemul reprezentării intereselor este chemat să corecteze regimul democratic pe temeiul a două rațiuni determinante: a) pe rațiunea logică că parlamentul trebuie să fie reprezentarea națiunii, și anume a ceea ce este real în cuprinsul ei, a grupărilor profesionale, cu interese proprii și distincte de ale indivizilor care o compun. [...] b) pe rațiunea practică că sistemul reprezentării intereselor grupurilor sociale înlătură nepriceperea în legiferare și conducere. [...] În linii generale teoria reprezentării intereselor nu privește, așadar, națiunea ca un simplu agregat de indivizi juxtapuși, ci ca un organism complex, alcătuit din grupuri naturale, distincte în interesele, nevoile și acțiunile lor, deci cu o individualitate proprie”. În virtutea unor asemenea considerații, rezultă că în orizontul noului parlamentarism pe cale de constituire „suveranitatea politică abstractă, neorganică și indivizibilă, trebuie să fie înlocuită de suveranitatea corpurilor economice și profesionale”⁵³. Același autor avea să devină apoi un doctrinar consecvent al corporatismului⁵⁴, el argumentând însă, în timpul regimului carlist – și într-o manieră asemănătoare cu Alexandrescu-Roman –, că noul așezământ constituțional din 1938 nu implica o interpretare totalitară a dezideratelor

---

⁵³ I. V. Gruia, *Reprezentarea intereselor profesionale*, partea I, în „Revista de drept public”, vol. 2, nr. 4, octombrie-noiembrie 1927, pp. 711-712, 713.

⁵⁴ Idem, *Statul corporativ. Rechizitoriu împotriva democrației*, în „Calendarul”, vol. 1, nr. 126, 13 august 1932, p. 2.

corporatiste, ci lăsa la latitudinea legiuitorului ordinar decizia asupra celei mai adecvate formule autoritare clădite în context românesc pe baza principiului fundamental al parlamentului profesionalist⁵⁵.

Organizațiile profesionale ale clasei mijlocii – dominate de micii industriași patroni și de profesioniștii intelectuali – au revendicat și ele, în folosul propriilor pledoarii corporatiste, instituțiile camerelor și breșa pe care se presupunea că ele o deschiseseră în edificiul parlamentarismului de formulă demodată. Intervenind în revista de doctrină corporatistă „Drum nou” – înființată în 1930 sub egida Confederației Generale a Asociațiilor Profesionale și prezidând, în 1932, asupra începuturilor Blocului Cetățenesc pentru Mântuirea Țării –, Gh. Christodorescu – directorul de atunci al Uniunii Camerelor de Comerț și Industrie și cel mai consecvent militant pentru dezvoltarea instituțiilor de profil și pentru diseminarea cât mai largă în societate a cunoștințelor privind rosturile lor –, putea afirma, astfel, că „în nici o altă țară din lume, camerele de comerț și de industrie nu au atâtea privilegii”, ele având „un rost de o importanță covârșitoare în viața [...] economică și, prin organizația ce au, ele sunt în măsură să-și îndeplinească acest rost”. Așa cum se spune, „ființa [lor] se află consacrată prin însăși constituțiunea țării”. Ele „au fost ridicate prin lege la rangul de instituțiuni publice” și „tot prin lege, statul le-a recunoscut calitatea de organe consultative”. Nemulțumite însă de toate aceste avantaje, ele „luptă acum să se introducă în organizația lor principiul consultării obligatorii asupra tuturor legilor și regulamentelor de interes comercial și industrial, avizele date de [ele] trebuind să fie aduse la cunoștința Consiliului Legislativ și a corpurilor legiuitoare”⁵⁶. Referiri la activitatea camerelor se pot

---

⁵⁵ Idem, *Particularitățile corporatismului român*, în „Curentul”, vol. 11, nr. 3635, 16 martie 1938, p. 5.

⁵⁶ Gh. Cristodorescu, *Camerele noastre de comerț și industrie*, în „Drum nou”, vol. 2, nr. 14, 12 iulie, 1931, p. 1. Vezi și *De la Uniunea Camerelor de Comerț*, în „Drum nou”, vol. 2, nr. 14, 12 iulie 1931, p. 2; *De la Uniunea Camerelor de Comerț*,

întâlni și în paginile ziarului „Calendarul”⁵⁷, funcționând în strânsă asociere cu „Drum nou”, fiind fondat de Nichifor Crainic în ianuarie 1932 pe o platformă corporatistă și elaborând un discurs ce avea să-și găsească împlinirea – altminteri prin abandonarea oricăror rezerve tehnocratice – în programul statului etnocratic expus de el în 1937⁵⁸.

Dând glas unor interese din cadrul aceluiași segment social, „Gazeta meseriilor” – publicată din 1929 de Confederația Generală a Breslelor, pentru a continua din noiembrie 1932 sub titlul „Gazeta meseriilor și a asigurărilor sociale”, apoi din octombrie 1937 ca „Gazeta muncii și a asigurărilor sociale” – , împreună cu periodicul-satelit „Gazeta muncii” din 1933-1934 s-au referit cu predilecție la temeiurile și activitatea Camerelor de Muncă⁵⁹, ele abordând

---

în „Drum nou”, vol. 2, nr. 17, 1 septembrie 1931, p. 3; *Uniunea Camerelor de Comerț și Industrie față de criza economică*, în „Drum nou”, vol. 3, nr. 1, 1 ianuarie 1932, p. 3.

⁵⁷ *Delegații Camerei de Comerț și Industrie din Capitală în audiență la primul ministru*, în „Calendarul”, vol. 1, nr. 49, 13 martie 1932, p. 5; V. Țepordei, *Congresul Camerelor de Comerț și Industrie din Basarabia*, în „Calendarul”, vol. 2, nr. 290, 8 februarie 1933, p. 3.

⁵⁸ Nichifor Crainic, *Programul statului etnocratic*, București, Tipografia Ziarului *Universul*, [1937].

⁵⁹ *Legea pentru înființarea și organizarea Camerelor de Muncă*, în „Gazeta meseriilor”, vol. 3, nr. 118, 17 octombrie 1932, pp. 2-3; *Constituirea Camerelor de Muncă*, în „Gazeta meseriilor”, vol. 3, nr. 119, 24 octombrie 1932, p. 1; N. N. Matheescu, *Camerele de Muncă*, în „Gazeta meseriilor și a asigurărilor sociale”, vol. 4, nr. 123, 21 noiembrie 1932, p. 1; G. N. Dulca, *Camerele de muncă și asigurările sociale*, în „Gazeta meseriilor și a asigurărilor sociale”, vol. 4, nr. 127-128, 12 decembrie 1932, p. 4; *Camerele de muncă*, în „Gazeta muncii”, vol. 1, nr. 2, 8 ianuarie 1933, p. 1; *Regulamentul electoral al Camerelor de Muncă*, în „Gazeta muncii”, vol. 1, nr. 3, 13 ianuarie 1933, p. 2; G. N. Dulca, *Camerele de Muncă și situația meseriașilor patroni*, în „Gazeta muncii”, vol. 1, nr. 4, 22 ianuarie 1933, p. 1; Idem, *Vechea și actuala lege a Camerelor de Muncă*, în „Gazeta muncii”, vol. 1, nr. 6, 6 februarie 1933, p. 1; Idem, *Camerele de Muncă și meseriașii*, în „Gazeta muncii”, vol. 1, nr. 15, 9 aprilie 1933, p. 1; *Instalarea Camerei de Muncă din București*, în „Gazeta meseriilor și a asigurărilor sociale”, vol. 5, nr. 21, 21 mai 1933, pp. 1-2; D. Constantinescu, *Menirea Camerelor de Muncă*, în „Gazeta muncii”, vol. 1, nr. 30, 22 iulie 1933, p. 1; D. R. Ioanițescu, *Noi instituții de politică socială*, în „Gazeta meseriilor și a asigurărilor sociale”, vol. 5, nr. 35, 27 august 1933, p. 1;

însă și problematica de ansamblu a camerelor profesionale⁶⁰ și pledând explicit în favoarea unei interpretări moderate a proiectului corporatist – constând în ajustarea de factură profesionalistă a vieții parlamentare pe baza reprezentării camerelor în structurile legislative, precum și în implicarea aceluiași instituții în politica guvernamentală, numit

---

Noii senatori ai Camerelor de Muncă, în „Gazeta meseriilor și a asigurărilor sociale”, vol. 6, nr. 1, 7 ianuarie 1934, pp. 1-2; G. N. Dulca, *Camerele de Muncă și meseriașii patroni*, în „Gazeta muncii”, vol. 2, nr. 50, 7 ianuarie 1934, p. 1; Idem, *Camerele de Muncă și asociațiile profesionale*, în „Gazeta muncii”, vol. 2, nr. 51, 22 ianuarie 1934, p. 1; *Noua organizare a Camerelor de Muncă*, în „Gazeta meseriilor și a asigurărilor sociale”, vol. 6, nr. 5, 9 martie 1934, p. 1; *Funcționarii particulari și reorganizarea Camerelor de Muncă*, în „Gazeta muncii”, vol. 2, nr. 54, 9 martie 1934, p. 1; G. N. Dulca, *Legea Camerelor de Muncă și meseriașii*, în „Gazeta muncii”, vol. 2, nr. 6, 12 iunie 1934, p. 1; *Uniunea Camerelor de Muncă*, în „Gazeta meseriilor și a asigurărilor sociale”, vol. 6, nr. 15, 14 august 1934, p. 2; *Constituirea Uniunii Camerelor de muncă. Cuvântarea dlui ministru prof. I. Nistor*, în „Gazeta meseriilor și a asigurărilor sociale”, vol. 7, nr. 16, 10 noiembrie 1936, p. 3; *Importanța Uniunii Camerelor de Muncă*, în „Gazeta meseriilor și a asigurărilor sociale”, vol. 8, nr. 3, 11 februarie 1937, p. 3; *Camerele și judecătorii de muncă*, în „Gazeta meseriilor și a asigurărilor sociale”, vol. 7, nr. 15, 16 septembrie 1937, p. 3; Teodor Stroja, *Camera de Muncă și breslele*, în „Gazeta muncii și a asigurărilor sociale”, vol. 11, nr. 28, 15 aprilie 1940, p. 1; Idem, *Camera de Muncă și breslele*, în „Gazeta muncii și a asigurărilor sociale”, vol. 11, nr. 31, 1 iunie 1940, p. 2;

⁶⁰ N. Marinescu, *Bresle, corporații și camere de meserii*, în „Gazeta meseriilor”, vol. 1, nr. 23, 1 aprilie 1930, p. 11; G. N. Dulca, *Camere de muncă, camere de meserii, corporații, bresle*, în „Gazeta meseriilor”, vol. 3, nr. 118, 17 octombrie 1932, p. 1; G. N. Dulca, *Asociații profesionale și camere profesionale*, în „Gazeta muncii”, vol. 2, nr. 9, 30 iulie 1934, p. 1; Idem, *Asociațiile profesionale în viața publică*, în „Gazeta meseriilor și a asigurărilor sociale”, vol. 6, nr. 15, 14 august 1934, p. 1; Idem, *Asociațiile profesionale și partidele politice*, în „Gazeta meseriilor și a asigurărilor sociale”, vol. 6, nr. 17, 15 septembrie 1934, p. 1; Idem, *Camerele profesionale și reprezentanțele lor parlamentare*, în „Gazeta meseriilor și a asigurărilor sociale”, vol. 6, nr. 23, 15 decembrie 1934, p. 1; Nicolae Mociornița, *Unificarea camerelor profesionale*, în „Gazeta muncii”, vol. 2, nr. 14, 31 decembrie 1934, p. 1; G. N. Dulca, *Camerele profesionale*, în „Gazeta meseriilor și a asigurărilor sociale”, vol. 6, nr. 28, 29 februarie 1935, p. 1; Idem, *Camerele de meserii*, în „Gazeta meseriilor și a asigurărilor sociale”, vol. 6, nr. 31, 27 aprilie 1935, p. 1; Idem, *Asociațiile profesionale în parlament*, în „Gazeta meseriilor și a asigurărilor sociale”, vol. 6, nr. 32, 24 mai 1935, p. 1;

„corporatism social” prin opoziție cu „corporatismul politic” și „corporatismul economic”, ambele de factură radicală⁶¹.

Este semnificativ pentru relația dintre camere și doctrina corporatistă faptul că, în baza același așezământ constituțional, Mihail Manoilescu, cel mai important exponent al ideilor de acest fel, a ocupat funcția de senator din partea Camerelor de Comerț și Industrie în anii 1932-1937 (după ce ocupase funcția de președinte al Uniunii lor pentru o scurtă perioadă, în 1929-1930)⁶². După cum este tot atât de grăitor pentru relația de amicitie reticentă dintre instituțiile camerelor și susținătorii înflăcărați ai doctrinei faptul că, în chiar paginile „Buletinului Uniunii Camerelor de Comerț și de Industrie” – ce găzduise în anii 1920 numeroase articole referitoare la dezvoltarea politicii sociale și a fundamentelor sale sindicale⁶³ – pledoariile corporatiste nu figurează decât sporadic,

---

⁶¹ V. M. Ioachim, *Între corporatismul economic și corporatismul politic*, în „Gazeta meseriilor și a asigurărilor sociale”, vol. 5, nr. 45-48, 24 noiembrie 1933, p. 19. Vezi și intervențiile pe aceeași temă ale autorului într-un alt periodic: Idem, *Corporatism economic și politic*, în „Politica socială”, vol. 2, nr. 7, 3 martie 1934, p. 2; Idem, *Corporatism social*, în „Politica socială”, vol. 2, nr. 8, 10 martie 1934, p. 2; Idem, *Foloasele corporatismului social*, în „Politica socială”, vol. 2, nr. 9, 17 martie 1934, p. 2.

⁶² Principala sa intervenție pe acest făgaș instituțional: Mihail Manoilescu, *Clasa patronală și politica socială*, în „Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și de Industrie”, vol. 5, nr. 3, martie 1930, pp. 189-198.

⁶³ Marco I. Barasch, *Politica socială. A X-a conferință internațională a muncii*, în „Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și de Industrie”, vol. 2, nr. 7, iulie 1927, pp. 226-227; Idem, *Politica socială. Dreptul de a sta în justiție al sindicatelor profesionale. Libertatea sindicală*, în „Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și de Industrie”, vol. 2, nr. 8, august 1927, pp. 289-290; *Politica socială. Salariul minimal*, în „Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și de Industrie”, vol. 2, nr. 11, noiembrie 1927, pp. 408-410; Marco I. Barasch, *Asociația Română pentru Progresul Social*, în „Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și de Industrie”, vol. 3, nr. 7, iulie 1928, pp. 285-286; Idem, *Asigurările sociale. Studii și documente*, în „Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și de Industrie”, vol. 4, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1929, pp. 439-450; Idem, *Legislația muncii în cadrul politicii sociale*, în „Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și de Industrie”, vol. 5, nr. 5-6, mai-iunie 1930, pp. 556-566.

în anul 1938, în momentul adoptării constituției carliste⁶⁴. Aceasta în condițiile în care, tot în acea perioadă, un periodic provincial specializat discuta legea carlistă a breslelor afirmând că preconizatele noi entități concepute ca unități de bază ale structurii corporatiste nu aveau rațiune de a exista, din moment ce rolul lor putea fi îndeplinit de camerele deja constituite (acceptându-se ca, eventual, breslele să fie înființate ca secții ale celor din urmă)⁶⁵.

Scriind în mai 1937 în „Revista de studii sociologice și muncitorești”, juristul Marco I. Barasch, un promotor consecvent al politicii sociale și al sindicalismului pe întreg parcursul epocii despre care este vorba aici, afirma în legătură cu ideea corporatistă că ea este „flamura pe care o desfășoară detractorii statului democratic, acei care văd în menținerea instituțiilor democratice cauza tuturor neajunsurilor vremurilor de azi, a căror înlăturare este condiționată de abandonarea democrației ca un regim vetust, perimat”⁶⁶. Într-un articol din luna iulie a aceluiași an, el adăuga că „libertatea democratică a fost întotdeauna regimul popoarelor majore. Sunt sigur că, în ceasul alegerii, poporul nostru va fi la înălțimea mării sale misiuni istorice”⁶⁷. Cu

---

⁶⁴ *Ideea profesionalistă în noua organizare a statului nostru. Reforma parlamentului pe baze profesionaliste*, în „Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și de Industrie”, vol. 13, nr. 3, martie 1938, pp. 171-174; *Reprezentarea legală a intereselor economice în România. Evoluția organizării Camerelor de Comerț și Industrie. Documentare*, în „Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și de Industrie”, vol. 13, nr. 3, martie 1938, pp. 175-186; B. Laverigne, *Ideea profesionalistă în organizarea statelor. Evoluția doctrinelor profesionaliste de la Saint-Simon până în zilele noastre*, în „Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și de Industrie”, vol. 13, nr. 4, aprilie 1938, pp. 275-312; 13: 5, mai 1938, pp. 387-410.

⁶⁵ *Adunarea Federației Camerelor de Comerț din Basarabia ținută în ziua de 18 decembrie 1938*, în „Basarabia economică. Buletinul Camerelor de Comerț și Industrie din Basarabia”, vol. 21, nr. 1, ianuarie 1939, pp. 13-20.

⁶⁶ Marco I. Barasch, *Noi orientări în politica socială contemporană*, partea I, în „Revista de studii sociologice și muncitorești”, vol. 4, nr. 14, mai 1937, pp. 15.

⁶⁷ *Idem, Noi orientări în politica socială contemporană*, partea II, în „Revista de studii sociologice și muncitorești”, vol. 4, nr. 15, iulie 1937, p. 19.

doi ani înainte, însă, în 1935, el trata problema „camerelor profesionale în organizarea statului modern”, comentând aprobator prevederile de reprezentare parlamentară specială a respectivelor instituții, introduse în 1923, și afirmând că ele trebuie văzute ca „o formulă de tranziție între teza democrației politice moștenită de la Revoluția Franceză, a constituirii puterii legiuitoare pe baza sufragiului universal, și teza organizării statului pe bază corporativă”.⁶⁸ Formulată cu gândul la teoreticieni ai reorganizării politice și sociale în jurul grupărilor profesionale de felul lui Émile Durkheim și Léon Duguit⁶⁹ și fără a manifesta nici o simpatie pentru corporatismul fascist, remarca lui Barasch se cuvine reținută ca o expresie foarte pregnantă a speranțelor întreținute în perioada interbelică în legătură cu posibilitatea ca alunecarea spre autoritarismul radical să fie preîntâmpinată cu ajutorul unor ajustări autoritare moderate gestionate cu circumspecție tehnocratică. Instituțiile camerelor profesionale se cuvine să fie consacrate ca referințe privilegiate ale reflecțiilor cristalizate în jurul unor asemenea năzuințe.

---

⁶⁸ Idem, *Camerele profesionale în organizarea statului modern*, p. 9.

⁶⁹ Idem, *Le socialisme juridique et son influence sur l'évolution du droit civil en France à la fin du XIXe siècle et au XXe siècle*, Paris, Les Presses Universitaires de France, 1923; Rădescu, *Statul bunăstării pe filiera românească*, pp. 92-120.

CĂPITANUL - AVOCAT RADU ROȘCULEȚ, DEPUTAT, PREFECT AL CONSTANȚEI

Lavinia DUMITRAȘCU

Încă din perioada în care se afla sub dominație otomană, Dobrogea era frecvent tranzitată de mocani, în procesul transhumanței. Era, deci, previzibil ca ei să fie primii care să răspundă ofertei statului român, mărit prin reîntoarcerea Dobrogei la Țară, stabilindu-se aici, în ținutul pe care-l cunoșteau deja. Au venit cu turmele, cu abecedarul și Biblia în traistă, aducând cu ei românismul. Au primit și, apoi, cumpărat pământuri, devenind mari proprietari. Din rândul lor s-au ridicat mulți dintre intelectualii, administratorii și oamenii politici ai Dobrogei, care au jucat un rol deosebit în dezvoltarea economică, socială, culturală și naționalistă a acestui colț de Românie¹.

Între acești ardeleni se numără și familia Roșculeț, ai cărui urmași trăiesc și azi aici în județele Constanța și Tulcea.

Unul dintre cei mai reprezentativi membri ai familiei Roșculeț este avocatul, deputatul prefectul Constanței, ministru al Cultelor și căpitanul participant în cele două războaie mondiale Radu Roșculeț.

Documentele care stau la baza articolului de față provin din fondul Roșculeț al Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța – dăruite de nepotul și finul său, profesorul de limbă franceză Radu Valentin Roșculeț - și dosarul militar de la Arhivele Militare Pitești.

---

¹ Lavinia Dacia Gheorghe, *Personalități mocane în județul Constanța - secolul XIX- începutul secolului XXI*, în „Acta Musei Porolissensis”, Zalău, XXXI- XXXII, 2009- 2010, pp. 71- 86.

Radu Roșculeț s-a născut pe 22 septembrie 1895, în satul Casimcea, județul Tulcea. Părinții săi au fost Alexe și Ana².

După absolvirea Liceului constănțean „Mircea cel Bătrân” din Constanța – promoția 1914-1915³, a urmat Facultatea de Drept din București (1919).

Pe 19 iunie 1924, s-a căsătorit cu Victoria Roșculeț. Familia a locuit în Constanța, pe strada Scarlat Vârnav nr. 44⁴.

Avocatul Radu Roșculeț

Și-a început cariera ca ajutor de judecător în județul Tulcea (1920-1922). Pe 22 octombrie 1922, s-a înscris ca avocat stagiar în Baroul Constanța, devenind avocat definitiv peste 5 ani⁵. În 1923, a fost numit director al Prefecturii județului Constanța, funcție pe care o avea și în 1925⁶.

„Biuroul de avocatură și notariat” îl deținea, împreună cu Nicolae Roșculeț, pe str. Scarlat Vârnav nr. 16⁷.

Despre avocatul Radu Roșculeț, contemporanii săi afirmă: „profesează efectiv, neîntrerupt și în mod strălucit avocatura, având o clientelă numeroasă”. A făcut avocatură până pe 1 noiembrie 1946, când a devenit ministru al Cultelor, funcție incompatibilă cu profesia sa. Își va continua cariera de avocat din 1947 până în 22 martie 1948, când, în baza Legii nr. 3/1948, i se

---

² Conform Carnetului nr. 1170 – OR al ofițerului Roșculeț A. Radu, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Națională Constanța Depozitul de Istorie Modernă-Contemporană (în continuare, MINAC), inv. 13465.

³ Ion Faiter, *Monografia Colegiului Național „Mircea cel Bătrân” Constanța*, Constanța, Editura Muntenia, 2004, p. 418.

⁴ Arhivele Militare Naționale Române (în continuare A.M.N.R.), C.M. Regiune Constanța - Memoriu Căpitan Radu Roșculeț, dos. 17, 1916, f. 4.

⁵ <http://www.baroulconstanta.ro/wp-content/uploads/2020/06/Istoria-Baroului-Constanta.pdf>; Alte surse dau drept an de înscriere în Baroul Constanța anul 1920. Virgil Coman, Corina Apostoleanu, *Prefecții județului Constanța*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2011, p. 85.

⁶ *Anuarul general al Dobrogei. Căluza administrativă, industrială, comercială*, Constanța, p. 69.

⁷ <http://www.baroulconstanta.ro/wp-content/uploads/2020/06/Istoria-Baroului-Constanta.pdf>.

respinge cererea de intrare în Colegiul avocaților din Constanța. Radu Roșculeț va mai profesa, însă, până în 1950.

Omul politic Radu Roșculeț

Prin Decretul Regal nr. 2139 din 22 iunie 1927, Radu Roșculeț a fost numit prefect al județului Constanța, funcție pe care o va exercita până pe 10 noiembrie 1928.⁸ „În scurta durată cât a girat Prefectura de Constanța și-a creat numai simpatii datorită atât educațiunii sale alese cât și firei sale blânde”⁹.

Fruntaș al Partidului Național Liberal, avocatul Radu Roșculeț a fost deputat între 1928-1940, fiind vicepreședinte al Adunării Deputaților, între 1936-1937. Ascensiunea sa politică s-a datorat, în mare parte, lui Vasile P. Sassu, care a reorganizat filiala partidului, promovând tineretul¹⁰.

În calitate de deputat, în legislația 1929-1933, Radu Roșculeț a susținut proiectul *Legea pentru organizarea muncii în porturi*, considerând că acesta reglementează scoaterea „de sub satrapia vătafilor pe muncitori” și crearea meseriei de muncitori în porturi. În acest context, a cerut includerea acestei categorii de muncitori în sistemul de pensii, în contextul în care munca depusă este epuizantă, astfel încât la „50 de ani omul este incapabil să mai poată munci în port”. Deputatul liberal constănțean critică politica guvernului de a cheltui banii obținuți din activitățile de la Cazinou orașului pentru rezolvarea problemelor altor localități. Împreună cu Hora Grigorescu, Radu Roșculeț au semnalat problemele legate de aplicarea legii agrare în județul Constanța¹¹.

---

⁸ Virgil Coman, Corina Apostoleanu, *op. cit.*, p. 85.

⁹ N. Rusănescu, *Anuarul presei române și al lumii politice 1926-1927*, Constanța, Editura VII, Institutul de Arte Grafice „Albania”, 1926, p. 97.

¹⁰ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1979, p. 334.

¹¹ Valentin Ciorbea, *Evoluția Dobrogei între 1918-1944. Contribuții la cunoașterea problemelor geopolitice, economice, demografice, sociale și ale vieții politice și militare*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2005, pp. 328-329.

În 1928, cu prilejul inaugurării căii ferate Techirghiol-centrul țării, deputatul Radu Roșculeț primește titlul de cetățean de onoare al comunei Techirghiol. De altfel, acesta va fi și primar de Techirghiol, între 1 aprilie 1937-178 ianuarie 1938¹².

Pe plan local, în 1932, Roșu Roșculeț făcea parte din Comitetului de onoare pentru construirea unei Case Naționale în orașul Techirghiol - care urma să cuprindă bibliotecă, sală de citire, seară de teatru și festivități, muzeu, serviciile Primăriei și alte instituții publice -.¹³ La o întrunire a organizației PNL, la Medgidia, în 1935, Radu Roșculeț și Vasile P. Sassu au subliniat ajutorul pe care Ministerul Agriculturii și Domeniilor l-a acordat constănțenilor din jurul Hârșovei, dându-le „cereale pentru hrană și sămânță și reproducători pentru îmbunătățirea raselor de animale”¹⁴.

În noiembrie 1935, la Congresul Județean Liberal, Radu Roșculeț prezenta „Darea de seamă” a activității sale¹⁵.

După instaurarea regimului de autoritate al regelui Carol II, deputatul Radu Roșculeț a fost președinte al Frontului Renașterii Naționale din județul Constanța. Se pare că a făcut acest pas din convingere, de vreme ce, în 1940, la depunerea jurământului unor „cadre FRN” din Ținutul Marea, printre alte elogii aduse ministrului Muncii, Mihail Ralea, și regelui Carol II, afirma în discursul său: „Să ne întoarcem gândul cu puțini ani în urmă și vom vedea tabloul situației primejdioase la care ne aduseseră sistemul luptelor politice dintre prea numeroasele partide și atunci vom pătrunde mai temeinic și mării Suveranului nostru, care a pus capăt luptelor dintre frați și i-a chemat pe toți sub același steag al marilor interese naționale românești.[...]”

---

¹² Aurelia Lăpușan, Ștefan Lăpușan, *Techirghiol – repere monografice*, Constanța, Editura Ovidius University Press, 2012, pp. 139, 184, 342.

¹³ „Curentul dobrogean”, III, nr. 3, 24 ianuarie 1932.

¹⁴ Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 332.

¹⁵ Adrian Ilie, *Liberalismul politic în Centrul Dobrogei*, Medgidia, Editura Succeed Publishing, 2008, pp. 74-76.

Chemarea Suveranului ne-a adus pe toți în sânul Frontului Renașterii Naționale și am făcut-o cu deplină conștiință și cu nesdruncinată hotărâre... ”¹⁶.

Carierea militară a lui Radu Roșculeț

Carierea militară a lui Radu Roșculeț, poate fi sintetizată astfel: soldat - 9 octombrie 1916, caporal - 24 ianuarie 1917 - în urma finalizării Școlii Militare de Infanterie, elev plutonier - 25 martie 1917 (Regimentul 33 Tulcea Infanterie), sublocotenent (Regimentul 34 Infanterie Constanța, Regimentul 9 Instrucție - din 20 septembrie 1917, Regimentul 9 Recruți între 30 septembrie-1 octombrie 1917; Locotenent în rezervă (1918-1921, 1926-1927; 1928-1929), Divizia 9 -1930-1941 - Trupa de operațiuni - din 7 iunie 1941, căpitan în rezervă între 8 mai 1942-1945¹⁷.

Dar, să urmărim mai pe larg cariera sa militară, așa cum reiese din rapoartele comandanților săi, aflate în Dosarul personal aflat la Arhivele din Pitești.

Elevul Școlii Militare de Infanterie Roșculeț A. Valentin, încadrat în Compania 5 Regimentul 34 Infanterie, obținuse, în anul școlar 1916-1917, o medie de grad de 66%, având nota 8 la Atitudinea de comandă, 10 la Valoare morală și 8 la Regulamente. Caracterizarea făcută de directorul de studii, căpitanul Popescu, și de comandantul Companiei 5 Elevi, N. Ghițulescu, este una laudativă: *„Excelent desăvârșit foarte energic și neobosit la muncă. Excelează prin conștiinciozitate, camaderia, cinstea și simțământul onoarei de care dă totdeauna dovadă. Disciplinat, cu judecată limpede, metodic și rânduit în toată activitatea sa. Roșculeț nu cunoaște greutatea căci [indescifrabil] toate fiind rezistent și sănătos. Statornic, cu prea bună educație ostășească, întovărașită de metodă în fapte și vorbe pe cale practică în toate serviciile ce le-a executat cu multă*

---

¹⁶ Depunerea jurământului cadrelor FRN din Ținutul Marea, în „Dobrogea Jună”, XXXVI, nr. 46, 7 mai 1940, pp. 2-3.

¹⁷ A.M.N.R., C.M. Regiune Constanța - Memoriu Căpitan Radu Roșculeț, dos. 17, 1916, f. 2, 4

îndemânare și dibăcie.”, ceea ce-i îndrituia să-i prezică: „*Va deveni un ofițer de rezervă de nădejde*”¹⁸.

Căpitanul D. Irimescu, comandantul Batalionului III, și locotenentul Purice, comandantul Compania X, îi făceau următoarea caracterizare elevului plutonier Roșculeț Radu: robust și rezistent din punct de vedere fizic, cu un caracter serios, hotărât. „*Are o ținută ireproșabilă atât față de superiori cât și către egali și către inferiori. (...) Foarte stăruitor pentru asimilarea cunoștințelor noi, conduce bine plutonul. Foarte inteligent (viori). Muncitor, neobosit, sacrifică mult timp pentru a se interesa de subunitatea sa, cu multă voință ca să se formeze*”. Concluzia lor era: „*Va fi un bun ofițer. Merită a fi înaintat la gradul de sublocotenent*”¹⁹.

În perioada 27 martie-5 aprilie 1917, Radu Roșculeț a beneficiat de un bilet de voie de 10 zile pentru a merge la Galați, unde urma să se prezinte la corpul de armată la care era repartizat²⁰.

Curând însă, pe 27 iulie 1917, a fost rănit în luptele de la Mărășești și evacuat. Foaia calificativă pentru perioada 20 septembrie 1917-24 mai 1918, semnată de Lt. D. Irimescu, îl prezintă pe soldatul, absolventul a 8 clase și liceu, ca fiind „*corpulent, rezistent, sănătos, nu a suferit și nu suferă de nicio boală*”, cu „*fire blajină, viori, îndrăzneț, onest*”, „*energic la serviciu, iubește și ascultă pe oricine de sub comanda sa, stă tot timpul în mijlocul unității sale, căpătând sufletul soldatului, este iubit de oamenii săi, pune multă stăruință să execute ordinele primite și execută cu multă dragoste, se prezintă foarte bine, ținută curată*.” Din punct de vedere al regulamentelor militare, Radu Roșculeț le cunoștea foarte bine, fiind „*energic la serviciu comandă, i-am încredințat Plotonul D de recruți din companie, care la inspecțiile făcute a dat dovadă de cunoștințe suficiente, e muncitor, harnic, nu lasă nimic de dorit*”. În continuare,

---

¹⁸ Loc. cit., f. 7 (adresa 220/13.04.1917)

¹⁹ Loc. cit., f. 8

²⁰ Loc. cit., f. 9

specifică: „A luat parte la luptele de la Mărășești cu Regimentul 34 Compania 10, fiind comandant de pluton și în timpul luptelor a fost rănit în două locuri și cu toate rănilor primite a continuat lupta punând mâna pe 23 de prizonieri și fiind considerat Erou, a fost decorat cu „Steaua României” și „Sf. Stanislav”. „Este propus să înainteze, deși este de 11 luni în acest grad.”, deoarece, consideră Comandantul Batalionului 1, maior Irimescu, este un „foarte bun ofițer din toate punctele de vedere. Și-a făcut și își face complet datoria”. Și în rapoartele următoare se fac propuneri de înaintare la gradul de locotenent²¹.

Mai târziu, fiind deja sublocotenent, Radu Roșculeț prezintă, într-un memoriu, evoluția sa în cariera militară și povestește „episodul Mărășești”²²:

„MEMORIU SUBLOCOTENENTULUI RADU ROȘCULEȚ
DIN REGIMENTUL 34 INFANTERIE

În luna octombrie 1916 am fost încorporat ca elev-soldat la Școalele militare de infanterie și administrație din orașul Botoșani unde am luptat în Compania 5-a comandant fiind Căpitan Ghițescu Vasile. La 24 ianuarie 1917 am fost avansat la gradul de caporal la 14 martie 1917 elev sergent, iar la 26 martie același an la gradul de elev plutonier. În perioada unui concediu de 10 zile am trecut la corp la Regimentul 34 Constanța P.A. Aici la acest Regiment am fost repartizat la Compania 10 Batalionul III având ca comandant de companie pe Purec Constantin iar ca comandant de Batalion pe căpitan Ștefănescu Ștefan.

În ziua de 1 Iunie 1917 am fost avansat la gradul de sublocotenent, în ziua de 7 Iunie am plecat cu Regimentul spre front. Am mers timp de 11 zile că în ziua de 18 Iunie am ajuns în apropiere de Nămolosa, punctul Fundeni. Aici am intrat în tranșee pe malul Siretului, chiar în piața Satului Nănești, schimbând pe Ruși. Am stat timp de 12 zile în tranșee, când Regimentul se retrage, fiind schimbat de Regimentul 40, spre a se repauza în Pădurea Șerbănești la o distanță de 6 km înapoi. După

---

²¹ Loc. cit., f. 5, 10

²² Loc. cit., f. 6

cele 12 zile intrarăm în tranșee schimbând pe 40 Călugăreni dar după câteva zile suntem schimbați de același Regiment căci noi trebuia să luăm parte la ofensiva aprobată la începutul lunii Iulie. Planul eșuând ne retragem și-n [indescifrabil] din nou pe Regimentul 40, dar nu trecu mult căci sectorul predarăm armatei Ruse iar noi luarăm direcția Mărășești pe ziua de 26 Iulie iară am ocupat tranșeele la sud de Mărășești de la Ruși, cari plecaseră înainte de a preda sectorul.

În ziua de 27 Iulie, pe la ora 2,20 p.m. Germanii prepară atacul printr-o comandă puternică de artilerie. Imediat începe a răspunde artileria noastră. Batalionul nostru fiind în linia II, linia I Batalionul II (comandat de Dl. Maior Mihail) pornește la ora 4,30 la contraatac. Nu mult după eșirea din tranșee Comandantul Companiei mele locotenentul Purice Constantin moare lovit de un obuz. Rămânând singur conduc unitatea ce mai rămăsese resping printr-un atac viguros, pe inamic îl urmăresc până la vechile lor tranșee și fac 72 prizonieri și 2 ofițeri. În apropierea tranșeelelor inamice la ora 8,20 sunt rănit întâi la mână. Nu mult după aceia sunt rănit și la picior. Retras rănit trec pela postul de prim ajutor, de acolo la ambulanța diviziei și în fine sunt repartizat de la triaj «Tecuci» la spitalul «Gimnaziu» nr. 252 Vaslui unde am stat în cură de la 29 Iulie până la 28 septembrie 1917 când fără nici un concediu sau permisie sunt trecut în Regimentul 9 Instrucție din Carei Epureni județul Fălciu. Regimentul 9 Instrucție se transformă în Regimentul 9 Recruți unde am intrat în cadrul fix al acestui Regiment. Fiind repartizat la Compania I-a comandată de locotenentul Stănescu Dobre. Comandanți de Batalion am avut Maior Drăghescu Ioan iar mai apoi pe Dl. Maior Irimescu. Comandant al regimentului 9 Recruți l-am avut pe Dl. Colonel Socolescu Octavian.

Am omis a adăuga că la Regimentul 34 Constanța am avut ca comandant de Regiment pe Colonelul Dumbravă Virgil.

Am fost decorat cu ordinele: «Steaua României» cu spade în gradul de cavaler și «Sf. Stanislav» cu spade și funde cl. III-a.

Sublocotenent, Radu Roșculeț”

Acestor medalii li se va adăuga și „Crucea comemorativă” cu bareta Mărășești.

Radu Roșculeț, erou rănit la Mărășești în Primul Război Mondial, avocat și om politic constănțean de renume, răspundea „Prezent” și în cea de-a doua conflagrație mondială.

Documentele înregistrează: *„Locotenentul în rezervă Roșculeț Radu este înaintat în acest grad din anul 1920 pe baza activității pe care a avut-o în timpul războiului 1916-1918. Atunci a fost rănit la Mărășești.*

În decursul timpului nu a mai făcut nicio concentrare.

În luna martie anul acesta a fost concentrat timp de o lună dela 22.03-22.04.1939 la comandamentul Diviziei 9-a, fiind întrebuințat ca ajutor la B2, pentru acțiunea contrainformativă și cu cenzura. În tot timpul s-a achitat cu multă conștiinciozitate de însărcinările ce a primit.

Este un ofițer de rezervă foarte serios și cu sentimentul datoriei dezvoltat.

Deși este vechi în grad, nu poate fi propus la înaintare în gradul de căpitan deoarece nu are concentrări în gradul de locotenent.

Șef de Stat Major locotenent colonel Jugănaru”

Iar comandantul Comandantului Diviziei 9 confirma: *Locotenentul de rezervă Roșculeț Radu este un element cultural și un ofițer conștiincios și priceput în orice serviciu va fi pus să lucreze*²³.

Șeful de Stat Major Hagichirea scria în Foaie calificativă pentru perioada 5 noiembrie 1940-5 ianuarie 1941²⁴:

„Aptitudini fizice: Cu toată vârsta înaintată 46 ani menține atitudinile unui bun ofițer de rezervă.

Aptitudini militare: Energia, prevederea, [indescifrabil] și puterea de muncă îl pun în evidență. Concepe clar. Un caracter desăvârșit.

---

²³ Loc. cit., f. 39 - Foaie calificativă 1.11.1938-31.10.1939. Sublinierile aparțin autorului documentului.

²⁴ Loc. cit., f. 33

Capacitate: Cultura profesională – avocat – îl clasează printre bunii ofițeri de rezervă. Foarte inteligent, metodic și cu bun spirit de observare. Prin metoda arătată a prezentat lucrării bine întocmite și studiate.

Educație militară: Foarte disciplinat. Are curajul răspunderii. Devotat instituției. Demn, leal, moral. Manierat și excelent camarad.

Îndeplinirea serviciului: Pe tot timpul concentrării a fost ajutor al șefului biroului 2 informații pe care l-a înlocuit în cea mai mare parte.

Prin activitatea sa extrem de rodnică și calitatea desăvârșită, muncă și prevedere a prezentat lucrări în cele mai bune condițiuni. A întocmit lucrări curente și rapoarte informative, [indescifrabil] informative lunare. Prin felul cum s-a comportat a dovedit o adâncă competență și o ușoară adaptare la orice însărcinare primită. Și-a apropiat elogios metodele de criptare și decriptare. Prin seriozitatea poziției sociale și stima ce arată armatei s-a clasat printre ofițerii de rezervă necesari instituției”

Drept urmare, era propus pentru avansare în 1941 de comandanții săi. Comandantul Diviziei 8, îi caracteriza astfel prestația militară:

„Lucrează cu multă prevedere și inițiativă. Depune muncă și perseverență în îndeplinirea misiunilor primite, Caracter desăvârșit. În concluzie bun ofițer”.

Capacitate: „Inteligent și cu judecată desăvârșită. Cultură generală și profesională în plină dezvoltare și formare, În concluzie, ofițer capabil”.

Educație militară: „Disciplinat din convingere. Bun camarad și cu simțul onoarei dezvoltat. Devotat instituției, leal. Execută ordinele cu punctualitate, ca rezervă ,moral”.

Îndeplinirea serviciului: „Între 5 mai-6 iunie 1941 a fost concentrat și repartizat ca ajutor la Biroul 3. A lucrat intens și metodic. Serviciul de birou l-a îndeplinit conștiincios, ținând la [indescifrabil] corespondenței simplă și secretă.

Pe timpul evenimentelor din noiembrie 1940 a executat servicii exterioare punând tot devotamentul și abnegația pentru

buna desfășurare a operațiunilor pentru buna reușită a operațiunilor de potolire a mișcării revoluționare”. Între 18 iunie - 12 iulie 1941 și, apoi, între 8 septembrie-31 octombrie 1941 „a fost concentrat și mobilizat tot la biroul 3 operații ca ofițer de legătură. A dovedit că este pătruns de simțul datoriei lucrând cu devotament și abnegație.

S-a achitat în mod lăudabil ca agent de transmisiuni și de legătură înțelegând misiunea pe deplin. În concluzie este un bun ofițer de rezervă”.

Și, adaugă: Are stagiul și vechimea în grad N-are defecte sau pasiuni. În viața civilă foarte bun avocat de mare suprafață”, concluzionând: „Un foarte bun ofițer de rezervă de nădejde, bine educat, necesar instituției armatei”²⁵.

Între 28 august 1942 și 1 iulie 1943, documentele îl poziționează pe căpitanul Radu Roșculeț ca șef al Biroului 2, respectiv 3 la Permanența Diviziei 9 Infanterie. Șeful unității îl caracterizează astfel:

„În această calitate a depus multă muncă, pricepere și sârguință, rezolvând chestiunile curente și cele în curs de executare rămase prin plecarea Diviziei 9 Infanterie pe front la est de Bug.

(...)Deși ofițer de rezervă a condus în foarte bune condițiuni aceste două birouri, destul de importante și prin faptul că această Permanență are unități operative și în Dobrogea.

- a rezolvat în spiritul ordinelor, chestiunile rămase în curs de executare prin plecarea diviziei pe front

- suflet de mare român, caracter deosebit și dotat cu o mare dragoste pentru armată și Dobrogea

(...)Un suflet deosebit, calm și un caracter desăvârșit. Disciplinat, are curajul răspunderii, a îndeplinit și funcția de ajutor al subsemnatului în foarte bune condițiuni.

Căpitanul (r) Roșculeț este un foarte bun și distins ofițer (r) și cu un caracter deosebit și cu o frumoasă cultură militară”²⁶.

---

²⁵ Loc. cit., f. 30-31

²⁶ Loc. cit., f. 28, 32

Om politic după al doilea război mondial

La alegerile din 19 noiembrie 1946, Radu Roșculeț a fost ales deputat de Constanța, din partea Partidului Național Liberal – Tătărescu. În această calitate a participat la vizita pe care Patriarhul Moscovei, Alexei, o face la București, între 29 mai-12 iunie 1947, cu scopul de a discuta atitudinea Bisericii Ortodoxe față de mișcarea ecumenică din Apusul Europei, precum și „*amenințarea de acaparare a catolicismului*”, urmărind, să convoace la Moscova un Congres al tuturor bisericilor ortodoxe. A fost prezent la întâmpinarea înaltului prelat, la dejunul oferit de regele Mihai și la consfătuire²⁷.

La alegerile din 28 martie 1948, Radu Roșculeț este ales, din nou, deputat de Constanța în Marea Adunare Națională, de data aceasta din partea Partidului Național Liberal – Bejan²⁸.

În ciuda poziției și realizărilor sale pe plan politic, Radu Roșculeț a fost considerat de unii drept „*monument de naivitate politică*”. Se amintește, în acest sens, următorul episod: pe 23 ianuarie 1950, Radu Roșculeț a cerut unor amici din Constanța să înceteze cu manifestările împotriva Partidul Muncitoresc Roman, recomandându-le răbdare, spunându-le că era posibilă o împăcare între conducătorii actualului partid de la conducerea țării și conducătorii partidelor istorice²⁹.

„Pușcăriașul” politic Radu Roșculeț

A fost arestat în noaptea de 5 spre 6 mai 1950. Ana Drimont, servitoare în casa avocatului Radu Roșculeț, povesește despre momentul arestării: „*Când l-o arestat pe coconașul Roșculeț ce i-o dat cu pumnii în cap. Mai ales când l-o băgat în dubă. Și cum era el chel, avea o alunică în cap și i-o tot dat peste cap*”³⁰.

---

²⁷ www.historia.ro/sectiune/general/articol/vizita-patriarhului-alexei-i-al-moscovei-in-romania

²⁸ Virgil Coman, Corina Apostoleanu, *op. cit.*, p. 85

²⁹ <https://www.saceleanul.ro/surpriza-politica-1933-unde-se-aflau-multi-saceleni/>

³⁰ <https://www.memorialsighet.ro/arestarile-din-5-6-mai-1950-marturia-anei-driment-despre-arestarea-lui-radu-rosculet/>

În momentul arestării, conform procesului verbal de percheziție, Radu Roșculeț avea asupra sa: „un ceas de mână (aur) marca Aero Compax, suma de 2440 (două mii patru sute patru zeci) lei, un portmoneu din piele în care conține următoarele: două carnete de identitate Nr. 302, eliberate de Marea Adunare Națională, două taloane de Călătorie, un abonament C.F.R. buletin de biroul populației Nr. 29877, una legitimație a Partidului Național Liberal Nr. 21, una fișe de muncă, un carnet A.R.L.U.S., diferite hârtii cu anumite însemnări și trei fotografii, una pereche ochelari, una cravata, una pereche jartiere”³¹.

A fost încarcerat, pe 8 mai 1950³², în Penitenciarul Sighet. Nemaiputând să suporte regimul de detenție, după nouă luni, s-a sinucis în celulă. Avea 55 de ani și 4 luni³³.

În timpul anchetei desfășurate la Sighet în primăvara anului 1955, referitor la moartea fostului ministru s-au stabilit următoarele: „Deținutul Radu Roșculeț la 7 februarie 1951³⁴[sic] s-a sinucis prin strângulare, conform celor declarate de comandantul penitenciarului, locotenentul major Ciolpan Vasile și plutonierul Rusneac Mihai, ofician sanitar. În procesul-verbal de deces al deținutului Radu Roșculeț se arată că a decedat din cauza insuficienței circulatorii și a sincopei cardiace. Procesul verbal este semnat de comandantul penitenciarului, de doctorul Sever Roxin, medicul primar al spitalului și de dr. Lungu Iosif, medicul penitenciarului. Cauza decesului e trecută în fals în procesul-verbal, iar comandantul penitenciarului a declarat că din superficialitate nu s-a trecut cauza adevărată a decesului”.

În certificatul de deces din 20 iulie 1957 - întocmit retroactiv – se menționează la cauza morții „insuficiență circulatorie prin sincopă cardiacă”³⁵.

---

³¹ Loc. cit.

³² O altă sursă dă ca an al morții lui Radu Roșculeț în 1952;
<https://neamulromanescblog.wordpress.com/2013/08/25/generali-romani-exterminati-in-temnitele-comuniste-din-romania/>

³³ <https://www.emaramures.ro/pe-data-de-24-aprilie-1953-marele-istoric-roman-gheorghe-i-bratianu-trecea-in-eternitate/>

³⁴ <http://www.gazetademaramures.ro/inchisoarea-ziaristilor-3444>

³⁵ <https://www.memorialsighet.ro/radu-rosculet/>

Dacă e să luăm ca adevărată prima sursă, atunci acceptăm și afirmația conform căreia a fost înhumat în groapa comună a orașului³⁶. Dar, dacă socotim reală a doua dată, Radu Roșculeț a fost înmormântat în cimitirul spitalului³⁷.

Peste ani, în aprilie 1960, văduva acestuia, Victoria Roșculeț, solicita, pentru a-și recăpăta pensia, eliberarea unei dovezi conform căreia să Radu Roșculeț „a fost în muncă după 23 august 1944” și înscris în Colegiul de Avocați pe baza Legii nr. 3/1948³⁸.

Acesta este avocatul Radu Roșculeț, căruia jurnalistul Constantin N. Sarry³⁹ i-a dedicat următoarele catrene⁴⁰:

*„Domnului Radu Roșculeț
Fost prim aghiotant al d-lui Sassu
Membru în Cons. Sup. al F.R.N.*

*Ținta ți-ai ajuns, fârtate
Și-o remarcă orice tont:
Azi ești șef cu trese late,
„Șeful” – nici măcar în „Front”!*

*Aceluiași
De-ar putea Leonardo să-nvie,
Te-ar picta cu măiastra lui pană,
Să mai dea o Giocondă nurlie,
De esență curat dobrogeană”.*

---

³⁶http://www.procesulcomunismului.com/marturii/fonduri/ioanitoiu/dictionar_r/r/dictionarr_33.htm

³⁷<https://www.observatorcultural.ro/articol/dezgropind-crimele-comunismului-2/>

³⁸<http://www.baroulconstanta.ro/wp-content/uploads/2020/06/Istoria-Baroului-Constanta.pdf>

³⁹ Constantin N. Sarry (1878-1960) – jurnalist și întemeietor al ziarului constănțean „Dobrogea jună”.

⁴⁰ Const. N. Sarry, *Una sută unu quatrene dobrogene*, Constanța Editura „Dobrogea jună”.

Radu Roșculeț

ROMANIA
MINISTERUL JUSTITIEI
Direcția Instanțelor Militare
Nr. 1 R/13H din 08.09.1993

Doamnei,

ROSCULEȚ VICTORIA
Constanța Bd.I.G.Duca nr.12 bl.A sc.B ap.24

La cererea dv. nr.R-1317/1022/93, vă comunicăm următoarele:

ROSCULEȚ RADU fiul lui Alexe și Ana, născut la 7.09.1895 în satul Călugăreni, com.Nistorești jud.Constanța, a fost arestat în noaptea de 5/6 mai 1950 din ordin special M.A.I., deoarece în calitate sa de deputat P.N.L.-Tătărașcu, lansa zvonuri false în legătură cu "războiul inevitabil dintre anglo-americani și ruși".

La data de 7.02.1951 s-a sinucis prin strangulare în penitenciarul Sighet.

Decizia de arestare a lui Radu Roșculeț

ARHIVELE ȘI MECANISMELE PUTERII*

Cristian ANIȚA

Pentru început cred că este necesar să ne lămurim despre ceea ce înseamnă arhivistica. Este aceasta o știință?⁴¹ Mai are legătură cu istoria, a cărei auxiliară a fost? Sau se îndreaptă spre o știință care se desprinde chiar și de ramura științelor umaniste și se regăsește în rândul noilor științe ale informației?⁴² Pornind de la cele de mai sus, ne întrebăm ce definește cel mai bine știința arhivisticii și care este legătura Arhivelor cu Puterea?

Intervenția mea este, dacă vreți, o dorită dezbatere asupra unei probleme cruciale cu privire la ceea ce păstrăm pentru viitor, să evidențiem puterea (sau slăbiciunea) arhivelor și cum acestea construiesc sau deconstruiesc⁴³ (suntem deja arhiviști

---

* Această prezentare reprezintă o prelucrare a unui fragment din teza de doctorat care va fi publicată în viitorul apropiat.

⁴¹ Sunt debateri care preocupă arhiviștii din toată lumea. Un exemplu concludent este și organizarea de către celebra *École des chartes* din Paris alături de *Asociația Arhiviștilor Francezi*, în ianuarie 2003, a unei debateri la Sorbona cu titlul „L'archivistique est-elle une science?”. Despre aceasta vezi Christian Hottin, *L'archivistique est-elle une science?*, în „Labyrinthe” (on line), 16/2003, postat on line în 10 iunie 2008, accesat la 12 octombrie 2012, la <http://labyrinthe.revues.org/323>.

⁴² În mediul on line de limbă engleză apare revista „Archival Science”, International Journal on Recorded Information, ISSN: 1389-0166 (Print), 1573-7519 (Online), care își propune dezvoltarea arhivisticii ca disciplină științifică autonomă. Scopul său este să acopere toate aspectele privind teoria, practica și metodologia arhivistică. În plus, explorează diferite culturi și promovează schimbul și comparația de concepte, puncte de vedere și atitudini din toată lumea. Abordarea arhivisticii este integrată, interdisciplinară și interculturală. Aria sa cuprinde întreaga paletă a proceselor de înregistrare a informației, analizate în privința formei, structurii și contextului. Pentru a-și atinge obiectivele, revista atrage acele discipline științifice care se ocupă cu funcțiile documentelor și felul în care acestea sunt create, păstrate și regăsite, cu contextul în care informația este generată, administrată și folosită și cu mediul social și cultural al creării documentelor în locuri și epoci diferite.

⁴³ Vezi Richard J. Matthews, *Is the archivist a “radical atheist” now? Deconstruction, its new wave, and archival activism*, în „Archival Science”,

postmoderni!) memoria socială. Să aduc în fața dumneavoastră câteva idei despre cum reușim să ne descurcăm (sau nu) cu această copleșitoare sarcină și cum reușim să transmitem societății importanța acesteia. Asupra muncii noastre trebuie să ne chestionăm și să vă chestionăm mereu pentru că suntem, din păcate, în situația pe care o descria un arhivist american acum mai bine de o sută de ani „Va veni timpul când ne vom trezi și vom realiza valoarea lor (a arhivelor – n.n.) și faptul că acestea trebuie să stea la baza celei mai importante părți a istoriei noastre și noi sau urmașii noștri ne vom uita cu amărăciune la rezultatele neglijenței noastre și ne vom întreba cum am putut fi atât de indiferenți față de interese istorice atât de vitale”⁴⁴.

Prin urmare, Ce păstrăm?, Cum evaluăm ce păstrăm? Teoria arhivistică internațională ne răspunde prin reorientarea de la ordonarea și descrierea documentelor din Arhive, la analiza proceselor care au condus la crearea lor, pentru că actualului sistem de evaluare a arhivelor este „un proces de evaluare călăuzit de nevoile cercetătorului care forțează arhivistul să rămână, în ultimă instanță, un profet, încercând să prezică tendințele viitoare în cercetare, mai degrabă decât un analist încercând să reflecte funcțiile, programele și activitățile creatorilor de documente și societatea largă în care acești creatori trăiesc”⁴⁵.

September 2016, Volume 16, Issue 3, p 213–260, la <http://link.springer.com/article/10.1007/s10502-015-9248-2>, accesat la 16 septembrie 2016.

⁴⁴ Citatul este dintr-un discurs din 1912 al lui Waldo G. Leland, și este reprodus de Theodore C. Blegen, *Problems of american archivists*, în „Bulletins of the National Archives”, Nr. 2, November 1936 (the conference of archivists at Chattanooga, december 28, 1935), p. 17, accesibil la <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015071453032;view=iup;seq=5>, accesat la 30 august 2016.

⁴⁵ Martha Kathleen McLeod, *Redrawing the boundaries of societal memory: Introducing a modified macro-appraisal approach at the Great-West Life*, University of Manitoba, p.12, la [\[http://www.collectionscanada.ca/libraires/index-e.html\]](http://www.collectionscanada.ca/libraires/index-e.html) accesat la 11.08.2010 și la 2.11.2013.

Atribuirea valorii presupune o activitate pur intelectuală care se bazează pe cunoștințele, judecata și decizia arhivistului. Cu alte cuvinte, „suntem chemați să stabilim, în numele generațiilor viitoare, cu interese, cu intenții, cu mentalități în cea mai mare parte necunoscute, ce înscrisuri din epocile trecute și din epoca noastră vor răspunde nevoii lor de informare istorică”⁴⁶.

Cert este că subiectul evaluării documentelor, adică a atribuirii unei oarecare valori documentelor, preocupă arhiviștii din toată lumea, care încearcă să ofere principii, criterii, metode de abordare, abordările fiind uneori contradictorii, alteori divergente sau complementare. Diversitatea de opinii ne arată că nu s-a produs încă o sedimentare a subiectului, unele abordând evaluarea ca și cum ar fi ruptă de restul operațiunilor arhivistice, iar altele accentuând caracterul său integrator.

Toate acestea duc mai degrabă la multiplicarea unor întrebări decât la oferirea unor răspunsuri: Care pot fi consecințele unei alegeri de tipul evaluare pentru eliminare față de evaluare pentru păstrare? Ce interese primează când evaluăm: ale creatorului sau ale utilizatorului? Și, în consecință, evaluăm pentru necesități administrative sau pentru cele de cercetare? Ce metode trebuie adoptate pentru a obține maxim de informație din minim de documente? Cum să ții seama de toate principiile, criteriile și metodele de evaluare? Ce este evaluarea, până la urmă, misiune arhivistică sau funcție arhivistică?⁴⁷

Trecând de la definițiile clasice, în literatura de specialitate internațională se constată dinamica unei științe pornite de la disciplină de sprijin pentru istorici și ajunsă la o disciplină deja înclinată destul de mult spre științele administrative și ale informației.

---

⁴⁶ Adrian Adamache, *Unele aspecte ale selecționării documentelor*, în „Revista Arhivelor”, nr. 3/1989, p. 287.

⁴⁷ Carol Couture, *Nomenclatoarele. Aspecte teoretice*, în „Revista de Arhivistică”, tom IV, nr. 1-2/1998, p.17.

În centrul noii paradigme a arhivisticii actuale se află trecerea de la considerarea documentelor ca obiecte fizice statice la înțelegerea lor ca și concepte virtuale dinamice, trecerea de la privirea documentelor ca produse pasive ale activității umane sau ale activității administrative la a le considera ca agenți activi în formarea memoriei umanității în general și a celei organizaționale în special, iar pentru arhiviști schimbarea de paradigmă solicită schimbarea percepției despre ei înșiși de la cea de „paznici” pasivi ai unei moșteniri la cea de factori activi în modelarea memoriei colective sau, altfel spus, a memoriei sociale.

Astfel, discursul arhivistic teoretic translează de la noțiunea de arhive ca produs la noțiunea de arhive ca proces, de la structură la funcție, de la document la contextul în care se află documentul, de la ceea ce rămâne după utilizarea de către creatori, la un construct conștient și activ de „arhivare” a memoriei sociale⁴⁸.

Toate aceste mutații se realizează păstrând principiile arhivistice de bază și eliminând unele din interpretările și practicile existente. Poate părea contradictoriu, dar arhiviștii trebuie să rămână centrați în cercetarea științifică tot pe principiile după care se ghidează dintotdeauna: unitatea fondului, proveniența acestuia, respectul față de creatorul de fond și sistemul său de organizare, contextul în care s-a creat documentul, drepturile comunităților locale asupra documentelor proprii etc.⁴⁹

Impactul direct al lumii postmoderne asupra arhivisticii începe odată cu speculațiile asupra naturii scrierilor istorice sau a altor producții literare ce își au rădăcinile (sursele) în depozitele de arhivă. Semnalul este dat de gânditorul postmodern, Jacques Derrida, care publică în 1995 *Mal*

---

⁴⁸ Brien Brothman, *Declining Derrida: Integrity, Tensegrity, and the Preservation of Archives from deconstruction*, în „Archivaria”, 48 (Fall 1999) p. 68.

⁴⁹ Terry Cook, *From Information to Knowledge: An Intellectual Paradigm for Archives*, în „Archivaria” 19 (Winter 1984-85) p. 49.

d'archives/Archives Fever – A freudian impression, volum în care face referințe directe la Arhive și rolul pe care acestea îl joacă acestea în societate.

Filosoful, pornind de la considerații privind muzeul și arhiva lui Freud, construiește (deconstruiește) o imagine a arhivelor dintr-o perspectivă diferită, se întreabă ce sunt arhivele și ce poate fi considerat arhivă pornind de la etimologia cuvântului și până la conceptul de arhivă. Arată puterea arhivelor, dimensiunea politică a acestora și ne propune să ne imaginăm un proiect al unei arhivologii generale, care ar însemna o știință interdisciplinară a arhivei⁵⁰.

Un pas mai departe îl face când se referă la modul de selecționare a arhivelor, la „impresiile”, „urmele” pe care le lăsăm și relația societății cu acestea. La faptul că aceste urme sunt finite, se pot pierde, se pot uita, se pot distruge și, prin urmare, arhivele se selecționează pentru a fi păstrate sau pentru a fi distruse, nu există arhive indestructibile. Așa că arhivarea reprezintă o muncă făcută pentru a organiza supraviețuirea relativă, cât mai mult timp posibil, în condițiile politice și juridice date, a unor urme alese deliberat. Există întotdeauna un scop, există întotdeauna o evaluare, iar arhiviștii cei mai bine intenționați, cei mai liberali sau mai generoși evaluează ce merită să se păstreze, că se înșeală sau nu contează mai puțin, ei evaluează. „Această evaluare a urmelor, cu autoritate și competență, cu o autoritate și competență presupusă, este cea care distinge arhiva de urmă”⁵¹.

Pe lângă această definiție a „urmelor” care devin arhive, Derrida introduce și conceptul de „puls”, de „freamăt” al arhivei (*la pulsion d'archive*), care este o mișcare irezistibilă nu doar

---

⁵⁰ Jacques Derrida, *Archive fever, a freudian impression*, The University of Chicago Press, Chicago & London, 1995, p. 34.

⁵¹ Idem, *Trace et archive, image et art* (conversation à l'INA avec le Collège iconique, le 25 juin 2002), p.24, la [http://www.institut-national-audiovisuel.fr/sites/ina/medias/upload/actes-et-paroles/colleges/2002/25-06-02_derrida.pdf] accesat la data de 8.08.2015.

pentru a păstra urmele, dar și pentru a le controla, pentru a le interpreta, pentru a le selecționa, pentru a transforma urmele în arhivă și pentru a alege ceea ce este de ales. Arhiva nu se referă la trecut ci se referă la viitor. Selecționarea este un act violent prin care alegi ce trebuie păstrat. Arhivistul nu e cel ce păstrează ci cel care distruge, el are în păstrare multe, dar dacă nu distruge nu va mai păstra nimic. Meseria de arhivist e o meserie teribilă⁵².

Dar Arhivistica secolului al XIX-lea și al XX-lea a fost dominată de o componentă istorico-tehnicistă, cu origini în Revoluția Franceză, iar cu timpul componentele sale tehnice s-au dezvoltat tot mai mult și a devenit din ce în ce mai autonomă față de Istorie, dar modelul bazat pe o perspectivă tehnicistă și documentaristă a fost asociat cu o știință empirică în esență.

În noile condiții ale Societății Informaționale această abordare a intrat într-o criză, ceea ce a dus la apariția factorilor care vor produce schimbarea de paradigmă. Noua paradigmă, științific-informațională imaginează știința arhivistică ca pe o disciplină aplicată, ca știință a informației, având ca obiect de studiu neechivoc **Arhiva**, înțeleasă ca un sistem de informații.⁵³

Arhivele, bibliotecile, muzeele sunt toate implicate în „memory business”, asigurându-se că „viitorul este conținut în timpul trecut”⁵⁴, cum a spus arhivistul olandez Eric Ketelaar în articolul *Time Future Contained in Time Past*. Dar ceea ce face ca arhivele să fie diferite față de celelalte instituții ale memoriei este faptul că mărturiile individuale, organizaționale și colective pe care le păstrează nu sunt definite în primul rând în termeni de moștenire culturală pentru că acestea au apărut ca informație generată în cadrul unui proces de muncă coerent în așa fel încât să fie regăsită în contextul aceluși proces. Arhivele

---

⁵² *Ibidem*, p.25.

⁵³ Fernando Ribeiro, *Archival Science and Changes in the Paradigm*, în „Archival Science”, nr. 1/2001, p. 295.

⁵⁴ Eric Ketelaar, *Time Future Contained in Time Past: Archival Science in the 21st Century*, în „Journal of the Japan Society for Archival Science” nr.1/2004, pp. 20-35.

sunt memorie pentru că sunt mărturie. Ele nu sunt doar mărturia unei tranzacții ci și mărturia unor fapte istorice care au fost parte a acelei tranzacții, sau care pot fi urmărite prin intermediul tranzacției, sau sunt într-un fel încorporate în document, sau în contextul procesului de arhivare.

Arhivarea în sine înseamnă o ruptură cu ceea ce documentele au însemnat pentru cei ce le-au creat, ele devin importante pentru alt gen de utilizatori, devine un alt gen de memorie – memorie „arhivistică”. Istoricii dezvoltă începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea o „obsesie a arhivei”, iar a produce arhivă este imperativul secolului trecut, ceea ce îl determină pe istoricul francez Pierre Nora să exclame „Arhivați, arhivați, va mai rămâne mereu câte ceva!”⁵⁵.

Istoria gândirii arhivistice în sec. XX reflectă interacțiunea practicii cu teoria, așa cum arhiviștii de pretutindeni au gândit-o pentru a păstra memoria umanității.

Memoria socială, memoria colectivă nu s-a format la întâmplare în decursul istoriei. Conform tendințelor postmoderne, istoricii contemporani cercetează acum cu mare atenție procesele care de-a lungul timpului au determinat ceea ce e demn de reținut și, la fel de important, ceea ce a fost uitat, deliberat sau accidental. Aceste „amintiri” și „uitări” apar prin muzee, situri arheologice, monumente istorice, biblioteci, locuri de comemorare și în arhive - poate mai ales prin arhive.

Istoricul francez **Jacques Le Goff** afirma referitor la politica memoriei (arhivistice) că încă din timpuri străvechi cei care aveau puterea decideau cui îi era permis să vorbească și cine era forțat să tacă, deopotrivă în viața publică cât și în documente. Prin urmare, arhivele își au originile instituționale în lumea antică ca agent de legitimare a puterii și pentru marginalizarea celor fără putere. Mai târziu, Arhivele medievale s-au constituit nu numai pentru a ține evidența

---

⁵⁵ Pierre Nora (dir.), *Les Lieux de mémoire*, I, în „La République”, 1984, p.XVII – XLII, apud Paul Ricœur, *Memoria, istoria, uitarea*, Timișoara, Editura Amacord, 2001, p. 490.

actelor juridice și a celor comerciale, ci și pentru a servi unor scopuri sacre/simbolice, dar numai pentru acele personalități și evenimente considerate demne pentru a fi celebrate și păstrate în memorie⁵⁶(Pentru acest rol apare în mitologie și în legendă mnemonul – servitorul eroului, pe care îl însoțește pentru a-i reaminti misiunea divină pe care o are, uitarea acesteia aducându-i moartea. Mnemonii sunt erau utilizați de orașe ca magistrați însărcinați să păstreze în memorie ceea ce era util în chestiuni religioase – privind calendarul în particular – și jurisprudența. Odată cu dezvoltarea scrisului, aceste „memorii vii” s-au transformat în păstrători ai arhivei, cu alte cuvinte în arhiviști)⁵⁷.

Având o perspectivă opusă, a celor marginalizați de instituțiile arhivistice, americanca Gerda Lerner urmărește din Evul Mediu și până în sec. XX excluderea sistematică a femeilor din instituțiile și instrumentele memoriei sociale, aici incluzând și arhivele. Tot dintr-o perspectivă diferită, arhiviștii din țările foste colonii își pun întrebări privind modul în care conceptele arhivistice clasice care au fost introduse de cultura scrisă a birocrațiilor europene a fost potrivită pentru a păstra memoria culturilor orale. Toate acțiunile privind memoria socială sunt limitate în cadrul culturii respective și au implicații foarte importante atât pentru indivizi cât și pentru societate. Așa cum afirma scriitorul ceh Milan Kundera „lupta împotriva puterii este lupta împotriva uitării”. Dar a cui memorie? și cine hotărăște rezultatul bătăliei?⁵⁸.

Aceste întrebări par a fi problemele principale ale istoriei arhivisticii și a relației cu Puterea. Cum reflectă arhiviștii schimbarea realităților sociale și a schimbărilor politice când

---

⁵⁶ Jacques Le Goff, *History and Memory*, New York, Columbia University Press, 1992, p. xvi-xvii.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 63.

⁵⁸ Terry Cook, *What is Past is Prologue: A History of Archival Ideas Since 1898, and the Future Paradigm Shift*, în „Archivaria”, the journal of the Association of Canadian Archivists, 43 (Spring 97), p.18.

construiesc acea „casă a memoriei”? Cum pot prezumțiile, concepțiile și strategiile arhivistice să oglindească structurile dominante și ethosul social al timpului în care își desfășoară activitatea? Pe ce bază, reflectând modificările din scara valorilor de-a lungul timpului, decid arhiviștii ce trebuie admis în „casa memoriei” și ceea ce trebuie exclus? Pentru a răspunde la aceste întrebări este necesară o istorie intelectuală a profesiei de arhivist. Trebuie ca arhiviștii să înțeleagă mai bine politicile arhivistice pe care le promovează, ideile importante ale profesiei și modul cum acestea i-au format, dacă doresc ca documentele pe care le păstrează să reprezinte mai exact toate componentele societăților complexe pe care le servesc. Arhivista canadiană Barbara Craig a sintetizat într-un mod elocvent: „Așa cum identitatea personală este ancorată într-un puternic simț istoric, așa este și identitatea profesională – amândouă vin din capacitatea de a experimenta... continuitatea. Sigur că dacă nu avem la ce să ne uităm în urmă cu mândrie nu avem la ce să ne uităm în viitor cu speranță”⁵⁹. Fără continuitate cu trecutul, viitorul duce lipsă de legitimitate. Fără să înțelegem dezbaterile intelectuale ale predecessorilor pierdem beneficiile experienței acestora și suntem condamnați să le repetăm erorile.

Gândirea arhivistică trebuie să fie într-o evoluție continuă și într-o adaptare perpetuă în funcție de natura documentelor, a schimbărilor din organizațiile creatoare de documente, a suportului pe care se păstrează documentele, a utilizării acestora și, într-un sens mai larg, în funcție de evoluția culturală, legală, tehnologică, socială și filozofică a societății.

Ricœur insistă că nimeni nu consultă arhivele fără a avea în minte un proiect de explicație, fără o ipoteză de comprehensiune; și nimeni nu se străduiește să explice cursul

---

⁵⁹ Barbara Craig, *Outward Visions, Inward Glance: Archives History and Professional Identity*, „Archival Issues”, 17 (1992), p. 121.

unor evenimente fără a recurge la o punere în formă literară expresă, cu caracter narativ, retoric sau imaginativ⁶⁰.

Având în vedere direcția în care se îndreaptă în prezent arhivistica, devine tot mai evident rolul formator al acesteia, în sensul că societatea/cercetătorii/utilizatorii primesc, se informează și se formează, în funcție de ceea ce Arhivele păstrează și le pun acestora la dispoziție.

Prin urmare, evaluarea/selecționarea/distrugerea documentelor rămân marile provocări a arhivisticii contemporane, un proces ce determină traseul documentului: spre uitare sau spre un viitor în care, printre altele, are și calitatea de martor al trecutului.

Ideile arhivistice formate într-un anumit timp și loc reflectă mulți din factorii externi de mai sus și cei mai buni teoreticieni în arhivistică sunt aceia care sunt capabili să recunoască schimbările din societate și să conceptualizeze impactul acestora asupra teoriei și practicii arhivistice.

Prin urmare, arhivistica, cel puțin la nivelul unor centre de studiu de pe continentul american și de pe cel european, încearcă să fie conectată la solicitările societății contemporane. Rolul acesteia a devenit tot mai important odată cu progresia geometrică a cantității documentelor create de către organizațiile din ce în ce mai birocratizate și presiunea exercitată pentru eliminarea acelor documente ce nu mai sunt necesare în desfășurarea activității.

Câteva exemple de relație Arhive – Societate

Dacă arhiviștii nu pot să evalueze, să preia, să descrie ca documente de arhivă, mai ales acele acte pe care istoricii și alți utilizatori le doresc, dacă arhiviștii nu se simt în largul lor acceptând creatorul de documente ca decident imparțial asupra actelor ce se vor păstra, dincolo de obligația strictă de a se achita de obligațiile legale, ce le mai rămâne arhiviștilor de făcut? Răspunsuri și abordări alternative au venit din diverse zone ale Europei Occidentale și ale Americii de Nord.

---

⁶⁰ Paul Ricœur, *Memoria, istoria, uitarea*, Timișoara, Editura Amacord, 2001, p. 167.

Având convingerea că arhivele trebuie să reflecte mai cuprinzător societatea care le-a creat, aceste diverse „abordări societale” explorează noile concepții privind teoriile și metodologiile arhivistice. Această perspectivă reprezintă o schimbare fundamentală în discursul arhivistic, de la unul bazat pe stat la unul reflectând societatea în general, pe care statul o deservește. Începând cu aceste abordări se poate spune că Arhivele sunt ale poporului, pentru popor, chiar create de popor⁶¹.

O voce importantă care se ridică în favoarea unei noi paradigme a arhivisticii este germanul **Hans Booms**⁶² care considera în anii '70 că arhivistica germană e în impas, concluzionând: „Eșuând în misiunea lor de a fundamenta o teorie a valorilor, o ierarhie capabilă să ghideze selecționarea, arhiviștii germani s-au reorientat, renunțând la evaluarea conținutului. Scopul constituirii patrimoniului arhivistic este documentarea întregii activități a statului”⁶³. Booms a susținut că societatea trebuie să fie lăsată să-și definească propriile ei valori, ce trebuie să fie reprezentativ ogindite prin documentele de arhivă.

„Dacă există, într-adevăr, ceva sau cineva îndreptățit să confere legitimitate evaluării/selecționării arhivistice, aceasta este societatea însăși, și opiniile publice care o exprimă, presupunând, desigur, că acestea se pot dezvolta liber... ar trebui ca opinia publică să legitimeze selecționarea arhivistică”⁶⁴.

---

⁶¹ Fraza memorabilă a lui Abraham Lincoln a fost pentru prima dată parafrazată arhivistic de Eric Ketelaar; vezi *Archives of the People, By the People, For the People*, în „South Africa Archives Journal”, 34, 1992, p. 5-16.

⁶²Hans Booms, *Gesellschaftsordnung und Überlieferungsbildung: Zur Problematik Archivarischer Quellenbewertung*, în „Archivalische Zeitschrift”, 6/1972, apud Ake Kromnow, loc.cit, p. 122.

⁶³Hans Booms, *La constitution du patrimoine archivistique. L'archivage comme activité sociale et politique*, în „Archives”, vol 35, nr. 1-2/2003-2004, p. 20, la [=http://www.archivistes.qc.ca/revuearchives/vol_35_1_2/35-1&2-Booms.pdf.], accesat la 21.03.2009.

⁶⁴*Ibidem*, p. 17.

Booms arată toate încercările făcute de arhiviștii germani începând cu anii 1920 de a rezolva problema *valorii* în construirea moștenirii documentare. Cum aceste încercări ar fi trebuit să arate încă o dată cu claritate esența și semnificația legăturilor dintre indivizi și valorile societății în care trăiesc. Valori care sunt supuse unor schimbări progresive, iar arhiviștii ca ființe umane, prin urmare *animale sociale*, inevitabil vor evalua documentele în funcție de opiniile și ideile lor subiective pe care le-au dobândit ca parte a stării de spirit a timpului lor. Dar documentele pe care arhiviștii le evaluează sunt mai vechi, provenind dintr-o epocă în care accentul se punea pe valori diferite. Nu sunt astfel arhiviștii de azi și de mâine în pericol de a deforma, dacă nu de a submina moștenirea documentară? Cum pot arhiviștii să se elibereze de prejudecățile sociale ale timpului lor, cum pot să ia distanță de acestea?⁶⁵

Concluzia este că oricât s-ar distanța o separare totală este imposibilă, de aceea în evaluarea documentelor arhiviștii trebuie să se orienteze spre valorile care erau contemporane creării acestora, adică pentru acele valori pentru care au fost create.

Abordarea lui Booms prin care arăta valoarea socială a arhivei prin funcțiile pe care creatorul documentelor le are, a fost preluată de Arhivele Naționale din Canada prin noul concept al *macroevaluării*, strategie care a început să fie implementată din 1991.

Promotorul acestei schimbări a fost arhivistul canadian **Terry Cook**, care la sfârșitul anilor 1980 și începutul anilor 1990 a fundamentat această nouă teorie prin scrierile sale și totodată a introdus postmodernismul în arhivistică⁶⁶. Această nouă

---

⁶⁵Hans Booms, *Überlieferungsbildung: Keeping Archives as a Social and Political Activity*, în „Archivaria” nr. 33 (Winter 1991-92), p. 28.

⁶⁶Terry Cook, *Electronic Records, Paper Minds: The Revolution in Information Management and Archives in the Post-Custodial and Post-Modernist Era*, în „Archives and Manuscripts” 22 (November 1994); pe lângă acesta vezi și Brien Brothman, *Orders of Value: Probing the Theoretical Terms of Archival Practice*, în „Archivaria” 32 (Summer 1991) și Richard Brown, *The Value of 'Narrativity' in*

conceptualizare a canadienilor a cunoscut destul de mult succes în arhivistica internațională. În esență, se trece de la atenția dată conținutului documentelor și de la nevoile utilizatorului sau tendințele din istoriografie la un context mai larg sau „macro” al documentelor, care să ne arate direct funcțiile, activitățile și tranzacțiile creatorului documentelor, adică contextul și procesul prin care a fost creat documentul.

Această reinterpretare canadiană a provenienței face ca acest principiu să devină mai mult conceptual decât fizic și mult mai potrivit pentru epoca documentelor electronice. „Noua” proveniență este mai mult funcțională decât structurală, adică mai potrivită pentru timpurile noastre când stabilitatea organizațională dispare de peste tot.

Excelent teoretician în domeniul evaluării, Cook susține că evaluarea trebuie să se bazeze pe contextul creării, punându-se accent pe proveniență și nu pe conținutul documentelor, ceea ce constituie o ruptură cu tradiția arhivistică ce se concentrează asupra doar asupra intereselor subiective ale istoricilor, în loc să se axeze asupra activităților umane în general.⁶⁷ În acest sens, întrebarea cu privire la determinarea documentelor care trebuie păstrate este secundară pentru că evaluarea devine un mijloc de reflectare a unei imagini fidele asupra societății.

Arhivistul trebuie să examineze mai întâi procesul creării documentelor, apoi trebuie să aibă în vedere contextul global al informației, pentru că în spatele documentului se află funcția sau activitatea care a condus la crearea sa, adică să facă ceea ce se va numi *macro-evaluare* (macro-appraisal).⁶⁸

---

the Appraisal of Historical Documents: Foundation for a Theory of Archival Hermeneutics, în „Archivaria” 32 (Summer 1991).

⁶⁷ Terry Cook, *Macroappraisal and Functional Analysis: Appraisal Theory, Strategy and Methodology for Archivists*, apud Daniel Ducharme, *op. cit.*, p. 47.

⁶⁸ *Ibidem*.

Abordarea lui Cook deplasează interesul arhiviștilor pentru documente pe interesul pentru contextul social în care documentele sunt create.

Din perspectiva modelului macro-evaluării, factorii structură/funcție/ societate/documente nu sunt utilizați numai pentru a determina istoricul organizației, ci, mai ales, pentru a înțelege cum anume administrația și cultura organizațională pot afecta dialectica raportului cetățean/stat și, pornind de aici, profilul imaginii sociale.⁶⁹

Ideile lui Cook s-au transformat într-o *Metodologie de evaluare: Macro-evaluarea și analiza funcțională*, pregătită de acesta în vara anului 2000 și aprobată de Arhivistul Național al Canadei în octombrie 2001.

Scopul general al acestui document era să ofere o evaluare rațională documentelor, o metodologie pentru arhiviști în modul de abordare a documentelor administrației publice și, mai ales, de a încuraja o mai mare consistență intelectuală în deciziile privind soarta documentelor și în logica și prezentarea rapoartelor de evaluare⁷⁰.

Aceasta deoarece teoria evaluării explorează, în sens filosofic, sursele sau influențele pe care arhiviștii își bazează deciziile de a atribui „valoare”, „însemnătate” sau „importanță” documentelor. Dacă un document are „valoare” ești obligat să întrebi: pentru cine, ce criterii folosești și de ce?

Teoria macro-evaluării e bazată pe presupunerea că valorile societale ar oferi contextul pentru luarea deciziilor cu privire la evaluare. Atâta timp cât nimeni nu poate ști *obiectiv* sau nu poate statua cu siguranță care elemente ale valorii societale sunt sau vor fi pentru fiecare generație, arhiviștii pot dezvolta strategii și metodologii care pot să ofere o memorie

---

⁶⁹ *Ibidem*, p. 48 și 49.

⁷⁰ <http://www.bac-lac.gc.ca/eng/services/government-information-resources/disposition/records-appraisal-disposition-program/Pages/appraisal-methodology-part-a-concepts-theory.aspx>, accesat la data de 08.08.2016.

documentară comprehensivă cu privire la ceea ce s-a întâmplat în societate de-a lungul timpului.

În esență macro-evaluarea își propune să documenteze atât funcționalitatea autorităților publice în rolul lor de administratori publici, cât și impactul politicilor, programelor și serviciilor asupra cetățenilor, în contextul larg al actului de guvernare⁷¹.

Macro-evaluarea afirmă că *arhiviștii* – nu cercetătorii sau creatorii – sunt agenții profesionali ai societății desemnați de lege să îi formeze memoria colectivă. În virtutea deciziilor pe care le iau în evaluare arhiviștii formează activ moștenirea documentară a timpului lor.

Pe scurt, în misiunea de a păstra o imagine documentară a cum administrația acționează în societate, macro-evaluarea solicită arhiviștilor să cerceteze și să analizeze profilurile funcționale și structurile administrative ale autorităților publice, politicile și programele acestora, pentru a identifica natura impactului pe care acestea le au asupra indivizilor și a grupurilor.⁷²

Un alt canadian, de această dată din zona francofonă, care a contribuit la teoretizarea acestor concepte este **Carol Couture**, arhivist ce a studiat marile curente privind problema evaluării și le-a sublimat în propriile idei și fascinat de bogăția temei dar și de complexitatea acesteia aduce în dezbatere o serie de întrebări, de probleme: Care ar putea fi, de exemplu, consecințele alegerii care ne duce spre a evalua în vederea eliminării față de evaluarea pentru păstrare? Evaluăm pentru a răspunde nevoilor administrative sau a nevoilor de cercetare? În evaluare ne preocupăm de interesul organismului creator sau de interesul utilizatorului? Cum ajungem să avem un maxim de informații într-un minim de documente? Ce legături trebuie stabilite între evaluare și achiziție, evaluare și analiza

---

⁷¹ *Ibidem.*

⁷² *Ibidem.*

nevoilor? Evaluarea este o funcție sau o misiune a arhivistului?⁷³

Pentru a răspunde la aceste întrebări și pentru a stabili rolul esențial al evaluării în arhivistica contemporană, Couture stabilește cinci principii care se aplică în toate contextele în care arhivistul participă la actul evaluării:

1. Că arhivele sunt mărturie a ansamblului activităților societății;
2. Obiectivitatea și contemporaneitatea judecății făcute;
3. Respectarea legăturilor care unesc evaluarea de alte intervenții arhivistice;
4. Că există un echilibru între finalitatea administrativă și finalitatea patrimonială a intervenției sale;
5. Că există un echilibru între considerațiile relative la contextul în care s-au creat arhivele și cele legate de utilizarea acestora⁷⁴.

Couture consideră evaluarea *funcția nobilă, nucleul dur* al arhivisticii contemporane. Această aserțiune atrage după sine presupunerea unei pregătiri înalt științifice și cere specialiști cu o calitate a discernământului deosebită, ceea ce face ca activitatea de a judeca valoarea documentelor de arhivă să reprezinte o mare provocare profesională⁷⁵.

Helen Willa Samuels⁷⁶, în lucrarea *Who control the past*, propune o evaluare bazată pe abordarea multi-instituțională destinată documentării unei tematici societale⁷⁷.

---

⁷³ Carol Couture, *L'évaluation des archives. État de la question*, în „Archives”, vol. 28, nr. 1, 1996 – 1997, p. 4.

⁷⁴ *Ibidem*, pp. 17-18.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 21.

⁷⁶ Helen Willa Samuels, *Who Controls The Past*, în „American Archivist”, nr.49 (Spring 1986), pp. 109-124.

⁷⁷ Daniel Ducharme, *La macro-evaluation des archives; l'expérience canadienne*, în Archives, volume 33, nr. 3 et 4, 2001-2002, p. 45, la [=http://www.archivistes.qc.ca/revuearchives/revuearchives.html], accesat la 26.05.2010.

Samuels propune această teorie întrucât consideră că în lumea contemporană în care societatea este inundată cu informație, arhiviștii trebuie să-și reexamineze rolul de „selectori”⁷⁸. Structura fluidă a instituțiilor moderne și folosirea tehnologiilor sofisticate au modificat natura documentelor și doar o mică parte a vastei documentații create mai poate fi păstrată. Arhiviștii sunt provocați să aleagă documentele ce vor rămâne dar nu au tehnicile care să îi ajute în luarea deciziilor.

Prin urmare, arhivista americană propune crearea unor așa numite colecții la nivel național create pe baza unor strategii de documentare și în urma unor strategii de colectare în care fiecare colecție și fiecare depozit devine parte a unei colecții mai mari. Aceste colecții pot avea rădăcini într-o instituție dar ramurile lor se întind și ajung și la celelalte. Astfel, arhiviștii pot să ofere viitorului „nu doar arbori ci o pădure”⁷⁹.

O contribuție importantă în domeniu o are arhivistul olandez **Eric Ketelaar**, care prin stilul accesibil și diversitatea temelor abordate a devenit unul dintre cei mai citați autori de literatură arhivistică din lume. Ideile lui Ketelaar converg până la un punct cu cele ale lui Cook considerând că arhivistica funcțională înlocuiește arhivistica descriptivă întrucât pentru a face evaluarea și selecționarea arhivei trebuie să interpretezi contextul din spatele creării documentelor și, astfel, să înțelegi conceptul de *integritate a fondului* și funcțiile pe care le avea documentul în contextul său original⁸⁰.

Studiile sale acoperă multe din temele actuale aflate în dezbatere în arhivistica mondială, de la etica arhivistică și distrugerile de documente până la arhivele electronice și „puterea” arhivelor. Astfel, Ketelaar în lucrarea *Arcival Temples, Archival Prisons: Modes of Power and Protection* consideră că organizațiile publice și private depind în buna lor organizare și

---

⁷⁸ Helen Willa Samuels, *loc. cit.*, p. 110.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 124.

⁸⁰ Eric Ketelaar, *Archival Theory and the Dutch Manual*, p. 36.

își extrag forța din crearea și păstrarea documentelor. Societăți întregi pot fi prizoniere într-un panopticism foucauldian, un sistem de supraveghere și putere a cunoașterii bazată și practică prin sistemul de registratură, sistemul de ordonare a actelor și prin documentele ca atare.

Arhivele seamănă cu templele, ca instituții de supraveghere și forță arhitecturală, dar și funcționează ca acestea din cauza disciplinei arhivistice și a controlului prin puterea cunoașterii. În interiorul Arhivelor ritualurile, supravegherea și disciplina servesc pentru a menține puterea arhivelor și a arhiviștilor. Dar puterea arhivelor este (sau ar trebui să fie) și puterea cetățenilor. Încălcarea drepturilor omului se poate documenta în arhive și cetățenii se pot apăra apelând la acestea. Oamenii apreciază „depozitarea” documentelor, prin asta înțelegând faptul că se ține socoteala prezentului pentru viitor. Înainte de a fi utilizabile ca instrumente de putere și de eliberare, arhivele trebuie să fie păstrate în siguranță pentru a servi societății viitorului ca memorie funcțională⁸¹.

În această conjunctură arhivistul este chemat să realizeze o echilibristică riscantă între nevoia stringentă a organizațiilor de a se debarasa de documente și nevoia cercetătorilor de surse, de mărturii credibile. Poate specialistul în arhivistică să atingă acest deziderat? Poate, olimpiu, să hotărască soarta documentelor ce vor fi distruse pentru totdeauna și a celor care se vor păstra pentru cercetarea viitoare? Hotărâște, în final, arhivistul ca documentele păstrate să fie date, sau nu, spre studiu cercetătorului?

Ca să putem răspunde, întrebărilor de mai sus, trebuie să ne gândim la cine este interesat de documente, la cum valorizează statul și diverse organizații informația conținută de acestea și, nu în ultimul rând, la locul pe care îl ocupă arhivistul în societate.

---

⁸¹ Eric Ketelaar, *Archival Temples, Archival Prisons: Modes of Power and Protection*, "Archival Science", 2/2002, p. 221.

La începuturile organizaționale ale Arhivelor și o bună perioadă după aceea (până prin anii '50 ai secolului trecut), rolul arhiviștilor era de a fi păstrători, de paznici ai documentelor (atât în percepția generală cât și în interiorul breslei) atât în țara noastră cât și în alte state, în timp ce istoricii erau cei ce „scormoneau” în Arhive, și asta chiar de la începuturile „istoriei științifice” în secolul al XIX-lea, aceștia invocând arhivele și alte surse primare pentru a-și întări propriile interpretări despre trecut. Astfel, într-un seminar de pe la 1830, se predau tehnici de citire și interpretare a documentelor istorice, „studenții învățau să compare cu rigurozitate documentele; arhivele abia deschise ale statului și ale bisericii devenind locuri unde adevărul putea fi găsit prin interogarea arhivei document cu document”⁸².

Cu timpul, Arhivele deveneau laboratoare științifice pentru investigația istorică, iar arhivistul ideal (obiectiv, neutru și pasiv) este cel descris de Hilary Jenkinson în anul 1922:

„Slujba este cariera arhivistului. El există pentru a face munca altora posibilă... Crezul său, Sfânta Evidență, sarcina sa, păstrarea evidenței exacte a documentelor aflate în grija sa, țelul său, de a furniza cât mai repede și fără greșeli, tuturor, mijloacele cunoașterii... Arhivistul bun este probabil cel mai altruist adept al Adevărului din câți există pe lume”⁸³.

Această imagine ideală desprinsă din pozitivismul secolului al XIX-lea începe să se schimbe începând cu anii '60, atât arhiviștii cât și Arhivele jucând un rol din ce în ce mai însemnat, odată cu avalanșa de documente create de din ce în ce mai multe instituții ale statului și nenumăratele organizații apărute în boom-ul economic de după cel de-al doilea război mondial. Statul

---

⁸² Joyce Appelby, Lynn Hunt, Margaret Jacob, *Telling the Truth about History*, New York, W.W. Norton, 1994, p.78 *apud* Randall C. Jimerson, *Embracing the Power of Archives*, în „American Archivist”, Vol. 69, Nr. 1 / Spring-Summer 2006, p. 21, la

[=<http://archivists.metapress.com/content/rop75n2o84o55418/fulltext.pdf>]
accesat la 23.08.2010.

⁸³ Randall C. Jimerson, *loc. cit.* p. 22.

(generic vorbind) realizează că are nevoie de Arhive nu doar ca păstrătoare a tezaurului documentar ci și ca instituție abilitată să controleze ce anume și cât anume va cunoaște posteritatea din starea de lucruri a prezentului.

În era informațională arhivistul trebuie să răspundă altor genuri de provocări, care sunt sintetizate de arhivista norvegiană Liv Mykland:

- în primul rând, având în vedere dezvoltarea tehnologică, este sarcina arhiviștilor să protejeze integritatea arhivelor într-o nouă formă;

- în al doilea rând, având în vedere că noile arhive sunt produse în medii cu o natură versatilă, acestea pot fi subiectul schimbării sau chiar al ștergerii; pentru aceasta devine o obligație specială să se asigure că cetățenii au acces la documente garantate ca fiind valide;

- în al treilea rând sarcina arhiviștilor rămâne în continuare de a face disponibilă moștenirea documentară pentru societatea de azi și de mâine și aceasta în condițiile în care suntem inundați cu informație. Cum este imposibil să controlezi și să ai grijă de toată documentația, selecționarea devine din ce în ce mai importantă, iar societatea dă arhiviștilor cea mai mare parte a responsabilității de a decide ce va conține moștenirea documentară⁸⁴.

În aceste condiții arhivistul, mai mult decât istoricul sau specialistul în științe politice, tinde să fie mai scrupulos cu neutralitatea sa, munca încearcă să o vadă ca pe o chestiune tehnică, ce nu are legături cu sferele intereselor politice, e doar o muncă de colectare, selecționare, păstrare și punere la dispoziția cetățenilor a documentelor, atât și nimic mai mult! Dar, reușește? Comunitatea profesională tinde spre un răspuns pozitiv, iar cercurile exterioare mai radicale spre o negație

---

⁸⁴ Liv Mykland, *Protection and integrity. The archivists's identity and professionalism*, în „Archivum”, anul XXXIX, nr. 38/1994, p. 107.

violentă⁸⁵. Howard Zinn, istoric radical spunea în fața unei audiențe formată din arhiviști: „Presupusa neutralitate a arhiviștilor e un fals... existența, păstrarea și disponibilitatea arhivelor și documentelor în societatea noastră este în mare măsură determinată de distribuirea bogăției și a puterii...” ... Pe lângă cercetarea militară, la fel de importanți pentru controlul social sunt acei profesioniști care sunt conectați la răspândirea cunoașterii în societate: profesorii, istoricii, politologii, jurnaliștii și DA, arhiviștii...”

Cert este faptul că arhiviștii trebuie să realizeze că acțiunile lor reprezintă o componentă a unui proces mai larg de construire a memoriei publice și de conectare la alte elemente ale societății ce au legătură cu trecutul.

Arhiviștii construiesc, de fapt, o mare varietate de interfețe între trecut și prezent prin faptul că aleg ce să păstreze, cum să prezinte documentele de arhivă, cum să construiască designul pentru sistemul de acces și cum să admită sau să excepteze interacțiunea cu arhivele. Această interfață nu este doar un loc de trecere sau interacțiune ci, de asemenea, o graniță unde arhiviștii își exercită puterea și negociază ceea ce constituie mărturia legitimă a trecutului și, mai puțin direct, dau formă memoriilor sociale⁸⁶.

Așadar arhivistul lui Jenkinson e din ce în ce mai greu de găsit în lumea contemporană, întrucât mitul imparțialității, neutralității și obiectivității nu mai are fundament. Prin Arhive trecutul este controlat, unele informații sunt scoase în prim plan, altele sunt marginalizate, iar arhiviștii sunt parte integrantă în acest proces. Prin construirea de sisteme de păstrare a documentelor, prin evaluare și selecționarea a o mică parte din totalul documentelor pentru a fi păstrate, prin modurile de descriere și prin reglementările privind

---

⁸⁵<https://www.howardzinn.org/collection/secretcy-archives-public-interest/>, accesat pe 8.11.2022

⁸⁶ Margaret Hedstrom, *Archives, Memory and Interfaces with the Past*, în „Archival Science”, nr. 2/2002, p. 26.

comunicarea și utilizarea arhivelor, arhiviștii reformulează, reinterpretează și reinventează în continuu Arhiva⁸⁷.

Dar, totodată, Arhivele pot constitui un factor coagulant în definirea unui popor, în reconcilierea cu trecutul său și în construirea unui viitor bazat pe adevăr și, ca argument, am să folosesc cele spuse de arhiepiscopul sud african Desmond Tutu la Consiliul Internațional al Mesei Rotunde a Arhivelor (Conseil Internationale de la Table Ronde des Archives – CITRA) organizație a Consiliului Internațional al Arhivelor, ținut la Cape Town în 2003. Acesta a vorbit despre valoarea socială a documentelor atunci când a descris realitățile Apartheidului și a subliniat că documentele sunt cruciale pentru a ne responsabiliza. Acestea sunt indispensabile pentru descurajarea repetării unor fapte oribile și sunt un puternic imbold pentru a spune „Niciodată din nou”. Arhivele sunt un important bastion împotriva violării drepturilor omului, pentru că trebuie să ne amintim trecutul pentru a nu-l mai repeta⁸⁸.

Concluzionând, prin păstrarea unor documente în dauna altora, arhiviștii influențează înțelegerea de către societate a trecutului său, inclusiv ceea ce va fi uitat.

Iar ceea ce noi nu trebuie să uităm este că arhivele nu sunt trecutul ci memoria noastră socială despre trecut.

§§§

---

⁸⁷ Joan M.Schwartz și Terry Cook, *Archives, Records and Power: The Making of Modern Memory*, în „Archival Science”, nr. 2/2002, p.1.

⁸⁸ Ian E. Wilson, „Peace, order and good government”: *archives in society*, în „Archival Science” November 2011, Vol. 11, Issue 3, p 293–309. Publicat online: 10.12.2011, accesibil la Springerlink.com.

LISTA DE AUTORI

ALEXĂNDRESCU MIHAI	Muzeul Național „Brătianu”
ALTAROZZI GIORDANO	Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” Târgu Mureș
ANIȚA CRISTIAN	Arhivele Naționale ale României
BĂLAN MARIUS	Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
CLIVETI GHEORGHE	Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași
CRISTESCU SORIN	Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară București
DAMEAN SORIN LIVIU	Universitatea din Craiova
DUMITRAȘCU LAVINIA	Muzeul Național de Istorie și Arheologie Constanța
GHIȚULESCU MIHAI	Universitatea din Craiova
HLIHOR CONSTANTIN	Universitatea din București
ILIE LIVIU MARIUS	Universitatea din Craiova

LAZĂR GHEORGHE	Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” București
LIVADĂ-CADESCHI LIGIA	Universitatea din București/Institutul de Studii Sud-est Europene București
MĂRCULESCU CORNEL	Școala Gimnazială „Dora Dalles”, Bucșani, Dâmbovița
NEAGOE CLAUDIU-ION	Universitatea din Pitești
NIȚU FLORENTINA	Universitatea din București
ONCESCU IULIAN	Universitatea „Valahia” din Târgoviște
RIZESCU VICTOR	Universitatea din București
TURLIUC CĂTĂLIN	Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași
VLAD LAURENȚIU	Universitatea din București

Pentru comenzi și informații, contactați:
Editura Universitaria
Departamentul vânzări
Str. A.I. Cuza, nr. 13, cod poștal 200585
Tel. 0251598054, 0746088836
Email: editurauniversitaria@yahoo.com
marian.manolea@gmail.com
Magazin virtual: www.editurauniversitaria.ro

ISBN 978-606-14-1953-1

ISBN 978-606-37-1893-9